

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE
VALSTS TIESĪBU ZINĀTŅU KATEDRA

PROMOCIJAS DARBS

**MIRUŠA CILVĒKA AIZSARDZĪBA UN AUDU IZMANTOŠANA
MEDICĪNĀ**

Doktorantūras nodaļas
Pilna laika klātienes studente
Solvita Olsena
Dokt 030273

Zinātniskie konsultanti
Dr.iur., profesore Valentija Liholaja
Dr.iur., docente Anita Rodiņa

Rīga 2010

Satura rādītājs

Izmantotie saīsinājumi.....	4
Ievads.....	5
I. Miruša cilvēka cieņas, ķermeņa neaizskaramības un privātās dzīves aizsardzība kā būtiska konstitucionāltiesiska prasība	
1.1. Cilvēka cieņas aizsardzības princips un tā īstenošana.....	15
1.1.1. Cilvēka cieņas aizsardzības principa saturs un izpratne.....	15
1.1.2. Cilvēka cieņas aizsardzība pēc nāves.....	19
1.2. Cilvēka privātās dzīves aizsardzības princips.....	26
1.2.1. Tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi miruša cilvēka aizsardzības kontekstā...26	
1.2.2. Privātās dzīves tiesību ierobežošana miruša ķermeņa izmeklēšanas un audu izņemšanas gadījumos.....	32
1.2.3. Mirušā cilvēka informācijas konfidencialitātes nodrošināšana privātās dzīves aizsardzības kontekstā.....	40
1.3. Miruša cilvēka neaizskaramības tiesības.....	51
1.4. Komerddarījumu aizlieguma princips un tā īstenošana.....	58
1.4.1. Komerddarījumu aizlieguma principa saturs.....	58
1.4.2. Atbildība par komerddarījumu aizlieguma principa pārkāpšanu.....	68
1.4.3. Finansiāla atlīdzība par miruša cilvēka audu izņemšanu un izmantošanu.....	72
II. Cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanas princips un tā īstenošana	
2.1. Cilvēka autonomijas aizsardzības principa saturs un tā īstenošana	76
2.1.1. Cilvēka autonomijas principa saturs	76
2.1.2. Atļauja audu izņemšanai un izmantošanai.....	83
2.1.3. Aizliegums izņemt un izmantot audus	90
2.2. Atļaujas vai aizlieguma reģistrēšana Iedzīvotāju reģistrā – tiesiskais statuss, tās saturs un noformēšanas kārtība.....	94
2.3. Rīcībnespējīgo tiesības dot atļauju vai aizliegt audu izņemšanu un izmantošanu pēc nāves.....	102
2.3.1. Rīcībnespējīgo personu tiesības dot atļauju vai noteikt aizliegumu izņemt audus pēc nāves: vienlīdzības principa realizācija.....	102
2.3.2. Rīcībnespējīgu nepilngadīgu personu tiesību realizācijas iespējas.....	107
2.3.3. Rīcībnespējīgu pilngadīgu personu tiesību realizācijas iespējas.....	112
2.4. Cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošana pēc nāves.....	115
2.4.1. Informācijas iegūšana par Iedzīvotāju reģistrā esošajiem datiem.....	115
2.4.2. Informācijas iegūšana no mirušā tuviniekiem un tās tiesiskā nozīme.....	117
2.5. Audu izņemšana gadījumos, ja miruša cilvēka griba nav zināma.....	123
2.5.1. Audu izņemšana valstīs, kuru tiesību aktos ir ietverta t.s. „prezumētas piekrišanas” klauzula.....	123
2.5.2. Mirušā piederīgo vai pārstāvja tiesības dot atļauju audu izņemšanai.....	127
2.5.3. Audu izņemšana valstīs, kuru tiesību aktos ir ietverta t.s. „izteiktas piekrišanas” klauzula.....	133
2.5.4. Audu izņemšanas tiesiskie noteikumi Latvijā, ja mirušā griba nav zināma.....	138
III. Miruša cilvēka audu izņemšanas mērķi un to izmantošanas veidi	
3.1. Mirušā tiesu medicīniskās izmeklēšana un audu izņemšana.....	144
3.1.1. Mirušā tiesu medicīniskā izmeklēšana – vispārīgie nosacījumi.....	144
3.1.2. Mirušā tiesu medicīniskā izmeklēšanas nozīmēšana kriminālprocesā.....	148
3.1.3. Tiesiskais regulējums mirušā nogādāšanai Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrā	151

3.1.4. Mirušā tiesu medicīniskās autopsijas izdarīšana un audu izņemšana pierādīšanai kriminālprocesā.....	153
3.2. Mirušā patologanatomiskā izmeklēšana.....	157
3.2.1. Mirušā patologanatomiskā izmeklēšana gadījumos, ja persona dzīves laikā ir devusi atļauju vai noteikusi aizliegumu.....	158
3.2.2. Miruša cilvēka patologanatomiskā izmeklēšana gadījumos, ja personas dzīves laikā izteiktā griba nav zināma.....	161
3.2.3. Mirušā patologanatomiskā izmeklēšana, neievērojot dzīves laikā izteikto gribu.....	163
3.2.4. Patologanatomiskā izmeklēšana kā valsts funkcija un tās normatīvais regulējums.....	169
3.2.5. Mirušā patologanatomiskās izmeklēšanas procesuālā kārtība.....	172
3.2.6. Mirušā audu paraugu ņemšana patologanatomiskajai izmeklēšanai.....	177
3.3. Mirušā audu izņemšana un izmantošana transplantācijai.....	179
3.3.1. Transplantācijas procesa legāļdefinīcijas.....	180
3.3.2. Tiesiskie noteikumi mirušā audu izņemšanai transplantācijai.....	186
3.3.3. Mirušā audu izmantošana ārstniecisku preparātu un bioprotēžu izgatavošanai.....	190
3.3.4. Miruša cilvēka audu izņemšana transplantācijai – procesuālie aspekti.....	192
3.4. Miruša cilvēka audu izmantošana zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem.....	197
3.4.1. Mirušā audu izmantošana zinātniskiem pētījumiem.....	197
3.4.2. Mirušā audu izmantošana mācību mērķiem.....	205
IV. Miruša cilvēka ķermeņa aizsardzības un audu izņemšanas administratīvi tiesiskie aspekti	
4.1. Miruša cilvēka aizsardzība un audu izņemšana – likumā noteikta valsts funkcija.....	211
4.2. Miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kontrole.....	218
4.2.1. Veselības ministrijas kompetence miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kontroles jomā.....	218
4.2.2. Valsts zāļu aģentūras kompetence miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kontroles jomā.....	221
4.3. Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra kompetence miruša cilvēka audu izmantošanas jomā.....	226
4.4. Valsts funkcijas - miruša cilvēka audu izmantošana medicīnā - deleģēšana privātpersonām.....	229
4.5. Administratīvā akta izdošana un iestādes faktiskā rīcība kā miruša cilvēka aizsardzības līdzekļi	233
4.5.1. Administratīvais akts miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā.....	233
4.5.2. Faktiskā rīcība miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā.....	240
Kopsavikums	244
Izmantoto avotu saraksts	251
Anotācija.....	262
Annotation.....	263

Lietotie saīsinājumi

ANO - Apvienoto Nāciju Organizācija.

APL – Administratīvā procesa likums

DP – Drošības policija

ECT - Eiropas Cilvēktiesību tiesa

EP – Eiropas Padome

ES – Eiropas Savienība

IeM – Iekšlietu ministrija

KL – Krimināllikums

KPL – Kriminālprocesa likums

MK – Latvijas Republikas Ministru kabinets

LR – Latvijas Republika

SIA – Sabiedrība ar ierobežotu atbildību

VFKT - Vācijas federālā konstitucionālā tiesa

VSIA – Valsts sabiedrība ar ierobežotu atbildību

t.i. – tas ir

t.s. – tā saucamā

Utt. – un tā tālāk...

IEVADS

1. Tēmas aktualitāte

Mīrušu cilvēku audu un orgānu izmantošanas iespēju attīstība pēdējo gadu desmitu laikā ir radījusi virkni aktuālu un sarežģītu problēmu, kuras iespējams risināt, sadarbojoties dažādu jomu profesionāļiem – ārstiem, filozofiem, juristiem, bioloģiem u.c. speciālistiem gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Cilvēka nāvi modernā un tehnoloģiski attīstītā sabiedrība var ietekmēt ievērojami vairāk, nekā tas bija iespējams pirms 100 gadiem. Ievērojami ir attīstījušās tehnoloģiskās iespējas izmantot miruša cilvēka ķermeni un audus. Miruša cilvēka audu un orgānu izmantošana ir radījusi gan līdz šim nebijušas iespējas cilvēku ārstēšanā, gan virkni tiesisku, sociālu, bioētisku un politisku dilemmu.

Sākotnēji audus un orgānus no miruša cilvēka ķermeņa izņēma tādēļ, lai pētītu mirušā nāves cēloņus un nāvi izraisījušo slimību izmaiņas cilvēka audos. Līdz ar transplantoloģijas attīstību visā pasaulē un Latvijā, audu un orgānu izņemšana no mirušiem un to izmantošana cilvēku ārstēšanai ir kļuvusi par pieejamu un bieži lietotu medicīnas tehnoloģiju. Viens no visaktuālākajiem jautājumiem ir cilvēka orgānu un audu ierobežotā pieejamība, kuras dēļ ir attīstījušies nelikumīga dzīvu cilvēku orgānu un audu tirdzniecība, kas ir viens no cilvēku tirdzniecības veidiem. Politikas kritiķi ASV - *Džeremijā Rifkins (Jeremy Rifkin)* un *Andrejs Kimbrelis (Andrew Kimbrel)* ir polemizējuši par to, ka tehnoloģiskas pārmaiņas zinātnē un medicīnā saistībā ar peļņas gūšanas motīvu ir novedušas uzņēmēj sabiedrības pie cilvēka ķermeņa pārvēršanas par „cilvēka ķermeņa veikalu”.¹

Latvijā, tāpat kā citās pasaules valstīs, miruša cilvēka ķermenis tiek izmeklēts, lai noskaidrotu cilvēka nāves cēloni, bet mirušā audu izņem, lai tos varētu izmantot transplantācijai, pētniecībai un studijām. Latvijā gandrīz katram trešajam mirušam², aptuveni 7000 gadījumos, tiek veikta pēcnāves izmeklēšana, kas nepieciešama, lai

¹ Kimbrell A. *The Human Body Shop: The Cloning, Engineering and Marketing of Life*. 2 nd. ed. Washington DC: Regnery, 1998. un Rifkin J. *The Bioethic Century*. New York: Tarcher, 1999. Citēts pēc Healy K. *Last best gifts: Altruism and the Market for Human Blood and Organs*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006, p. 3.

² 2007. gadā Latvijā mira 33057 cilvēki, 2008. gadā – 31 033, bet 29 9000 cilvēki. No visiem mirušajiem 2007. gadā tiesu medicīniskā izmeklēšana tika izdarīta 4829, 2008. gadā - 3707, bet 2009. gadā - 3269 mirušajiem, savukārt patoloģiskā izmeklēšana attiecīgi 3671, 3769 un 3598 mirušajiem. Veselības ekonomikas centra sniegtā statistiskā informācija. Vēstule Nr. 1-01-8.6/65, 19.05.2010. npublicēta.

sasniegtu kādu no tiesību aktos noteiktajiem mērķiem. Ievērojamais pēcnāves izmeklēšanu skaits parāda, ka miruša cilvēka aizsardzības tiesisko aspektu analīzei un tiesību piemērošanas problēmjaūtājumu atklāšanai ir ne tikai teorētiska, bet arī ievērojama praktiska nozīme. Lai būtu iespējams nodrošināt tiesisku rīcību ar miruša cilvēka ķemēni un no tā izņemtiem audiem, spēkā esošās normas ir precīzi jāpiemēro ikvienā gadījumā, ja mirušais tiek izmeklēts un audi tiek izmantoti medicīnā. Vienlīdz svarīgi tiesību aizsardzībai ir atklāt tiesību normu pārkāpumus un sodīt pārkāpējus, ja vien to rīcība ir apdraudējusi kādas nozīmīgas tiesības vai brīvības.

Iespējams tādēļ, ka miruša cilvēka aizsardzībai nepieciešamo vērtību nav vēltījis ne likumdevējs, ne atbildīgās izpildvaras iestādes, piemēram, Veselības ministrija, Latvijā tiek pieļauta miruša cilvēka audu iegūšana pretēji tiesību aktos nostiprinātajai kārtībai. Tā piemēram, Latvija nesēnā vēsturē piedzīvojusi mirušu cilvēku audu starptautiskas tirdzniecības skandālu. 2003. gadā Drošības policija atklāja, ka Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrā kopš 1994. gada no mirušiem cilvēkiem bez atļaujas un tuvinieku informēšanas tikuši izņemti dažādi audi, kas tālāk tika nosūtīti privātfirmai Vācijā.³ Šo lietu plaši aprakstījuši gan Latvijas⁴, gan ārvalstu mediji.⁵ Lai arī lietas izmeklēšana notika vairāku gadu garumā, Latvijas tiesībsargājošās iestādes nespēja veikt kvalitatīvu lietas materiālu tiesisko analīzi. Tas bija viens no iemesliem, kādēļ lieta netika nodota tiesai, bet uzsāktais kriminālprocess tika izbeigts. Minētajā skandālā cietušo personu aizsardzība netika nodrošināta, jo valsts iestādes, kurām bija pienākums nodrošināt miruša cilvēka aizsardzības tiesību normu precīzu piemērošanu, to nespēja izdarīt.

Liela vērtība audu un orgānu transplantācijas aktuālo problēmu risināšanai tiek vēltīta gan visā pasaulē, gan Eiropā. Eiropas Padome 1997. gadā pieņēma *Konvenciju par cilvēka cieņas un cilvēktiesību aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu*⁶ (turpmāk tekstā – Biomedicīnas konvencija), bet 2002. gadā *Biomedicīnas konvencijas papildprotokolu par cilvēka izcelsmes audu un*

³ Sīkāk skatīt Olsena S. A Latvian case: The Removal of Tissue from 400 Deceased Persons. Grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008.

⁴ Skat. rakstus laikrakstos: „Diena” 21.03.03., 22.03.03., 25.03.03., 27.03.03., 28.03.03., 29.03.03., 02.04.03., 28.11.03., „Neatkarīgā Rīta Avīze” 24.03.03., 26.03.03., 28.03.03.

⁵ Keller M. Frishe Leichenteile weltweit. *Die Zeit*, 2007, 15. Februar, nr. 8.

⁶ Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205.

orgānu transplantāciju⁷ (turpmāk tekstā – Transplantācijas protokols). *Pasaules Veselības organizācija* (turpmāk tekstā – PVO) ir intensīvi risinājusi audu un orgānu transplantācijas jautājumus pēdējo gadu laikā.⁸ ES 2004. gadā izdeva direktīvu, kas noteica pamatnosacījumus audu un šūnu izmantošanai, bet kopš 2007. gada aktīvi tiek strādāts, lai izdotu vienotas tiesību normas orgānu transplantācijas jomā.⁹ Kā norādīts Eiropas Padomes Transplantācijas protokolā:

„[v]ienmēr ir jāatceras, ka audu un orgānu transplantācijas ļaunprātīga izmantošana var apdraudēt cilvēka dzīvi, labklājību un cieņu. Ir jānodrošina, ka audu un orgānu transplantācija notiek tādos apstākļos, kas nodrošina donoru tiesības un brīvības. Veicinot transplantāciju pacientu interesēs, ir nepieciešamība aizsargāt individuālās tiesības un brīvības, kā arī novērst cilvēka ķermeņa daļu komercializāciju.”¹⁰

Minētie iemesli parāda, ka miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jautājumu tiesiskā regulējuma izpēte un pilnveidošana ir aktuāli nepieciešama gan Latvijas, gan Eiropas kopējā līmenī. Nacionāla tiesiskā regulējuma izpēte un tā salīdzinošā analīze ir viens no veidiem, kā dot pienesumu kopējo interešu vārdā. Ikvienai valstij ir jāaizsargā „*visu cilvēku cieņa un identitāte un ikvienam bez jebkādas diskriminācijas jāgarantē viņa integritātes respektēšana un citas tiesības un pamatbrīvības saistībā ar bioloģijas un medicīnas zināšanu izmantošanu*”.¹¹

Medicīnas attīstība mirušu cilvēku audu izmantošanas jomā ir notikusi ļoti strauji, bet tiesību sistēma nav spējusi atbilstoši un nepieciešamajā apjomā reaģēt uz praksē notiekošo. Tādēļ ir svarīgi pētīt miruša cilvēka aizsardzības tiesības, analizēt miruša cilvēka audu izmantošanas dažādos aspektus un atklāt pastāvošās nepilnības. Tas nepieciešams, lai būtu iespējams pilnveidot pastāvošo sistēmu tā, lai valsts spētu

⁷ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī).

⁸ Shulz-Baldes A., Biller – Andorno N., Capron A.M. International perspectives in the ethics and regulation of human cell and tissue transplantation. *Bulletin of the World Health Organization*, December 2007, Nr. 85 (12), p. 942, <http://www.who.int/bulletin/volumes/85/12/06-038703.pdf> (aplūkots 2008. 17. decembrī).

⁹ Commission staff working document: Organ donation and transplantation: Policy Actions at EU Level, 2007. 30 May, http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/documents/organs_com_en.pdf (aplūkots 2008. 21. septembrī).

¹⁰ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī).

¹¹ Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205.

aizsargāt cilvēka cieņu, citas tiesības un pamata brīvības. Šis pētījums ir pirmais tāda apjoma darbs miruša cilvēka aizsardzības jomā Latvijā, tāpēc tas dos nozīmīgu pienesumu medicīnas tiesību teorijas attīstībā Latvijā. Izmantojot darbā izteiktās jaunās zinātniskās atziņas, būs iespējams pilnveidot tiesisko regulējumu un attīstīt pastāvošo miruša cilvēka aizsardzības praksi.

2. Pētījuma mērķi un uzdevumi

Promocijas darba mērķis ir pētīt un analizēt tiesiskos nosacījumus miruša cilvēka ķermeņa aizsardzībai audu un orgānu izņemšanas kontekstā un noteikt, vai Latvijas tiesību normās ietvertais regulējums aizsargā cilvēka cieņu un identitāti, kā arī garantē bez jebkādas diskriminācijas cieņu pret personas integritāti un citas tiesības un pamata brīvības gadījumos, kad tiek veikta miruša cilvēka izmeklēšana un audu, un/vai orgānu izņemšana izmantošanai medicīnā.

Lai sasniegtu promocijas darba mērķi, autore ir izvirzījusi vairākus uzdevumus.

1. Analizēt Latvijas tiesisko regulējumu miruša cilvēka aizsardzības jomā un tiesiskos noteikumus miruša cilvēka audu izmantošanai medicīnā lai identificētu tiesiskā regulējuma trūkumus un pretrunas;

2. Izpētīt Latvijas tiesiskā regulējuma vēsturisko attīstību, lai nodrošinātu precīzāku aktuālo tiesību normu interpretāciju;

3. Atklāt starptautiski atzītu miruša cilvēka aizsardzības principu saturu un raksturot to atspoguļojumu Latvijas normatīvajos aktos, kā arī analizēt šo principu plašākas piemērošanas iespējas Latvijā;

4. Veikt citu ES dalībvalstu un Latvijas tiesiskā regulējuma salīdzinošo analīzi miruša cilvēka audu izņemšanas jomā, lai varētu precīzāk pamatot gan konstatētos trūkumus Latvijas tiesību aktos, gan izteiktos priekšlikumus;

5. Analizēt Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē miruša cilvēka aizsardzības jomā un atklāt tiesas spriedumos ietverto atziņu piemērošanas iespējas;

6. Atklāt esošā tiesiskā regulējuma nepilnības un pretrunas, pamatot tiesiskā regulējuma izmaiņu nepieciešamību un izstrādāt priekšlikumus konstatēto nepilnību novēršanai.

Darbam noteiktā mērķa sasniegšanai un uzdevumu izpildīšanai bija nepieciešams ievērojami ierobežot pētāmā objekta robežas. Autores ieskatā zinātniskai miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas analīzei būtu jāietver ne tikai tiesiskie, bet arī medicīniskie, filozofiskie, socioloģiskie, antropoloģiskie, psiholoģiskie un ekonomiskie aspekti. Ņemot vērā darbam noteikto mērķi un

uzdevumus, šajā darbā tiks analizētas tikai miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas tiesiskās prasības Latvijā kontekstā ar Eiropas tiesībās nostiprinātajiem principiem, salīdzinot Latvijas tiesiskos noteikumus ar citu ES dalībvalstu normām šajā jomā. Autore ir izvēlējusies analizēt miruša cilvēka aizsardzības sistēmu kopumā, aplūkojot audu izmantošanu medicīnā pēc iespējas plašāk, tāpēc vairāku tēmu detalizēts izklāsts, piemēram, audu ziedošana no dažādu filozofijas teoriju viedokļa vai reliģiskās piederības ietekme uz audu izņemšanas procesu ir atstāta ārpus šī darba robežām.

Darbam noteiktā mērķa un ierobežotā apjoma dēļ tajā netiks analizēti šādi aktuāli un tiesiski nozīmīgi miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jautājumi: cilvēka audi kā lieta (angl. - *comodification of human body*), audu un orgānu nelegālā tirdzniecība, audu un orgānu pieejamība un tās kritēriji (angl. - *allocation and allocation criteria*), izņemto audu kvalitātes prasības un drošības noteikumi. Tāpat netiks analizēti cilvēka nāves konstatēšanas tiesiski noteikumi un miruša cilvēka apbedīšanas prasības.

3. Pētījuma metodes

Lai sasniegtu darbam izvirzīto mērķi, darba izstrādāšanā izmantotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes: 1) analītiskā metode; 2) vēsturiskā metode; 3) salīdzinošā metode; 4) induktīvā un 5) deduktīvā metode pētījuma metode. Darba mērķa sasniegšanai nozīmīgākā ir analītiskā metode, ar kuras palīdzību tiek atklāts pētāmo normatīvo aktu, judikatūras un citu avotu saturs. Analīzes rezultātā ir iespējams izdarīt secinājumus un izteikt priekšlikumus, kas ir būtiska šā darba sastāvdaļa. Izmantojot vēsturisko metodi, precīzāk ir iespējams interpretēt analizējamās tiesību normas un raksturot tiesiskā regulējuma attīstībai nozīmīgos apstākļus.

Savukārt salīdzinošā metode tiek izmantota, lai atspoguļotu darbā analizēto tiesību nodibināšanas un piemērošanas sistēmu citās valstīs, galvenokārt, Lietuvā, Igaunijā, Nīderlandē un Apvienotajā Karalistē. Igaunijas un Lietuvas tiesību analīze dod iespēju salīdzināt miruša cilvēka aizsardzības sistēmu reģionāli. Savukārt Nīderlandes un Apvienotās Karalistes, kas ir Eiropas vadošās valstis medicīnas tiesību jomā, tiesību analīze dod iespēju salīdzinošā aspektā aplūkot moderno medicīnas tiesību teorijas doktrīnu atspoguļojumu tiesību aktos. Salīdzinošās metodes izmantošana dod iespēju ne tikai precīzāk atklāt Latvijas tiesību sistēmas nepilnības, bet arī daudzpusīgāk pamatot autores izteiktos priekšlikumus.

4. Literatūras un tiesību avotu apskats

Darbā detalizēti tiek analizētas likuma „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un audu un orgānu izmantošanu medicīnā”¹² un likumā noteiktā deleģējuma ietvaros izdoto Ministru kabineta (turpmāk – MK) noteikumu normas. Pētījumā analizēti arī gan tie nacionālie tiesību akti, piemēram, Ārstniecības likums un Krimināllikums, kuros ir ietverti kādi tiesiskie noteikumi miruša cilvēka aizsardzībai, gan normatīvie akti, kas nosaka vispārīgas tiesības aplūkojamās tēmas kontekstā. Salīdzinošai analīzei ir izmantoti Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstu tiesību akti un starptautisko tiesību avoti. Pētījumā ietvertas Eiropas cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT), Satversmes tiesas, Administratīvās rajona tiesas un citu valstu tiesu spriedumos nostiprinātās atziņas. Tiesību normu vēsturiskās attīstības izpētei izmantoti Saeimas arhīva materiāli.

Latvijas tiesību literatūrā līdz šim miruša cilvēka aizsardzības tiesiskie aspekti ir analizēti minimāli, tāpēc autores iespēja polemizēt ar citiem pētniekiem aplūkojamās tēmas ietvaros ir ierobežotas. Tikai daži autori savos darbos ir ieskicējuši ar pētāmo jautājumu saistītas problēmas, piemēram, to darījusi profesore *Valentija Liholaja* rakstā „Par tiesisko priekšrakstu iekšējās saskaņotības svarīgumu”.¹³ Medicīnas profesors *Rafails Rozentāls* krievu valodā izdotajā grāmatā „Orgānu, audu un šūnu iegūšana transplantācijai”¹⁴ vispārīgi ir izklāstījis normatīvā regulējuma pamatnostādnes pasaulē. Savukārt *Valsts cilvēktiesību birojs* 2004. gadā publicējis viedokli par tēmu „Iedzīvotāju informēšana par kārtību, kādā no miruša cilvēka tiek izņemti audi vai orgāni transplantācijai”.¹⁵

Savukārt tiesu medicīniskās ekspertīzes medicīniskās puses tēmām veltīto publikāciju ir salīdzinoši vairāk, taču arī tiesu medicīniskās ekspertīzes tiesiskie aspekti Latvijas tiesību zinātnē ir pētīti un analizēti visai maz.¹⁶ Mirušu cilvēku tiesu

¹² Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1.

¹³ Liholaja V. Par tiesisko priekšrakstu iekšējās saskaņotības svarīgumu. *Latvijas Vēstnesis; Pielikums „Jurista Vārds”*. 2003. nr. 40 (298).

¹⁴ Розенталь Р. *Получение органов, тканей и клеток для трансплантации*. Рига: Nacionālais apgāds, 2005, c. 148 – 154.

¹⁵ Cilvēktiesību problēmu apskats Latvijā: 2004. gada 2. ceturksnis. *www.vcb.lv* (aplūkots 2006. 17. aprīlī).

¹⁶ Latvijas tiesu medicīnu publicēto zinātnisko darbu tematika ir visai daudzpusīga. Tā aptver gandrīz visas praktiskās tiesmedicīniskās darbības jomas – tanatoloģiju, traumatoloģiju, toksikoloģiju, klīnisko tiesu medicīnu, bioloģiskas izcelsmes nozieguma pēdu izmeklēšanu un citas. Plašāku pētījumu rezultāti ieguvuši disertāciju formu. To tematika pauž attiecīgo nozaru pārstāvju vēlmi nostiprināt un padziļināt zinātniski praktiskos pamatus konkrētiem ekspertīžu veidiem, *www.vtmc.gov.lv* (aplūkots 2009. 2. maijā).

medicīniskās izmeklēšanas jautājumi detalizēti ir aplūkoti *Rīgas Stradiņa universitātes* asociētā profesora *Ojāra Tetera* grāmatā „*Tiesu medicīnas esence*”¹⁷, taču, lai gan tiesību piemērošanas jautājumi šajā darbā ir pieminēti, tie nav analizēti. Tāpēc autore šajā darbā ir izvēlējusies raksturot tiesu medicīniskās ekspertīzes tiesisko pamatu, kas devis iespēju identificēt tiesiskā regulējuma nepilnības un izteikt priekšlikumus tiesību normu pilnveidei.

Miruša cilvēka ķermeņa aizsardzības un audu izņemšanas tiesisko jautājumu analīzes vājā attīstība ir ne tikai Latvijas tiesību sistēmas īpatnība, bet kopēja medicīnas tiesību teorijas problēma. Pētījuma ietvaros tika veikta rūpīga un plaša ārvalstīs izdotās literatūras izpēte, tika apkopoti zinātniski raksti no starptautiski atzītiem žurnāliem medicīnas tiesību jomā, kā arī pētītas grāmatas, kas saistītas ar aplūkojamo jautājumu. Veiktā izpēte ļauj secināt, ka arī ārpus Latvijas miruša cilvēka ķermeņa aizsardzības un izņemšanas tiesiskie jautājumi ir analizēti fragmentāri, bet analītiski darbi miruša cilvēka aizsardzības jomā un miruša cilvēka audu izņemšanas jomā ir tikai daži. Kā minējis viens no pazīstamākajiem Eiropas medicīnas tiesību speciālistiem, *Lēvenes (Leuven) universitātes* profesors *Hermanis Nēss (Herman Nys)* savā darbā par orgānu izņemšanu ES, „šī, iespējams, ir pirmā reize [2007. gadā – autores piezīme], kad likumi, kas nosaka mirušu cilvēku orgānu izņemšanu ES dalībvalstīs, ir apkopoti tik plaši un detalizēti.”¹⁸

Līdzīgi ir norādījis *Hebrovas (Hebrew) universitātes* lektors *Daniels Sperlings (Daniel Sperling)* darbā „Intereses pēc nāves” (angl. - *Posthumous interests*):

„*Tas ir pārsteidzoši, ka nāvei, kas ir eksistējusi no dzīvības sākuma, un mūsu izpratnei par mirušo ir velūta tik maza uzmanība, tā vēl joprojām cieš no ievērojamas nepilnības. Varētu būt psiholoģiski, bioloģiski vai kultūras iemesli, kas izskaidro šo fenomenu, bet ir jābrīnās, kāpēc jurisprudences pret to izturas līdzīgi. Vai tas ir kaut kas pats par sevi piemītošs tiesībām, kas neļauj pārvarēt cilvēku bailes no nāves?*”¹⁹

Autores ieskatā minētais apstāklis ir atturējies pētniekus no nāves tiesisko aspektu izpētes. Aplūkojamo tēmu visvairāk ir analizējuši speciālisti, kuru ikdienas darbs ir saistīts ar mirušo izmeklēšanu, piemēram, tiesu medicīnas eksperti vai patologi, bet transplantācijas tiesībās dominē ārstniecības personu, kas nodrošina transplantāciju, viedoklis ne tikai par medicīniska rakstura jautājumiem, bet arī par tiesībām šajā jomā.

¹⁷ Teteris O. *Tiesu medicīnas esence*. Rīga: Rasa ABC, 2004.

¹⁸ Nys H. „*Removal of Organs in the EU*”. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 3

¹⁹ Sperling D. *Posthumous Interests*. Cambridge University Press, 2008. p. 5.

5. Terminoloģija

Likuma „*Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un audu un orgānu izmantošanu medicīnā*”²⁰ nosaukums ir ļoti garš, tāpēc rūpējoties par lasītāju, autore darba tekstā izvēlējusies lietot likuma nosaukumu saīsināti, proti, Miruša cilvēka aizsardzības likums.

Miruša cilvēka aizsardzības likumā nav dotas definīcijas terminiem, kurus likumdevējs ir lietojis, regulējot noteiktus subjektus un darbības. Šī pētījuma kontekstā svarīgi ir definēt terminus „cilvēka audi”, „cilvēka orgāni”, „cilvēka šūnas”. Termini „cilvēka audi”, un „cilvēka šūnas” ir definēti 2007. gada 27. marta MK noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”²¹, kur noteikts:

1. Cilvēka audi - visas cilvēka ķermeņa sastāvdaļas, ko veido šūnas.
2. Cilvēka šūnas - atsevišķas cilvēka šūnas vai šūnu kopums, ko nesaista nekāda veida saistaudi.²²

Definīcija terminam „orgāns” Latvijas Republikas (turpmāk – LR) tiesību aktos nav dota, tādēļ tiek izmantota ES dokumentos norādītā definīcija: „*Cilvēka orgāns – diferencēta un ļoti svarīga cilvēka ķermeņa daļa, ko veido dažādi audi, kuri saglabā savu struktūru, vaskularizāciju un spēju attīstīt fizioloģiskas funkcijas ar ievērojamu autonomijas līmeni.*”²³

Vēl augstāka un organizētāka vienība ir cilvēka ķermeņa daļa, piemēram, roka, seja utt., bet kopumā viss cilvēka audu un orgānu kopums veido cilvēka ķermeni.

Šajā pētījumā termini „audi”, „orgāns”, „šūnas” tiek lietoti norādīto definīciju izpratnē. Lai darbu padarītu pārskatāmāku un vieglāk uztveramu, visos tajos jautājumos, kas vienādā mērā skar gan audu, gan orgānu izņemšanu un izmantošanu, tiek lietots termins „audi”, ar to saprotot gan audus, gan orgānus. Savukārt tajos gadījumos, kad tiesiskā regulējuma ietvaros ir svarīgi atsevišķi analizēt audu un

²⁰ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1.

²¹ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr.54.

²² Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr.54. 2.punkts. Šādas definīcijas ir dotas arī Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvā 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai.

²³ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 - 0050 3. panta e daļa.

orgānu izņemšanas jautājumus, termini „audi” un „orgāni” tiek lietoti atsevišķi. Citējot tiesību normas vai citu autoru darbus, to teksts netiek mainīts.

Analizējot miruša cilvēka audu izņemšanu un izmantošanu tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanai, ir jāatzīmē, ka latviešu valodā šo terminu lieto divos dažādos veidos. *Ārstniecības likumā*²⁴ tiek lietots termins „tiesmedicīniskā ekspertīze”, bet citos avotos tiek lietots termins „tiesu medicīniskā ekspertīze”²⁵ vai „tiesu medicīnas ekspertīze”²⁶. Lai precizētu šā termina lietošanu, ir jāizmanto *Latvijas Zinātņu akadēmijas Akadēmisko terminu datubāzē*²⁷ lietotie termini: „tiesu medicīna” un „medicīniskā ekspertīze”, kas ļauj secināt, ka būtu jālieto termins „tiesu medicīniskā ekspertīze”, nevis „tiesmedicīniskā ekspertīze”, jo latviešu valodā nelieto terminu „tiesmedicīna”, savukārt, apzīmējot ekspertīzi medicīnā, tiek lietots termins „medicīniskā” nevis „medicīnas”, tādēļ arī tiesu medicīnā kā vienā no medicīnas nozarēm tiek veikta „medicīniskā ekspertīze”. Ievērojot minēto, autore šajā darbā lieto terminu „tiesu medicīniskā ekspertīze”, bet, citējot tiesību normas, tajās ietvertais termins netiks labots.

Lai saglabātu vienotu stilu un konsekventi lietotu Miruša cilvēka aizsardzības likumā lietoto apzīmējumu, autore šajā darbā nelietos terminu „līķis”, tā vietā lietojot „mirušais”.

6. Promocijas darba struktūra

Promocijas darbs sastāv no četrām daļām. Pirmajā daļā tiek analizēts tiesiskais regulējums gadījumos, ja mirušam tiek veikta pēcnāves izmeklēšana, ja audi tiek izņemti transplantācijai, pētniecībai vai mācību mērķiem. Otrajā darba daļā tiek analizēts cilvēka dzīves laikā izteiktas gribas respektēšanas princips kontekstā ar personas autonomijas aizsardzību, kā arī tiek raksturoti procesuālie noteikumi gribas izteikšanai. Darba trešajā nodaļā ir aplūkotas miruša cilvēka pamattiesību aizsardzības iespējas un tiesiskais regulējums. Savukārt šī darba ceturtajā nodaļā ir aplūkoti administratīvi tiesiskie mehānismi miruša cilvēka aizsardzībai. Katrā nodaļā ir izdarīti secinājumi par Latvijas tiesību aktos konstatētajām nepilnībām, kā arī raksturoti izteiktie priekšlikumi. Darba nobeigumā ir apkopoti autores priekšlikumi miruša cilvēka aizsardzības sistēmas pilnveidei Latvijā.

²⁴ Ārstniecības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1. jūlijs, nr. 167/168.

²⁵ Piemēram, Miruša cilvēka aizsardzības likumā, kā arī iestādes nosaukumā: „Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs”.

²⁶ Piemēram, grāmatā *Populārā medicīnas enciklopēdija*. Rīga, Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1985.

²⁷ Latvijas Zinātņu akadēmijas Akadēmisko terminu datubāze. <http://termini.lza.lv/akadterm/> (aplūkots 2009. 2.maijs).

7. Promocijas darba rezultātu apspriešana un publicēšana

Promocijas darba rezultāti ir plaši prezentēti gan pētniecībai veltītajos pasākumos Latvijā, piemēram, *Latvijas Universitātes un Rīgas Stradiņa universitātes zinātniskajās konferencēs*, gan starptautiski. Promocijas darba rezultāti ir atspoguļoti referātos, kas tika nolasīti *Pasaules Medicīnas tiesību asociācijas* 16. kongresā 2006. gadā, *Eiropas Veselības aprūpes tiesību asociācijas* 2. konferencē 2009. gadā, starptautiskajās konferencēs „*Orgānu transplantācija: tiesiskie, ētiskie un psiholoģiskie aspekti*” 2008. un 2010. gadā, publiskajās lekcijās *Edinburgas, Lēvenes un Atēnu universitātēs*, kā arī vairākos starptautiskos semināros²⁸. Autore ir publicējusi vairākus rakstus²⁹, kas veltīti darbā aplūkojamajām tēmām. Promocijas darba rezultāti ir apspriesti ar Eiropā atzītiem medicīnas tiesību ekspertiem, piemēram, profesoru *Hermani Nēsu*³⁰, profesoru *Graiemu Lauriju (Graeim Laurie)*³¹, profesori Anne Mariju Dugē (*Anne-Marie Duguet*)³². Sadarbībā ar profesoru *Austenu Gārvudu Gūveru (Austen Garwood Gowers)* ir sagatavots raksts publicēšanai starptautiskā izdevumā³³. Kā *Eiropas veselības aprūpes tiesību asociācijas* biedre autore piedalās asociācijas izveidotā ekspertu grupā, kuras mērķis ir salīdzinošā aspektā pētīt cilvēka ķermeņa izmantošanas tiesiskos aspektus³⁴. Autore plāno sagatavot vēl vairākas publikācijas par šajā pētījumā ietvertajām tēmām.

Darba izstrādāšanai nozīmīgs bijis darba zinātnisko vadītāju padoms un atbalsts, tāpēc autore izsaka dziļu pateicību šī darba vadītājām profesorei *Valentijai Liholajai* un docentei *Anitai Rodiņai*, kā arī sākotnējam šī promocijas darba vadītājam profesoram *Hansam Jirgenam Vildbergam (Hanss Jügen Wildberg)*.

²⁸ Property Regulation in Human Tissue. Workshop II: Commodification and Trust, June 23rd – 24th, 2006, Smolenice. Slovakia. Barcelonas universitātes organizētais starptautiskais seminārs „TPM Forum „Death and Organ Donation””, 2007. gada 25. – 27. septembris, Cervija, Itālija. Barcelonas universitātes organizētais starptautiskais seminārs „International Training Course in Transplant Coordination. Transplant Procurement Management”. 2007. gada 26. - 30. novembris, Barcelona, Spānija.

²⁹ Olsena S. A Latvian case: The Removal of Tissue from 400 Deceased Persons. Grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008. p. 64 -71. Olsena S. Ethical and Legal Issues in the Donation and Transplantation Process. Book: *Transplant Coordination Manual*. Valero R. (Ed.) Barcelona: *Transplant Procurement Management*, 2007, p. 341 - 351.

³⁰ Erasmus pasniedzēju apmaiņas vizīte Lēvenes universitātē, 2008. gada aprīlī.

³¹ Erasmus pasniedzēju apmaiņas vizīte Edinburgas universitātē, 2008. gada martā.

³² Eiropas vasaras skola bioētikā un medicīnas tiesībās, Tulūzā, Francijā, 2009. gada jūlijā.

³³ Rakstu plānots iesniegt publicēšanai grāmatā, kurā tiks apkopoti starptautiskajās konferencēs „*Orgānu transplantācija: tiesiskie, ētiskie un psiholoģiskie aspekti*”, kas notika 2010. gada aprīlī Roterdamā, prezentētie referāti.

³⁴ Sīkāk skatīt Eiropas veselības aprūpes tiesību asociācijas 2. ziņojumā. <http://www.law.ed.ac.uk/ahrc/eahl/newsletter/pdfs/eahl-newsletter-issue2-december-09.pdf>.

I. Miruša cilvēka cieņas, ķermeņa neaizskaramības un privātās dzīves aizsardzība kā būtiska konstitucionāltiesiska prasība

1.1. Cilvēka cieņas aizsardzības princips un tā īstenošana

1.1.1. Cilvēka cieņas aizsardzības principa saturs un izpratne

1948. gadā pieņemtās *ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas* preambulā ir teikts:

„*Visiem cilvēku sabiedrības locekļiem piemītošās pašcieņas un viņu vienlīdzīgu un neatņemamu tiesību atzīšana ir brīvības un vispārēja miera pamats, bet cilvēktiesību necienīšana un nicināšana noved pie barbariskiem aktiem, kas izraisa sašutumu cilvēces apziņā.*”³⁵

Minētais apgalvojums ir pilnībā attiecināms un aktuāls šodien, aplūkojot tiesiskos nosacījumus miruša cilvēka audu izņemšanai.

Cilvēka cieņas neaizskaramība ietverta *ES Pamattiesību hartas* 1. pantā: „*Cilvēka cieņa ir neaizskarama. Tā ir jārespektē un jāaizsargā.*”³⁶ Kā norādīts hartas komentārā: „Cilvēka cieņa ne tikai pieder pie pamattiesībām, tā ir arī pamattiesību faktiskais pamats. *Eiropas Kopienu Tiesa* 2001. gada 9. oktobra spriedumā lietā C-377/98 *Nīderlande/Eiropas Parlaments un Padome* [...] apstiprināja, ka „cilvēka pamattiesības uz cieņu ir Savienības tiesību sastāvdaļa. Tādējādi nevienu no šajā Hartā ietvertajām tiesībām nevar izmantot, lai aizskartu citas personas cieņu, un cilvēka cieņa pieder pie šajā Hartā ietvertu tiesību būtības. Tādēļ tā jārespektē, pat ja kādas no tiesībām būtu jāierobežo.”³⁷

Saskaņā ar *Satversmes*³⁸ 95. pantā noteikto „*valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu*”. *Satversmes* 95. pantā ir nostiprināta divu pamatvērtību aizsardzība. Latviešu valodā vārds cieņa nozīmē „attieksmi, izturēšanos, kurā izpaužas (kāda cilvēka) spēju, zināšanu, vērtības atzīšana, arī bijība (pret kādu, ko), piemēram, izturēties ar cieņu pret kādu. Cieņa ir cilvēka morālā vērtība, morālā stāja, arī gods, piemēram, saglabāt

³⁵ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Grām.: *Ziemele I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcija vai realitāte*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2005., preambula.

³⁶ Eiropas savienības pamattiesību harta. *Eiropas Savienības oficiālais vēstnesis.*, 2007/C 303/01.

³⁷ Paskaidrojumi attiecībā uz Pamattiesību hartu. *Eiropas Savienības oficiālais vēstnesis*, 2007/C 303/02.

³⁸ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis. 1993. 1. jūlijs, nr. 43

cilvēcisko cieņu. Cilvēka cieņa ir arī savas vērtības, tiesību apziņa; šīs apziņas izpausme”.³⁹

„Cilvēka cieņas aizsardzība ir valsts funkcija, šo pienākumu daļa gan likumdevējs, gan izpildvara, gan tiesu iestādes, gan citas valsts pārvaldes iestādes. Valsts pienākums aizsargāt izpaužas kā pienākums atturēties no darbībām, kas varētu aizskart cilvēka cieņu. Likumiem ir jābūt tā veidotiem, lai tie nepieļautu cilvēka cieņas aizskārumu. Likuma normas ir jāinterpretē tā, lai neaizskartu cilvēka cieņu. Valsts pienākums aizsargāt cilvēka cieņu izpaužas divējādi. Pirmkārt, valstij ir jāizpilda pozitīvi pienākumi, lai sargātu cilvēka cieņu. Otrkārt, valstij ir jāpasargā indivīdi, lai tie neaizskartu viens otra cilvēka cieņu. Šai aizsardzībai ir jābūt atbilstošai nepieciešamā mērķa sasniegšanai.”⁴⁰

Personas tiesības uz cieņas aizsardzību, pirmkārt, tiek skatītas personas attiecībās ar valsti. Cilvēka cieņa ir jāaizsargā arī privātu personu savstarpējās attiecībās. Kā norādījusi *Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa* (turpmāk – VFKT), t.s. *Lita (Lüth, 1958)* spriedumā, konstitūcija, visas tajā deklarētās pamattiesības cilvēka cieņas aizsardzībai, satur vērtību sistēmu, kas ietekmē visu tiesību kopumu.⁴¹

No *Satversmes* normas skaidri izriet, ka valstij un valsts varai konstitūcija uzliek pienākumu aizsargāt cilvēka cieņu un godu, veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu cilvēka cieņu un godu, kā arī aizsargātu šīs vērtības aizskāruma gadījumā. Jāatzīmē, ka minētajā pantā ir ietverta imperatīva pavēle aizsargāt. „Jēdziens „aizsargāt” ir plašāks nekā jēdzieni „ievērot, nodrošināt”. Ar šo normu ir uzlikts viennozīmīgs pienākums valstij.”⁴²

Profesors *Ekarts Kleins (Eckart Klein)*, analizējot cilvēka cieņas jēdziena interpretāciju, secinājis: „Lai juridiski analizētu cilvēka cieņas jēdziena saturu, ir jāmeklē tā interpretācijas standarti. Pats grūtākais interpretācijā ir tas, ka standarti ir jāvērtē kā vērtības. Tiesību piemērotājiem ir vieglāk, ja likumdevējs ir transformējis vispārīgos principus skaidri izteiktos tiesību noteikumos, piemēram, krimināllikuma normās. Tomēr tas neatrisina problēmu tādēļ, ka likumdevējs var kļūdīties cilvēka

³⁹ *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1998., 154. lpp.

⁴⁰ Starck C. Religious and Philosophical Background of Human Dignity. No grām.: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*, Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002, p. 189.

⁴¹ Klein E. Human Dignity in German Law. No grām.: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002., p. 147

⁴² Vildbergs H.J., Messeršmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī: Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: LU, 2004, 251. lpp.

cieņas klauzulas pareizā interpretācijā. Dažreiz likumos tiek ietverta norma, kas satur jēdzienu „cilvēka cieņa”. Šādos gadījumos tiesību normu piemērotājiem ir jāatgriežas pie pamata konstitucionālas normas.”⁴³

Aplūkojot cilvēka cieņas aizsardzības pienākumu dažādu medicīnisku manipulāciju kontekstā, vienmēr tiek uzsvērtā cilvēka unikālā vērtība un bīstamība instrumentalizēt cilvēku. Minēto uzsvērusi arī VFKT: „*Valsts pārkāpj cilvēka cieņas tiesības, ja tā izturas pret cilvēku kā pret lietu (objektu). Tas ir pretrunā cilvēka cieņai, padarīt personas līdzīgas objektiem valstī vai valsts objektiem.*”⁴⁴

Latvijas tiesību teorijā nav daudz avotu, kas plaši skaidrotu *Satversmes* 95. panta saturu. Apjomīgākais cilvēka cieņas krimināltiesiskai aizsardzībai veltītais pētījums ir LU lektores *Diānas Hamkovas promocijas darbs*, kurā viņa jēdzienu „cieņa” skaidro šādi: „Var izdalīt divus tās veidus – vispārcilvēcisko cieņu un personisko cieņu. Vispārcilvēciskās cieņas gadījumā mēs runājam par cilvēku augstāku bioloģisku būtību, šai aspektā cilvēks ir vērtība pati par sevi, neatkarīgi no eksistences formas, sociālā stāvokļa un citiem ārējiem raksturojumiem. Savukārt personiskā cieņa raksturojas ar šaurāku izpratni, proti, tas ir cilvēka pašnovērtējums, kas var tikt apdraudēts ar goda aizskaršanu un neslavas celšanu.”⁴⁵

Diāna Hamkova secinājusi: „Mūsdienās no konstitucionālo tiesību nostādnēm izriet, ka likums aizsargā jebkuras personas cieņu neatkarīgi no viņas sociālās vērtības. Literatūrā pamatoti tiek skatīts cilvēka cieņas universālais raksturs, proti - bioloģisko, tikumiski reliģiozo, kultūras un sociālo īpašību kopums, ko cilvēks ciena sevī, orientējoties uz noteiktiem standartiem dzīvei sabiedrībā.”⁴⁶

Vācu tiesību doktrīnā un judikatūrā ir nostiprināta cilvēka cieņas kā nozīmīgākās pamattiesības aizsardzība. Kā norādījis *profesors Hans Jirgens Vildbergs*, analizējot *Vācijas pamatlikuma* 1. panta saturu: „Cilvēka cieņas” garantija ir „augstākais konstitūcijas princips”, kas nosaka visu konstitucionālo un tiesību sistēmu. Pie cilvēka cieņas pieder katra cilvēka pretenzija uz sociālām vērtībām un tiesību ievērošanu, it īpaši pretenzija uz pašnoteikšanās tiesībām, autonomiju. Tādēļ

⁴³ Klein E. The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse. No grām: Human dignity in German Law. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002., p.149. citēts pēc Norbert Hoerster, „Zur Bedeutung des Prinzips der Menschenwürde”, JuS 23 (1983) p. 93 et seq.

⁴⁴ Klein E. Human dignity in German Law No grām.: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002., p. 150 pēc BVerfGE 27, 1, 6 (1969) un BVerfGE 45, 187, 227 (1977)

⁴⁵ Hamkova D. *Goda un cieņas krimināltiesiskā aizsardzība*. Promocijas darbs. Rīga, 2009, 36.lpp.

⁴⁶ Turpat, 23. lpp.

cilvēka cieņai piemīt pamattiesību kvalitāte. To konkretizē atsevišķas pamattiesības.⁴⁷

Lai gan vācu tiesībās (tiesību aktos, judikatūrā un teorijā) ir nostiprināts cilvēka cieņas absolūtais raksturs, praksē šīs tiesības var aizskart. Kā norādījis *Ekarts Kleins*: „Cilvēka cieņu var aizskart, bet ne atņemt. Tā netiek zaudēta ar cilvēka paša necienīgu rīcību. No likuma viedokļa šajā gadījumā nevar notikt cilvēka cieņas zaudēšana.”⁴⁸ . Minētais autors, atsaucoties uz tiesu praksi, secinājis: cilvēka cieņu nesalīdzina ar citām tiesībām un nevērtē aizskāruma samērīgumu citu indivīdu vai sabiedrības interešu vārdā. Samērīguma princips netiek aplūkots gadījumos, ja tiek konstatēts cilvēka cieņas traucējums.⁴⁹

Vācijas tiesību doktrīnā ir atzīmēts, ka „cilvēka cieņas kā konstitucionālas vērtības aizsardzībai ir divas speciālas pazīmes, kas cilvēka cieņas normas atšķir no citām pamattiesību normām. Pirmkārt, cilvēka cieņas aizsardzības joma nav ierobežota ar kādu īpašu sfēru, kādu īpašu darbību vai uzvedību, kā tas ir citu pamattiesību gadījumos, piemēram, tiesību uz dzīvību, tiesību izteikt viedokli vai streikot un mītiņot, gadījumā. Tikai tiesības uz personas brīvību un tiesības uz vienlīdzību likuma priekšā ir tikpat plašas, bet to izpratne var tikt vienkāršāk izskaidrota ar citiem konstitūcijas pantiem. Otrkārt, jebkurš cilvēka cieņas tiesību aizskārums gadījums nozīmē cilvēka cieņas tiesību pārkāpšanu. Tā tas nav citu pamattiesību gadījumā, kad aizskārums var tikt attaisnots”⁵⁰.

Tiesībzinātnieks no Izraēlas *Deivids Kretzmers (David Kretzmer)*, aplūkojot plaši atzīto Vācijas doktrīnu kontekstā ar citu valstu praksi, secinājis, ka, nodrošinot cilvēka cieņas aizsardzību, valstis var rīkoties atšķirīgi attiecībā uz cilvēka cieņas absolūto aizsardzību. Izraēlas tiesībās tiesa ievēro vācu tiesībās nostiprināto cilvēka cieņas neaizskaramības principu, lai arī tiesu praksē ir piemēri, kuros ir norādes uz to, ka cilvēka cieņa ir jāvērtē un jābalansē.⁵¹

⁴⁷ Vildbergs H.J., Messeršmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī: Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: LU, 2004, 218. lpp.

⁴⁸ Klein E. Human dignity in German Law. No grām: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002., p.148.

⁴⁹ *Ibid.*, p.148.,149.

⁵⁰ Klein E. Human Dignity in German Law. No grām: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002, p. 148 – 149.

⁵¹ Kretzmer D. Human Dignity in Israeli Jurisprudence. No grām: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002, p.169 – 171.

Cilvēka cieņas aizsardzība ir cieši saistīta ar komercdarījumu aizlieguma principu, kas jāievēro, izmantojot miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus. Kā ir noteikts *Biomedicīnas konvencijas* 21. pantā: “Cilvēka ķermenis vai tā daļas nedrīkst radīt finansiālu peļņu.”⁵² Šis pants attiecas uz Konvencijas pirmajā pantā nostiprināto cilvēka cieņas neaizskaramību.⁵³ Minētais nozīmē, ka cilvēka ķermenis vai tā daļas nedrīkst būt finansiālu ienākumu avots. Orgānus un audus, kā arī cilvēka ķermeni kopumā, nedrīkst pirkt vai pārdot vai iegūt no tiem finansiālu labumu nedz pati persona, no kuras audi un orgāni ir ņemti, nedz kāda cita trešā persona, kā, piemēram, slimnīca.⁵⁴

Cilvēka cieņas aizsardzības saturs mūsdienās ietver arī jaunus konceptus. VFKT ir norādījusi, ka cilvēka cieņas aizsardzība pieprasa informāciju. Lai valsts varētu aizsargāt cilvēka cieņu pienācīgi, tai ir jāvāc informācija par faktoriem, kas var apdraudēt cilvēka cieņu, lai tā varētu laikus rīkoties.⁵⁵

Analizējot cilvēka cieņas aizsardzību, jāaplūko arī jautājums par to, cik lielā mērā cilvēka brīvprātīga rīcība var izraisīt cilvēka cieņas aizskārumu. Kā norādījis *Ekarts Kleins*, „cilvēka cieņas aizsardzība ir saistīta ar faktu, ka noteiktas darbības notiek cilvēka privātās dzīves sfērā. Ja privātums ir aizsargājams, bet indivīds pats brīvprātīgi piekrīt piedalīties publiskās darbībās, tad cilvēka cieņas aizsardzības prasība vairs nedarbojas. Tā tas var būt gadījumos, ja tiesa ar cilvēka atļauju izmanto personīgo dienasgrāmatu kā pierādījumu. Tas pats attiecas uz orgānu iegūšanu un transplantāciju, lai gan viennozīmīgi šādu cilvēka paša piekrišanu nevar vērtēt. Tā ir jāaplūko konkrēta gadījuma kontekstā”.⁵⁶

1.1.2. Cilvēka cieņas aizsardzība pēc nāves

Mūsdienu medicīnas tehnoloģijas dod iespēju izmantot miruša cilvēka audus dažādu medicīnisku mērķu sasniegšanai, taču vienlaikus mūsdienu cilvēktiesību

⁵² Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205, 21. pants.

⁵³ Skaidrojumu projekts Konvencijai par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. Tiesību aktu krājums, datorprogramma NAIS (aplūkots 2003. 20. oktobris), nav publicēts, § 131.

⁵⁴ Turpat, § 132.

⁵⁵ Starck C. Religious and Philosophical Background of Human Dignity. No grām.: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002, p. 189.

⁵⁶ Klein E. Human Dignity in German Law. No grām.: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002, p. 157.

aizsardzības sistēma pieprasa nepieļaut rīcību, kas var apdraudēt cilvēka cieņu kā vispārcilvēcisku vērtību. Miruša cilvēka pamattiesību un tiesisko interešu aizsardzība modernā pasaulē radījusi virkni teorētisku un praktisku tiesību jautājumu. Šajā nodaļā tiks analizēts miruša cilvēka pamattiesību aizsardzības tiesiskais pamatojums.

Parasti tiek uzskatīts, ka cilvēka tiesības, t.i., konkrētas personas tiesībspēja beidzas līdz ar tā nāvi. Profesora *Kaspara Baloža* ieskatā „par cilvēka nāves un līdz ar to arī tiesībspējas izbeigšanās brīdi ir jāuzskata moments, kad iestāties jebkurš no abiem minētajiem [smadzeņu vai bioloģiskā nāve – autores piezīme] nāves veidiem”.⁵⁷

Pamatojoties uz vispārzināmo klauzulu par tiesībspējas izbeigšanos, varētu domāt, ka mirušam cilvēkam nekādas tiesības nepiemīt un katrs drīkst rīkoties ar mirušo pēc saviem ieskatiem. Minētais apgalvojums ir nepareizs, jo ir zināms, ka speciālas tiesību normas nosaka gan miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību, gan paredz atbildību, tajā skaitā kriminālatbildību, par neatļautām darbībām. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā tiek prezumēts, ka ir iespējama nelikumīga darbība un necienīga rīcība, tādēļ likums paredz to novērst. Krimināllikuma 139. un 228. pantā ir paredzēta atbildība par miruša cilvēka ķermeņa neatļautu aizskārumu. Sabiedrībā pastāv un plaši tiek izmantotas paražu (ieradumu) tiesības miruša cilvēka aizsardzībai. Virkne darbību ar miruša cilvēka ķermeni notiek nevis saskaņā ar rakstītajām tiesību normām, bet gan saskaņā ar nerakstītajām tiesībām, piemēram, miruša cilvēka pārvietošana slimnīcā vai ķermeņa novietošana kapā. Ievērojama nozīme ir reliģijas tiesības nostiprinātajām normām, kas paredz vai aizliedz konkrētas darbības ar mirušā ķermeni.

Gan vēsturiski nostiprinātā miruša cilvēka aizsardzības sistēma, gan mūsdienu tiesību teorijas atziņas ļauj secināt, ka cilvēka pamattiesības, bet īpaši cieņa kā pamattiesību galvenā vērtība, darbojas daudz plašāk, ne tikai periodā no cilvēka dzimšanas līdz cilvēka nāvei. Minētais ir nostiprināts gan tiesību normās⁵⁸, gan judikatūrā⁵⁹, gan tiesību doktrīnā⁶⁰. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas* (turpmāk – ECT) judikatūras, VFKT judikatūras, *Eiropas Padomes* tiesību aktos un dokumentos ietverto atziņu analīze ļauj secināt, ka pamattiesību aizsardzība tiek nodrošināta arī

⁵⁷ Balodis K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007. 76. lpp.

⁵⁸ Skatīt, piemēram, Krimināllikuma 228. pantu.

⁵⁹ Skatīt tālāk tekstā minētos ECT un VFKT spriedumus.

⁶⁰ Skatīt, piemēram, Klein E. „Human dignity in German Law”. No grām: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002.

pēc personas nāves. Cilvēka pamattiesību, piemēram, cilvēka cieņas un privātās dzīves aizsardzības prasības ir atspoguļotas arī tiesu spriedumos *Apvienotajā Karalistē*⁶¹, *Austrālijā*⁶², *ASV*⁶³ un *Kanādā*⁶⁴. Šie spriedumi ir analizēti gan zinātniskajos rakstos⁶⁵, gan jaunākajā tiesību literatūrā⁶⁶.

ECT ir skatījusi vairākas lietas, kas saistītas ar personas pamattiesību aizsardzību pēc nāves.⁶⁷ No šiem spriedumiem var secināt, ka ECT piemēro *Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā*⁶⁸ (turpmāk tekstā – ECTK) garantētos tiesību aizsardzības mehānismus arī mirušu personu gadījumos, lai gan dažas līdz šim skatītās lietas, kurās tiesa ir taisījusi spriedumu vai lēmumu, nedod iespēju precīzi raksturot miruša cilvēka tiesību aizsardzības mehānismu ECTK kontekstā. Tā ECT lēmumā lietā *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark* norādīts: „*Tas ir nostiprināts tiesas praksē, ka indivīdam piemīt konvencijā garantētās tiesības arī pēc nāves, piemēram, 2., 3. un 6. pantā noteiktās tiesības.*”⁶⁹ Galvenokārt tiesa ir skatījusi lietas, kurās tuvinieki sūdzējušies par mirušā dzīves laikā pieļautiem tiesību pārkāpumiem. Savukārt lietā *Jäggi v. Switzerland*, tiesa lēmusi par privātās dzīves aizsardzību saistībā ar mirušā izmeklēšanu, secinot, ka nozīmīga ir mirušā tuvinieku privātās dzīves aizsardzība, bet mirušajam privātās dzīves nav.⁷⁰ Šajā lietā ECT tiesneši *Hedigans (Judge Hedigan)* un *Gailumaiana (Judge Gyulumyan)* ir iebilduši tiesas spriedumam, norādot, ka Šveices tiesa pamatoti ir atzinusi gan ģimenes tiesības, gan mirušā tiesības. Tiesnešu ieskatā faktam, ka šādās lietās prasību

⁶¹ Skatīt, piemēram, *Stevens v. Yorkhill NHS Trust and Southern General University Hospitals NHS Trust*, no grām: Hardcastle R. *Law and Human Body*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2007. p.56 – 57.

⁶² Skatīt, piemēram, *Doodeward v Spence* [1908] 6 CLR 406 (HCA) 414, no grām: Hardcastle R. *Law and Human Body*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2007. p. 28 – 29.

⁶³ Skatīt, piemēram, *Reid v. Pierce County* 136 Wash. (Sup. Ct. Wash., 1998), no grām.: Sperling D. „Posthumous Interests: Legal and Ethical Perspective. New York: Cambridge University Press, 2008, p. 221.

⁶⁴ Skatīt piemēram, *Edmonds v Armstrong Funeral Home* [1931] 1 DLR 676 (SC) no grām: Hardcastle R. *Law and Human Body*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2007. p. 42 – 43.

⁶⁵ Skatīt, piemēram,

⁶⁶ Sk. Hardcastle R. *Law and Human Body*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2007; Sperling D. „Posthumous Interests: Legal and Ethical Perspective. Cambridge University Press, New York, 2008; Klein E. *Human Dignity in German Law*. No grām: *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002.

⁶⁷ Piemēram, ECT 2006. gada 15. maija lēmums lietā *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark*, no. 1338/03 un ECT 2001. gada 30. oktobra spriedums lietā *Pannullo and Forte v. France*, No. 37794/97.

⁶⁸ Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, nr. 143/144.

⁶⁹ ECT 2006. gada 15. maija lēmums lietā *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark*, no. 1338/03.

⁷⁰ ECT 2006. gada 13. jūlija spriedums lietā *Jäggi v. Switzerland*. No. 58757/00.

ceļ mirušā tuvinieki, nav izšķiroša nozīme. Viņu ieskatā mirušā tiesības dusēt mierā nezūd arī tad, ja nav tuvinieku, kas celtu prasību. Abu minēto tiesnešu ieskatā šie jautājumi tiesai būs jāatrisina nākotnē.⁷¹

Vācu tiesībās nozīmīga autoritāte ir VFKT spriedumos paustajām atziņām. VFKT ieskatā citas pamattiesības vairs nav piemērojamas pēc nāves, bet cilvēka cieņas aizsardzību piemēro zināmu laiku pēc nāves, lai gan šai aizsardzībai ir tendence samazināties.⁷² VFKT precīzi ir izskaidrojusi cilvēka cieņas aizsardzības nepieciešamību pēc nāves. Mirušais ķermenis ļoti lielā mērā reprezentē to personu, kurai mēs nodrošinājām cieņas aizsardzību visas dzīves garumā, mēs cienījām personu kopumā, ietverot cieņu pret personas materiālo izpausmi, pret ķermeni, un pret personas nemateriālo izpausmi, tās domām, pārliecību un citām nemateriālajām vērtībām. Lai arī ar nāves iestāšanos dzīva cilvēka izpausmes pilnībā izbeidzas, kopējā šī konkrētā cilvēka vērtība un nozīmīgums vēl ilgi tiek saglabāts to cilvēku apziņā, kuri viņu ir pazinuši. Pieļaujot situāciju, ka cieņas aizsardzība pēc nāves netiek nodrošināta, būtiski var tikt apdraudēta cilvēka cieņas aizsardzība kopumā.

VFKT, tā sauktajā *Mefisto* lietā, lemjot par miruša cilvēka cieņas aizsardzību, secinājusi:

„Ar konstitūcijā noteikto cilvēka cieņas neaizskaramību, kas ir visu pamattiesību pamatā, nebūtu savienojami, ja cilvēkam, kuram pienākas cieņa saskaņā ar viņa personīgo esamību, arī pēc nāves tiktu atņemta vispārējā cieņa vai viņš varētu tikt pazemots. Atbilstoši Pamatlikuma 1.panta 1.daļai visai valsts varai uzliktais pienākums garantēt aizsardzību pret uzbrukumiem cilvēka cieņai nebeidzas ar cilvēka nāvi.”⁷³

Analizējot tiesisko pamatojumu tiesību aizsardzībai pēc nāves, *Ekarts Kleins* piedāvā labāk attiecināt uz mirušo tādu kā personības tiesību pēcefektu (angl. - *after – effect*) cilvēka cieņas vietā. Viņš atsaucas uz citiem autoriem, konkrēti *Norbertu Hoesteru* (*Hoerster Norbert*), kas norādījis, ka tiem, kam nepiemīt intelektuālā kapacitāte izdarīt patstāvīgus lēmumus, tiem arī nepiemīt cilvēka cieņas aizsardzības tiesības. Šāda pieeja izslēdz ne tikai nedzimušos un mirušos, bet arī mazus bērnus un

⁷¹ ECT 2006. gada 13. jūlija spriedums lietā *Jäggi v. Switzerland*. No. 58757/00, Descendent opinion of Judge Hedigan joined by Judge Gyulumyan.

⁷² Klein E. Human dignity in German Law. Grām.: Kretzmer D. Klein E (ed.) *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Kluwer Law International, 2002, p. 152., Citēts pēc: BVerfGE 1, 36 (1975), 88, 203, 251 (1997) u.c.

⁷³ Vildbergs H.J., Messeršmits K., Niedre L. *Pilsonis tiesiskā valstī: Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: LU, 2004, 251. lpp. Citēts pēc: BVerfGE 30, 173.

garīgi slimus cilvēkus. Kleins arī piekrīt VFKT atzinumam par to, ka cilvēka cieņa pieder cilvēku sugai, neatkarīgi no tās mentālās vai intelektuālās kapacitātes.⁷⁴

Savukārt tiesībzinātnieces *Sabīne Mičalovska (Sabine Michalowski)* un *Lorna Vuda (Lorna Woods)*, analizējot VFKT spriedumu *Mefisto* lietā un tam veltītos komentārus, secinājušas: „Spriedumam *Mefisto* lietā piekritusi lielākā daļa komentētāju [zinātnieku, kas ir analizējuši šo spriedumu – autores piezīme], bet ir sarežģīti izprast, kāpēc cilvēka cieņa, kas izriet no cilvēka eksistences, nebeidzas līdz ar šīs eksistences beigām, līdz ar personas nāvi. Viens iemesls, kas tiek norādīts, ir tas, ka pēc nāves cilvēka cieņas aizsardzība ir balstīta uz kultūras un reliģijas tradīcijām, kas pavēl, lai rīcība ar miruša cilvēka ķermeni respektētu to.”⁷⁵

Kā redzams, vācu tiesību zinātnieki atzīst VFKT spriedumā *Mefisto* lietā minēto, bet vienlaikus norāda, ka šā sprieduma argumenti rada vairākus teorētiskus jautājumus par cilvēka pamattiesību aizsardzību pēc nāves.

Roans Hardkastls (Rohan Hardcastle), analizējot ASV tiesu spriedumu motīvus lietās, kas saistīti ar gadījumiem, kad neautorizētas personas bija rīkojušās ar bioloģisko materiālu, kas ņemts no mirušajiem, secinājis, ka tiesas centušās nodrošināt, ka rīcību ar audiem kontrolē tiesiski pilnvarotas personas. Tiesu spriedumu analīzes rezultātā viņš secinājis, ka pamatā tiesas ASV nodrošina mirušā cilvēka cieņu un aizsargā mirušā tuviniekus no emocionāliem pārdzīvojumiem.⁷⁶

Franču tiesību doktrīnā viedoklis par pamattiesību aizsardzību pēc nāves [to skatot kontekstā ar tuvinieku tiesībām mantot – autores piezīme], ir neviennozīmīgs. Lielākā daļa franču autoru uzskata, ka tuvinieki ir tiesīgi iesniegt prasību mirušas personas tiesību aizskāruma gadījumā. Teorētiskā bāze šādam viedoklim ir neskaidra. Tiek minēti argumenti, ka personas tiesības ir mantojamas, atsevišķi norādot, ka šāda tiesību nodošana nenotiek saskaņā ar parastajām mantošanas tiesību normām.⁷⁷ Saskaņā ar šo viedokli personas tiesības pāriet mirušā radniekiem, bet tiek arī

⁷⁴ Klein E. Human dignity in German Law. Grām.: Kretzmer D. Klein E (ed.) *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002, p.152. Citēts pēc: Hoerster N. *Haben Föten ein Lebensinteresse?* Archiv für Rechts – und Socialphilosophie 77 (1991) p. 385.

⁷⁵ Michalowski S., Woods L. *German Constitutional Law: The protection of civil liberties*. Ashgate, Dartmouth 1999, p.99. Citēts pēc: Von Mück I., Kunig P. *Grundgesetz – Staatsrecht II* 15 to Art. 1 .

⁷⁶ Hardcastle R. *Law and Human Body*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2007, p. 53.

⁷⁷ Bewerly – Smith H., Ohly A., Lucas – Schloetter A. *Privacy, Property and Personality: Civil Law Perspectives on Commercial Appropriation*. New York: Cambridge University Press, 2005, p. 200 - 201. Citēts pēc: Ponsard & Laroche – Gisserot, Nom – Prenom, in Reportoire Civil Dalloz, 1997, No. 410 u.c.

skaidrots, ka šajā gadījumā tiesības var transformēties.⁷⁸ Citi autori norāda, ka tiesību mantotājiem ir iespēja sniegt prasību personas tiesību aizskāruma gadījumā, nevis pamatojoties uz reālu tiesību pāreju mantošanas ceļā, bet gan izmantojot pārstāvības juridisko dabu.⁷⁹

Šveices tiesības atzīst mirušo piemiņas aizsardzību jeb tā dēvētās piederīgo tiesības uz pietāti, kuras faktiski uztur zināmus personas tiesību prasījumus arī pēc tās nāves. Taču šīs tiesības balstās nevis uz mirušā, bet gan uz piederīgo personas tiesībām.⁸⁰ Šveices federālā tiesa sniegusi pamatojumu mirušā cilvēka cieņas aizsardzībai, spriedumā *Jaggi*, atzīmējot: „Mirusā tiesības, kas izriet no cilvēka cieņas aizsargāt viņa pīšļus no iejaušanās, kas būtu pretrunā morālei un paražām, kā arī tuvinieku tiesības uz respektu pret mirušo un līķa neaizskaramību [..].”⁸¹

Cilvēka cieņas aizsardzība pēc nāves atzīta Izraēlā, kur tiesa, interpretējot cilvēka cieņas jēdzienu, ir norādījusi, ka tas ietver arī miruša cilvēka ģimenes locekļu tiesības noturēt atbilstošu pieņemto bērnu ceremoniju. Tiesa var aizsargāt mirušā cilvēka cieņu pēc nāves.⁸²

Miruso cilvēka cieņas aizsardzības prasība ir norādīta arī ES Direktīvā 2004/23/EK, kurā audu iegūšanas kontekstā tiek prasīts nodrošināt cieņu pret mirušajiem donoriem.⁸³

To, ka cilvēka tiesību aizsardzība nebeidzas līdz ar nāvi, apliecina *Biomedicīnas konvencijas* un *Transplantācijas protokolā* ietvertās normas, definējot:

„Šī protokola pusēm ir jāaizsargā ikviena [cilvēka – autora iekavas] cieņa un integritāte un bez diskriminācijas jāgarantē cieņa pret viņa integritāti un citām

⁷⁸ Bewerly – Smith H., Ohly A., Lucas – Schloetter A. *Privacy, Property and Personality: Civil Law Perspectives on Commercial Appropriation*. New York: Cambridge University Press, 2005, p. 200 – 201.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Lībiņa I. Personas tiesības uz attēlu saistībā ar privātās dzīves neaizskaramību salīdzinošo tiesību aspektā. *Likums un tiesības*, 8., 2006, 237.lpp..

⁸¹ No ECT sprieduma lietā *Jaggi v. Switzerland*, 58757/00, para 19 <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Jaggi%20%7C%20Switzerland%20%7C%2058757&sessionid=16786538&skin=hudoc-en>.

⁸² Kretzmer D. Human Dignity in Israeli Jurisprudence. Book: Kretzmer D. Klein E (ed.) *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002, p.169. Citēts pēc *Barkaath v Officer Commanding Central Command* (1992) 46 P.D. (5) 1. and other cases.

⁸³ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 – 0050, preambulas 15. punkts.

*pamattiesībām un pamatbrīvībām saistībā ar cilvēka izcelsmes audu un orgānu transplantāciju.*⁸⁴

Transplantācijas protokolā ir regulēta audu un orgānu izņemšana no dzīva un no miruša donora. Protokolā lietots termins “ikviena”, kas tiek uzskatīts par vispiemērotāko apzīmējumu, jo protokols neietver embriju un augļu [nedzimušu bērnu – autores piezīme] audus un orgānus, saskaņā ar 2. pantā norādītajiem izņēmumiem. Protokols aplūko audu un orgānu izmantošanu no ikviena, kas ir dzimis, neatkarīgi no tā, vai tas ir dzīvs vai miris, kā arī audu un orgānu implantāciju ikvienā, kas ir dzimis.⁸⁵ Minētais ļauj secināt, ka protokola izpratnē cilvēka cieņa un integritāte, pamattiesības un pamatbrīvības ir jānodrošina visos gadījumos, arī tad, ja audi transplantācijai tiek ņemti no miruša donora. Tātad *Biomedicīnas konvencija* un tās papildprotokols ietver arī miruša cilvēka cieņas un citu pamattiesību aizsardzību.

Autorei nav zināmas Latvijas tiesās skatītas lietas, kurās būtu pieņemti spriedumi par pamattiesību aizsardzību pēc nāves, tādēļ jāsecina, ka vēl nav izveidojusies tiesu prakse, ko analizēt. Tiesību zinātnieces *Diāna Hamkova* un *Inese Lībiņa* ir analizējušas atsevišķus pamattiesību aizsardzības jautājumus pēc nāves, bet viņu nesen izteiktās atziņas vēl nav plaši atzītas.

Augstākās tiesas tiesu prakses apkojumā lietās par personas goda un cieņas civiltiesisko aizsardzību ir norādīts: „Ieinteresētajai personai ir tiesības prasīt tiesā goda un cieņas aizstāvību arī tad, ja ziņas izplatītas par mirušo, viņa ģimenes locekli vai citu radnieku. [...] Kaut ar nāvi izbeidzās mirušā personiskās intereses, taču paliek radnieku intereses, kam ir tiesības uz tiesisku aizsardzību. Tie var būt gan mantinieki, gan arī tādi radnieki, kas nemanto, bet ir ieinteresēti aizstāvēt mirušo radnieku godu

⁸⁴ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002 January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), Art. 1.

⁸⁵ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Explanatory Report. Strasbourg, 2002. 24. janvāris, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), § 17.

un cieņu. Piemēram, ja publicētas ziņas, ka kāds radnieks piedalījies genocīdā pret ebreju tautu vai pēckara perioda represijās (izsūtīšanā uz Sibīriju).”⁸⁶

Mirušu personu tiesību aizsardzības pamati jāizsecina no citām rakstītajām un arī nerakstītajām tiesību normām. Miruša cilvēka cieņas aizsardzības princips ir nostiprināts Miruša cilvēka aizsardzības likumā. Krimināllikumā ir normas, konkrēti 139. un 228. pants, kas paredz sodu par noziedzīgiem nodarījumiem pret mirušas personas ķermeni, kā arī par kapu aizskaršanu, tādēļ var secināt, ka Latvijas tiesību sistēmā miruša cilvēka tiesību un interešu aizsardzībai ir veltīta pietiekami liela nozīme. Latvijā nerakstītās tiesības miruša cilvēka aizsardzībai visai plaši tiek ievērotas, pamatojoties uz kultūras un reliģiskām tradīcijām (mirušā dzīves laikā izteiktās gribas respektēšana, bērnu procesuālā kārtība utt.), vēlreiz apliecinot miruša cilvēka aizsardzības nozīmīgumu.

1.2 Cilvēka privātās dzīves aizsardzības princips

1.2.1. Tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi miruša cilvēka aizsardzības kontekstā

ECTK 8. pantā ir nostiprinātas tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi: „*Ikvienam ir tiesības uz savu privāto un ģimenes dzīvi.*”⁸⁷ Līdzīgi tiesības ir ietvertas arī citos starptautisko cilvēktiesību dokumentos.⁸⁸ Tiesības uz privāto dzīvi ir noteiktas *Satversmes* 96. pantā: „*Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves [..] neaizskaramību.*”

Līdzīgi kā Latvijā, tiesības uz privāto dzīvi ir noteiktas arī citu valstu konstitūcijās. Piemēram, *Izraēlas konstitūcijas* 7. pants nosaka:

a) visām personām ir tiesības uz privātumu un intimitāti;

⁸⁶ Tiesu prakse lietās par personas goda un cieņas civiltiesisko aizsardzību. LR AT Plēnuma un tiesu prakses vispārīnāšanas daļa. 2003/2004. <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2004/> (aplūkots 2010. 5. maijā).

⁸⁷ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997.13. jūnijs, nr. 143/144.

⁸⁸ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Grām.: *Ziemele I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcija vai realitāte*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2005. 12. pantā, ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 23. aprīlī, nr. 61, 17. pants.

b) nedrīkst pārmeklēt privātas telpas vai cilvēka ķermeni, ne tikai iejaucoties ķermenī, bet arī personas mantās.⁸⁹

Šī konstitucionālā norma atsevišķi izdala gan privātumu kā ļoti plašu vērtību, gan cilvēka intimitāti, kas ir šaurāka joma. *Izraēlas konstitūcija* skaidri aizliedz iejaukties cilvēka ķermenī. Aplūkojot privātās dzīves aizsardzību aužu izņemšanas gadījumos, Izraēlas konstitūcija ir moderns piemērs, kas parāda, ka arī konstitucionālo tiesību līmenī ir nepieciešami un derīgi nostiprināt cilvēka ķermeņa aizsardzību, jo mūsdienu straujā biotehnoloģiju attīstība piedāvā instrumentus, kas ļaut iejaukties personas ķermenī dažādā veidā, bet tāda iejaukšanās apdraud personas privāto dzīvi kā nozīmīgu sabiedrības vērtību.

Cilvēka privātās dzīves ietvars ir ļoti plašs un daudznozīmīgs. Ar vārdu „privāts” latviešu valodā apzīmē tādas pazīmes, kas nav saistītas ar sabiedrisko ražošanu, darbību vai valsts dienestu, piemēram, personiskas vai privātas darīšanas, privāta saruna. Privāts ir tāds, kas pieder atsevišķam cilvēkam, ne sabiedrībai vai valstij, tāds, kas ir personisks.⁹⁰ Aplūkojot tiesības uz privāto dzīvi, tiek ņemta vērā nepieciešamība atšķirīgi reglamentēt un aizsargāt katra cilvēka atsevišķas un personiskas lietas, īpašības un darbības, pretstatā cilvēka sabiedriskai dzīvei un publiskām darbībām. ECT praksē ir plaši atzīts, ka koncepts “privātā dzīve” ir plašs jēdziens bez iespējas definēt to izsmelīgi. Tas ietver fizisku un psiholoģisku personas integritāti.[...] Tiesa uzskata, ka personas autonomija ir svarīgs princips privātas dzīves ietvarā, kas jāievēro interpretējot ECTK 8. panta saturu.⁹¹

Tiesībsarga ieskatā privātās dzīves tiesību saturu veido šādas pazīmes: „Personas identitāte, fiziskā vai garīgā integritāte, tostarp gods un cieņa, sava dzīves telpa, seksuālās darbības un sociālās attiecības, attiecības ar citām personām, ieskaitot informāciju par šīm attiecībām. Tās ietver arī tiesības paturēt savu privāto dzīvi noslēpumā no citām privātpersonām. Valstij ir pienākums ne vien pašai nepamatoti neiejaukties indivīdu privātajā dzīvē, bet arī pasargāt viņus no līdzpilsoņu un plašsaziņas līdzekļu aizskārums.”⁹² Personas fiziskā integritāte ir tieši saistīta ar cilvēka ķermeņa aizsardzības prasību, bet cilvēka domas un gribas, tajā skaitā tādu

⁸⁹ Alen A. (ed.) *International Encyclopedia of Laws, Texts of Constitutions, Volume 1*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002., Basic Law: Human Dignity and Liberty. Israel. Section 7.

⁹⁰ Privāts. Grām.: *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1998, 649. lpp.

⁹¹ ECT 2002. gada 29. aprīļa spriedums lietā *Pretty v. United Kingdom*, no. 2346/02, para. 61

⁹² Pilsoniskās un politiskās tiesības.

www.tiesibsargs.lv/lat/cilvektiesibas/pilsoniskas_un_politiskas_tiesibas/ (aplūkots 2008. 15. oktobris)

lēmumu pieņemšana, kas ir saistīti ar viņa ķermeņa un audu izmantošanu pēc nāves, ir daļa no cilvēka privātās dzīves garīgās integritātes.

Satversmes tiesa Satversmes 96. pantā ietvertās tiesības ir interpretējusi tikai dažos spriedumos. Tā 2005. gada 26. janvāra spriedumā lietā nr. 2004 – 17 – 01, *Satversmes tiesa* ir norādījusi:

*„Tiesības uz privāto dzīvi nozīmē, ka indivīdam ir tiesības uz savu privāto telpu, tiesības dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, iespējami minimāli ciešot no valsts un citu personu iejaukšanās. Šīs tiesības ietver indivīda tiesības būt atšķirīgam, saglabāt un attīstīt īpašības un spējas, kas viņu atšķir no citiem cilvēkiem un individualizē.”*⁹³

Minētajā spriedumā *Satversmes tiesa* precizējusi, ka „*tiesības uz privāto dzīvi ietver tiesības uz savu ķermeni, arī tiesības nodarīt kaitējumu savai veselībai vai pat izdarīt pašnāvību*”.⁹⁴ *Satversmes tiesas* judikatūra ļauj secināt, ka 96. pantā ir ietvertas ikviena tiesības dzīvot pēc sava prāta un tiesības pieņemt dažādu lēmumus par ķermeni, bet valstij un citām personām ir pienākums respektēt cilvēka gribu attiecībā uz dažādiem privātās dzīves notikumiem.

Satversmes tiesa minētajā spriedumā lietā nr. 2004 – 17 – 01 atklājusi, ka *Satversmes* 96. panta interpretācijai ir izmantojama ECT judikatūra lietās par ECTK 8. panta piemērošanu, kā arī tiesību doktrīna, kas atspoguļo privātās dzīves aizsardzības aspektus konvencijas 8. panta ietvarā. Tā *Satversmes tiesa* secinājusi: „*Saskaņā ar ECT praksi un tiesību doktrīnu tiesības uz privāto dzīvi ietver visdažādāko indivīda tiesību spektru. Tās aizsargā indivīda fizisko un garīgo integritāti, godu un cieņu, vārda un identitātes izmantošanu, personas datus un skar citus ar privāto dzīvi saistītus aspektus.*”⁹⁵

⁹³ Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas "narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam. *Satversmes tiesa* spriedums lietā nr. 2004 – 17 – 01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. janvāris, nr. 16. Citēts pēc: Loucaides L.G. *Personality and Privacy under European Convention on Human Rights // The British Yearbook of International Law* 1990. London: Clarendon Press, 1991, p. 175

⁹⁴ Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas "narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam. *Satversmes tiesa* spriedums lietā nr. 2004 – 17 – 01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. janvāris, nr. 16. Citēts pēc Novak M. *U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary.* – Kehl, Strasbourg, Arlington: N.P.Engel Publisher, 1993. p. 297.

⁹⁵ Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas "narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam. *Satversmes tiesa* spriedums lietā nr. 2004 – 17 – 01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. janvāris, nr. 16. Citēts pēc: Van Dijk P., van Hoof G.J.H *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Third Edition.* The Hague: Kluwer Law International, 1998, p. 489

Nozīmīgs šajā darbā analizējamo tiesību kontekstā ir *Satversmes tiesas* praksē nostiprinātais, ka daļa no tiesībām uz privāto dzīvi ietver tiesības uz savu ķermeni. Tātad *Satversmes tiesa* ir skaidri pateikusi, ka personai ir tiesības uz ķermeni un tā ir tiesīga lemt par dažādām darbībām ar savu ķermeni. Tiesas ieskatā šīs tiesības ir plašas, tās ir īstenojamas ne tikai, lai aizsargātu savu ķermeni. Tiesības uz savu ķermeni ietver arī tiesības nodarīt kaitējumu vai pat veikt pašnāvību. Piemērojot *Satversmes tiesas* atziņas cilvēka ķermeņa un audu izmantošanas nosacījumiem, var secināt, ka *Satversmes* 96. pants garantē arī katra cilvēka tiesības brīvi ziedot ķermeni un/vai audus kādam no likumā atļautajiem mērķiem vai aizliegt audu izņemšanu pilnībā vai daļēji. Tiesības pieņemt lēmumus par ķermeņa izmantošanu izpaužas kā tiesības dzīvot pēc sava prāta, t.i., īstenot savu garīgo un fizisko integritāti.

Satversmes tiesas spriedumos minētā *Satversmes* 96. panta interpretācijas analīze ļauj secināt, ka tā satura skaidrojumam ir izmantotas ECT spriedumos nostiprinātās atziņas par ECTK 8. pantu, kas ir ievērojami plašāks, salīdzinot ar *Satversmes* 96. pantu. ECTK konvencijā cilvēka goda un cieņas aizsardzībai nav ietverts atsevišķs pants, bet *Satversmē* šīs tiesības ir nostiprinātas atsevišķi, proti, 95. panta pirmajā teikumā. ECTK ietvaros persona sava goda un cieņas aizsardzībai var pamatoties uz konvencijas 8.pantu, kā arī uz 6.pantu gadījumā, ja tai liegtas iespējas goda aizsardzībai griezties nacionālajā tiesā.⁹⁶ Latvijā goda un cieņas aizsardzības prasība būtu ceļama, pamatojoties uz *Satversmes* 95. pantu. Līdzīgi secinājumi ir izdarāmi par *Satversmes* 94. pantā nostiprinātajām tiesībām uz brīvību un personas neaizskaramību. Autores ieskatā personas fiziskās un garīgās integritātes aizsardzības prasība ir nostiprināta *Satversmes* 94. pantā, bet 96. pants ir piemērojams, ja konkrētais gadījums ir saistīts ar kādu citu privātās dzīves aspektu, piemēram, personas veselības informācijas vai attēlu izmantošanu. Ievērojot pamattiesību universalitāti un nedalāmību, var secināt, ka godu, cieņu, fizisko un garīgo integritāti var aizsargāt, pamatojoties uz *Satversmes* 94., 95., 96. pantu kopsakarā.

ECTK 8. pants ietver ne tikai tiesības uz privātās dzīves aizsardzību, bet arī tiesības uz ģimenes dzīvi. Savukārt *Satversmē* tiesības uz ģimenes dzīvi ir ietvertas 110. pantā, kas paredz: „*Valsts aizsargā un atbalsta [...] ģimeni[...].*” Gadījumos, kad persona ir mirusi un jāpieņem lēmums par ķermeņa izmantošanu un audu izņemšanu,

⁹⁶ Ziemele I. (Zin. red.) *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: SIA „Izglītības soļi”, 2000., 76.lpp. Citēts pēc Karen Reid. *A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights*. – London: Sweet and Maxwell, 1998. – p.329.

svarīgi nodrošināt gan mirušā tiesības un tiesiskās intereses, gan viņa tuvinieku un ģimenes tiesības, lai valsts varētu izpildīt ECTK 8. pantā un *Satversmes* 96. un 110. pantā ietverto aizsardzības pienākumu. Minēto ļauj secināt vairākas ECT lietas, kurās tiesa ir analizējusi mirušu cilvēku un to tuvinieku cilvēktiesību aizsardzību konvencijas ietvarā. Līdz šim ECT praksē nav taisīti spriedumi lietās par miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu vai audu izņemšanu. Lietā *Deniss and others v. United Kingdom*⁹⁷ sūdzība tika iesniegta pret valsti par mirušu cilvēku audu, konkrēti, mirušā plaukstu nepamatotu iegūšanu tiesu ekspertīzes veikšanai un tiesību aizsardzību ECTK 8. panta ietvarā, bet šo pieteikumu tiesa atzina par nepieņemamu procesuālo termiņu neievērošanas dēļ.

Lietā *Panullo v. France*⁹⁸, tiesa konstatēja, ka, kavējoties izsniegt miršanas apliecību un atdot vecākiem mirušās četrus gadus vecās meitas ķermeni, tika aizskartas vecāku tiesības uz privātās un ģimenes dzīves aizsardzību konvencijas 8. panta ietvarā. Tiesa konstatēja, ka ticis pieļauts konvencijas 8. panta pārkāpums.

Lietā *Znamenskaya v. Russia*⁹⁹, ECT tiesa atzinusi, ka vietējās tiesas atteikums noteikt paternitāti un mainīt nedzīvi dzimuša bērna vārdu aizskāra pieteicējas tiesības uz privātās un ģimenes dzīves aizsardzību.

*Eiropas Cilvēktiesību komisija*¹⁰⁰ lēmumā par pieteikuma pieņemšanu lietā *X v. Germany*¹⁰¹ atzinusi, ka pieteicēja vēlme izkaisīt viņa pelnus virs viņam piederošās zemes ietilpst privātās dzīves sfērā. Tomēr tā arī norādījusi, ka, nodrošinot personai izvēles tiesības, ne katrs apbedīšanas regulējums ir iejaukšanās minēto tiesību īstenošanā.¹⁰² Lēmums norāda, ka tiesa atzīst cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas nozīmīgumu un tiesības noteikt konkrētas darbības ar viņa ķermeni [šajā gadījumā gan ir jārunā par pelniem, kas ir ķermeņa atliekas pēc sadedzināšanas – autores piezīme] pēc nāves privātās dzīves aizsardzības kontekstā.

ECT ir skatījusi pieteikumu lietā *The Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark*, kurā miruša cilvēka mantojuma masas pārstāvis griezās tiesā ar pieteikumu

⁹⁷ ECT 2002. gada 2. jūlija lēmums lietā *Lizette Dennis and Others v. United Kingdom*, no. 76573/01.

⁹⁸ ECT 2001. gada 30. oktobra spriedums lietā *Pannullo and Forte v. France*, No. 37794/97.

⁹⁹ ECT 2005. gada 2. jūnija spriedums lietā *Znamenskaya v. Russia*, No. 77785/01.

¹⁰⁰ Pirms Eiropas cilvēktiesību tiesas reformas, kas stājās spēkā 1998. gadā, individuālas sūdzības par ECTK pārkāpumiem vispirms skatīja konvencijas ietvaros izveidotā Eiropas cilvēktiesību komisija, kas lēma par sūdzības pieņemšanu un nodošanu izskatīšanai tiesā.

¹⁰¹ ECT 1981. gada 10. marta lēmums lietā *X v. Germany*, no. 8741/79.

¹⁰² Lēmums lietā *X v. Germany* citēts arī ECT 2006. gada 17. janvāra spriedums lietā *Elli Poluhas Dödsbo v. Sweden*, no. 61564/00.

par ECTK 8. panta pārkāpumu, kas noticis, veicot mirušā ekshumāciju paternitātes noteikšanai.¹⁰³ Lēmumā par pieteikuma pieņemšanu tiesa secinājusi:

„Šajā gadījumā lieta ir atšķirīga no iepriekš norādītajām lietām, jo tajās 8. panta noteikumi tika attiecināti uz personām, kas bija dzīvas sūdzības iesniegšanas laikā, un apgalvoja, ka viņu tiesības ir aizskartas, pretēji mirušas personas tiesībām uz privātās un ģimenes dzīves aizsardzību. Tiesa, pieņemot lēmumu, ar kuru atzina pieteikumu par nepieņemamu izskatīšanai, atzinusi, ka šajā gadījumā persona bija mirusi, kad notika iejaukšanās un pieteikumu iesniedza personas mantojums, personas interesēs, norādot uz personas vai drīzāk uz ķermeņa tiesību uz privāto dzīvi aizskārums. Minētajos apstākļos tiesa nav gatava atzīt, ka šajā gadījumā ir notikusi iejaukšanās mirušā privātajā dzīvē saskaņā ar ECTK 8. pantu.”¹⁰⁴

No minētā lēmuma izriet, ka tiesa neatzīst, ka mirušajam ķermenim ir privātā dzīve un, veicot ekshumāciju, tā varētu tikt aizskarta. Šo lietu tiesa izbeidza ar lēmumu, jo uzskatīja, ka sūdzībā ietvertie prasījumi iepriekš nav vērtēti nacionālajā tiesā, tāpēc sūdzību nevar pieņemt izskatīšanai ECT.¹⁰⁵

Atsaucoties uz lēmumu lietā *The Estate of Kresten Filtenborg Moretensen v. Denmark*, arī ECT spriedumā lietā *Jäggi v. Switzerland*¹⁰⁶, norādījusi, ka mirušas personas privātā dzīve atgriezeniski, jau pēc nāves, nevar tikt aizskarta.¹⁰⁷ Šādam secinājumam lietā *Jäggi v. Switzerland* iebilduši tiesneši *Hedigans (Judge Hedigan)* un tiesnese *Gailumaiana (Judge Gyulumyan)*, pievienojot atšķirīgo viedokli. Minēto tiesnešu ieskatā Šveices tiesa pamatoti ir atzinusi gan ģimenes tiesības, gan mirušā tiesības, bet apšaubāms ir *The Estate of Kresten*[..] lietā secinātais par to, ka mirušā tiesības dusēt mierā nav ietvertas konvencijas 8. pantā. Tiesneši norāda: Eiropā tiesības dusēt mierā ir plaši atzītas, tādēļ tām jābūt aizsargātām 8. panta kontekstā.¹⁰⁸

Lietā *Ellis Poluhas Dodsbo v. Sweden*, ECT ir izskatījusi mirušā sievas prasību par atļaujas došanu mirušā pīšļu urnas pārvietošanai no vienas kapsētas un citu. Zviedrijas tiesa šādu atļauju nedevisa, tādēļ pieteicēja griezās ECT, atteikumu uzskatot par viņas privātās un ģimenes dzīves nepamatotu ierobežošanu. Tiesa uzskatīja, ka šajā gadījumā ir notikusi iejaukšanās pieteicējas privātajā dzīvē, bet secināja, ka

¹⁰³ ECT 2006. gada 15. maija lēmums lietā *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark*, no. 1338/03.

¹⁰⁴ ECT 2006. gada 15. maija lēmums lietā *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark*, no. 1338/03.

¹⁰⁵ Turpat, ECTK 35. panta pirmā daļa, kurā noteikts, ka lietu nepieņem, ja tā nav skatīta nacionālajā tiesā.

¹⁰⁶ ECT 2006. gada 13. jūlija spriedums lietā *Jäggi v. Switzerland*. No. 58757/00.

¹⁰⁷ Turpat, para. 42.

¹⁰⁸ Turpat, Descendent opinion of Judge Hedigan joined by Judge Gyulumyan.

ierobežojums ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā. Tiesa nolēma, ka iejaukšanās ir attaisnojama.¹⁰⁹

Autores ieskatā ierobežotais tiesas spriedumu skaits un dažu tiesas lēmumu juridiskie ierobežojumi, proti, sūdzības par šiem lēmumiem nav izskatītas pēc būtības, vēl nedod iespēju precīzi raksturot ECTK 8. panta tvērumu attiecībā uz miruša cilvēka aizsardzību. Līdz šim izskatītās lietas norāda, ka ECTK 8. pantā garantētās tiesības uz privātās dzīves aizsardzību ietver, pirmkārt, tiesības dzīves laikā izteikt gribu attiecībā uz apbedīšanas veidu, bet svarīga nozīme ir arī nacionālajam apbedīšanas regulējumam. Minēto tiesas atziņu iespējams vispārināt, proti, ECTK 8. pantā ir noteiktas ikviena tiesības brīvi noteikt rīcību ar viņa ķermeni pēc nāves, bet speciālos tiesību aktos, piemēram, apbedīšanas likumos, ir pieļaujams noteikt šo tiesību ierobežojumu. Otrkārt, tiesa ir atzinusi, ka mirušā tuvinieku privātās dzīves tiesības ietver arī rīcību ar miruša tuvinieka ķermeni, tiesības apbedīt mirušo un tiesības uz mirušā kapavietas aizsardzību. Gadījumos, ja rīcībai ar mirušo nav tiesiska pamata, tā nodara tuvinieku privātās dzīves aizskārumu un rada tuviniekiem ciešanas, tāpēc tikai tad, ja mirušā aizskārumu nodara viņa tuviniekiem tiesību aizskārumu, indivīdiem ir tiesības iesniegt tiesā prasījumu par cilvēktiesību aizskārumu. Treškārt, vērtējot mirušā tuvinieku prasījumus, tiesa ir izskatījusi arī tiesiskos jautājumus, kas ir saistīti ar mirušā interesēm un interešu ievērošanu, tādējādi netieši nodrošinot to aizsardzību. Tomēr līdz šim tiesa nav atzinusi mirušā pastāvīgas privātās dzīves tiesības.

Autores skatījumā pilnībā var piekrist ECT tiesnešu *Hedigana* un *Gailumaianas* viedoklim par Eiropā plaši atzītām un īstenotām tiesībām dusēt mierā, tāpēc jāuzskata, ka minētie tiesneši ir norādījuši uz nozīmīgu trūkumu tiesas argumentos par ECTK 8. panta piemērošanu līdz šim.

1.2.2. Privātās dzīves tiesību ierobežošana miruša ķermeņa izmeklēšanas un audu izņemšanas gadījumos

Satversmes 96. un 110. panta normās ietvertās tiesības uz privātās dzīves aizsardzību un ģimenes dzīves aizsardzību nav absolūtas, jo tās var ierobežot. Saskaņā ar *Satversmes* 116. pantā noteikto, tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību „var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības,

¹⁰⁹ ECT 2006. gada 17. janvāra spriedums lietā *Ellī Poluhas Dödsbo v. Sweden*, no. 61564/00.

demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību”. Līdzīgs privātās dzīves tiesību ierobežojums ietverts arī ECTK 8. panta otrajā daļā, kas nosaka:

*„Valsts institūcijas nedrīkst traucēt nevienam baudīt šīs tiesības, izņemot gadījumos, kas paredzēti likumā un ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts un sabiedriskās drošības vai valsts ekonomiskās labklājības intereses, lai nepieļautu nekārtības vai noziegumus, lai aizsargātu veselību vai tikumību, vai lai aizstāvētu citu tiesības un brīvības.”*¹¹⁰

Pamattiesību ierobežojums var būt attaisnojams tikai tad, ja tas kalpo noteiktam leģitīmam mērķim – aizsargāt citas konstitucionāla ranga vērtības¹¹¹ vai citas svarīgas intereses, kuru aizstāvēšanai ierobežojums ir vajadzīgs.¹¹² Ikvienu pamattiesību ierobežojuma pamatā ir jābūt apstākļiem un argumentiem, kādēļ tas vajadzīgs, proti, ierobežojums tiek noteikts svarīgu interešu – leģitīma mērķa – labad.¹¹³ Satversmes 116. pantā uzskaitītie tiesību ierobežošanas mērķi nav izsmeļoši, jo tiesību ierobežošana citu konstitucionālo vērtību aizsardzībai ir tiesiski attaisnojama arī citos gadījumos. Tā Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2004 – 17 – 01, norādījusi:

*„Lielākā daļa Satversmē noteikto pamattiesību nav absolūtas, un, pastāvot noteiktiem nosacījumiem, valsts var tās ierobežot. Indivīds, ja vien viņš ar savu rīcību neaizskar citu cilvēku tiesības, var brīvi realizēt savas tiesības uz privāto dzīvi. Valsts bieži vien šīs tiesības ierobežo tad, kad indivīda rīcība nonāk pretrunā ar vispāratzītām morāles vai citām sociālām normām vai kad šīs rīcība vērsta pret personas pašas veselību, par ko sabiedrībai jūt atbildību.”*¹¹⁴

¹¹⁰ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997.13. jūnijs, nr. 143/144.

¹¹¹ Skatīt: "Par Valsts sociālo pabalstu likuma 4.panta piektās daļas 2.punkta vārdu "un Latvijas Republikā nodzīvojis kopumā ne mazāk kā 60 mēnešus, no tiem pēdējos 12 mēnešus nepārtraukti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110.pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-19-01, *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 29. decembris, nr. 209, 9. punktu.

¹¹² "Par Streiku likuma 24. panta trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 108. pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2006 – 42-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 22. maijs, nr. 81, 10. punkts, skatīt arī "Par Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likuma 5. panta trešās daļas 8. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-24-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 18. aprīlis, nr. 61 8.punktu.

¹¹³ "Par Valsts sociālo pabalstu likuma 4.panta piektās daļas 2.punkta vārdu "un Latvijas Republikā nodzīvojis kopumā ne mazāk kā 60 mēnešus, no tiem pēdējos 12 mēnešus nepārtraukti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110.pantam" Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-19-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 29. decembris, nr. 209.

¹¹⁴ Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas "narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam. Satversmes tiesa spriedums lietā nr. 2004 – 17 – 01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. janvāris, nr. 16. Pēc Novak M. U.N.Convention on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. – Kehl, Strasbourg, Arlington: N.P.Engel Publisher, 1993. p. 297.

Minētais ļauj secināt, ka miruša cilvēka izmeklēšanas un audu izņemšanas gadījumos teorētiski tiesības varētu ierobežot šādos gadījumos, lai aizsargātu:

- 1) citu cilvēku tiesības;
- 2) demokrātisko valsts iekārtu;
- 3) sabiedrības drošību,
- 4) labklājību
- 5) tikumību
- 6) citas konstitucionāla ranga vērtības.

Jāvērtē, vai indivīda rīcība pirms nāves iestāšanās ir bijusi pretrunā vispāratzītām morāles un citām sociālām normām, vai personas rīcība bijusi vērsta pret pašas veselību. Svarīgi atcerēties, ka ierobežojumu galvenajam mērķim ir jābūt saistītam ar citu privātpersonu tiesību aizsardzību, nevis ierobežojumu kādu valsts interešu vārdā.¹¹⁵

Nedz *Satversmes* 110., nedz 116. pantā nav tieši norādīts, ka tiesības uz ģimeni ir ierobežojamas. Lemjot par *Satversmes* 110. pantā garantēto tiesību ierobežošanu, *Satversmes* tiesa ir secinājusi:

*„Pamattiesības var ierobežot tikai Satversmē noteiktajos gadījumos, ja to prasa svarīgu sabiedrības interešu aizsardzība un ja tiek ievērots samērīguma princips. Tādējādi katrā gadījumā ir nepieciešams izvērtēt ierobežojumu, proti, noskaidrot, vai tas ir noteikts ar likumu, vai tam ir leģitīms mērķis un vai tas atbilst samērīguma principam.”*¹¹⁶

Viens no būtiskākajiem nosacījumiem pamattiesību ierobežojuma atzīšanai par attaisnojamu ir tā samērīgums ar sociālo nepieciešamību, kuras dēļ tas noteikts. Tas nozīmē, ka „*ir jāizvērtē, vai sabiedrības ieguvums no apstrīdētās normas izdošanas ir lielāks par kaitējumu indivīda pamattiesībām. Valstij indivīda tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību ir maksimāli jāievēro un jāaizsargā, un iejaukšanās*

¹¹⁵ *Substantive issues arising in the implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural rights: General Comment No. 14* (2000). Committee on Economic, Social and Cultural rights, 22nd session, Geneva, 2000

The right to the highest attainable standard of health: 11/08/2000. E/C.12/2004/4. CESCR. Substantive issues arising in the Rights. General Comment Nr. 14), § 28

¹¹⁶ "Par Valsts sociālo pabalstu likuma 4.panta piektās daļas 2.punkta vārdu "un Latvijas Republikā nodzīvojis kopumā ne mazāk kā 60 mēnešus, no tiem pēdējos 12 mēnešus nepārtraukti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110.pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-19-01, *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 29. decembris, nr. 209

attaisnojama tikai stingri noteiktos gadījumos, kad to prasa īpaši svarīgas sabiedrības intereses.”¹¹⁷

Līdzīgi ir ņemams vērā ECTK ietvertais regulējums, kas *expressis verbis* paredz tiesību uz privāto un ģimenes dzīvi ierobežošanu. Tā piemēram, analizējot privātās dzīves aizsardzības aspektus lietā par mirušā pelnu urnas pārvietošanu un likumā noteikto ierobežojumu nepieciešamību, ECT norādījusi:

„[...] *Ir nepieciešams noskaidrot, vai iejaukšanās ir leģitīma saskaņā ar 8. panta otro daļu, sīkāk analizējot, vai valsts iestāžu un tiesas aizliegums pārvietot urnu “bija nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā”, lai novērstu nekārtības, lai aizsargātu morāli, un/vai aizsargātu citu personu tiesības. Šī pārbaude liek izvērtēt individuālas intereses pārvietot apbedījumu, salīdzinot tās ar sabiedrības lomu, nodrošinot kapa svētuma aizsardzību. ECT ieskatā, šis ir ļoti nozīmīgs un jūtīgs jautājums, tādēļ valstij ir jādod plašas izvērtēšanas iespējas.*”¹¹⁸

Šajā lietā tiesa secināja, ka ierobežojums pārvietot pelnu urnu ir nepieciešams un ir samērīgs.

Savukārt lietā *Panullo and Forte v. France* tiesa konstatēja, ka valstij bija tiesības iejaukties pieteicēju privātajā dzīvē, jo bija nepieciešams izmeklēt viņu meitas nāves apstākļus un noskaidrot, vai nav izdarīts noziedzīgs nodarījums, bet mirušā ķermeņa neatdošana vecākiem apbedīšanai tūlīt pēc izmeklēšanas nav uzskatāma par Francijas varas iestāžu samērīgu rīcību tiesību ierobežošanas gadījumā.¹¹⁹

Miruša cilvēka aizsardzības likuma un tajā ietvertā deleģējuma ietvaros izdoto MK noteikumu normām būtu jānodrošina *Satversmes* 96. pantā ietverto tiesību uz privātās dzīves aizsardzību un *Satversmes* 110. pantā ietverto tiesību uz ģimeni aizsardzība. Cilvēka ķermenis, tāpat cilvēka audi, ir daļa no personas identitātes, neatņemama personas fiziskās un garīgās integritātes vienība. Privātās dzīves aizsardzības prasība ietver valsts pienākumu atturēties no jebkādas iejaukšanās gan personas fiziskajā ķermenī, gan aizskart personas garīgo integritāti. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā ietvertā norma, kas nosaka: „*Miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu. [...] Katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs atļaut vai aizliegt [...]*,” respektē personas privātās dzīves aizsardzības prasības un ļauj personai savu privāto dzīvi organizēt saskaņā ar savām vēlmēm. No šā likuma 2. panta otrajā teikumā ietvertās normas „*Cilvēka griba, ja*

¹¹⁷ Turpat, 11. punkts

¹¹⁸ ECT 2006. gada 17. janvāra spriedums lietā *Elli Poluhas Dödsbo v. Sweden*, no. 61564/00, para. 25.

¹¹⁹ ECT 2001. gada 30. oktobra spriedums lietā *Pannullo and Forte v. France*, No. 37794/97.

vien tā nav pretrunā ar spēkā esošajiem likumiem, ir obligāti jāievēro [..]" izriet iespēja ierobežot tiesības, jo šajā normā ir ietverta atsauce uz likumiem, kuriem pretrunā varētu būt griba.¹²⁰

Savukārt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā ir noteikts ierobežojums realizēt cilvēka brīvas gribas paušanu. Minētā norma paredz tikai vienu konkrētu veidu, kā persona var nostiprināt savas gribas izteikumu., t.i., atļauju vai aizliegumu var reģistrēt tikai Iedzīvotāju reģistrā. Likumā arī noteikts, ka tikai viena veida gribas izteikumam piemīt juridiski saistošs raksturs: „[..] tādām rīcībspējīgas personas parakstītam aizliegumam vai atļaujai izmantot tās ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, par kuru ziņas iekļautas Iedzīvotāju reģistrā”. Minētais ierobežojums ir noteikts ar likumu, tādēļ ir jāpārbauda, vai šim ierobežojumam ir leģitīms mērķis, kā arī, vai tas ir samērīgs.

No analizējamās normas var secināt, ka šādai reģistrācijai ir leģitīms mērķis, proti, nodrošināt cilvēka dzīves laikā izteiktas gribas nostiprināšanu juridiski saistošā veidā, tādējādi reģistrējot cilvēka vēlmi ziedot audus un orgānus izmantošanai medicīnā, vai to aizliedzot. Tā tiek respektētas cilvēka tiesības brīvi izlemt, bet cilvēka nāves gadījumā tiek nodrošināta iespēja nekavējoties iegūt ziņas par viņa atļauju vai aizliegumu. Minētā norma neuzliek pienākumu veikt norādītās darbības, bet skaidro, kā rīkoties, ja persona vēlas to darīt. Ievērojot, ka miruša cilvēka audi ir izmantojami dažādu sabiedrībai un atsevišķiem indivīdiem nozīmīgu mērķu sasniegšanai, valsts veic savu pozitīvo pienākumu privātās dzīves aizsardzības kontekstā un nodrošina iespēju reģistrēt cilvēka gribu konkrētā veidā. Gadījumos, kad persona ir piekritusi kļūt par donoru un tas ir nostiprināts reģistrā, valsts iegūst tiesības izmantot ķermeni, izņemt audus un izmantot tos Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto mērķu sasniegšanai.

Neskatoties uz to, ka cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas reģistrācijai ir iepriekš raksturotais leģitīmas mērķis, tālāk jāvērtē ierobežojuma samērīgums. Kā norādījusi Satversmes tiesa, „*samērīguma princips noteic, ka tad, ja publiskā vara ierobežo personas tiesības un likumiskās intereses, ir jāievēro saprātīgs līdzsvars starp personas un valsts vai sabiedrības interesēm. Lai izvērtētu, vai likumdevēja pieņemtā tiesību norma atbilst samērīguma principam, jānoskaidro:*

¹²⁰ Kā jau minēts šā darba 2.2. nodaļā, normas interpretācija un piemērošana ir apgrūtināta tādēļ, ka cilvēka griba pēc būtības nevar būt pretrunā likumiem.

pirmkārt, vai likumdevēja lietotie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai;

otrkārt, vai šāda rīcība ir nepieciešama, t.i., vai mērķi nevar sasniegt ar citiem, indivīda tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem;

treškārt, vai likumdevēja darbība ir samērīga jeb atbilstoša, t.i., vai labums, ko iegūs sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesībām un likumiskajām interesēm nodarīto zaudējumu.

*Ja, izvērtējot tiesību normu, tiek atzīts, ka tā neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tad tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska”.*¹²¹

Autores ieskatā, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā ierobežojums ir tik ievērojams, ka tas nenodrošina ne normā un ne likumā ietverto mērķu sasniegšanu. Normas nesamērīgums izpaužas tādējādi, ka likums par saistošu atzīst tikai viena veida gribas izteikumu, tādu, kas ir ierakstīts Iedzīvotāju reģistrā, tāpēc jāsecina, ka lietotais līdzeklis nav piemērots leģitīma mērķa sasniegšanai, jo ir iespējami vēl citi līdzekļi leģitīmā mērķa sasniegšanai. Proti, samērīguma prasība būtu ievērota tad, ja likumā būtu ietverti vairāki veidi, kā reģistrēt gribu un personai būtu iespēja izvēlēties sev pieņemamāko veidu gribas izteikšanai. Tāpēc Miruša cilvēka aizsardzības likumā būtu jāparedz, ka atļaujas vai aizlieguma izteikšana var tikt izdarīta dažādos veidos, piemēram, reģistrējot to Iedzīvotāju reģistrā, ierakstot norādi testamentā, reģistrējot to medicīniskos dokumentos. Autores ieskatā labums, ko iegūs sabiedrība ar ierobežojumu, nav lielāks par indivīda tiesībām un likumiskajām interesēm nodarīto zaudējumu, bet pretēji, ierobežojuma dēļ individuālās iespējas ziedot ķermeni un audus pēc nāves netiek realizētas iespējamā apmērā.

Analizējot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. un 11. panta normas kopsakarā gan ar *Satversmes* 94. pantā ietverto pamattiesību ievērošanu¹²², gan *Satversmes* 96. pantā ietvertajām pamattiesībām uz privātās dzīves aizsardzību audu un orgānu izņemšanas gadījumos transplantācijai, zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem, jāsecina, ka tās nerespektē pamattiesību aizsardzības pienākumu. Gadījumos, ja notiek audu un orgānu izņemšana, neievērojot personas gribu un izteiktu piekrišanu, tiek aizskartas privātās dzīves aizsardzības tiesības, tiek nodarīts kaitējums ķermeņa integritātei un tuvinieku privātās dzīves aizsardzības tiesībām.

¹²¹ "Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 26. punkta atbilstību *Satversmes* 91. un 109. pantam" *Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2001 – 12 – 01. Latvijas Vēstnesis, 2002. 20. marts, nr. 44, 3. punkts*

¹²² Sīkāk skatīt šī darba I nodaļā.

Satversmes 110. pantā nostiprinātās tiesības uz ģimenes dzīves aizsardzību un to ierobežojumi ir jāaplūko kopsakarībā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. un 11. pantā noteikto, jo minētās normas nosaka mirušā tuvinieku tiesības, tādēļ ir svarīgi noskaidrot, vai šajās normās ietvertā kārtība respektē tiesības uz ģimenes aizsardzību.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā ir noteikts: „[...] *tuviniekiem [tātad ģimenei – autores piezīme] ir tiesības rakstveidā informēt ārstniecības iestādi par personas dzīves laikā izteikto gribu.*” Šīs tiesību normas mērķis ir nodrošināt mirušās personas dzīves laikā izteiktās gribas ievērošanu. Minētā norma norāda, ka šādas tiesības ģimene var īstenot tikai gadījumā, ja „*Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu vai atļauju izmantot ķermeni, audus un orgānus*”¹²³. Tātad ar likumu ir noteikts ierobežojums ģimenes tiesību realizācijā, jo informēt ārstniecības iestādi var tikai tad, ja nav ziņu Iedzīvotāju reģistrā. Likums būtiski ierobežo tuvinieku tiesības rīkoties un aizsargāt mirušo, jo tiesiskā regulējuma analīze¹²⁴ ļauj secināt, ka tuviniekiem faktiski nav pieejamas ziņas par reģistrā esošajiem datiem. Autores ieskatā Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietvertais ierobežojums nav samērīgs un nenodrošina likuma vispārīgo mērķu sasniegšanu, proti, neaizsargā mirušu cilvēku no prettiesiskas rīcības un negarantē mirušā tuvinieku tiesību aizsardzību.

Savukārt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pantā, kas regulē transplantācijas kārtību, ir ietverts vēl ievērojamāks ģimenes tiesību ierobežojums. Tā minētā likuma 11. pants nosaka, ka tuvinieku tiesības informēt ārstniecības iestādi par cilvēka izteikto gribu ir ierobežotas laikā, tas ir jāizdara līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam. Tāpēc var secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir ietverti nepamatoti tiesību realizācijas ierobežojumi, jo tiesiskā kārtība faktiski nenodrošina ģimenes tiesības informēt par mirušā gribu. Gadījumos, ja ģimenei mirušā griba attiecībā uz audu un orgānu izmantošanu ir zināma, šo tiesību realizēšana ir jānodrošina pilnā apmērā, tādēļ ir nepieciešams mainīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. un 11. panta normas, tās grozot¹²⁵.

Kā jau norādīts iepriekš, Miruša cilvēka aizsardzības likuma normu interpretācija un Satversmes 94. pantā ietvertā prasība nodrošināt mirušā cilvēka neaizskaramību, pilnā apmērā ļauj secināt, ka Latvijā nedrīkstētu izņemt audus bez

¹²³ Par mirušā cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 4. pants.

¹²⁴ Sīkāk skatīt šā darba 2.4. nodaļā.

¹²⁵ Priekšlikumi grozījumiem ir norādīti šī darba ... lappusē.

personas piekrišanas. Tādēļ vienmēr ir svarīgi noskaidrot, vai mirušais dzīves laikā ir izteicis gribu par audu ziedošanu, bet nav pamata ar likumu ierobežot ģimenes tiesības paziņot par mirušā gribu jebkurā laikā tā, kā tas noteikts likuma 11. pantā, proti, līdz izņemšanas operācijas sākumam.

Savukārt, ja audu un orgānu izņemšana notiek, neievērojot izteikto piekrišanu, tad darbība ir uzskatāma par antikonstitucionālu saskaņā ar Satversmes 94. pantā noteikto. Ja kāds ir uzsācis prettiesisku audu izņemšanu, tad ģimenei ir jānodrošina tiesības to pārtraukt. Tajos gadījumos, kad mirušais dzīves laikā ir izteicis aizliegumu izņemt audus un orgānus pēc nāves, aizliedzis to izmantošanu vienam vai vairākiem mērķiem, šāds ģimenes paziņojums novērstu tālākas prettiesiskas darbības. Gadījumos, kad mirušais dzīves laikā būtu izteicis piekrišanu audu un orgānu izmantošanai, būtu iespējams to precizēt un rīkoties saskaņā ar mirušā dzīves laikā izteikto gribu.

Iepriekš minētie argumenti ļauj secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma normās ietvertais regulējums paredz iejaukšanos personas privātajā dzīvē, likumā ietvertais regulējums privātās dzīves ierobežošanai nav samērīgs, jo noteiktie ierobežojumi ir pārlieku strikti. Piemērojot šo likumu, ir iespējams aizskart personas privāto dzīvi un nodarīt kaitējumu ar Satversmi aizsargātajām tiesībām uz privāto un ģimenes dzīvi.

Iepriekš minētie argumenti ļauj secināt, ka miruša cilvēka ķermeņa un audu izmantošana gadījumos svarīgi ir nodrošināt privātās dzīves aizsardzības prasības. Pirmkārt, cilvēkam dzīves laikā ir tiesības dot rīkojumus par rīcību ar viņa ķermeni un audiem pēc nāves. Valstij nav tiesību ierobežot šādas brīvas gribas izpausmes. Gadījumos, kad valsts interesēs ir veicināt mirušu cilvēku audu iegūšanu, valstij ir jāveic pozitīvi pienākumi, kas aicinātu cilvēkus dzīves laikā pieņemt lēmumus par audu ziedošanu pēc nāves vai skaidri izteikt aizliegumu. Pēc cilvēka nāves ir jānodrošina dzīves laikā izteiktās gribas ievērošana, ja vien nepastāv kādi tiesiski vai faktiski apstākļi, kas to ierobežo. Otrkārt, valstij ir jānodrošina mirušā tuvinieku privātās dzīves aizsardzība, atturoties no tādām darbībām, kas var aizskart mirušo un tādējādi nodarīt ciešanas mirušā tuviniekiem. Treškārt, valstij ir pienākums kontrolēt privātās dzīves aizsardzības noteikumu ievērošanu mirušo audu izņemšanas un izmantošanas gadījumos, bet tiesību aizskāruma gadījumos nodrošināt atbilstošu privātās dzīves aizsardzību.

1.2.3. Mirušā cilvēka informācijas konfidencialitātes nodrošināšana privātās dzīves aizsardzības kontekstā

Tiesības uz privātās dzīves aizsardzību ietver arī personas privātās informācijas aizsardzību. ECT spriedumos, kas saistīti ar pacienta datu aizsardzību, ir uzsvērusi:

„Personas datu, tajā skaitā veselības datu, aizsardzība ir būtisks priekšnoteikums, lai persona varētu baudīt tiesības uz privātās un ģimenes dzīves aizsardzību, kas ir garantētas Konvencijas 8. pantā. Veselības datu konfidencialitātes nodrošināšana ir ļoti nozīmīgs princips visu konvencijas dalībvalstu tiesību sistēmās. Svarīgi ir ne tikai aizsargāt pacienta privātumu, bet arī nodrošināt, lai pacients varētu uzticēties medicīnas profesionāļiem un veselības aprūpes sistēmai kopumā.”¹²⁶

Satversmes 96. pantā, līdzīgi kā ECTK 8. pantā, ir ietverts ne tikai valsts pienākums atturēties no tiesību aizskāruma, bet arī pozitīvi nodrošināt šo tiesību aizsardzību. Tāpēc nacionālajā tiesību sistēmā ir normas, kas aizsargā privāto dzīvi, respektē dzīvokļa un korespondences neaizskaramību.¹²⁷

„Konfidencialitāte ir tad, ja viena persona atklāj otrai noteiktu informāciju, kas var būt gan vārdiski izteikta, gan iegūta ar izmeklējumu palīdzību, bet persona, kurai šī informācija ir atklāta, sola šo informāciju neizpaust bez atklājēja piekrišanas. Pēc definīcijas konfidenciala informācija ir privāta un tiek sniegta brīvprātīgi, to uzticot kādam kā noslēpumam.”¹²⁸

„Konfidencialitāti var definēt arī kā veselības informācijas privātuma formu, kas fokusējas, lai nodrošinātu uzticību starp diviem indivīdiem, kas saistīti ciešās attiecībās, kādas ir ārsta un pacienta attiecības. Konfidencialitāte ir personas prasība saglabāt privātus savstarpējās attiecībās noskaidrotus noslēpumus, piespiest ne tikai respektēt to personu, kuras noslēpumi ir izpausti, bet arī uzsvērt uzticības nozīmi šajās attiecībās.”¹²⁹

Konfidencialitāte un privātums pieprasa, lai visi identificējamie dati tiktu aizsargāti. Dati var tikt apkopoti un glabāti kā atsevišķi dokumenti, kā dokumentu apkopojums, datoru sistēmās un arī audu un šūnu veidā.¹³⁰ Datu aizsargāšanai jānodrošina atbilstīgi apstākļi. Arī cilvēka ķermeņa matērijas, no kurām var iegūt

¹²⁶ ECT 2008. gada 17. jūlija spriedums lietā *I. v. Finland*, no. 20511/03.

¹²⁷ Ovey C., White R. *The European Convention on Human Rights. Fourth Edition*. New York: Oxford University press, 2006, p. 243.

¹²⁸ Beauchamp T., Childress J. *Principles of Biomedical Ethics* [Biomedicīnas ētikas principi], New York: Oxford University Press, Inc., 1994, p.420.

¹²⁹ Gostin L. *Public Health Law: Power, Duty, Restraint*. New York: University of California Press, 2000, p.128.

¹³⁰ *Promotion of the Rights of Patients in Europe*. Kluwer Law International, 1995, p.65.

identificējošus datus, ir jāaizsargā atbilstīgā veidā. Personu identificējoši dati satur informāciju, kas ļauj atpazīt personu tikai pēc kāda noteikta medicīniska dokumenta vai personu var atpazīt, izmantojot vēl kādu citu informāciju, kas ir tās turētāja rīcībā.¹³¹

Audu izņemšanas gadījumos personai ir tiesības uz visu viņas datu konfidencialitāti, tajā skaitā arī pēc nāves. Tā PVO *Pacientu tiesību veicināšanas deklarācijas*¹³² 4. panta pirmajā daļā: „*Visai informācijai par pacienta veselības stāvokli, saslimšanu, diagnozi, prognozi un ārstēšanu, kā arī visai pārējai privātas dabas informācijai ir jābūt konfidencialai, arī pēc pacienta nāves*”.

Aplūkojot personas privātas dzīves aizsardzības prasības saistībā ar personas privātās dzīves informācijas konfidencialitātes nodrošināšanu Latvijā, jāsecina, ka Miruša cilvēka aizsardzības likumā šādas normas nav ietvertas. Normas, kas regulē konfidencialitāti, līdz 2010. gada 1. martam bija ietvertas *Ārstniecības likuma* 50. panta pirmajā daļā, kur bija noteikts ārstniecības personu pienākums saglabāt konfidencialitāti:

„(1) *Ziņas par pacienta ārstēšanu, slimības diagnozi un prognozi (turpmāk — ziņas par pacientu), kā arī ziņas, ko ārstniecības personas ārstniecības procesā ieguvušas par pacienta un viņa tuvāko radnieku privāto dzīvi, ir konfidencialas.*”¹³³

Kopš 2010. gada 1. marta, kad spēkā stājies *Pacientu tiesību likums*, miruša cilvēka datu aizsardzības tiesiskais pamatojums ir ietverts šā likuma 10. pantā. Minētā likuma 10. panta pirmā daļa nosaka: „*[i]nformācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu pacientu, ir aizsargājama saskaņā ar fizisko personu datu aizsardzību regulējošiem normatīvajiem aktiem*”, bet trešajā daļā ir noteikts, ka „*šā panta pirmajā daļā minētā informācija nav izpaužama arī pēc pacienta nāves*”. Tātad visa tā informācija, kas pacienta dzīves laikā tiek aizsargāta ar fizisko personu datu aizsardzību regulējošajiem normatīvajiem aktiem, pēc nāves tiek aizsargāta līdzīgi un likums paredz, ka šāda informācija nav izpaužama. Līdzīgi, kā tas bija noteikts *Ārstniecības likumā*, arī jaunais likums paredz, ka visa informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu pacientu, pēc pacienta nāves nav izpaužama un ir jānodrošina tās konfidencialitāte.

¹³¹ Gostin L. *Public Health Law: Power, Duty*. New York: University of California Press, 2000, p.129.

¹³² A Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe. http://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf, Art. 4.1. (aplūkots 2010. 20. februārī) Šī deklarācija nav juridiski saistošs dokuments, bet tai vēsturiski ir bijusi ievērojama nozīme pacientu tiesību nostiprināšanai Eiropā. Tā satur vispārīgos pacientu tiesību principus.

¹³³ Ārstniecības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1. jūlijs, nr. 167/168.

Jāatzīmē, ka fizisko personu datu aizsardzības tiesību akti reglamentē tikai dzīvu personu datu aizsardzību, bet attiecībā uz mirušajiem šīs normas netiek piemērotas, jo līdz ar miršanas brīdi izbeidzas fiziska persona kā datu aizsardzības subjekts. Konfidencialitātes prasība, proti, ārstniecības personas pienākums neizpaust pacienta privātās dzīves informāciju, saglabājas arī pēc pacienta nāves.

Pacientu tiesību likuma 10. panta otrajā daļā ir noteikti divi atšķirīgi noteikumi pacienta datu izpaušanai, pirmkārt, ir nepieciešama pacienta rakstveida piekrišana, kas attiecībā uz mirušā informāciju varētu būt viņa dzīves laikā dota rakstiska atļauja iegūt konfidencialo informāciju pēc nāves kādu konkrētu mērķu, piemēram, audu izmantošana transplantācijai, sasniegšanai. Otrkārt, informāciju par pacientu drīkst izpaust arī gadījumos, kas ir noteikti *Pacientu tiesību likumā*. Tā *Pacientu tiesību likuma* 10. panta ceturtā, piektā, sestā un septītā daļa paredz tiesības ierobežot pacienta tiesības uz privātās informācijas aizsardzību un nosaka gadījumus, kad dati ir izpaužami. Līdzīgs, bet mazāk detalizēts regulējums bija ietverts *Ārstniecības likumā*. Tātad *Pacientu tiesību likumā* ir noteikts, ka ir pieļaujams privātās dzīves aizskārums un ar likumu tiek ierobežotas konfidencialitātes tiesības. Pirmkārt, *Pacientu tiesību likuma* 10. panta ceturtā daļa nosaka, ka informāciju par mirušu pacientu bez viņa dzīves laikā dotas atļaujas, neievērojot noteikto aizliegumu, var izpaust divos gadījumos:

- 1) informācijas sniegšana var ietekmēt pacienta laulātā, pilngadīgu un rīcībspējīgu bērnu, vecāku, brāļa vai māsas, vecvecāku, mazbērnu dzīvību vai veselību vai atvieglot veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanu minētajām personām;
- 2) informācija ir saistīta ar pacienta nāves cēloni vai ārstniecību laikā pirms viņa nāves.

Minētājā normā dota norāde uz likuma 7. panta pirmo daļu, kurā ir norādītas personas, kas ir tiesīgas informāciju saņemt, t.i., pacienta laulātais, bērni, vecāki, brālis vai māsa, vecvecāki, mazbērni. Piemērojot *Pacientu tiesību likuma* 10. panta ceturtās daļas noteikumus, var secināt, ka tuvinieki ir tiesīgi saņemt visu informāciju, kas iegūta patologanatomiskās ekspertīzes rezultātā, jo tās sniedz ziņas par nāves cēloni. Informācija, kas iegūta tiesu medicīniskās ekspertīzes laikā, būtu izpaužama tad, ja nepastāv kādi kriminālprocesuāli ierobežojumi informācijas iegūšanai. *Pacientu tiesību likuma* normas paredz iegūt informāciju, bet netiek precizēti informācijas iegūšanas veidi, piemēram, dokumentu kopiju, medicīnisku uzņēmumu

vai audu paraugu veidā. Tāpēc gadījumā, ja tuvinieki pieprasītu izsniegt audu paraugus, piemēram, paternitātes noteikšanai, ārstniecības iestādēm būtu jāinterpretē un jānosaka, vai minētais pants paredz arī audu paraugu izsniegšanu. Autores ieskatā iepriekš analizētie *Pacientu tiesību likuma* 10. pantā ietvertie noteikumi ir nepilnīgi un arī daļēji kļūdaini. Nedz minētais pants, nedz kāds cits *Pacientu tiesību likuma* pants neparedz to cilvēka ķermeņa matēriju, t.sk., audu, aizsardzību, no kurām var iegūt pacientus identificējošus datus, bet likumā lietotais termins – informācija, ir pārlietu plašs un to iespējams dažādi interpretēt. Salīdzinot var minēt, ka, piemēram, PVO *Pacientu tiesību veicināšanas deklarācijā* kā viens no konfidencialitātes un privātās dzīves aizsardzības principiem ir noteikts pienākums aizsargāt tādas cilvēka ķermeņa matērijas, no kurām var iegūt identificējošus datus.¹³⁴

Jāsecina, ka *Pacientu tiesību likuma* 10. panta ceturtā daļa paredz miruša cilvēka informācijas izpaušanu tajos gadījumos, ja, piemēram, audi tiek izņemti, lai tos izmantotu likumā minēto tuvinieku ārstēšanai. Tāpat šī norma paredz tiesības tuviniekiem uzzināt informāciju, kas iegūta patologanatomiskās izmeklēšanas laikā. Tuvinieku tiesības iegūt mirušā audu paraugus un tos tālāk izmantot likums nereglamentē. Ar minēto normu ir noteikts mirušā tiesisko interešu ierobežojums, bet tas tiek attaisnots, nodrošinot, ka mirušā tuvinieki var realizēt savas tiesības un tiesiskās intereses. Autores ieskatā šāds ierobežojums ir tiesiski pamatots. Vērtējot samērīgumu, jāsecina, ka likums neparedz valsts pienākumu pirms datu izpaušanas vērtēt informācijas izpaušanas mērķi un aizskāruma samērīgumu, salīdzinot to ar iegūstamo labumu. Tāpat likums neparedz tiesības cilvēkam dzīves laikā noteikt aizliegumu visu vai kādu konkrētu datu izpaušanai pēc nāves, lai gan šāds noteikums ir būtisks privātās dzīves aizsardzības kontekstā. Tāpēc jāsecina, ka analizējamā norma nesamērīgi ierobežo konstitucionālās tiesības un to nepieciešams papildināt. Pirmkārt, *Pacientu tiesību likuma* 10. pantā būtu jānorāda iespējamie informācijas sniegšanas veidi un informācijas iegūšanas avoti, tajā skaitā cilvēka ķermenis kopumā un no tā iegūstamās matērijas. Otrkārt, šajā pantā ir jānosaka, ka personai dzīves laikā ir tiesības rakstveidā dot atļauju vai aizliegt savas medicīniskās informācijas izpaušanu vienam vai vairākiem mērķiem pēc nāves.

Analizējot pārējās *Pacientu tiesību likuma* normas, jāsecina, ka tās *expressis verbis* neparedz miruša cilvēka konfidenciālas informācijas izpaušanu nedz

¹³⁴ A Declaration on the Promotion of Patients' Rights in Europe.
http://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf, Art. 4.2. (aplūkots 2010. 20. februārī).

gadījumos, ja mirusī persona ir piekritusi ziedot savu ķermeni un audus, nedz arī tajos gadījumos, ja mirušā audi tiek izņemti bez viņa piekrišanas.

Pacienta datu konfidencialitāte ir paredzēta gan Biomedicīnas konvencijā, gan *Transplantācijas protokola* 23. pantā:

*„Visiem personas datiem par personu, no kā orgāni un audi ir izņemti, un par saņēmēju ir jābūt konfidencialiem. Šādi dati var tikt vākti, apstrādāti un nodoti saskaņā ar profesionālās konfidencialitātes un datu aizsardzības tiesību prasībām.”*¹³⁵

Minētās normas ievērošana nodrošina personas privātās dzīves aizsardzības prasības. Aplūkojot pacienta informācijas aizsardzību, ir jāņem vērā, ka līdzās informatīvajam privātumam kā indivīda prasībai pēc kontroles pār nosacījumiem, kā personas medicīniskā informācija tiek vākta, lietota, glabāta un nodota tālāk, pastāv arī lēmumu privātums un privātums kā tiesības būt vienam. Informācijas privātums attiecas uz indivīdu prasību noteikt tās personas vai organizācijas, kam ir pieejami identificējami medicīniski ieraksti.¹³⁶

Transplantācijas protokola 23. panta otrajā daļā ir norādīts konfidencialitātes principa piemērošanas mehānisms, ja audi tiek izmantoti transplantācijai:

*Panta pirmajā daļā ietvertie noteikumi [Visiem personas datiem par personu no kā orgāni un audi ir izņemti un par recipientu ir jābūt konfidencialiem – 21.panta pirmā daļa] bez ierobežojuma ir jāinterpretē tā, lai nepieciešamās informācijas iegūšana, apstrāde un nodošana par personu no kuras orgāni vai audi ir ņemti, vai par audu vai orgānu recipientu, nodrošinātu aizsardzības pasākumus un medicīniskas vajadzības, ieskaitot izsekojamību.*¹³⁷

Transplantācijā ir svarīgs konfidencialitātes princips, bet tas nedrīkst ierobežot mediķu brigādi, kas ir iesaistīta transplantācijas procesā, no nepieciešamās informācijas saņemšanas gan par personu, no kuras audi un orgāni tiek ņemti, gan par saņēmēju, lai sekotu šai audu un orgānu maiņai, nodrošinot nepieciešamo datu aizsardzību. Ir iespējams, ka no vienas personas orgāni vai audi tiek implantēti

¹³⁵ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī) Art. 23

¹³⁶ Gostin L. *Public Health Law: Power, Duty, Restraint*. New York: University of California Press, 2000, p. 127

¹³⁷ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. 24. janvāris, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), Art. 23

vairākiem saņēmējiem. Gadījumos, ja slimība tiek atrasta personai, no kuras audi un orgāni ir ņemti, saņēmējus ir jāspēj atrast. Tāpat gadījumos, ja recipientam atklāj slimību, kas varētu būt iegūta transplantācijas ceļā, tad atkal ir nepieciešamība atrast pārējos recipientus.¹³⁸

Autores ieskatā miruša cilvēka informācijas izpaušanai nav piemērojams nedz *Pacientu tiesību likuma* 10. panta piektās daļas pirmais punkts, kas paredz: „Pēc rakstveida pieprasījuma un ārstniecības iestādes vadītāja rakstveida atļaujas saņemšanas informāciju par pacientu ne vēlāk kā 10 darbdienu laikā pēc pieprasījuma saņemšanas sniedz [...] ārstniecības iestādēm — ārstniecības mērķu sasniegšanai; [...]”, nedz tālākas šā panta normas. Saskaņā ar *Ārstniecības likuma* 1. panta pirmajā daļā noteikto „ārstniecība — profesionāla un individuāla slimību profilakse, diagnostika, ārstēšana, pacientu rehabilitācija un aprūpe”. Likuma normu sistēmiska analīze ļauj secināt, ka *Pacientu tiesību likums* paredz tiesības sniegt ziņas, ja ir jāsasniedz kāds ar konkrēto personu saistīts ārstniecības mērķis. Tādēļ ziņas par mirušo personu nav sniedzamas citām ārstniecības iestādēm, ja vien tās neturpina jau mirušā tiesību un interešu aizsardzību ārstēšanas kontekstā, kāda visbiežāk ir iespējama gadījumos, ja tiek veikta mirušā patoloģiskā izmeklēšana, lai noskaidrotu nāves cēloni un savāktu informāciju par ārstēšanas kvalitāti. Citu darbību veikšanai, tajā skaitā, audu izņemšanai vai izmantošanai, konfidencialās ziņas, pamatojoties uz *Pacientu tiesību likuma* 10. panta piektās daļas 1.punktu, nedrīkst izpaust, jo likums šādu konfidencialitātes pārkāpumu nepieļauj.

Jāaplūko arī *Pacientu tiesību likuma* 10. panta sestā daļa, kas paredz:

„Pēc rakstveida pieprasījuma un ārstniecības iestādes vadītāja rakstveida atļaujas saņemšanas informāciju par pacientu [...] sniedz [...] tiesai, prokuratūrai, policijai, valsts bērnu tiesību aizsardzības inspektoriem, bāriņtiesai, Valsts probācijas dienestam, tiesībsargam, kā arī pirmstiesas izmeklēšanas iestādei — likumā noteikto funkciju veikšanai.”

Minētā likuma norma nosaka, ka gadījumos, kad minētās institūcijas realizē kādu likumā noteiktu funkciju, var sniegt ziņas par pacientu, t.i., izpaust konfidencialu informāciju bez iepriekšējas atļaujas. Diemžēl likumā nav ietverta detalizēta procesuāla kārtība, kas būtu obligāti nepieciešama, lai attaisnotu konstitucionālo tiesību ierobežojumu. Tādēļ šīs normas piemērošana var aizskart konstitucionālās

¹³⁸ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Explanatory Report. Strasbourg, 2002. 24. janvāris, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), para. 123.

tiesības. Analizējamo normu mirušu cilvēka ķermeņa izmeklēšanas un audu izņemšanas gadījumos varētu piemērot tikai tad, ja tiek veikta tiesu medicīniskā ekspertīze.¹³⁹ Tiesu medicīniskās ekspertīze ir likumā paredzēta atļauta darbība un tās izdarīšanai var būt nepieciešama arī pacienta konfidenciāla informācija. Tā kā tiesu medicīniskā ekspertīze tiek veikta gan pašas personas tiesību aizsardzības nolūkos, gan, lai nodrošinātu sabiedrības drošību kopumā, tad konfidenciālas informācijas izpaušanai ir leģitīms mērķis. Savukārt procesuālā kārtība ir ietverta *Kriminālprocesa likumā*. Citos audu izņemšanas gadījumos *Pacientu tiesību likuma* 10. panta sesto daļu piemērot nav pamata.

Savukārt *Pacientu tiesību likuma* 10. panta septītajā un astotajā daļā ir noteikts, kā miruša cilvēka konfidenciālu informāciju var izmantot pētījumos. Tā panta septītā daļa paredz:

„Medicīniskajos dokumentos fiksētos pacienta datus var izmantot pētījumā, pastāvot vienam no šādiem nosacījumiem: 1) pēc analizējamās informācijas nevar tieši vai netieši identificēt pacientu; 2) pacients rakstveidā piekritis, ka informācija par viņu tiek izmantota konkrētā pētījumā.”

Tātad pantā ir paredzēts, ka miruša cilvēka medicīniskajos dokumentos iekļautu informāciju var izmantot pētījumā, ja tā ir anonīma, piemēram, var pētīt kādus histoloģisko analīžu rezultātus, ja tie nesatur pacientu identificējošu informāciju. Gadījumā, ja pētnieks vēlas pētījumā izmantot informāciju, kura ļauj identificēt pacientu, vai kura satur tiešus pacienta datus, likums pētījumu atļauj tad, ja mirušais dzīves laikā ir rakstveidā piekritis savas informācijas izmantošanai pētījumos.

Pacientu tiesību likuma 10. panta astotā daļa paredz piecus nosacījumus, kuriem pastāvot vienlaikus, pētnieks ir tiesīgs izmantot identificējama pacienta medicīniskajos dokumentos esošos datus bez pacienta piekrišanas. Proti:

- 1) pētījums tiek veikts sabiedrības interesēs;*
- 2) kompetenta valsts pārvaldes iestāde Ministru kabineta noteiktajā kārtībā ir atļāvusi izmantot pacienta datus konkrētā pētījumā;*
- 3) pacients iepriekš rakstveidā nav aizliedzis viņa datu nodošanu pētniekam;*
- 4) ar samērīgiem līdzekļiem nav iespējams iegūt pacienta piekrišanu;*

¹³⁹ Sīkāk skatīt šī darba 3.1. nodaļā.

5) pētījuma ieguvums sabiedrības veselības labā ir samērojams ar tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību ierobežojumu.¹⁴⁰

Šā panta piemērošanu ierobežo *Pacientu tiesību likuma* 10. panta ceturtajā daļā ietvertie izņēmumi miruša cilvēka informācijas izpaušanai bez atļaujas, kuros nav ietvertas tiesības pieprasīt un saņemt informāciju pētniecībai, kā arī pētnieki nav ietverti to personu sarakstā, kas ir tiesīgi pieprasīt mirušā informāciju. Miruša pacienta informācijas izpaušana pētniecībai tādējādi ir ierobežota, bet, piemērojot tikai minētā likuma astotajā daļā doto atļauju iegūt informāciju, ir iespējams aizskart gan mirušā tiesiskās intereses, gan mirušā tuvinieku privātās dzīves aizsardzības prasības.

Ņemot vērā, ka analizējamās likuma normas ir jāpiemēro tā, lai sasniegtu Satversmes 96. pantā noteikto privātās dzīves aizsardzības mērķi, bet konfidenciālas informācijas izpaušana ir privātās dzīves aizskārums, tad piemērojamās likuma normas ir tulkojamas kontekstuāli un nepieļaujot paplašināšanu. Galvenais ir sasniegt leģitīmo mērķi – aizsargāt konkrētas personas privāto dzīvi. Gadījumā, ja ārstniecības persona izpauž mirušā cilvēka informāciju bez viņa iepriekš izteiktas atļaujas, bez likumā ietvertas vai mirušā dzīves laikā nozīmētu pārstāvju dotas atļaujas, tā aizskar personas privāto dzīvi.

Pacientu tiesību likumā ietvertās miruša cilvēka medicīniskās informācijas aizsardzības prasības ir obligāti piemērojamas ikreiz, kad mirušā cilvēka audi tiek izņemti transplantācijai. Mirušā pacienta dati ir nozīmīgi un bez to izpētes nav iespējams nodrošināt transplantātu drošības prasības, kas ir obligāti jāievēro, ja audus izmanto implantācijai. Latvijas normatīvajos aktos miruša pacienta informācijas izmantošana šādos gadījumos tiek reglamentēta nepilnīgi, proti, *Pacientu tiesību likumā* nav noteikts, kā jārikojas, ja mirušais dzīves laikā nav devis tiesības iegūt vai izpaust informāciju. Tādēļ normatīvajos aktos ir jāparedz kārtība, kas, ievērojot privātas dzīves aizsardzības prasības, t.i., pacienta konfidencialitātes tiesības arī pēc nāves, dotu iespēju saņemt un izmantot ziņas par pacientu tiesiski pamatoti, nenodarot tiesību aizskārums. Lai tas būtu iespējams, pirmkārt, ir jāparedz, ka persona, kas dzīves laikā ir izteikusi savu gribu ziedot audus visiem vai kādam konkrētam mērķim, var izteikt savu atļauju arī tās konfidenciālās informācijas iegūšanai, kas ir nepieciešamas, lai nodrošinātu audu drošību. Otrkārt, tiesību aktos ir jānostiprina

¹⁴⁰ Pacientu tiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205, 10. panta astotā daļa

mirušā tuvinieku tiesības piešķirt atļauju mirušā konfidenciālas informācijas iegūšanai.

2007. gada 27.martā, izdodot MK noteikumus nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”¹⁴¹, MK nodrošināja Eiropas Komisijas Direktīvas 2004/23/EK un Direktīvas 2006/17/EK¹⁴², ar ko īsteno iepriekš norādīto direktīvu 2004/23/EK, ieviešanu Latvijā. Direktīvas prasības Latvijā tika transponētas un minētie MK noteikumi izdoti Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā ietvertā deleģējuma kārtībā. Analizējot MK noteikumus nr. 208, jāsecina, ka tie nosaka ne tikai audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtību, kas bija Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā noteiktais deleģējuma priekšmets, bet arī nosaka tiesības iegūt un saglabāt ievērojamu konfidenciālas informācijas apjomu. Tādēļ jāsecina, ka MK ir pārkāpis pilnvaras un reglamentējis tos tiesību jautājumus, kuri nav ietverti deleģējumā.

MK noteikumu Nr. 208 38. punktā ir noteicis, ka donoru datu bāzē iekļauj donora vārdu un uzvārdu, vecumu, dzīves un slimību anamnēzi, veselības pārbaudes rezultātus, rēzus faktoru un asinsgrupu, klīnisko un laboratorisko izmeklējumu rezultātus, autopsijas rezultātus. Savukārt šo noteikumu 39. punkts paredz, ka [audu] ieguves un uzglabāšanas centra amatpersonai ir jāņem vērā informācija, kas iegūta sarunā ar personu, kura labi pazinusi donoru, informāciju, kas iegūta sarunā ar potenciālā donora ģimenes ārstu vai ārstējošo ārstu. Ievērojot Latvijas tiesību aktos ietverto tiesisko regulējumu un obligāti izpildāmo pienākumu aizsargāt personas privāto dzīvi, visus iepriekš minētos datus ieguves un uzglabāšanas centrs ir tiesīgs iegūt tikai tad, ja mirušais savas dzīves laikā ir devis atļauju šo datu iegūšanai un glabāšanai. Gan ārstniecības iestādes, gan ārstniecības personas, kas izpauž datus par mirušo personu gadījumā, ja iepriekš personas atļauju nav saņēmušas, pārkāpj *Pacientu tiesību likumā* noteikto kārtību un izdara tiesību aizskārumu.

Gadījumos, kad audu ieguves un uzglabāšanas centra amatpersonas pieprasa informāciju no ārstējošā ārsta un/vai ģimenes ārsta, šīm ārstniecības personām būtu jāsaprot, ka Pacientu tiesību likuma noteikumi aizliedz izpaust ziņas par pacientu, tajā

¹⁴¹ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

¹⁴² Komisijas Direktīva 2006/86/EK, ar ko īsteno Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2004/23/EK par izsekojamības prasībām, nopietnu blakņu un nevēlamu notikumu paziņošanu un noteiktām tehniskām prasībām cilvēku audu un šūnu kodēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. Oficiālais Vēstnesis L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 – 0050.

skaitā par mirušu pacientu, ja viņš dzīves laikā to nav atļāvis. Tādēļ ārstniecības personām ir jāatsaka jebkādu ziņu sniegšana.

Minētais ļauj secināt, ka tie audu iegūšanas un uzglabāšanas centri, kas iegūst ziņas un tās uzglabā, ikvienā gadījumā, ja nav bijusi reģistrēta pacienta dzīves laikā dota atļauja, veic prettiesiskas darbības. Pilnībā ievērojot spēkā esošās normas, tikai dažos gadījumos būtu iespējams tiesiski iegūt ziņas par mirušu donoru.

Audu transplantāciju reglamentējošos starptautiskajos tiesību aktos privātās informācijas aizsardzība ir noteikta kā vispārīga prasība, bet atsevišķi privātās informācijas aizsardzības aspekti ir reglamentēti ar speciālām normām. Vispārējais princips nosaka, ka saņēmēja (-u) identitāti nevajag izpaust donoram vai viņa/viņas ģimenei un otrādi.¹⁴³ Svarīgi ir nodrošināt anonimitāti, ir aizliegts izpaust informāciju, kas var ļaut identificēt donoru un/vai saņēmēju. Audu transplantātu saņēmējam nav tiesību uzzināt donora identitāti.¹⁴⁴

Eiropas Savienībā ir noteikts, ka dalībvalstīm ir jāveic visi vajadzīgie pasākumi, lai nodrošinātu, ka visi dati, kas pieder direktīvas 2004/23/EK darbības sfērai un ir pieejami trešajām personām, tostarp ģenētiskā informācija, tiek padarīti anonīmi, lai gan donors, gan saņēmēji paliktu neidentificējami.¹⁴⁵ Audu bankas iegūst un uzkrāj gan audus, gan ar tiem saistīto personas un ģimenes informāciju arvien lielākā apjomā. Epidemioloģiskās drošības vai veselības aizsardzības interesēs var būt nepieciešamība identificēt donoru un viņa medicīniskos dokumentus. Lai nodrošinātu izsekojamību un aizsargātu donora medicīniskās konfidencialitātes un privātuma tiesības, audu bankām ir jāveic atbilstoši konfidencialo datu aizsardzības pasākumi, nodrošinot atbilstošas kodēšanas sistēmas.¹⁴⁶ Minētais ļauj secināt, ka ar normatīvo aktu ir nepieciešams reglamentēt ne tikai donora medicīniskās konfidencialitātes un privātuma tiesības, bet jānosaka piemēroti konfidencialo datu aizsardzības pasākumi un informācijas kodēšanas kārtība.

¹⁴³ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 lpp. 0032 – 0050.

¹⁴⁴ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission
http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

¹⁴⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 lpp. 0032 – 0050, 14. panta pirmā daļa.

¹⁴⁶ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission
http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

Salīdzinājumam var minēt Igaunijas un Lietuvas pieredzi aplūkojamā jautājuma risināšanā. Lai aizsargātu personas privāto informāciju un nodrošinātu tiesiskumu tās izpaušanai transplantācijas gadījumos, gan Igaunijā, gan Lietuvā ir spēkā speciālais regulējums. Tā Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*¹⁴⁷ 8. panta otrajā daļā ir paredzēts:

*„[m]irušu personu personas dati ir jāaizsargā tādā pašā mērā kā donoru un saņēmēju personas dati, un tos drīkst izpaust tikai veselības aprūpes sniedzējam, kas veic transplantāciju vai personām, kurām šie dati ir nepieciešami, lai veiktu likumā noteiktus pienākumus.”*¹⁴⁸

Savukārt Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*¹⁴⁹ 5. pantā noteikts:

„[i]nformācija par donoru un saņēmēju veselības stāvokli, kā arī visa cita personiska informācija, tostarp par personas identitāti, ir konfidenciāla un to sniedz tikai saskaņā ar procedūru, kas noteikta Pacientu tiesību un atbildības par kaitējumu veselībai likumā un citos tiesību aktos”.

Līdzīgi būtu reglamentējama personas konfidenciālo datu izmantošana transplantācijas gadījumos arī Latvijā.

Analizētais *Pacientu tiesību likuma* un MK noteikumu nr.208 regulējums nenodrošina Satversmes 96. pantā ietverto prasību izpildi nepieciešamajā apmērā. Tiesiskais regulējums, kas noteiktu personas konfidenciālās informācijas aizsardzību pēc nāves audu transplantācijas gadījumos, tiesību aktos ietverts nav. Piemērojot MK noteikumos ietvertās normas, tiek aizskartas personu tiesības. Lai novērstu konstatētos trūkumus, *Pacientu tiesību likuma* 10. pants ir jāpapildina, ietverot tiesisko regulējumu visiem audu izņemšanas gadījumiem. Autores ieskatā ir nepieciešams jauns likums transplantācijas jomā, kurā būtu detalizēti jānosaka personu konfidenciālas informācijas aizsardzības prasības audu transplantācijas gadījumos, kā arī jāparedz, kas un kādā kārtībā ir tiesīgs iegūt un izmantot mirušu donoru datus.

¹⁴⁷ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

¹⁴⁸ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā), 8.panta otrā daļa.

¹⁴⁹ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā), 5. pants.

1.3. Miruša cilvēka neaizskaramības tiesības

Satversmes 94. pants nosaka „*Ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu*”. Tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību, kopsakarā ar tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību un cilvēka cieņas aizsardzību, nosaka vienotu indivīda konstitucionāli tiesisko aizsardzību visos gadījumos, kad tiek izņemti un izmantoti miruša cilvēka audi.

Tiesības uz personas neaizskaramību ir nostiprinātas *ES Pamattiesību hartas* 3. pantā:

„1. *Ikvienai personai ir tiesības uz fiziskās un garīgās neaizskaramības ievērošanu.*

2. *Medicīnas un bioloģijas jomā jo īpaši jāievēro:*

a) *attiecīgās personas apzināta un brīva piekrišana saskaņā ar tiesību aktos noteiktām procedūrām;*

b) *eigēniskās prakses aizliegums, jo īpaši, ja tās mērķis ir cilvēku selekcija;*

c) *aizliegums izmantot cilvēka ķermeni un tā daļas kā peļņas avotu;*

d) *cilvēku reproduktīvās klonēšanas aizliegums.*”¹⁵⁰

Kā norādīts hartas komentārā: „Eiropas Kopienų tiesa 2001. gada 9. oktobra spriedumā lietā C-377/98 98 Nīderlande/Eiropas Parlaments un Padome [...] apstiprināja, ka cilvēka pamattiesības uz cieņu pieder pie Savienības tiesībām un medicīnas un bioloģijas sakarā pie tām pieder arī orgānu donora un saņēmēja apzināta un brīva piekrišana. Hartas 3. panta principi jau ir ietverti Eiropas Padomes pieņemtajā *Cilvēktiesību un biomedicīnas konvencijā*. Harta neparedz atkāpšanos no šiem principiem [...]”¹⁵¹

Satversmes 94. pantā ietvertā personas aizsardzība saistībā ar audu izņemšanu ir jānodrošina gan audu donora dzīves laikā, gan pēc tā nāves. Katrs indivīds, īstenojot tiesības uz brīvību, savas dzīves laikā ir tiesīgs pieņemt dažāda rakstura lēmumus par sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves.¹⁵² Viņa izteiktā griba, kas ir viena no personas brīvības izpausmēm, ir obligāti ievērojama gan dzīves laikā, gan pēc nāves. Audu izņemšana gadījumos, kad persona dzīves laikā to ir aizliegusi, nav atļauta, jo personas neaizskaramība ir nozīmīga konstitucionāla prasība. Audu izņemšana

¹⁵⁰ Eiropas savienības pamattiesību harta. *Eiropas Savienības oficiālais vēstnesis.*, 2007/C 303/01.

¹⁵¹ Eiropas savienības pamattiesību harta. *Eiropas Savienības oficiālais vēstnesis.*, 2007/C 303/01.

¹⁵² Individuālās brīvības realizēšanas tiesiskie noteikumi audu izņemšanai pēc nāves sīkāk analizēti šā darba II nodaļā.

personas dzīves laikā ir tiesiski pieļaujama tikai tad, ja pati persona vai tās likumiskie pārstāvji ir devuši atļauju audu iegūšanai. Tikai izņēmuma gadījumos likums var dot atļauju noteiktām valsts pilnvarotām personām iegūt un izmantot personas audus, lai sasniegtu kādu sabiedrībai nozīmīgu mērķi. Piemēram, lai nodrošinātu sabiedrības drošību un citu cilvēku tiesību aizsardzību, izmeklētājam krimināllietās ir tiesības iegūt aizdomās turamās personas audus (asinis, siekalas utt.), lai iegūtu pierādījumus personas vainai noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Gadījumos, ja persona ir pārkāpusi tiesību aktus, bet ir piemērojams administratīvs sods, audu iegūšana ir iespējama tikai ar personas atļauju. Piemēram, lai piemērotu sodu par automašīnas vadīšanu alkohola reibumā, nepieciešams noteikt alkohola saturu asinīs, kuras var iegūt, tikai aizskarot personu. Ja potenciālais pārkāpējs atļauju asins iegūšanai nedod, tad asins paraugus iegūt ir aizliegts, bet sodu piemēro, pamatojoties uz tiesību normās noteikto vainas prezumpciju.

Ikvienu cilvēku neaizskaramības aizsardzība nebeidzas līdz ar cilvēka nāvi. Tā ir jānodrošina arī pēc personas nāves, ievērojot to, ka persona pati vairs nespēj īstenot tiesības. Tāpēc personas neaizskaramības tiesības pēc nāves īsteno gan tuvinieki, gan tas ir valsts pienākums *Satversmes* 94. panta kontekstā. Jāatzīmē, ka miruša cilvēka neaizskaramība ir bijusi tiesiski un sociāli nozīmīga jau ļoti sen. Miruša cilvēka neaizskaramības aizsardzība tiesiski tiek reglamentēta gan Latvijā, gan citās Eiropas valstīs. Lai aizsargātu mirušās personas neaizskaramību, bet vienlaikus būtu iespējams ziedot un izmantot mirušā audus, valstij ir pienākums reglamentēt mirušā cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kārtību. Kopš medicīnisko tehnoloģiju attīstība devusi iespēju mirušā audus izmantot transplantācijai, mirušā ķermeņa neaizskaramības aizsardzības pienākuma ietvaros valstij ir pienākums nodrošināt tādu tiesisko kārtību, kas vienlaikus ļauj sasniegt abus mērķus – aizsargāt mirušo un iegūt audus transplantācijai.

Personas brīvības un neaizskaramības tiesības audu izņemšanas kontekstā ir nostiprinātas arī citu valstu konstitūcijās. Tā, piemēram, *Nīderlandes Konstitūcijas* 11. pants nosaka: „Ikvienam ir tiesības uz personas neaizskaramību, kamēr tas nav pretrunā ar ierobežojumiem, kuri tiek noteikti vai tiek piemēroti saskaņā ar Parlamenta izdotu aktu,”¹⁵³ bet *Nīderlandes Orgānu ziedošanas likuma*¹⁵⁴ preambulā

¹⁵³ The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2002, www.minbzk.nl (aplūkots 2008. 7. novembris).

ir dota atsauce uz pamattiesībām, minot nepieciešamību nodrošināt 11. pantā garantēto tiesību ievērošanu, aizsargāt pušu tiesiskās intereses un regulēt orgānu ziedošanu citu cilvēku ārstēšanai, lai palielinātu orgānu pieejamību, nodrošinātu vienlīdzīgu piemēroto orgānu izmantošanu un novērstu orgānu tirdzniecību.¹⁵⁴ Minētās konstitūcijas panta saturs ir līdzīgs Satversmes 94. pantā ietvertajai normai, bet Nīderlandes likumā speciāli, *expressis verbis*, ir norādīts, ka audu izņemšana transplantācijai ir tieši saistīta ar pamattiesībām uz personas neaizskaramību. Šajā ziņā Nīderlandes un Latvijas konstitucionālās tiesību normās nostiprinātās personas pamattiesības ir vienādas, tādēļ arī transplantācijas vispārīgajiem principiem ir jābūt salīdzināmiem.

Satversmes 94. pantā garantēto pamattiesību kontekstā ir jāanalizē Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas, jo minētā likuma piemērošana var ietekmēt konstitucionālo tiesību aizsardzības prasības. Lai realizētu Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrajā teikumā noteiktos mērķus, t.i., iegūtu un izmantotu miruša cilvēka audus pētniecībai, apmācībai un transplantācijai, ir jāievēro ne tikai likumā noteiktais, bet arī pamattiesības, kas nostiprinātas *Satversmē* un citos cilvēktiesību aktos.

Miruša audu un orgānu izņemšana un izmantošana var notikt tikai tad, ja tiek garantēta personas brīvība un neaizskaramība, pretējā gadījumā tiek uzskatīts, ka ir noticis personas tiesību aizskārums. *Satversmes* 94. panta otrais teikums paredz pirmajā teikumā nostiprināto tiesību ierobežošanas iespēju: „*Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu*”. Tāpat jāievēro *Satversmes* 116. pantā noteiktie konstitucionālo tiesību ierobežošanas mērķi un ierobežošanas procesuālā kārtība. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā norādītie mērķi neatbilst tiem tiesiskajiem noteikumiem, kas norādīti *Satversmes* 116. pantā, kuru dēļ būtu pieļaujama pamattiesību ierobežošana. Tādēļ var secināt, ka pamatojoties uz Miruša cilvēka aizsardzības likuma normām, pamattiesību ierobežošana nav pieļaujama.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta otrā daļa, kas nosaka „*Katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt vai atļaut [...] sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves*” ietver normu, kas atbilst *Satversmes* 94. pantā nostiprinātajām brīvības un

¹⁵⁴ The Organ Donation Act, International Publication Series Health, Welfare and Sport Nr.3, Hague, 2000., <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>. (aplūkots 2008. 8. novembris) p. 4.

¹⁵⁵ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

personas neaizskaramības tiesībām rīcībspējīgu personu gadījumā. Likuma norma nosaka, kā tiesības uz brīvību un neaizskaramību tiek realizētas attiecībā uz audu un orgānu izmantošanu pēc nāves – personai dzīves laikā piemīt brīvība šo jautājumu izlemt pēc saviem ieskatiem. Minēto apliecina arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta pirmajā daļā ietvertā norma „*miruša cilvēka audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu*”, tādējādi ievērojot *Satversmes* 94. panta prasības un nodrošinot ķermeņa neaizskaramību, jo ir noteikts aizliegums izmantot audus. Tātad likuma 2. pants ietver personas tiesības gan brīvi izlemt, jeb „izteikt gribu”, gan nosaka aizliegumu izmantot audus pretēji izteiktajai gribai. Trešajām personām ir noteikts aizliegums iejaukties personas brīvībā un personas neaizskaramībā.

Līdzīgi var novērtēt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. panta 2. teikuma atbilstību *Satversmes* 94. pantā nostiprinātajām tiesībām. Panta nosaka: „*Miruša cilvēka ķermeņa audu un orgānu izņemšana notiek, stingri ievērojot izteikto piekrišanu vai nepiekrišanu*”. Arī šajā pantā atspoguļotas tiesības realizēt personas brīvību un piekrist vai nepiekrist audu izņemšanai pēc nāves, tādējādi garantējot personas brīvības un neaizskaramības prasības. Miruša cilvēka ķermeņa izmantošanu, audu un orgānu izņemšanu saskaņā ar viņa dzīves laikā izteikto gribu nevar uzskatīt par mirušas personas prettiesisku aizskaršanu un personas neaizskaramības principa pārkāpumu, jo šajā gadījumā persona ir realizējusi brīvības tiesības dzīves laikā, bet trešās personas ir saņēmušas iepriekšēju atļauju rīcībai ar mirušā ķermeni pēc nāves.

Piekrišanas institūts ir tiesiskais instruments, kas dažādās medicīnas tiesību nozarēs, tajā skaitā audu un orgānu izņemšanas jautājumos, nodrošina personas brīvības un neaizskaramības pamattiesību realizāciju. Lai persona varētu realizēt savas piekrišanas vai atteikšanās tiesības kā personas brīvības tiesības, viņai ir jāsaņem nepieciešamā informācija par medicīniskajām darbībām, kurām viņa piekrīt vai atsakās no tām.¹⁵⁶

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā noteikto, tiesības izteikt gribu, atļaut vai aizliegt, ir tikai rīcībspējīgiem cilvēkiem, bet 18. pantā šis ierobežojums atkārtots netiek. Tiesības realizēt brīvību dzīves laikā netiek

¹⁵⁶ Sīkāk par atļauju vai aizliegumu izņemt audus skatīt II. nodaļā

nodrošinātas rīcībnespējīgām personām, tādēļ no tiesību viedokļa ir saskatāma atšķirīga attieksme.¹⁵⁷

Satversmes 94. pantā kontekstā ir jāanalizē arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5., 6., 9. un 11. panta normas. Tā 9. pantā otrajā teikumā ir noteikts: „*Orgānus un audu paraugus zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem drīkst ņemt, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis, ja mirušā griba nav zināma, kā arī tad, ja mirušā griba nav zināma un viņam nav tuvu piederīgo.*” Citētā panta daļā, kas nosaka, ka audus un orgānus var ņemt, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis, tiek ievērotas *Satversmes* 94. panta prasības garantēt personas brīvību un personas neatkarību, jo audi un orgāni tiek ņemti saskaņā ar personas piekrišanu. Savukārt 9. panta otrā teikuma norma, kas nosaka, ka „*audu un orgānus drīkst ņemt, ja mirušā griba nav zināma, kā arī ja mirušā griba nav zināma un viņam nav tuvu piederīgo*” nenodrošina *Satversmes* 94. pantā noteikto pamattiesību aizsardzību. Ja kāds ņem mirušā audus bez viņa dzīves laikā izteiktas piekrišanas, tad tiek aizskartas personas neaizskaramības tiesības. Šādā gadījumā notiek pamattiesību ierobežošana. Tādēļ ir jāpārbauda, vai ierobežošana notiek saskaņā ar likumu un vai tai ir leģitīms mērķis. Kā redzams, 9. pantā ir noteikts, ka audus var ņemt, tātad varētu secināt, ka likums dot atļauju audus ņemt. Tomēr minētais secinājums ir sistēmiski nepareizs, jo šā paša likuma 2. un 18. pants nosaka pretējo, proti, aizliedz izņemt audus bez piekrišanas vai neievērojot dzīves laikā izteikto gribu. Tā kā Miruša cilvēka aizsardzības likuma vispārīgajā daļā ir noteikts personas gribas ievērošanas jeb izteiktas piekrišanas princips, kā arī aizliegums izņemt audus pret dzīves laikā izteikto gribu, interpretējot likuma normas, tās jāinterpretē saskaņā ar likumā nostiprinātajiem vispārīgajiem noteikumiem.

Minētais ļauj secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā noteiktais pamattiesību ierobežojums no likuma tieši neizriet, ja vien tiek nodrošināta precīza likuma interpretācija. Likumā norādītais „var izņemt” neuzliek pienākumu kādam obligāti šos audus izņemt, normā ir norādīta iespēja, ka šāda darbība var notikt, ja ir ievēroti 2. un 18. panta nosacījumi.

Visos gadījumos, ja analizētā likuma 9. pants tiek piemērots atsevišķi, neievērojot 2. un 18. pantā noteikto, notiek *Satversmes* 94. pantā nostiprināto

¹⁵⁷ Šī tiesību jautājumu analīzei veltīta darba šīs nodaļas 2.3. nodaļa.

pamattiesību – tiesības uz neaizskaramību -, aizskaršana. Tiesiski ir iespējams attaisnot pamattiesību aizskārumu, ja vien tam ir leģitīms mērķis un ir ievērots samērīguma princips. Kā norādīts normā, audu un orgānu izņemšana ir atļauta, lai nodrošinātu zinātniskās pētniecības un mācību mērķus. Minētie mērķi nav minēti Satversmes 116. pantā, tāpēc var secināt, ka pamattiesību ierobežošana šo mērķu vārdā var būt leģitīma tikai tajos gadījumos, kad to ir iespējams pamatot ar kādu citu svarīgu pamattiesību aizsardzības nepieciešamību. Jāievēro, ka *Biomedicīnas konvencijas* 2. pantā ir nostiprināts vispārējs princips, kas nosaka, ka “[c]ilvēka intereses un labklājība gūs virsroku pār vienām vienīgām sabiedrības vai zinātnes interesēm”. Tātad konvencijā *ekspresis verbis* ir norādīts, ka pamattiesību ierobežošana zinātnes, un analogiski, mācību mērķiem, *a priori* nav atļauta. Minētais ļauj secināt, ka mirušu cilvēku audu un orgānu izņemšana bez piekrišanas zinātnes un mācību mērķiem aizskar personas brīvības un neaizskaramības tiesības. Tikai gadījumos, ja ir atrodami nozīmīgi argumenti neaizskaramības tiesību aizskaršanas attaisnošanai, ja nav iespējams mērķi sasniegt citiem līdzekļiem, teorētiski būtu pieļaujama neaizskaramības ierobežošana ar likumu.

Līdzīgi ir analizējama Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. panta norma, kas nosaka:

„Miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu drīkst izdarīt, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu izmantot audus un orgānus pēc nāves un ja šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam nav rakstveidā informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa audus un orgānus”.

Tātad tajos gadījumos, ja papildās tiesību normas tiesiskajā sastāvā norādītās abas pazīmes - *Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā aizliegumu [...] un ja [...] piederīgie nav informējuši [...]*, normā ir noteikts, ka *„drīkst izdarīt miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu”.*

Tāpat kā 9. pantā, arī 11.pantā noteiktā kārtība ir pretrunā likuma vispārīgajiem noteikumiem, kur 2. un 18. pantā ir noteikta piekrišanas nepieciešamība un aizliegums izņemt audus pretēji dzīves laikā izteiktajai gribai. Gadījumos, ja pants tiek interpretēts un piemērots kā norma, kas atļauj audu un orgānu izņemšanu bez iepriekš izteiktas piekrišanas, var secināt, ka 9. pantā ir noteikts pamattiesību ierobežojums un paredzēts ķermeņa neaizskaramības aizskārumš. Analizējot ierobežojuma leģitimitāti, jāņem vērā, ka indivīda tiesības prevalē pār tīrām sabiedrības interesēm, tādēļ nevar

attaisnot šādu ierobežojumu tīri sabiedrības interešu vārdā. Arī citi pamattiesību ierobežošanas kritēriji nav piemērojami, jo gadījumos, kad no mirušā jāizņem audus, kam viņš nav piekritis, *Satversmes* 116. pantā norādītie ierobežošanas mērķi īstenoti netiek.

Iepriekš minētā kontekstā ir jāaplūko iespēja ierobežot cilvēka ķermeņa neaizskaramības prasību, lai nodrošinātu *Satversmes* 93. pantā garantētās tiesības uz dzīvību. Autores ieskatā nav tiesiska pamata ierobežot cilvēka ķermeņa neaizskaramību un noteikt, ka gadījumos, ja mirušā audus ir iespējams izmantot citu cilvēku ārstēšanai, audus drīkst izņemt bez piekrišanas. Tiesības uz dzīvību netiek aizsargātas tik plašā apjomā, lai būtu pamats izņemt audus. Aizsargājot tiesības uz dzīvību, valstij ir jāveic šādi pienākumi:

- 1) noteiktos apstākļos veikt nepieciešamās darbības, lai novērstu nepamatotu dzīvības zaudējumu;
- 2) pienākums izmeklēt aizdomīgus nāves gadījumus;
- 3) pienākums atturēties, tās pārstāvju veidā, no prettiesiskas nogalināšanas.¹⁵⁸

No valsts tiek prasīts atbalstīt un aizsargāt katra indivīda dzīvību. Tas galvenokārt nozīmē pasargāt dzīvību no citu nelikumīgas iejaukšanās. Šis noteikums ir obligāts visām valsts amatpersonām atbilstoši to īpašajiem pienākumiem. Valsts amatpersonām ir brīva izvēle, kā tās varētu pildīt savu pienākumu – cilvēka dzīvības aizsargāšanu. To uzdevums ir izlemt, kādi aizsarglīdzekļi ir lietderīgi un nepieciešami, lai nodrošinātu efektīvu cilvēka dzīvības aizsardzību. Apsverot situāciju, aizsardzības līdzekļi sevišķos apstākļos var tikt reducēti līdz vienam atsevišķam līdzeklim, ja aizsardzību nav iespējams garantēt citādāk.¹⁵⁹

Tiesības uz dzīvību neuzliek valstij pienākumu ārstēt visas slimības, vai izņemt audus no mirušajiem, lai ārstētu dzīvus. Tādēļ tiesības uz dzīvību šajā kontekstā nekonkurē ar tiesībām uz personas neaizskaramību. Var secināt, ka audu un orgānu izņemšana bez personas iepriekš izteiktas atļaujas aizskar *Satversmes* 94. pantā nostiprinātās pamattiesības.

Satversmes 94. panta kontekstā ir jāaplūko arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. un 9. panta pirmā teikuma konstitucionalitāte, jo minētajos pantos ir noteikta obligāta iejaukšanās mirušā ķermenī, veicot patologanatomisko vai tiesu

¹⁵⁸ Pilsoniskās un politiskās tiesības.

www.tiesibsargs.lv/lat/cilvektiesibas/pilsoniskas_un_politiskas_tiesibas/ (aplūkots 2008. 15. oktobris)

¹⁵⁹ Vildbergs H.J., Feldhūne G. Salīdzinošās konstitucionālās tiesības: atsauces pamattiesībām, Rīga, LU, 2001, 15. lpp. Citēts pēc sprieduma BVerfGE 46, 160 (1977).

medicīnisko ekspertīzi. Veicot patologanatomisko izmeklēšanu un tiesu medicīnisko ekspertīzi, valsts rīkojas konkrētās personas un mirušā tuvinieku interesēs. Šīs darbības ietilpst *Satversmes* 93. pantā garantēto tiesību uz dzīvību aizsardzības lokā.

ECT, interpretējot ECTK 2. pantā ietvertās tiesības uz dzīvību, ir secinājusi: „*Pienākums sargāt dzīvību saskaņā ar Konvencijas 2. pantā noteikto, kopsakarā ar Konvencijas pirmajā pantā deklarēto galveno valsts pienākums ir nodrošināt pamatbrīvības [..], tas pieprasa, lai gadījumos, kad indivīdi ir nogalināti [..], valsts veiktu efektīva oficiālu izmeklēšanu.*”¹⁶⁰

Tātad tiesu medicīniskā ekspertīze un patologanatomiskā izmeklēšana pēc būtības ir darbības, lai noskaidrotu un izmeklētu personas nāves cēloni, kas ir viens no *Satversmes* 93. pantā garantēto tiesību aizsardzības mehānismiem. Tādēļ, ka šajā gadījumā tiek piemērots cits *Satversmes* pants, nav pamata piemērot *Satversmes* 94. pantu.

Šajā nodaļā atspoguļotā Miruša cilvēka aizsardzības likuma normu analīze *Satversmes* 94. pantā ietverto tiesību kontekstā ļauj secināt, ka likumā ietvertie noteikumi paredz konstitucionālo tiesību aizskārumu virknē gadījumu. Ja valsts iestādes (privātpersonām nav tiesību nodarboties ar audu izņemšanu) izņem mirušā audus mācību, zinātniskās pētniecības vai transplantācijas mērķiem gadījumos, ja mirušais dzīves laikā nav devis atļauju, tad tiek aizskartas mirušās personas neaizskaramības prasība. Tās tiesību normas, kurās ir paredzēts pamattiesību neattaisnojams ierobežojums, ir jāgroza tādējādi, lai nodrošinātu pamattiesību aizsardzību. Tā kā Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir konstatējamās gan būtiskas nepilnības, gan antikonstitucionāls regulējums, tiesiskās kārtības nodrošināšanai audu izņemšanai no mirušajiem ir nepieciešams jauns likums.

1.4. Komerodarījumu aizlieguma princips un tā īstenošana

1.4.1. Komerodarījumu aizlieguma principa saturs

Komerodarījumi ar cilvēka, tajā skaitā miruša cilvēka audiem ir aizliegti gan lielākajā daļā pasaules valstu, gan Eiropas valstīs, gan Latvijā. Tomēr straujā

¹⁶⁰ Dutertre G. *Key case – law extracts: European Court of Human Rights*. Starsbourg: Council of Europe Publishing, 2003. p.42. Citēts pēc spriedumiem lietās *McCann and Others v. UK* [1995], *Kaya v. Turkey* [1998], *Ergi v. Turkey* [1998] u.c.

biotehnoloģiju attīstība pēdējās desmitgadēs un iespēja izmantot miruša cilvēka audus dažādu mērķu sasniegšanai ir radījusi ievērojamu pieprasījumu pēc cilvēku audiem. Spēkā esošās tiesību normas būtiski ierobežo un kontrolē audu iegūšanu, tādēļ pastāvošā audu pieejamība un pieprasījums ir krasi atšķirīgs. Biotehnoloģiju industrija cilvēku audus izmanto kā materiālu dažādu bioloģisku produktu ražošanai un gūst ievērojamu peļņu no pārstrādāto audu pārdošanas.

„Eiropas valstīs nav atļauts maksāt par orgānu vai audu ziedošanu, oficiāli tas netiek praktizēts. Tomēr stagnātiskā un nepietiekamā cilvēku orgānu ieguve, kā arī arvien pieaugošais pieprasījums pēc orgāniem ir raisījis debates par iespēju ieviest finansiālus stimulus gan dzīvu, gan mirušu orgānu ziedošanai. [...] Šobrīd jebkāda veida orgānu pirkšana vai pārdošana ir aizliegta ar likumu un sodāma.”¹⁶¹

Amerikāņu zinātniece *Mišela Godvina (Goodwin Michele)*, pētot audu iegūšanu ASV secinājusi:

„Altruistiska cilvēku ziedošana ir daļa no biljonu dolāru gadā lielas industrijas, kuras straujajai attīstībai varētu izsekot Ņujorkas biržā.”¹⁶² Viņa norāda, ka pastāvošās ieguves sistēmas, kas atļauj tikai altruistisku ziedošanu, „blakusprodukts, kas atklājas likuma ēnā, ietver spēcīgu komerciālu tirdzniecību, kur cilvēka āda, audi, vārstules, smadzenes, kauli un citas ķermeņa daļas tiek komerciāli tirgotas universitāšu slimnīcu, brokeru un biotehnoloģiju kompāniju starpā”.¹⁶³

Komercedarījumu aizliegums miruša cilvēka ķermeņa, audu un orgānu izmantošanas kontekstā ir noteikts ne tikai Latvijas likumos, bet arī starptautiskajos tiesību aktos.¹⁶⁴ Audu izņemšana gan piespiedu kārtā, gan peļņas gūšanas nolūkā ANO un EP cilvēktiesību aizsardzības dokumentu izpratnē ir cilvēku tirdzniecība, tos ekspluatējot. Saskaņā ar, t.s., *Palermo protokolā*¹⁶⁵ noteikto:

¹⁶¹ Bos M. Organ Transplantation – The European Perspective. No grām.: *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 26.

¹⁶² Goodwin M. Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 18.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 28. aprīlis, nr. 66.

¹⁶⁵ ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 28. aprīlis, nr. 66, protokols tiek saukts arī par Palermo protokolu.

„Ekspluatācija ietver, kā minimums, citu personu prostitūciju vai citas seksuālas ekspluatācijas formas, piespiedu darbu vai pakalpojumus, verdzību vai verdzībai līdzīgas formas, kalpību vai orgānu izņemšanu.”¹⁶⁶

Cilvēka bioloģiskā materiāla, gan orgānu, gan audu tirdzniecība ir aktuāla problēma visā pasaulē, kuras ietekmēšanai un novēršanai pēdējo gadu laikā ir veltīta liela uzmanība. Tā, piemēram, *Pasaules Medicīnas asociācija*, tās 2006. gadā papildinātajā paziņojumā par cilvēku orgānu ziedošanu un transplantāciju ir atzinusi: „Samaksa par orgānu ziedošanu transplantācijai ir jāaizliedz. Finansiāli stimuli apdraud brīvprātīgu un nesavtīgu orgānu ziedošanu. Bez tam, medicīniskās palīdzības pieejamība, kas balstīta uz spēju samaksāt, ir pretrunā ar tiesiskuma principiem.”¹⁶⁷

Eiropas Parlaments, apspriežot audu transplantācijas jautājumus, ir uzsvēris:

„Orgānu un audu tirdzniecība ir cilvēku tirdzniecības paveids, līdz ar to — nopietns cilvēka pamattiesību, īpaši cilvēka cieņas un fiziskās neaizskaramības, pārkāpums, kurš var graut iedzīvotāju ticību likumīgai orgānu transplantācijas sistēmai un kura dēļ arī turpmāk var būt vērojams brīvprātīgi ziedotu audu un orgānu trūkums.”¹⁶⁸

ES direktīvā 2004/23/EK ir noteikts:

„Terapeitiskiem iemesliem izmantoto cilvēka audu un šūnu pieejamība ir atkarīga no Kopienas pilsoņiem, kuri ir gatavi tos ziedot. Principā audu un šūnu izmantošanas programmas jāizveido, pamatojoties uz brīvprātības filozofiju un bezmaksas ziedojumiem, gan donora, gan saņēmēja anonimitāti, donora altruismu un solidaritāti starp donoru un saņēmēju. [...] Brīvprātīgi un bezmaksas audu un šūnu ziedojumi ir faktors, kas var veicināt augstus drošības standartus audiem un šūnām un tādējādi arī cilvēku veselības aizsardzībai.”¹⁶⁹

Biomedicīnas konvencijas VII nodaļa nosaka vispārīgu aizliegumu gūt finansiālu peļņu un izmantot cilvēka ķermeni vai tā daļas peļņas gūšanai. Aizliegums ir ietverts Konvencijas 21. pantā: „Cilvēka ķermenis vai tā daļas nedrīkst radīt

¹⁶⁶ Turpat, 3.pants.

¹⁶⁷ World Medical Association Statement on Human Organ Donation and Transplantation. *Adopted by the 52nd WMA General Assembly in Edinburgh, Scotland during October 2000 and Revised by the WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006*<http://www.wma.net/en/30publications/10policies/wma/index.html>.

¹⁶⁸ Eiropas Parlaments, Pilsoņu brīvību, tieslietu un iekšlietu komiteja. Atzinuma projekts par orgānu ziedošanu un transplantāciju: politikas pasākumi ES līmenī. 2008. 24. janvāris http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pa/699/699997/699997lv.pdf (aplūkots 2008. 12. oktobris).

¹⁶⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 - 0050.

*finansiālu peļņu.*¹⁷⁰ Peļņas gūšanas aizliegums ir cieši saistīts ar cilvēka cieņas aizsardzību, kas nostiprināta *Biomedicīnas konvencijas* 1.pantā. Tas nosaka, ka cilvēka ķermenis un tā daļas nedrīkst radīt finansiālu peļņu.

„Saskaņā ar šo noteikumu orgānus un audus, to vidū asinis, nedrīkst pirt vai pārdot, vai sniegt finansiālu peļņu nedz personai, no kuras tie ņemti, nedz trešajai pusei, vienalga, vai tas būtu indivīds vai iestāde, piemēram, slimnīca. Tomēr tehniskas darbības (paraugu ņemšana, testi, pasterizēšana, frakcionēšana, rektifikācija, glabāšana, kultūru audzēšana, transportēšana utt.), kas tiek veiktas uz šo lietu pamata, var dot likumīgu iespēju gūt saprātīgu atlīdzību.”¹⁷¹

Līdzīgi kā konvencijā, arī *Transplantācijas protokolā* ir ietverts aizliegums gūt finansiālu peļņu. Protokola preambulā ir norādīts komercializācijas aizlieguma mērķis:

„Jāatzīst, ka Eiropas pacientu interesēs ir nepieciešamība veicināt orgānu un audu ziedošanu, bet vienlaikus ir nepieciešams aizsargāt indivīda tiesības un brīvības un novērst cilvēka ķermeņa daļu tirdzniecību saistībā ar orgānu un audu iegūvi, apmaiņu un izmantošanu.”¹⁷²

Tātad, aizliedzot cilvēka audu tirdzniecību, tiek aizsargātas konkrētā indivīda tiesības un brīvības, bet atļaujot audu tirdzniecību, pastāv risks, ka indivīda tiesības un brīvības tiks ierobežotas. Tā tiesību akti aizsargā katras personas ķermeņa neaizskaramību un tiesības brīvi pieņemt lēmumus attiecībā uz savu ķermeni, kā arī paredz, ka audus drīkst iegūt tikai altruistiskas un brīvprātīgas ziedošanas ceļā. Galvenais mērķis, piemērojot peļņas gūšanas aizliegumu jeb komercdarījumu aizlieguma principu, ir nodrošināt cilvēka cieņas aizsardzību.¹⁷³

Audu iegūšanai tiesiski ir nostiprināts brīvas un altruistiskas ziedošanas pamats. Tas ir pamatots ar solidaritātes ideju, ar mērķi nepadārīt cilvēku par objektu, kā audu

¹⁷⁰Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 29. marts, nr. 85. 21. un 22. pants.

¹⁷¹Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. Tiesību aktu krājums, datorprogramma NAIS (aplūkots 2003. 20. oktobris), nav publicēts, § 132. un 133.

¹⁷² Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, pieejams <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), preamble.

¹⁷³ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe: Explanatory Report. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris). § 112.

un orgānu avotu. Brīvas ziedošanas ideja ir nepieciešama, lai novērstu vismazāk aizsargāto personu ekspluatācijas risku.¹⁷⁴

Transplantācijas protokola 21. pantā, līdzīgi kā Biomedicīnas konvencijā, ir noteikts: „Cilvēka ķermenis un tā daļas, pats par sevi, nedrīkst radīt finansiālu peļņu vai kādu salīdzināmu ieguvumu.”¹⁷⁵ Tātad nedz cilvēka audi, nedz cilvēka ķermenis nevar būt objekts, kas rada peļņu pašam audu avotam cilvēka dzīves laikā vai kādai citai personai, ja cilvēks ir miris. Minētais protokola pants ir sīkāk izskaidrots protokolam pievienotajos komentāros. Tajos ir teikts:

„Šis pants nosaka, ka orgānus un audus nedrīkst pārdot vai pirkt, vai dot tiešu finansiālu labumu personai, no kuras tie ņemti, vai citai trešajai personai. Kā arī persona, no kuras tie ņemti, vai trešā persona, nedrīkst saņemt kādu citu priekšrocību, kas var būt salīdzināma ar finansiālu ieguvumu, piemēram, labumus graudā vai [statusa] paaugstināšanu. Trešā persona, kas iesaistīta transplantācijas procesā kā ārstniecība persona, vai audu banka nedrīkst radīt peļņu no audiem vai orgāniem, vai produktiem, kurus ieguvusi no audiem un orgāniem.”¹⁷⁶

Transplantācijas protokola 22. pants kā otru nosacījumu, kas jāievēro, lai īstenotu aizliegumu gūt peļņu, paredz, ka jāaizliedz orgānu un audu nelegāla tirdzniecība (angl. – trafficking).

„Audu nelegāla tirdzniecība ir piemērs peļņas gūšanas aizliegumu pārkāpumam un dod tiešu finansiālu ieguvumu tās dalībniekiem. Audu tirgotāji var lietot piespiešanu vai piedāvāt kādus citus labumus. Šāda prakse rada īpašas bažas, jo tā ekspluatē mazāk aizsargātos cilvēkus un var apdraudēt cilvēku ticību transplantācijas sistēmai.”¹⁷⁷

Tātad komercdarījumi ar cilvēka audiem būs visas tās darbības, kas dos tiešu vai netiešu finansiālu labumu vai ieguvumu gan pašam audu donoram dzīves laikā, gan ikvienai trešajai personai. Ir saprotams, ka cilvēks, kas ir miris, pats nevar noorganizēt

¹⁷⁴ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission
http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

¹⁷⁵ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, pieejams
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris). Art. 21.

¹⁷⁶ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe: Explanatory Report. Strasbourg, 2002. January 24,
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris). § 113.

¹⁷⁷ Ibid, § 119.

savu audu pārdošanu un būt finansiāla labuma saņēmējs. Tomēr pastāv iespēja, ka cilvēks dzīves laikā saņem kādu finansiālu atlīdzību, parakstot līgumam līdzvērtīgu dokumentu, kas atļauj audu izņemšanu pēc nāves.

Komercedarījuma aizliegums nosaka dažāda veida komerciāla rakstura darbību aizliegumu: audus nedrīkst nedz pirkt, nedz pārdot; audus nedrīkst mainīt pret lietām, kas var radīt kādu labumu to saņēmējam; audu izņemšana un nodošana izmantošanai nedrīkst radīt tādas priekšrocības, kas ir salīdzināmas ar finansiālu ieguvumu, piemēram, tiek apmaksāti privātu telefonu rēķini audu izņēmējiem; aizliegts ir saņemt atlīdzību graudā, piemēram, apmainīt audus pret ķirurģiskiem diegiem; aizliegts ir iegūt statusa paaugstinājumu kā atlīdzību par audu iegūšanu, piemēram, persona, kas nodrošina audu izņemšanu, kā pateicību par šo darbu tiek paaugstināta amatā.

Peļņas gūšanas aizliegums paredz, ka ārstniecības personām vai audu bankai ir aizliegts gūt peļņu gan no audiem, gan no produktiem, kas iegūti, pārstrādājot audus.¹⁷⁸ Tādēļ audu bankām ir jābūt bezpeļņas uzņēmumiem, jo audi oriģināli tiek iegūti bez maksas, altruistiski ziedojot.¹⁷⁹ Principā audu banku darbība ir jānodrošina publiskām veselības aprūpes iestādēm vai bezpeļņas organizācijām. Tas nozīmē, ka audu piegādes cenai ir jāsedz tikai tādi audu bankas izdevumi, kas saistīti ar konkrētajiem audiem.¹⁸⁰

Ievērojot šīs nozares attīstību, ierobežotas ir iespējas izslēgt no audu banku aktivitātēm komerciālas organizācijas, piemēram, lielās privātās laboratorijas. Īpaši tas attiecas uz gadījumiem, kad cilvēka audi tiek izmantoti kā materiāls sarežģītās medicīnas tehnoloģijās, kurās iegūtu pārstrādātus audu produktus. Tomēr audu bankām, kuras izveidojuši industriāli uzņēmumi, ir jābūt pakļautām tādiem pašiem licencēšanas un uzraudzības noteikumiem, kā nekomerciālām organizācijām.¹⁸¹

Mīruša cilvēka audu izņemšana un izmantošana komerciāliem mērķiem visbiežāk tiek realizēta trešo personu peļņas iegūšanas nolūkos. No publiskotajiem faktiem ASV par cilvēku audu iegūšanu komerciālu mērķu sasniegšanai, jāsecina, ka

¹⁷⁸ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe: Explanatory Report. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), § 113

¹⁷⁹ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī)

¹⁸⁰ Ibid, Art. 2.8.

¹⁸¹ Ibid.

visbiežāk komerciāla rakstura darbības realizē personas un iestādes, kas nodarbojas ar mirušo sekciju izdarīšanu, mirušo uzglabāšanu un apbedīšanu.¹⁸² Piemēram, pētījumā ASV atklāts, ka „*Doheny's eye and tissue bank*” (*Doheny Eye and Tissue Bank*) un Losandželosas tiesu medicīnas birojs izveidojuši sistēmu, kad tiesu medicīnas birojam tika maksāti apmēram 250 ASV dolāri par radzeņu pāri, kas pēc tam tika pārdots transplantācijas institūcijās par „pārstrādes izmaksu” cenu 3.400 ASV dolāru apmērā”.¹⁸³ Minētais piemērs liecina, ka reāla peļņas gūšana tiek maskēta ar norādi par ievērojamām pārstrādes izmaksām, lai būtu iespējams apiet aizliegumu gūt peļņu.

Komerčiālas intereses var būt ne tikai uzņēmumiem, bet arī mirušā tuviniekiem. Iespējams, ka aizliegto miruša cilvēka audu pārdošanu realizē tuvinieki, bet šādi gadījumi publikācijas tiek minēti reti.

Komercedarījumu aizlieguma princips Latvijā daļēji ir nostiprināts arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā, kurā noteikts:

„Gan dzīva, gan miruša cilvēka ķermeņa audu un orgānu izņemšana un izmantošana kalpo medicīnas attīstībai, un tai ir bezpeļņas raksturs. Jebkura dzīva vai miruša cilvēka [...] audu un orgānu atlase, nosūtīšana un izmantošana kā komercdarījums ir aizliegta.”

Latvijas tiesību sistēmā jau sen ir atzīts, ka cilvēks un cilvēka ķermeņa daļas, audi un orgāni ir *res extra commercium*, lietas, kas ir ārpus civiltiesiskās apgrozības.

Citētā panta pirmajā teikumā ir noteikts un vēlreiz precizēts mērķis, kam kalpo miruša cilvēka audu izņemšana un izmantošana, tas ir – medicīnas attīstībai. Šis mērķis ir plaši definēts, tādēļ, aplūkojot to komercdarījumu aizlieguma kontekstā, tas ir jāprecizē un jāsašaurina, lai varētu realizēt vispārīgo principu.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā noteiktais aizlieguma princips ir jāinterpretē augstāk minētajās starptautiskajās tiesību normās ietverto principu izpratnē, jo, kā norādīts iepriekš, šīs normas realizē cilvēka cieņas aizsardzības noteikumus un cilvēku tirdzniecības aizlieguma principu kopumā.

Analizējot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā ietverto, jāsecina, ka termins „medicīna” šajā pantā ir lietots, lai apzīmētu nozari plašā šā vārda izpratnē. Tāpat pantā ir norādīts, ka uzskaitītās darbības ir nepieciešamas medicīnas nozares

¹⁸² Skatīt piemēram: Goodwin M. *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*. New York, Cambridge University Press, 2006, p. , Keller M. Frishe Leichenteile weltweit. *Die Zeit*, 2007, 15. Februar, nr. 8, Olsena S. A Latvian case: The Removal of Tissue from 400 Deceased Persons. Grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008; Big Business in Body Parts, Los Angeles Times, March 6, 2007, <http://www.latimes.com/technology/la-oe-howley6mar06,0,6608810.story>

¹⁸³ Goodwin M. *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*. New York: Cambridge University Press, 2006, p. 17.

attīstībai. Tas ļauj secināt, ka šajā normā norādītais mērķis ir vairāk saistīts ar tādiem šaurākiem mērķiem kā medicīnas zinātnes attīstība, medicīnas kā tautsaimniecības nozares ekonomiska attīstība un citiem plaši definējamiem un saprotamiem medicīnas attīstības virzieniem.

Analizējamās normas vēsturiskā attīstība¹⁸⁴ liecina, ka tā ir tapusi ar mērķi nodrošināt Latvijā mirušu cilvēku audu importu uz Vāciju, lai pretī varētu saņemt dažādus medicīniskus materiālus un citus materiālus labumus. Tāpēc jābūt uzmanīgiem, normu interpretējot. Ievērojot iepriekš aprakstītos vispārīgos principus un Latvijas saistības cilvēktiesību jomā, normas interpretācijā nevar pieļaut tādu rezultātu, kas atļautu gūt finansiālu labumu jeb peļņu, ar to izprotot gan maksājumus naudā, gan precēs vai kā citādi sniegtot labumu donoram vai trešajām personām.

Termins „kalpo medicīnas attīstībai” jāinterpretē kontekstā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā norādītajiem mērķiem. Tikai šajā likumā norādīto mērķu sasniegšanai likuma noteiktajā kārtībā drīkst izņemt un izmantot cilvēka audus un orgānus, pretējā gadījumā darbība ir kvalificējama kā prettiesiska. Izmantojot vēsturisko interpretācijas metodi, var secināt, ka likumdevējs 1995. gadā atļāva mirušā audu izmantošanu, ja vien tā kalpo medicīnas attīstībai nepietiekama finansējuma apstākļos. Likuma pieņemšanas laikā izmantotie argumenti liecina¹⁸⁵, ka nepietiekoši finansiālie resursi medicīnas nozarē varētu būt tiesiskais pamats, lai atļautu miruša cilvēka audu izmantošanu finanšu līdzekļu un medicīnas preču iegūšanai. Šāda tīri utilitāra pieeja miruša cilvēka audu izmantošanai ir pretrunā ar Latvijas un starptautiskajās tiesībās nostiprināto cilvēka cieņas kā augstākās tiesiskās vērtības aizsardzības principu. Pieturoties pie tik plašas normas interpretācijas, varētu sagaidīt, ka mūsdienu ekonomiskās krīzes apstākļos, kad miruša cilvēka audu vērtība, salīdzinot ar 1995. gadu, ir ievērojami pieaugusi, kāds apgalvotu, ka šī norma ļauj valstij iegūt finansiālus līdzekļus un preces medicīnas nozares attīstībai, izmantojot gan miruša cilvēka ķermeni kopumā, gan audus, gan orgānus.

Meklējot iespējas nodrošināt pēc iespējas lielāku izmantojamo audu daudzumu, bet īpaši uzsverot nepieciešamību nodrošināt pēc iespējas lielāku orgānu skaitu,

¹⁸⁴ Ar likumu "Grozījumi likumā "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā", *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 6. oktobris, nr. 154, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā 1995. gadā tika izdarīti grozījumi. Līdz 1995. gadam spēkā esošais regulējums noteica, ka „*miruša cilvēka ķermeņa audu un orgānu izņemšana nedrīkst būt ienākumu avots vai prece.*”

¹⁸⁵ Saeimas 1995. gada 2. marta sēdes stenogramma, http://www.saeima.lv/steno/st_955/st0203.html (aplūkots 2008. 22. septembris).

virksne autoru cenšas pierādīt nepieciešamību un iespēju tiesiski attaisnot mirušu cilvēku orgānu tirdzniecību vai citāda veida komerciālu apmaiņu.

Visplašākā diskusija par iespēju maksāt par miruša cilvēka orgāniem izvērtusies ASV.¹⁸⁶ Par komercializācijas ideju attīstību ASV Edinburgas universitātes profesori *Konons Meisons* un *Graiems Laurijs* (*K.J. Mason and G.Laurie*) izsakās visai skeptiski:

„Tiek veikti dažādi manevri, lai izvairītos no ētiskiem ierobežojumiem, piemēram, vairumtirdzniecība nieru bankām, nevis indivīdiem tieši, standartizēti skaidras naudas stimuli dažādās formās, piemēram, donora bērnu izdevumu apmaksā¹⁸⁷, un „apdrošināšanas polise” kā priekšrocība.”¹⁸⁸

Kā secina minētie profesori, „Mums šķiet, ka maksājumus par miruša cilvēka orgāniem ir daudz grūtāk tiesiski attaisnot, salīdzinot ar maksājumiem dzīvam donoram.”¹⁸⁹

Komercedarījumu aizlieguma principa ievērošanai ir nepieciešams nostiprināt ne tikai vispārīgo principu, bet arī precīzi noteikt to darbību aizliegumu, kas var veicināt nostiprinātā principa pārkāpumus, konkrēti, veicināt audu tirdzniecību. Nozīmīga loma mūsdienu sabiedrībā ir reklāmai, tā nodrošina informāciju par pieejamām precēm un pakalpojumiem. Tā kā cilvēka audiem ir ievērojama vērtība un tie ir iegūstami ierobežotā daudzumā, kā dēļ pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, personas, kas ir ieinteresētas iegūt šo vērtīgo materiālu peļņas nolūkos, izmanto dažādus sabiedrībā pieejamus līdzekļus, tajā skaitā reklāmu, lai informētu potenciālos interesentus par audu iegūšanas iespējām. Ņemot vērā to, ka starptautiski ir atzīts, ka cilvēka ķermenis un tā daļas nedrīkst būt komercedarījumu objekts un tiesiski tiek pieļauta tikai brīvprātīgi un altruistiski ziedotu audu iegūšana, ievērojot, ka cilvēka audu, īpaši orgānu, nelegāla tirdzniecība ir ievērojama problēma pasaulē, ir jānosaka tādas reklāmas aizliegums, kas pārkāpj vispārīgos principus.

Transplantācijas protokola 21. panta otrā daļa paredz: „*Reklāmā, kurā tiek norādīta audu vai orgānu nepieciešamība vai pieejamība, kuras mērķis ir iegūt finansiālu atlīdzību vai salīdzināmus labumus, ir aizliegta.*”

¹⁸⁶ Joralemon D. Shifting Ethics: Debating the Incentive Question in Organ Transplantation. *Journal of Medical Ethics*, 2001, no. 27, p. 30.

¹⁸⁷ Citēts pēc Joralemon D. „Shifting Ethics: Debating the Incentive Question in Organ Transplantation” *Journal of Medical Ethics*, 27, 2001, 30

¹⁸⁸ Mason J.K., Laurie G.T., „Law and Medical Ethics”, 7th ed., Oxford University Press, New York, 2006, p. 503.

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 504.

Līdzīgi reklāmas aizliegums ir noteikts Pasaules medicīnas asociācijas paziņojumā:

*„Ja ir aizdomas, ka orgāni ir iegūti komercdarījuma rezultātā, tos nedrīkst pieņemt pārstādīšanai. Turklāt orgānu reklāmas apmaiņā pret naudu, ir jāaizliedz. Tomēr ir saprātīgi atmaksāt izdevumus, kas saistīti ar audu transportēšanu, apstrādi, saglabāšanu un implantāciju.”*¹⁹⁰

Anglijas *Cilvēka audu likumā* 2. daļas 32. nodaļā ir detalizēti regulēts komercdarījumu aizliegums, tajā skaitā reklāmas aizliegums, kā arī noteikta atbildība par šādu pārkāpumu.

Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likumā*¹⁹¹ aizliegums reklamēt audu komerciālu iegūšanu ir ietverts 32. pantā, kas reglamentē aizliegtas darbības transplantācijas jomā un nosaka sodu par likuma noteikumu neievērošanu.

Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likuma*¹⁹² 11. panta otrais teikums nosaka reklāmas aizliegumu: ir aizliegts publicēt informāciju par vajadzību pēc cilvēka audiem, šūnām vai orgāniem vai to pieejamību, finansiāla vai kāda cita labuma iegūšanai.

Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*¹⁹³ likumā reklāmas aizliegums nav paredzēts.

Latvijas normatīvajos aktos līdz šim nav nostiprināts aizliegums publicēt sludinājumus, kas norāda uz iespēju piegādāt, iegūt un izmantot audus ar mērķi iegūt finansiālu atlīdzību vai citu labumu. Tāpat tiesību aktos nav noteikta atbildība par šāda veida darbībām. Minēto tiesību aktu nepilnību dēļ cilvēka audu un orgānu izmantošanas jomā ir konstatētas aktuālas problēmas. Plašsaziņas līdzekļos dažkārt tiek publicēta informācija par Latvijas interneta portālos publicētiem sludinājumiem, kuros ir norādīts, ka cilvēks piedāvā pārdot savu nieri. Sludinājumos nereti tiek minēta arī šā orgāna cena.¹⁹⁴ Arī Latvijas Transplantācijas centra mediķi ir minējuši,

¹⁹⁰ World Medical Association Statement on Human Organ Donation and Transplantation. Adopted by the 52nd WMA General Assembly in Edinburgh, Scotland during October 2000 and Revised by the WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006 <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/wma/index.html>.

¹⁹¹ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

¹⁹² Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā)

¹⁹³ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

¹⁹⁴ Skatīt, piemēram, „Daugavpiliete vēlas pārdot nieri, saņemto avansu” Neatkarīgā rīta avīze, 17.02.2009. <http://www.nra.lv/zinas/17206-daugavpiliete-velas-pardot-nieri-sanemot-avansu.htm>

ka centrā regulāri tiek saņemti piedāvājumi pārdot orgānus. Gadījumā, ja persona šādas aktivitātes veiktu Nīderlandē vai Anglijā, tā tiktu krimināli sodīta.

Šajā nodaļā analizētie vispārīgie tiesību principi ir jānostiprina Latvijas normatīvajos līdzīgi, kā tas ir izdarīts Nīderlandē, Anglijā un Lietuvā. Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir precīzi jānosaka, ka jebkāda veida komercdarījumi ar cilvēka audiem ir aizliegti. Lai nodrošinātu komercdarījumu aizlieguma principa ievērošanu, Latvijas tiesību aktos ir jānosaka aizliegums visa veida audu pārdošanas vai iegūšanas reklāmām, kas vērstas uz finansiāla labumu gūšanu. Nosakot aizliegumu, atsevišķi jāreglamentē tādas reklāmas, kas veicina altruistisku audu ziedošanu. Jāievēro, ka tiesību normās skaidri ir jāatspoguļo tie gadījumi, kad finansiāla atlīdzība ir pieļaujama. Tāpat ir jānosaka gan administratīvie, gan kriminālsodi par noteikto aizliegumu pārkāpšanu. Autore ieskatā Latvijā kā piemēri būtu izmantojami Nīderlandes un Anglijas likumos ietvertie aizlieguma modeļi.

1.4.2. Atbildība par komercdarījumu aizlieguma principa pārkāpšanu

Komercdarījumu tiesiskajam aizliegumam būtu maz nozīmes, ja netiktu veikti pasākumi, kas īsteno analizēto principu. Lai realizētu komercdarījumu aizlieguma principu, saskaņā ar *Transplantācijas protokola 25. pantā* noteikto: „*Pusēm [EP dalībvalstīm – autores piezīme] ir jānodrošina atbilstoša tiesiskā aizsardzība, lai novērstu un apturētu nelikumīgus protokolā minēto tiesību un principu pārkāpumus.*” Tātad katrai *Eiropas Padomes* dalībvalstij, lai tā varētu īstenot cilvēku tirdzniecības aizliegumu, bet šajā gadījumā konkrēti cilvēka audu izmantošanu peļņas gūšanas nolūkā, ir pienākums veikt gan nepieciešamos likumdošanas pasākumus, gan tiesiski administratīvos pasākumus, lai novērstu un apturētu cilvēku audu tirdzniecību.

Transplantācijas protokola 26. pantā ir noteikts valsts [Eiropas Padomes dalībvalsts] pienākums noteikt un piemērot sankcijas tiem, kas pārkāpj vispārīgi atzītos aizliegumus audu izņemšanas un izmantošanas jomā.

Analizējot komercdarījumu aizlieguma principa piemērošanu citās valstīs, jāsecina, ka tas ir nostiprināts visu aplūkojamo valstu tiesību normās. Salīdzinot Latvijas tiesību normās ietverto regulējumu un regulējumu Igaunijā, Lietuvā,

Nīderlandē un Anglijā, jāsecina, ka Latvijas tiesību normās ietvertais regulējums ir visnepilnīgākais.

Komercializācijas aizliegšana bija viens no transplantācijas likuma pieņemšanas mērķiem Nīderlandē. Kā norādījuši komentētāji, bija nepieciešamība novērst audu un orgānu tirdzniecību.¹⁹⁵ Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likumā*¹⁹⁶ komercdarījumu aizliegums ir noteikts gan tieši, gan pastarpināti. Likums paredz, ka „*piekrišana, ko donors devis, lai saņemtu samaksu par orgāna izņemšanu, kas ir lielāka nekā radītie izdevumi (tajā skaitā zaudētie ienākumi), nav spēkā.*” Jāatzīmē, ka Nīderlandes likumā daudz lielāka uzmanība ir veltīta audu izņemšanai no dzīva donora un aizliegumam pārdot dzīva donora audus.

Nīderlandes likumā atsevišķi tiek norādīts to juridisko personu bezpeļņas statuss, kas ir tiesīgas nodarboties ar audu iegūšanu un uzglabāšanu. Tā likuma 24. pants paredz, ka audu iegūšanu un citas darbības drīkst veikt tikai specializēts „orgānu centrs”, kuram ir obligāti jāsaņem licence. Savukārt 25. pants nosaka, ka šādu licenci drīkst iegūt tikai tādas juridiskas personas, kuru mērķis ir „bezpeļņas” darbība. Savukārt audus uzglabāt, pārstrādāt vai izmantot implantācijai drīkst tikai orgānu banka, kurai jāsaņem obligāta licence. Arī orgānu bankai ir jābūt bezpeļņas organizācijai.

Nīderlandes likuma 32. pantā ir paredzēta atbildība par komercdarījumu aizlieguma principa pārkāpšanu. Pants paredz kriminālsodu personām, kuras apzināti izraisa vai veicina trešās personas piekrišanu orgānu izņemšanai ar mērķi saņemt samaksu, kas pārsniedz radītos zaudējumus. Tāpat sods ir paredzēts personām, kuras atklāti piedāvā samaksu [par audiem], kas pārsniedz izdevumus. Sods ir paredzēts arī personām, kuras piedāvā pakalpojumus, kas ir saistīti ar likumā aizliegtajām un sodāmajām aktivitātēm. Kriminālsods ar cietumsodu līdz vienam gadam vai ceturtās kategorijas naudas sodu¹⁹⁷ tiek piemērots personām:

- 1) par apzinātu trešās personas piekrišanas veicināšanu vai iegūšanu dzīves laikā, lai iegūtu maksu, kas pārsniedz likumā paredzētos izdevumus;
- 2) par samaksas piedāvāšanu, kas pārsniedz likumā noteiktos ierobežojumus;
- 3) par savu orgānu vai audu piedāvāšanu, prasot par to atlīdzību;

¹⁹⁵ The Organ Donation Act, International Publication Series Health, Welfare and Sport Nr.3, Hague, 2000., p. 6.

¹⁹⁶ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

¹⁹⁷ Ibid., Art. 32.

4) par tādu pakalpojumu piedāvāšanu, kas ietver šeit uzskatītās aktivitātes.

Anglijas un Velsas *Cilvēka audu likuma* 2. daļas 32. nodaļā¹⁹⁸ ir detalizēti regulēts komercdarījumu aizliegums. Likums nosaka, ka persona izdara noziegumu, ja tā:

- 1) dod vai saņem atlīdzinājumu¹⁹⁹ par kontrolēta materiāla²⁰⁰ piegādi vai solījumu piegādāt;
- 2) meklē personu, kas varētu piegādāt kontrolēto materiālu par atlīdzību;
- 3) piedāvā piegādāt jebkāda veida kontrolētu materiālu par atlīdzību;
- 4) ierosina vai apspriež pasākumus par kontrolēta materiāla piegādāšanu vai solījumu piegādāt pret atlīdzību;
- 5) piedalās tādu korporatīvu vai vienkāršu institūciju organizācijā vai kontrolē, kuru aktivitātēs ir iekļautas darbības, lai nodrošinātu vai ierosināti šādu kontrolēta materiāla piegādāšanas pasākumus.
- 6) publicē sludinājumu²⁰¹, kas aicina personas piegādāt kontrolēto materiālu pret atlīdzību, kā arī sludinājumu, kas norāda uz vēlmi uzsākt vai apspriest aizliegtos pasākumus.

Par šādu noziegumu veikšanu persona var saņemt kriminālsodu naudas soda vai brīvības atņemšanas veidā.²⁰²

Cilvēka audu likums nosaka, kādas atlīdzības saņemšana netiek uzskatīta par komercdarījumu un ir atļauta. Naudu drīkst saņemt, lai segtu izdevumus, kas saistīti ar materiāla transportēšanu, izņemšanu, sagatavošanu, konservēšanu un uzglabāšanu, kā arī lai atlīdzinātu civiltiesiskās atbildības prasījumus pret trešajām personām, ja šīs prasības ir saistītas ar izdevumiem, kas radušies trešajām personām saistībā ar iepriekš norādītajām darbībām. Naudu drīkst maksāt un saņemt, lai segtu tieši un pamatoti aprēķināmo atrauto peļņu personai, kuras ķermeņa materiāls tiek iegūts.²⁰³

¹⁹⁸ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris), Subsection 32.

¹⁹⁹ Atlīdzinājums šī likuma izpratnē ir jāsaprot kā finansiāls vai jebkāds cits materiāls ieguvums (Subsection 32).

²⁰⁰ Šī panta izpratnē, tās ir cilvēka šūnas, materiāls, ka ir iegūts vai tiks iegūts no cilvēka ķermeņa, materiāls, kas tiks izmantots transplantācijai un nav ietverts pantā, kurā norādīti izņēmumi (gamētas, embriji, vai materiāls, kas tiek regulēts kā cilvēka īpašums). Arī miruša cilvēka ķermenis tiek uzskatīts par kontrolējamu materiālu, ja vien nepastāv likumā norādītie izņēmumi. (Subsection 32).

²⁰¹ Sludinājums šī likuma izpratnē ir jebkāda veida sludinājums gan publiski pausts, vai kādai konkrētai grupai vai individuāli atlasītām personām (Subsection 32).

²⁰² Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris), Part 2, Subsection 32.

²⁰³ Ibid.

Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*²⁰⁴ ir noteikta atbildība par šūnu, audu vai orgānu ziedošanu, ja donors vai viņa likumiskais pārstāvis ir saņēmis finansiālu atlīdzību. Šādos gadījumos soda ar naudas sodu līdz 300 soda vienībām. Tāds pats sods ir piemērojams fiziskām personām, ja to darbība pārkāpj likumā noteiktos šūnu, audu un orgānu iegūšanas un izmantošanas nosacījumus, bet juridiskām personām par likuma obligāto noteikumu pārkāpšanu piemēro naudas sodu līdz 50000 kronām.²⁰⁵

Līdzīgi īss un vispārīgs regulējums ir ietverts Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*²⁰⁶. Tā 11. pants nosaka, ka “*Mirušu vai dzīvu personu audi, šūnas un orgānu nevar būt komercdarījumu subjekts.*”

Krimināllikumā ir jāparedz atbildība par audu tirdzniecību un darbībām, kas neievēro cilvēka audu iegūšanas un izmantošanas bezpeļņas principa ievērošanu. Autore piedāvā noteikt kriminālatbildību par sekojošām darbībām:

- 1) par otras personas pamudināšanu dot piekrišanu audu izņemšanai pret atlīdzību;
- 2) par atlīdzinājuma piedāvāšanu vai došanu, pretī iegūstot cilvēka audus;
- 3) par solīšanu piegādāt cilvēka audus pret atlīdzību;
- 4) par personu meklēšanu, kas varētu piegādāt audus par atlīdzību;
- 5) par tādu pasākumu ierosināšanu, apspriešanu un organizēšanu, kas vērsti uz audu piegādāšanu vai solījumu piegādāt audus pret atlīdzību;
- 6) par piedalīšanos tādu korporatīvu vai vienkāršu institūciju organizācijā vai kontrolē, kuru aktivitātēs ir iekļautas darbības, lai nodrošinātu vai ierosinātu audu materiāla piegādāšanas pasākumus;
- 7) par sludinājumu publicēšanu, kas aicina personas piegādāt audus pret atlīdzību, kā arī sludinājumu, kas norāda uz vēlmi uzsākt vai apspriest aizliegtos pasākumus, publicēšanu;
- 8) par tādu pakalpojumu, tajā skaitā reklāmas, organizēšanu un sniegšanu, kas veicina vai satur iepriekš minētās aizliegtās darbības;
- 9) par audu izņemšanu no pilngadīgām personām, kas dzīves laikā savas rīcībnespējas dēļ nav spējušas pieņemt apzinātu lēmumu par audu ziedošanu.

²⁰⁴ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

²⁰⁵ Ibid., para 17¹.

²⁰⁶ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

1.4.3. Finansiāla atbildība par miruša cilvēka audu izņemšanu un izmantošanu

Mirušu cilvēku audu izmantošana ir iespējama tikai tad, ja tie tiek prasmīgi izņemti, saskaņā ar normatīvajos aktos noteikto kārtību pārbaudīti, apstrādāti, uzglabāti un izmantoti. Audu iegūšana un tālākas darbības ar audiem prasa noteiktus finansiālus resursus, kas ir jāizmanto, lai nodrošinātu iesaistīto personu darba samaksu, segtu izdevumus par dažādu tehnisku līdzekļu, piemēram, bioķīmisku reaģentu iegādi un lietošanu. Tādēļ audu izmantošana ir saistīta ar noteiktām izmaksām, kuras parasti apmaksā audu izmantotājs. Ja audi tiek izmantoti transplantācijai, tad izmaksas, kas ir saistītas ar audu sagatavošanu, tieši vai pastarpināti tiek iekļautas implantācijas pakalpojuma cenā.

Gadījumos, ja audus iegūst no dzīviem donoriem, parasti audu ziedošanas process prasa zināmus izdevumus, piemēram, uz laiku tiek zaudēta darbspēja, nepieciešami medikamenti, rodas transporta un cita veida izdevumi.

Lai segtu finansiālus zaudējumus, kas rodas audu iegūšanas un izmantošanas procesā, starptautiski tiek atzīts, ka ir pieļaujama noteikta finansiālas atbildības saņemšana. *Transplantācijas protokola* 21. panta otrajā daļā noteikti trīs gadījumi, kad panta pirmajā daļā izteiktais finansiāla ieguvuma aizliegums pieļauj maksājumus, kas nesatur finansiālas peļņas vai salīdzināma labuma gūšanu. Tie ir:

Pirmkārt, kompensācija dzīvam donoram kā atlīdzinājums par zaudēto peļņu vai kādi citi tiesiski pamatoti izdevumi, kas ir cēloņsakarībā ar izņemšanu vai medicīniskajiem izmeklējumiem.

„Noteiktu maksu donors var saņemt un tas netiek uzskatīts par finansiālas peļņas gūšanu šās normas ietvaros. Norma ietver piemērus par izdevumiem, kas var rasties ziedošanas laikā vai tās rezultātā. Šī norma neizdara izņēmumu attiecībā uz panta pirmajā daļā ietverto principu, bet parāda piemērus kompensācijām, lai varētu izvairīties no finansiāliem zaudējumiem, kas citādi var rasties. Donoram var atlīdzināt zaudētos ieņēmumus un citas pamatotas izmaksas.”²⁰⁷

Otrkārt, tiek atļauta pamatota samaksa par tiesiskiem medicīniskiem vai tehniskiem pakalpojumiem, kas ir saistīti ar transplantācijas veikšanu. Tie var ietvert

²⁰⁷ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe: Explanatory Report. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), §114.

audu un orgānu izņemšanas, transporta, konservācijas un uzglabāšanas izmaksas, kas var dot tiesības saņemt atbilstošu atlīdzību.²⁰⁸

Treškārt, kompensācijas, kas ir samaksātas dzīviem audu vai orgānu donoriem par pārmērīgu kaitējumu, kas cēlies no orgānu vai audu ziedošanas. Kā pārmērīgs kaitējums jāsaprot katrs kaitējums, kas nav normāls transplantācijas procesa iznākums.²⁰⁹

Attiecībā uz mirušu cilvēku audu iegūšanu un izmantošanu jāsecina, ka Eiropas Padomes dalībvalstis atzīst, ka ir pieļaujama finansiāla atlīdzība par tiem pakalpojumiem, kas sniegti transplantācijas procesā. Ir atļauts apmaksāt audu izņemšanas, transporta, konservācijas un uzglabāšanas izmaksas. Noskaidrot, vai audu izņemšanas un izmantošanas gadījumos netiek pārkāpts komercdarījumu aizlieguma princips, var tikai tad, ja ir iespējams kontrolēt visas, tajā skaitā finansiālās darbības, visa audu izmantošanas procesa laikā.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā ir noteikts, ka audu un orgānu izņemšanai un izmantošanai „*ir bezpeļņas raksturs*”. Normā ietvertā tiesību pazīme „*bezpeļņas raksturs*” precīzi nenorāda, ka peļņas gūšana ir aizliegta, bet normas sistēmiskā interpretācija ļauj secināt, ka likums paredz, ka var segt zaudējumus, kas ir radušies audu ieguves un izmantošanas procesā. Šiem zaudējumiem ir jābūt tiesiski pamatotiem un saprātīgiem. Interpretējot normu starptautiski pieņemto principu kontekstā jāsecina, ka, lai arī redakcionāli neprecīzi, bet pēc būtības peļņas gūšana no cilvēka audiem Latvijā ir aizliegta.

Eiropas transplantācijas tiesību konferencē 2007. gadā²¹⁰ tika diskutētas iespējas, kā, ievērojot komercdarījumu aizlieguma principu, varētu palielināt iegūto audu daudzumu. Konferences dalībnieku pieņemtajā ziņojumā tika ieteikts Eiropas valstīm samazināt mantojuma nodokli miruša donora īpašumam.²¹¹ Konferences organizētāju un ziņojuma sastādītāju ieskatā, piedāvājot nodokļu atlaides, valsts varētu „pateikties” ziedotājam par ziedotajiem audiem, ziedotājs pats nevarētu saņemt

²⁰⁸ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe: Explanatory Report. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), § 115.

²⁰⁹ Ibid, § 116.

²¹⁰ Sīkāk skatīt: *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008.

²¹¹ *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 42.

atlīdzību un tas ļautu ievērot komercdarījumu aizlieguma principu. Samazinātais mantojuma nodoklis arī būtu attiecināms uz mirušo personu un viņa tuvinieki tieši gan neiegūtu nekādu finansiālu labumu, bet mazākā nodokļu nasta, iespējams, motivētu tos neiebilst audu ziedošanai.

Līdzīgi kā Transplantācijas protokolā, arī salīdzinošajai analīzei izvēlēto valstu likumos, konkrēti Nīderlandes un Anglijas likumā, ir paredzētas tiesības finansiāli kompensēt izdevumus, kas ir saistīti ar audu iegūšanu. Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likuma*²¹² 2. pantā kā vispārīgs princips ir nostiprināta atļauja segt tos izdevumus, ieskaitot ienākumu zaudējumu, kas ir tieši saistīti ar audu izņemšanu. Anglijā Cilvēka audu likums nosaka gadījumus, kad atlīdzības saņemšana netiek uzskatīta par komercdarījumu un ir atļauta. Likums paredz, ka finansiālu atlīdzību drīkst saņemt, lai segtu izdevumus, kas saistīti ar materiāla transportēšanu, izņemšanu, sagatavošanu, konservēšanu un uzglabāšanu, kā arī, lai atlīdzinātu civiltiesiskās atbildības prasījumus pret trešajām personām, ja šīs prasības ir saistītas ar izdevumiem, kas radušies trešajām personām saistībā ar iepriekš norādītajām darbībām. Naudu drīkst maksāt un saņemt, lai segtu tieši un pamatoti aprēķināmo atrauto peļņu personai, kuras ķermeņa materiāls tiek iegūts.²¹³

Savukārt Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likuma*²¹⁴ 11. panta otrajā daļā ir noteikta atlīdzība par pasākumiem, kas saistīti ar audu izvešanu, sagatavošanu un transportēšanu. Lietuvas likums paredz:

*„Tos veselības aprūpes iestādes izdevumus, kas ir saistīti ar cilvēka audu, šūnu un orgānu izņemšanu, sagatavošanu un transportēšanu, atlīdzina no Veselības obligātās apdrošināšanas fonda budžeta vai no valsts budžeta, saskaņā ar tiesību aktos noteikto procedūru.”*²¹⁵

Lietuvas likumā atsevišķi tiek reglamentēta kārtība, kā atlīdzina izdevumus, ja audi tiek importēti vai eksportēti, tie tiek atlīdzināti saskaņā ar Veselības ministrijas noteiktu procedūru. Tātad Lietuvas likumā speciāli ir norādīts, ka pieļaujama ir tikai atlīdzība par konkrētām procesuālām darbībām – izņemšanu, sagatavošanu un transportēšanu. Lietuvā ir precizēts, ka atlīdzību drīkst izmaksāt par konkrētiem

²¹² Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

²¹⁵ Ibid., Art. 11.

izdevumiem, tiek norādīts, kas ir tiesīgs maksāt, kā arī likums paredz izdot tiesību aktus, kas reglamentē izdevumu atlīdzināšanas kārtību.

Salīdzinoši Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*²¹⁶ ir ietverts tikai finansiālas peļņas iegūšanas aizliegums, bet atsevišķi netiek dota atļauja maksāt kādus izdevumus.

Lai nodrošinātu atlīdzību par cilvēka audu iegūšanas procesā radītajiem zaudējumiem, ir precīzi jāreglamentē tiesiskie noteikumi un procesuālā kārtībā zaudējumu atlīdzināšanai. Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir jānosaka, ka cilvēka audu bankas jeb audu ieguves centri drīkst būt tikai bezpeļņas organizācijas, kam ir nepieciešama speciāla licence darbībām ar audiem. Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir jānosaka efektīva un regulāra kontroles kārtība, kas ļautu nekavējoties identificēt audu komercdarījumus vai tiem pielīdzināmus darījumus.

Latvijas tiesību aktos ir nepieciešams detalizēti un precīzi reglamentēt tiesiskos noteikumus un procesuālo kārtību to zaudējumu atlīdzināšanai, kas ir radušies audu iegūšanas, apstrādes, uzglabāšanas un izmantošanas procesā. Pirmkārt, MK 2007. gada noteikumos Nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”²¹⁷ ir noteikta virkne dažādu obligātu procesuālu darbību, kas nepieciešamas, lai varētu iegūt un izmantot audus. Ievērojot MK noteikto, katrai darbībai ir jāaprēķina un jānosaka izmaksas. Otrkārt, lai precizētu MK reglamentētās darbības un papildinātu ar procesuālajām darbībām, kas nav ietvertas MK noteikumos, būtu jāizstrādā detalizēti audu izņemšanas, apstrādes, pārbaudes, uzglabāšanas un izmantošanas protokoli, kuros tiktu norādītas konkrētas procesuālas darbības ar audiem. Treškārt, ir jāaprēķina visu nepieciešamo procesuālo darbību izmaksas gan atsevišķi, gan kopumā, un jānosaka tiesiski pieļaujamo maksājumu apmērs. Piemēram, audu klīniskā pārbaude ietver noteiktu bioķīmisku testu veikšanu, MK ir noteicis obligāti izdarāmos testus, katra testa izmaksas ir zināmas, tas ļauj noteikt, cik liela summa ir izmaksājama par audu testēšanu. Līdzīgi ir jāaprēķina izmaksas visām darbībām ar audiem un jāprecizē to summu apmērs, kas var tikt uzskatītas par tiesiski nepieciešamām, lai nodrošinātu audu izmantošanu un neradītu šaubas par neatļautu audu tirdzniecību.

²¹⁶ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā)

²¹⁷ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54

II. Cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanas princips un tā īstenošana

2.1. Cilvēka autonomijas aizsardzības principa saturs un īstenošana

2.1.1. Cilvēka autonomijas aizsardzības principa saturs

Miruša cilvēka aizsardzības likumā kā vispārīgs noteikums ir nostiprināts princips - cilvēka prioritārās tiesības uz savu ķermeni. Tā 2. pants nosaka: „*Miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu.*” Citētā panta pamatā ir ietverts gan cilvēka ķermeņa neaizskaramības princips, kura galvenais mērķis ir nodrošināt individuālas personas fiziskās integritātes, tajā skaitā, ķermeņa integritātes, respektēšanu, gan garantēts cilvēka autonomijas jeb indivīda brīvas gribas aizsardzības princips.

Jau minētā likuma 2. panta nosaukumā - „cilvēka prioritārās tiesības uz savu ķermeni” ir norādīts, ka katram cilvēkam piemīt tiesības uz savu ķermeni, ka cilvēkam piemītošās tiesības uz savu ķermeni ir prioritāras salīdzinājumā ar kāda cita subjekta, piemēram, valsts, tiesībām. Viena konkrēta indivīda prioritāru tiesību aizsardzība ir visā Eiropā atzīts tiesību princips, tajā skaitā bioloģijas un medicīnas tiesību jomā. Tas ir nostiprināts *Biomedicīnas konvencijas* 2. pantā ar nosaukumu „*Cilvēka prioritāte*”. Panta nosaka: „*Cilvēka intereses un labklājība gūs virsroku pār vienām vienīgām sabiedrības vai zinātnes interesēm.*”²¹⁸ Pantā ir apliecināta cilvēka individuālo tiesību un interešu prioritāte pār zinātnes vai sabiedrības interesēm. Konfliktsituācijā starp šīm interesēm prioritāti piešķir senākajām [cilvēka – autores piezīme], kurām principā ir augstāks stāvoklis nekā pēdējām, t.i., zinātnes un sabiedrības interesēm.²¹⁹

Līdzīgi kā Miruša cilvēka aizsardzības likums, Eiropas Padomes pieņemtā un daudzu valstu ratificētā²²⁰ *Biomedicīnas konvencija*, kuras mērķis ir aizsargāt cilvēktiesības un cieņu, balstās uz cilvēka prioritātes principu, un visi tās panti

²¹⁸ Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205.

²¹⁹ Skaidrojumu projekts Konvencijai par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. Tiesību aktu krājums, datorprogramma NAIS (aplūkots 2003. 20. oktobris), nav publicēts, § 21

²²⁰ Līdz 2010. gada jūnijam konvenciju ir ratificējušas 26 Eiropas Padomes dalībvalstis.

jāskaidro šajā aspektā.²²¹ Līdzīgi var teikt par Miruša cilvēka aizsardzības likumu un tā piemērošanu, jo likuma mērķis ir aizsargāt miruša cilvēka cieņu kā augstāko vērtību, tādēļ arī visi tā panti ir jāinterpretē miruša cilvēka cieņas aizsardzības aspektā. Miruša cilvēka aizsardzības likumā nav minēts, ka tā mērķis būtu aizsargāt kādas citas intereses.

Cilvēka nāve parasti ir cieši saistīta ar šīs konkrētās personas tiesību izbeigšanos. Tikai daļēji šīs tiesības ar citu personu starpniecību ir iespējams realizēt pēc nāves, dažas no tiesībām var mantot likumā noteiktajā kārtībā. Ņemot vērā, ka Miruša cilvēka aizsardzības likums nosaka miruša cilvēka ķermeņa cieņas aizsardzību un miruša cilvēka audu un orgānu izmantošanu, ir skaidri redzams, ka šā likuma kontekstā tiesības tiek noteiktas, gan cilvēkam dzīvam esot, gan tiek noteikti tie tiesiskie noteikumi, kas jāizpilda, lai nodrošināšanu miruša cilvēka cieņas aizsardzību un tādējādi sasniegtu likumā norādīto mērķi.

Vārds „autonomija” ir cēlies no grieķu vārdiem „autos” (*pats*) un „nomos” (*noteikums (angl. - rule), pārvaldība (angl. - governance) vai likums (angl. - law)*), oriģināli tas attiecināts uz neatkarīgas pilsētas pašnoteikšanos un pašvaldību. Autonomijas izpratne un piemērošana laika gaitā ir paplašināta un attiecināta uz indivīdiem, tā tiek saprasta kā pašpārvalde, brīvības tiesības, privātums, individuāla izvēle, gribas brīvība, savas uzvedības izvēle un savas personas būtība.²²²

Personas autonomijas aizsardzības un gribas brīvības pamatidejas attīstību būtiski ietekmēja 19. gadsimta vācu tiesību filozofs *Imanuels Kants (Immanuel Kant)*, kurš savā darbā „*Praktiskā prāta kritika*” formulējis kategoriskā imperatīvisma formulu: „*Rīkojies tā, lai tava griba maksimāli vienmēr vienlaikus varētu noderēt par vispārējo likumdošanas principu.*”²²³ Kants secinājis, ka „*cilvēka personība ir jāpieņem kā pilnīgi brīva autonoma būtne. Nevar būt nekādu augstāku spēku, ārpus cilvēka esošu ideju, kuru dēļ viņam būtu jāpakļaujas, jāstājas kādā saistībā. Cilvēku savstarpējās attiecības vislabākā veidā regulē kategoriskais imperatīvisms, kad ikviens cilvēks savā rīcībā, attiecībās ar līdzcilvēkiem orientējas uz tādiem*

²²¹ Skaidrojumu projekts Konvencijai par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. Tiesību aktu krājums, datorprogramma NAIS (aplūkots 2003. 20. oktobris), nav publicēts, § 22

²²² Beauchamp T.L., Childress J.F. *Principles of Biomedical Ethics, fifth edition*. New York: Oxford University Press, 2001, p. 58.

²²³ Kants I., *Praktiskā prāta kritika*. Rīga: Zvaigzne, 1988., 190. lpp.

principiēm, kurus pats vienlaikus būtu ar mieru atzīt arī par vispārējās, tātad uz sevi vērstas likumdošanas normu”.²²⁴

Gribas autonomijas princips pēc *I.Kanta* domām vienādā mērā attur personību gan no paša patvaļas, gan sabiedrības totālas varas pār to. Principā indivīds ir spējīgs būt un rīkoties adekvāti pats par sevi un viņam nav vajadzīga nekāda ārēja reglamentācija.²²⁵

I.Kants argumentējis, ka personas autonomijas respekts rodas atzīstot, ka visām personām piemīt nozīmīga vērtība, katram ir spēja spriest par savas morāles pamatojumu. Aizskart personas autonomiju nozīmē izturēties pret personu kā pret lietu, neatkarīgi no personas pašas mērķiem.²²⁶

Personas autonomijas un brīvības idejas attīstībā nozīmīga loma ir angļu filozofa *Džona Stjuarta Milla (John Stuart Mill)* darbam „*Par brīvību*”. *Milla* darbs pieder rietumu politikas teorijas klasikai, tajā viņš iestājas par indivīda brīvības fundamentālo vērtību.²²⁷ *Dž.S.Milla* ieskatā „vienīgā cilvēka izturēšanās joma, par kuru viņš ir atbildīgs sabiedrības priekšā, ir tā joma, kas skar citus. Tajā jomā, kas skar vienīgi viņu pašu, viņa neatkarība ir patiesi absolūta. Indivīds ir suverēns pār sevi, pār savu ķermeni un garu.”²²⁸ *Dž.S.Mills* bija pārliecināts par autonomu subjektu „individualitāti”. Viņš norādījis, ka sabiedrībai ir jāļauj indivīdiem attīstīties saskaņā ar savu pārlicību, tikmēr, kamēr tie neiejaucas citu indivīdu brīvības izpausmēs.²²⁹

Personas autonomija kā minimums ir pašnoteikšanās, kas ir brīva no citu kontrolējošas iejaukšanās un no ierobežojumiem, tādiem kā nepietiekoša sapratne, kas kavē saprātīgu izvēli. Autonomi indivīdi rīkojas brīvi saskaņā ar pašu izvēlētu plānu, analogiski kā neatkarīga valdība pārvalda savas teritorijas un nosaka politiku.²³⁰

Autonoma aģenta [autonomas personas – autores piezīme] respektēšana kā minimums nozīmē atzīt personas tiesības uz saviem uzskatiem, tiesības izvēlēties un rīkoties saskaņā ar savām personiskajām vērtībām un pārlicību. Respekts sevī ietver respektējošu uzvedību, ne tikai respektējošu attieksmi. Tas arī pieprasa vairāk nekā neiejaukšanos citas personas personīgajās lietās - tas ietver, vismaz noteiktā kontekstā

²²⁴ Broks J. *Tiesības filozofija*. Rīga: Turība, 2004, 115. lpp.

²²⁵ Turpat.

²²⁶ Beauchamp T.L., Childress J.F. *Principles of Biomedical Ethics, fifth edition.*: Oxford University Press, 2001, p.64.

²²⁷ Mills Dž. S. *Par brīvību*. I.Ķjaba pēcvārds. Rīga:Tapals, 2007, 143., 150. lpp.

²²⁸ Turpat, 19.lpp.

²²⁹ Beauchamp T.L., Childress J.F. *Principles of Biomedical Ethics, fifth edition*. New York: Oxford University Press, 2001, p. 62.

²³⁰ Ibid., p. 58.

-, pienākumu attīstīt vai nodrošināt citu tiesības uz autonomu izvēli, palīdzot mazināt bailes un citus stāvokļus, kas var sagraut vai ietekmēt autonomu rīcību. Respektēšana nozīmē lēmumu pieņemšanas tiesību atzīšanu un personu autonomas rīcības veicināšanu, bet autonomijas nerespektēšana ietver attieksmi, kas ignorē, aizvairo vai pazemo citu tiesības uz autonomiju.²³¹

Cilvēka autonomijas aizsardzības un respektēšanas princips nosaka, ka gadījumos, kad tiek reglamentēta cilvēka audu izņemšana pēc nāves, ir jānodrošina cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas obligāta ievērošana. Lai gan Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta pirmajā teikumā *expressis verbis* ir nostiprināts vispārējs aizliegums izmantot cilvēka ķermeni, audus un orgānus pret viņa dzīves laikā izteikto gribu, nosakot „*audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu*”, cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanas princips tiek atklāts šīs normas otrajā teikumā, proti, „*[c]ilvēka griba [...] ir obligāti jāievēro [...]*”. Tātad visos gadījumos, ja cilvēka griba ir izteikta, tā ir zināma vai to var noskaidrot, tā ir obligāti ievērojama. Audu izņemšana un izmantošana pretēji izteiktai gribai nav pieļaujama un ir aizliegta, jo šāda rīcība nenodrošina personas autonomijas respektu.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma otrajā pantā ietvertais cilvēka autonomijas aizsardzības un respektēšanas princips ļauj secināt, ka tajos gadījumos, kad cilvēka gribu nevar noskaidrot, šā likuma 2. pants aizliedz veikt audu izņemšanu un izmantošanu, jo pastāv iespēja rīkoties pret dzīves laikā izteikto gribu, bet šāda rīcība ir aizliegta.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pants nosaka, ka respektējama ir tāda griba, kas ir izteikta. Proti, ja vien griba par likumā regulētajiem jautājumiem, t.i., par audu izņemšanu un izmantošanu, ir izteikta, tā ir respektējama un izpildāma. Cilvēka izteiktās gribas respektēšana var būt apgrūtināta gadījumos, ja nav personas vai dokumentu, kas var liecināt par izteikto gribu. Iespējamās ir situācijas, ka cilvēka gribu var izsecināt un precizēt, analizējot viņa uzskatus par dzīvi un notikumiem kopumā vai analizējot viņa gribu un rīcību līdzīgos gadījumos, piemēram, ziedojot asinis vai piedaloties pētījumos.

Lai cilvēks dzīves laikā varētu izteikt savu gribu attiecībā par kādu jautājumu, konkrēti par vēlmi pēc nāves ziedot ķermeni, audus un orgānus visiem vai kādam no likumā noteiktajiem mērķiem, viņam ir jāsaņem nepieciešamā informācija par šo

²³¹ Ibid., p. 63

procesu. Tikai tad, kad cilvēks ir varējis iepazīties ar informāciju, kas viņam ir nepieciešama, viņš var izteikt savu gribu jeb pieņemt lēmumu par atļaujas došanu vai aizlieguma reģistrēšanu. Bez nepieciešamās informācijas iegūšanas un saprašanas, cilvēka gribas formulēšana un izteikšana nav iespējama. Tādēļ ikvienam dzīves laikā ir jānodrošina iespēja saņemt nepieciešamo informāciju par ķermeņa, audu un orgānu izņemšanas nepieciešamību, par procesu, par personu tiesībām šajā procesā un citas ziņas.

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. pantā noteikto Veselības ministrijai ir pienākums nodrošināt cilvēka gribas izteikšanai nepieciešamās informācijas pieejamību ikvienam, jo miruša cilvēka ķermeņa aizsardzība un audu un orgānu izmantošana ir valsts funkcija.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta otrajā teikumā ir norādīti tie subjekti, kuriem pantā noteiktais gribas prioritātes un obligātuma princips ir obligāti saistošs. Tie ir:

- 1) visas ārstniecības iestādes;
- 2) visas izglītības iestādes;
- 3) visas zinātnes iestādes.

Normā ir norādīts, ka šo iestāžu darbības veids un pakļautība nav un nevar būt iemesls cilvēka izteiktās gribas nerespektēšanai. Papildus jāmin arī 17. panta otrajā daļā noteiktais: „*Jebkurai iestādei vai organizācijai aizliegts nodarboties [..] dzīva vai miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu un tālāku izmantošanu bez veselības ministra atļaujas.*” Minētais ierobežo to iestāžu loku, kam jāievēro otrā panta nosacījumi, jo iestādēm, kas nav saņēmušas atļauju, ir aizliegts veikt jebkādu iejaukšanos miruša cilvēka ķermenī.

Cilvēka prioritātes, cilvēka gribas respektēšanas princips un aizliegums rīkoties pret gribu ir nostiprināti kā likuma vispārējie, vadošie principi, tāpēc minēto principu ievērošana un piemērošana ir obligāta, interpretējot visas likuma normas. Pienākums piemērot vispārējos principus *expressis verbis* ir ietverts *Administratīvā procesa likuma* 15. panta piektajā daļā, kas nosaka: „*[v]ispārējos tiesību principus piemēro [..], lai interpretētu normatīvos aktus.*”²³²

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta pirmās daļas otrajā teikumā ir nostiprināta arī izņēmuma norma, kas nosaka: „*Cilvēka griba, ja vien tā nav pretrunā*

²³² Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, nr. 164, 15. panta piektā daļa.

ar spēkā esošajiem likumiem, ir obligāti jāievēro [..].” Tātad, ja cilvēka griba ir pretrunā spēkā esošajiem likumiem, tā nav jāievēro. Minētais normas formulējums ir visai neskaidrs, jo nav īsti saprotams, kā var izpausties cilvēka gribas pretrunīgums spēkā esošajiem likumiem. Autores ieskatā norma, pirmkārt, nav loģiska, jo cilvēka griba pēc savas būtības ir cilvēka domu formulējums un katram ir tiesības savas domas formulēt sev vēlamajā veidā, to nav iespējams aizliegt vai regulēt ar likumu. Cilvēka domas par dzīves notikumiem, tajā skaitā par audu izmantošanu pēc nāves, var būt ļoti dažādas, bet tas, ko cilvēks domā, nevar būt pretrunā likumam. Tikai gadījumos, ja cilvēka griba tiek realizēta konkrētas darbības veidā, piemēram, nogalinot sev nepatīkamu cilvēku, tad konkrētā cilvēka darbība būs pretrunā likumam, bet tikmēr, kamēr cilvēka griba nogalināt netiek realizēta darbībā, tā nevar būt pretrunā likumam.

Otrkārt, normā nav dota norāde, par kādu vārda „likums” izpratni šeit ir jārunā. Ir iespējams vārdu „likums” interpretēt plaši, ar to domājot visus spēkā esošos tiesību aktus, kā arī šauri, ar to saprotot tikai Saeimas izdotus likumus.

Jādomā, ka šīs normas izcelsme ir saistīta ar ideju²³³, ka ar likumu ir iespējams noteikt tos gadījumus, kad miruša cilvēka ķermenis netiek izmantots saskaņā ar viņa gribu vai pretēji izteiktajai gribai, audi tiek izņemti arī tad, ja cilvēks dzīves laikā to aizliedzis. Šajā gadījumā tiek ierobežota vispārējā princīpa – cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanas prasības piemērošana un tiek pieļauta dzīves laikā izteiktā aizlieguma neievērošana.

Cilvēka dzīves laikā izteiktajiem rīkojumiem gan attiecībā uz ķermeņa izmantošanu pēc nāves, gan arī citiem rīkojumiem, piemēram, testamentā ietvertajiem, nav absolūts raksturs. Teorētiski ar likumu ir iespējams noteikt, ka kādu svarīgu sabiedrības interešu vārdā, likumā norādot mērķi un procedūru šā mērķa sasniegšanai, likumā reglamentētās darbības ar miruša cilvēka ķermeni veic vienmēr un obligāti, nerespektējot dzīves laikā izteikto gribu. Tiesiskuma princīps pieprasa, ka ikvienam šādam gadījumam ir jābūt precīzi ietvertam likumā, normai jābūt skaidrai un nepārprotamai, procesuālajai kārtībai tādai, kas nodrošina likumā noteiktā mērķa sasniegšanu. Zinot, ka likums ir grozīts vairākkārt, likuma normu autoru uzdevums bija izteikt otro pantu juridiski precīzā un loģiskā veidā, jo esošā panta redakcija nav pilnībā saprotama un līdz ar to grūti pareizi piemērojama.

²³³ Šī norma likumā ir kopš 1992. gada. Pētot arhīva materiālus nav izdevies iegūt izskaidrojumu šīs normas mērķim likumdošanas procesa laikā.

Cilvēka gribas respektēšanas princips ir nostiprināts arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā. Šā panta pirmās daļas otrais teikums nosaka: „*Jebkura dzīva vai miruša cilvēka ķermeņa audu un orgānu izņemšana notiek, stingri ievērojot izteikto piekrišanu*”, savukārt panta otrajā daļā ir noteikts „*cilvēka labprātīgi ziedoto un likumīgā ceļā iegūto audu un orgānu izmantošana pieļaujama [..]*”. Minētais pants atkārti 2. pantā ietverto vispārējo noteikumu, precizējot to attiecībā uz audu izņemšanas procesu. Norma norāda, ka izņemšana var notikt, tikai stingri ievērojot izteikto piekrišanu. Lai arī aplūkojamā normā nav precizēts, kāda piekrišana ir nepieciešama, jāatceras, ka iespējama ir tikai mirušā dzīves laikā izteikta piekrišana vai tāda piekrišana, kuru dod mirušā tuvinieki vai kāda cita tiesiski autorizēta persona, piemēram, mirušā dzīves laikā iecelts pārstāvis. Lai piekrišanu varētu izteikt, obligāti personai ir jāzina lēmuma pieņemšanai nepieciešamie fakti.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā ir nostiprināts audu brīvas, labprātīgas ziedošanas princips. Līdzīgi tas ir nostiprināts arī ES Direktīvā 2004/23/EK, kurā ir noteikts: „*Principā audu un šūnu izmantošanas programmas jāizveido, pamatojoties uz brīvprātības filozofiju un bezmaksas ziedojumiem.*”²³⁴ Brīva un labprātīga ziedošana ir tiešs cilvēka izteiktas gribas realizācijas veids, kas pamatojas uz autonomijas respektu. Brīva un labprātīga ziedošana nav iespējama citādā veidā.

Iepriekš minētie argumenti ļauj secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā, kopsakarā ar 2. pantā noteikto, ir ietverti divi obligāti priekšnoteikumi audu izņemšanai un likumīgai izmantošanai, proti:

- 1) stingra piekrišana izņemšanai;
- 2) labprātīga ziedošana izmantošanai.

Interpretējot šīs normas sistēmiski, jāsecina, ka likumīga audu izmantošana ir iespējama tikai tad, ja tā notiek, ievērojot mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Personām, kas ir atbildīgas par audu izņemšanu, jāņem vērā aizliegums vai atļauja Iedzīvotāju reģistrā, jāuzzina izteiktā griba no tuviniekiem. Tikai tad ir iespējams ievērot labprātīgas ziedošanas principu, kā arī izpildīt pārējos likuma normās ietvertos noteikumus.

²³⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/23/EK par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. Oficiālais Vēstnesis L 1002, 07/04/2004. 48 – 58.lpp., preambula 18.punkts.

Lai arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma vispārīgais princips nosaka cilvēka prioritāras tiesības uz savu ķermeni un dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanu, kā arī aizliegumu izmantot audus pret izteikto gribu, šā likuma 9. un 11. panta noteikumi analizēto principu piemērošanu nerespektē. Tā likuma 9. panta otrajā teikumā ir noteikts: „*Orgānus un audu paraugus zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem drīkst ņemt, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis, ja mirušā griba nav zināma, kā arī tad, ja mirušā griba nav zināma un viņam nav tuvu piederīgo.*” Tātad šī norma atļauj orgānu un audu paraugu izņemšanu ne tikai tajos gadījumos, kad cilvēks ir piekritis, bet arī gadījumos, ja griba nav zināma. Līdzīgs regulējums ir iekļauts arī likuma 11. pantā²³⁵.

Cilvēka autonomijas principa ievērošanai, labprātīgas un nepiespiestas ziedošanas principa nostiprināšanai Latvijā nav pievērsta nepieciešamā vērība. Nedz Miruša cilvēka aizsardzības likumā, nedz kādā citā normatīvā aktā nav noteikta procesuālā kārtība miruša cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošanai. Saskaņā ar šā darba 2. nodaļas 2.4. apakšnodaļā analizētajiem MK 2003. gada 17. jūnija noteikumiem Nr. 322 „*Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība*”²³⁶, kas atļauj ārstniecības, zinātnes un mācību iestādēm saņemt ziņas no Iedzīvotāju reģistra, ir iespējams noskaidrot tikai to personu gribu, kas to ir reģistrējuši. Visos pārējos gadījumos gribas noskaidrošanai regulējums nav pieņemts, lai gan tāds būtu nepieciešams.

Lai novērstu konstatētos trūkumus, nepieciešams tiesību aktos pilnā apmērā ietvert cilvēka autonomijas principa aizsardzību. Precīzi ir jānosaka, ka cilvēka dzīves laikā izteiktā griba ir obligāti saistoša un ka audu izņemšana pēc nāves ir atļauta tikai tad, ja cilvēks dzīves laikā vai viņa pārstāvji pēc nāves ir devuši atļauju audu izņemšanai. Jāgroza Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pants, no tā svītrojot normu, kas nosaka, ka cilvēka griba var būt pretrunā likumam. Otrais pants jāpapildina ar normu, kurā noteikts, ka konkrētu, likumā nosauktu mērķu sasniegšanai, ir tiesiski attaisnojama rīcība, kad cilvēka audi pēc nāves tiek izņemti arī gadījumos, ja viņš dzīves laikā vai viņa pārstāvji pēc nāves ir aizlieguši audu izņemšanu.

²³⁵ Plašāk šeit konstatētā pretruna cilvēka autonomijas respektēšanas principam tiks analizēta šā darba 1.3. nodaļā.

²³⁶ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība: MK noteikumi nr. 322. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 21. jūnijs nr. 94.

2.1.2. Atļauja audu izņemšanai un izmantošanai

Miruša cilvēka audu izmantošanai ir vairāki nozīmīgi mērķi, kuri sīkāk analizēti šā darba 1. nodaļā. Lai tos varētu sasniegt, ir nepieciešams iegūt audus no miruša cilvēka. Audu iegūšanas procesā ir jāievēro gan tiesību normu prasības, gan bioētikas principi, gan medicīnas zinātnē nostiprinātās atziņas, pretējā gadījumā audu iegūšana var būt gan prettiesiska, gan neētiska. Kā minēts iepriekš, Miruša cilvēka aizsardzības likums nosaka, ka audus var iegūt, tikai ievērojot mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu, bet pretēji tai audu iegūšana ir aizliegta. Tātad likumā ir ietverts nosacījums, ka audu izņemšanai ir nepieciešama mirušā dzīves laikā dota atļauja. Atļauja audu iegūšanai ir obligāti nepieciešamais priekšnoteikums katram audu iegūšanas gadījumam, jo darot to bez atļaujas, tiek pārkāpta cilvēka ķermeņa neaizskaramības prasība.

Ņemot vērā medicīnas attīstību kopumā un it īpaši transplantācijas attīstību, *Pasaules Veselības organizācijas* (turpmāk tekstā - PVO) asambleja jau 1991. gadā pieņēma un publicēja pamatprincipus orgānu transplantācijā, kā pirmo principu nosakot:

„Orgāni [arī audi – autores piezīme²³⁷] var tikt izņemti no mirušas personas transplantācijai tikai tad, ja a) ir saņemta likumā noteiktā piekrišana; b) ja nav iespējams iegūt cilvēka dzīves laikā izteiktu piekrišanu un nav pamata domāt, ka mirušais dzīves laikā ir iebildis izņemšanai.”²³⁸

Savukārt 2009. gadā, ievērojot transplantācijas ievērojamo attīstību, PVO papildināja un precizēja iepriekš pieņemtos principus, kā arī pievienoja tiem komentārus. Pirmā principa komentārā ir uzsvērts: *„Piekrišana ir ētikas pamatakmens visos medicīniskās iejaukšanās gadījumos.”²³⁹*

Lai nodrošinātu gan audu izmantošanas mērķu sasniegšanu, gan cilvēka autonomijas un brīvības respektēšanu, jāpiemēro iepriekšminētie principi. Audus tiesiski un ētiski var iegūt tad, ja ir saņemta atļauja audu iegūšanai, un šīs atļaujas mērķis ir vēlme labprātīgi ziedot. Minētie principi ir ietverti gan Miruša cilvēka audu

²³⁷ Minētā dokumenta preambulā ir noteikts, ka termins orgāni ietver arī terminu audi, bet neietver reproduktīvos audus.

²³⁸ Guiding principles of human organ transplantation, *WHO guiding principles 1991*, http://www.who.int/ethics/topics/transplantation_guiding_principles/en/index1.html.

²³⁹ WHO Guiding principles on human cell, tissue and organ transplantation, http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/A62/A62_15-en.pdf (aplūkots 2009. 9. septembrī).

aizsardzības likuma 2. pantā, gan starptautiskajās tiesību normās, gan arī citu valstu tiesību aktos.

*„Anonīmas un brīvprātīgas audu ziedošanas, līdzīgi, kā orgānu ziedošanas, pamatā ir brīvprātīgs solidaritātes akts. Tāpēc ir svarīgi, lai katras dalībvalsts un Eiropas Savienības līmenī cilvēki tiek mudināti ziedot audus, īstenojot šo solidaritātes aktu.”*²⁴⁰

Līdzīgi ir norādīts *Eiropas Padomes Transplantācijas protokolā*, tā 19. pantā, kas veltīts ziedošanas veicināšanai, nosakot: *„Dalībvalstīm ir jāveic visi nepieciešamie pasākumi, lai veicinātu orgānu un audu ziedošanu.”*²⁴¹

Kā obligāts atļaujas saņemšanas princips ir noteikts arī jaunākajā ES tiesību aktā, kas reglamentē cilvēku audu iegūšanas kārtību, Eiropas Komisijas *direktīvā 2004/23/EC*²⁴². Direktīvas 12. pantā ir norādīts brīvprātības princips: *„Dalībvalstis tiecas nodrošināt brīvprātīgu un bezmaksas audu un šūnu ziedošanu.”*²⁴³ Savukārt 13. panta pirmā daļa nosaka: *„Cilvēka audu vai šūnu iegūvi atļauj tikai tad, ja ir ievērotas visas obligātās piekrišanas vai atļaujas prasības, kuras ir spēkā dalībvalstī,”*²⁴⁴ atspoguļojot piekrišanas vai atļaujas obligātu nepieciešamību. ES tiesību aktos netiek noteiktas detalizētas kopīgas prasības vai vienoti noteikumi miruša cilvēka audu iegūšanas atļaujai vai aizliegumam, jo, ievērojot subsidiaritātes principu, kārtība, kādā tiek izteikta piekrišana vai atļauja audu izņemšanai pēc nāves, ir katras dalībvalsts individuālā kompetence. Katra valsts savos nacionālajos tiesību aktos nosaka miruša cilvēka audu iegūšanas tiesiskos priekšnoteikumus, tajā skaitā paredz kārtību, kādā tiek iegūta atļauja audu izņemšanai. Izstrādājot tiesiski ētisko pamatojumu audu iegūšanai Eiropas Savienībā, Eiropas Komisijas izveidotā ekspertu grupa par ētiku zinātnē un jaunajās tehnoloģijās 1998. gadā publicētajā atzinumā ir secinājusi, ka „cilvēka audu iegūšanai svarīgs ir primārais princips: informēta un brīva personas piekrišana. [...] Piekrišana Eiropā ir fundamentāls ētikas princips, bet

²⁴⁰ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission.

http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

²⁴¹ *Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin*: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī), Art. 19.

²⁴² Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 – 0050.

²⁴³ Turpat, 12. pants.

²⁴⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 – 005, 13. panta pirmā daļa

procesuālās prasības un piekrišanas formas (mutiski vai rakstiski, pieaicinot liecinieku vai nē, izteikts vai prezumēts, u.c.) ir jānosaka nacionālajās tiesību normās, ievērojot katras valsts tiesību tradīcijas.”²⁴⁵

Brīvprātīgas ziedošanas princips un atļaujas obligātums ir ietverts arī jaunākajā ES tiesību akta projektā cilvēka materiāla izmantošanas jomā, tā sauktajā „*Orgānu direktīvā*.”²⁴⁶ Projekta preambulā ir teikts: „*Principiāli svarīgi, ka orgānu transplantācijas programmas pamatā ir brīvprātīga bezmaksas ziedošana, donora altruisms un donora un saņēmēja solidaritāte. [...] Piekrišana izņemšanai ir galvenais noteikums, kuru dalībvalstis reglamentē dažādi.*”²⁴⁷ Eiropas komisija uzskata, ka piekrišana ir ļoti jūtīga joma un te rodas daudz ētisku jautājumu, kuru risināšana ir dalībvalstu kompetencē un kuri nav jārisina jaunajā direktīvā.²⁴⁸

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka miruša cilvēka audu iegūšanā Eiropā fundamentāli ir atzīts un tiesību aktos ir nostiprināts audu brīvprātīgas individuālas ziedošanas princips, kas prasa, lai katra audu izņemšana notiktu tikai saskaņā ar iepriekš dotu atļauju. Ziedošana tiek uzskatīta par individuālu altruistisku aktu no donora puses, tā nodrošina donoru un saņēmēju solidaritāti.

„Izteikta piekrišana un izteikts aizliegums ir tiesisks, ja persona, kas to izteikusi, ir bijusi pietiekami informēta. Tāpēc jājautā: kādā mērā informēta? [...] Izteikta piekrišana un izteikts aizliegums ir tā saucamie iepriekš izteiktie norādījumi. Tie ir atšķirīgi no lēmumiem, ko pacienti pieņem, personīgi kontaktējoties ar ārstu. Šajā gadījumā ārstam ir tiesisks pienākums informēt pacientu un atbildēt uz viņa jautājumiem, citādi viņš var riskēt ar atbildību. Tad, kad iepriekšējais lēmums par piekrišanu vai aizliegumu audu izņemšanai pēc nāves tiek pieņemts, ārstam nav pretī pacients, kuram būtu pienākums sniegt informāciju un atbildēt uz jautājumiem lēmuma pieņemšanas brīdī. Arī vēlāk nav šīs otras puses – pacienta, nav. Ārstam, kurš plāno izņemt orgānu no mirušā, kas ir devis izteiktu piekrišanu, nav tiesiska pienākuma noskaidrot, cik informēts ir bijis pieņemtais lēmums. Viņš var ticēt, ka lēmums ir pieņemts, pamatojoties uz pietiekamu informētību. Lai novērstu neinformētus lēmumus, sabiedrībai kopumā (ne tikai valsts iestādēm, bet arī privātajām iniciatīvām) ir pienākums nodrošināt situāciju, kura ir līdzīga tai situācijai, kad pacients pieņem lēmumus pie sava ārsta. Nīderlandes un Itālijas likumi īpaši

²⁴⁵ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission

http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī)

²⁴⁶ Priekšlikums: Eiropas parlamenta un Padomes direktīva par transplantācijai paredzētu cilvēku orgānu kvalitātes un drošības standartiem, Brisele, 08.12.2008, http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/oc_organs/docs/organs_directive_lv.pdf (aplūkots 2010. 3. martā)

²⁴⁷ Proposal for a Directive on the European Parliament and of the Council on the standards of quality and safety of human organs intended for transplantation, Brussels 08.12.2008, preambul, point 23 -24

²⁴⁸ Ibid.

paredz, ka cilvēkiem ir jāpieņem lēmums par orgānu izņemšanu pēc nāves. Tas nodrošina, ka cilvēki tiek informēti detalizēti un skaidri.”²⁴⁹

Līdzīgi noteikumi ir ietverti iepriekš analizētajā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā, kurā norādītais gribas respektēšanas princips zināmā mērā realizē individuāli brīvprātīgu un altruistisku iespēju ziedot audus citiem un tādējādi veicināt solidaritāti starp indivīdiem sabiedrībā. Tomēr jānorāda, ka minētajā likumā ir vairākas normas, konkrēti, 9. un 11. pants, kas būtībā ir pretrunā brīvprātīgas audu ziedošanas principam. Šīs normas pieļauj audu izņemšanu, neievērojot nedz brīvprātīgas ziedošanas principu, nedz personas autonomijas respektēšanas principu. Lai arī vispārējais princips nosaka cilvēka prioritāras tiesības uz savu ķermeni un dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanu, kā arī aizliegumu izmantot audus pret izteikto gribu, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. un 11. panta noteikumi šo principu piemērošanu nerespektē.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta otrajā daļā ir noteikta cilvēka gribas izteikšanas, t.i., atļaujas došanas kārtība: „*Katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt vai atļaut, noformējot to dokumentāri, sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves.*” Tātad pantā paredzētas tiesības izteikt gribu jeb nodrošināt autonomijas respektu var realizēt, tikai dokumentāri noformējot atļauju vai aizliegumu sava ķermeņa izmantošanai pēc nāves. Citētā norma norāda to, ka šāda dokumenta noformēšana ir iespējama par ķermeņa izmantošanu, bet normā nav ietverta audu un orgānu izmantošana, lai gan loģiski var saprast, ka ķermenis ir plašāks jēdziens un tam būtu jāietver jēdzieni „audi un orgāni”. Ņemot vērā likuma sistēmu un ievērojot, ka likuma citās normās kā atsevišķas vienības tiek uzskaitītas cilvēka ķermenis, orgāni un audi, nekļūst skaidrs, vai konkrētā norma ir piemērojama audu gadījumā.

Salīdzinot likuma 2. pantā ietvērto cilvēka gribas respekta prasību un panta otrajā teikumā dotās tiesības noformēt atļauju vai aizliegumu ķermeņa izmantošanai, var secināt, ka pirmajā teikumā nostiprinātais princips ir daudz plašāks. Tas aptver visus iespējamus miruša cilvēka ķermeņa, audu un orgānu izmantošanas gadījumus. Otrajā teikumā izteiktā norma ir daudz šaurāka un aptver tikai ķermeņa izmantošanas gadījumus, kas ir ietverti atļaujā vai aizliegumā.

Analizējamā norma nosaka, ka katram rīcībspējīgam cilvēkam piemīt šādas tiesības, bet tas nav rīcībspējīgas personas pienākums. Tas, vai persona ir realizējusi

²⁴⁹ Nys H. „Removal of Organs in the EU”. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 54.

savas tiesības un ir dokumentāri nostiprinājusi atļauju vai aizliegumu, nedrīkst ierobežot brīvības un autonomijas aizsardzības tiesības, tajā skaitā personas tiesības pieņemt lēmumus par sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves.

Minētā norma nosaka tiesības realizēt atļaujas došanu tikai rīcībspējīgiem cilvēkiem, bet to cilvēku autonomijas aizsardzībai, kas nav rīcībspējīgi dažādu iemeslu dēļ, tiesiskais regulējums šajā normā nav ietverts. Kā zināms, rīcībspējas trūkums neatņem tiesības uz personas autonomijas aizsardzību un respektēšanu. Īstenojot vienlīdzības principu, ir jānodrošina visu indivīdu vienlīdzības tiesības, ja vien nav kāda objektīvs un pamatota iemesla, kāpēc varētu attaisnot tiesību nepiešķiršanu.

Lai cilvēks dzīves laikā varētu izteikt savu atļauju vai noteikt aizliegumu, būtiska ir viņam pieejamā un izprotamā informācija par audu ziedošanas nepieciešamību, mērķiem, iegūšanas procesu un atļaujas došanas kārtību. Informācijas būtiskā nozīme audu ziedošanas procesa nodrošināšanai ir norādīta gan Eiropas Savienības tiesību aktos, gan ekspertu atziņās. ES direktīvas 2004/23/EK 13. pantā, kura pirmā daļa nosaka atļaujas obligātumu, otrajā daļā ir noteikts: „*[d]alībvalsts, ievērojot savas valsts tiesību aktus, veic visus vajadzīgos pasākumus, ka donori, viņu radnieki vai jebkuras citas personas, kas piešķir atļauju donoru vārdā, iegūst visu attiecīgo informāciju.*”²⁵⁰ Direktīvas pielikumā norādīts, ka miruša donora gadījumā jāsniedz visa nepieciešamā informācija un jāsaņem piekrišana vai atļauja saskaņā ar konkrētās valsts tiesību aktos noteikto kārtību. Noteiktām personām, [donora tuviniekiem un vai pārstāvim – autore piezīme] ir jāsniedz un jāizskaidro informācija par donora novērtēšanas rezultātiem²⁵¹, piemēram, jāizskaidro kādi laboratoriski izmeklējumi tika veikti, kādi dati tika iegūti un kā tie ietekmēja iespēju izmantot ziedotos audus.

Eiropas Komisijas ētikas ekspertu grupa atzinumā par audu izmantošanas tiesiskajiem aspektiem minējusi:

„Lai nodrošinātu audu ziedošanu, ir svarīgi, ka sabiedrībai ir pieejama saprotama informācija par cilvēku audu izmantošanas noteikumiem, saskaņā ar kuriem

²⁵⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 – 0050.

²⁵¹ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 – 0050, pielikums.

*ziedotie audi tiks izmantoti un par sabiedrības veselības ieguvumiem. Informācijai ir jāuzsver audu banku atbildība par ētikas principu ievērošanu.*²⁵²

Arī Eiropas Padomes dokumentos ir norādīts, ka „*valstij ir speciāli pienākumi, lai nodrošinātu, ka piekrišanas un/vai atļaujas saņemšanas orgānu vai audu izņemšanai noteikumi ir labi zināmi un pieņemti sabiedrībā. Ir nepieciešams nodrošināt uzticību starp potenciālajiem donoriem un transplantācijas sistēmu.*”²⁵³

Arī 2003. gadā notikušajā PVO konferencē, kas tika veltīta audu transplantācijas tiesību jautājumiem, aicināto ekspertu grupa ir atzinusi, ka neatkarīgi no piekrišanas atšķirīgajiem modeļiem dažādās valstīs, „*informācijai un brīvprātībai ir fundamentāla nozīme pēcnāves ziedošanas gadījumā*”.²⁵⁴

Latvijas tiesību aktu analīze liecina, ka cilvēku informēšanai un uz informāciju balstītas piekrišanas jeb atļaujas saņemšanai nepieciešamais tiesiskais regulējums nepastāv. Tikai Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. pantā vispārīgi ir noteikts, ka „*[m]iruša cilvēka ķermeņa aizsardzība un cilvēka audu un orgānu izmantošana medicīnā ir valsts funkcija, ko realizē Veselības ministrija*”. No šīs normas var secināt, ka viens no Veselības ministrijas pienākumiem ir nodrošināt cilvēka gribas izteikšanai nepieciešamās informācijas pieejamību ikvienam, jo šī konkrētā ministrija realizē valsts funkcijas audu izmantošanas jomā. Konstatētais trūkums ir jānovērš, papildinot esošo tiesisko regulējumu un precīzi nosakot tās valsts iestādes vai amatpersonas, kuru pienākums ir nodrošināt informāciju indivīdiem un veicināt brīvprātīgas atļaujas došanu.

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto katrs rīcībbspējīgs cilvēks drīkst (ir tiesīgs) atļaut gan sava ķermeņa izmantošanu kopumā, gan audu, gan orgānu izmantošanu. Atļauja šūnu izmantošanai Miruša cilvēka aizsardzības likumā nav paredzēta. Tāpat likumā ir minēts, ka cilvēks dzīves laikā var dot atļauju patoloģiskās izmeklēšanas veikšanai, atļaut audu izņemšanu zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem. Atsevišķu atļauju audu izņemšanai transplantācijas

²⁵² Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission

http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

²⁵³ *Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin*: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, Explanatory report.

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī).

²⁵⁴ Report „Ethics, access and safety in tissue and organ transplantation: issues of global concern”, Madrid, Spain, 2003, http://www.who.int/transplantation/en/Madrid_Report.pdf (aplūkots 2008. 10. oktobrī).

mērķiem likums neparedz, bet 11. pantā, kurā ir reglamentēta audu izņemšana transplantācijai, ir minēta vispārīgā un speciāli reģistrētā atļauja.

Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir noteikta īpaša audu izņemšanas atļaujas vai aizlieguma reģistrācijas kārtība, kas detalizēti tika aplūkota šīs nodaļas nākamajā apakšnodaļā.

Ir iespējams, ka mirušais savus audu vēlas ziedot kādam konkrētam cilvēkam vai kādai grupai. Saskaņā ar starptautiskajos tiesību aktos nostiprinātajiem principiem, ziedotājam nav tiesību izvēlēties un norādīt konkrētu ziedoto audu saņēmēju. Visi ziedotie audi tiek anonimizēti un izmantoti cilvēku ārstēšanai saskaņā ar medicīniski apstiprinātiem kritērijiem, ņemot vērā medicīnisko nepieciešamību. Attīstoties transplantācijai, šāda iespēja tika aizliegta tādēļ, ka pirmie publicētie tiešas ziedošanas gadījumi tika pamatoti ar etnisko piederību un tādējādi saistīti ar rasu diskrimināciju, kas modernā demokrātiskā sabiedrībā tiek uzskatīts par nepieņemamu praksi.²⁵⁵ Profesori *Kenjons Meisons un Graiems Laurijs (J.Kenyon Mason and Graeme T. Laurie)* šādi atzīto politiku, kas aizliedz jebkādu individualizētu ziedošanu, jo tā esot pretrunā altruisma principam, ironiski dēvē par tādu, kas satur „ceļgala refleksa” auru. Pēc viņu domām, tāpat kā diskriminācijai ir daudz dažādu seju, arī altruismam var būt dažādi veidi. Viņi norāda, ka mērķēta ziedošana var sastapties ar grūtībām un pretrunām, bet orgānu nepietiekamību nevar attaisnot ar ētiski apšaubāmu imperatīvu.²⁵⁶

2.1.3. Aizliegums izņemt un izmantot audus

Brīvprātības ziedošanas princips un personas autonomijas respektēšanas princips dod tiesības katram individuāli pieņemt lēmumu par audu ziedošanu pēc nāves kādam vai visiem likumā norādītajiem mērķiem. Individīda brīvība nozīmē gan tiesības brīvi izvēlēties dot atļauju audu izmantošanai pēc nāves, gan tiesības brīvi pieņemt lēmumu par audu izmantošanas aizliegumu.

Ne tikai Latvijā, bet Eiropas Savienības valstīs kopumā fundamentāli nostiprinātais piekrišanas princips nosaka, ka „*nedrīkst izņemt audus, ja persona dzīves laikā ir iebildusi, izņemot gadījumos, ja tas nepieciešams tiesiskās izmeklēšanas*

²⁵⁵ Mason J.K, Laurie G.T. *Law and Medical Ethics*": 7th ed. New York: Oxford University Press 2006, p. 505.

²⁵⁶ Mason J.K, Laurie G.T. *Law and Medical Ethics*": 7th ed. New York: Oxford University Press 2006, p. 505.

darbībām".²⁵⁷ Arī PVO principi nosaka, ka ikviena pazīme, kas norāda uz personas nepieņemšanu audu, šūnu vai orgānu izņemšanai pēc nāves, aizliedz to darīt.²⁵⁸

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā noteikto, katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt sava ķermeņa izmantošanu. Kā jau minēts iepriekš, 2. pants nosaka tikai aizliegumu izmantot ķermeni. Savukārt likuma 3. pants nosaka, ka persona var noformēt aizliegumu izmantot gan ķermeni, gan audus, gan orgānus.

Gan audu izmantošanas atļauja, gan aizliegums saskaņā ar likumā noteikto ir jānoformē dokumentāri. Gadījumā, ja mirušā cilvēka tuviniekiem ir zināms, ka mirušais ir aizliedzis audu izņemšanu, viņiem ir tiesības par to informēt ārstniecības iestādi, bet tas ir iespējams tikai tajos gadījumos, ja mirušā piederīgajiem ir zināms, ka tiek plānota audu izņemšana.

Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir noteikti vairāki gadījumi, kad dzīves laikā izteiktais aizliegums nav ņemams vērā. Lai arī aizliegums būtu respektējams, tā neievērošana tiesiski ir attaisnojama gadījumos, ja ir nepieciešams realizēt sabiedrībai nozīmīgus pienākumus, piemēram, izmeklēt mirušā nāves cēloņus, ja pastāv aizdomas par noziedzīga nozieguma rezultātā iestājušos nāvi. Savukārt gadījumos, kad tiesiska attaisnojuma audu izņemšanai, neievērojot dzīves laikā izteikto aizliegumu, nav, jāuzskata, ka audu izņemšana ir notikusi prettiesiski.²⁵⁹

Cilvēks ir tiesīgs pieņemt lēmumu par sava ķermeņa izmantošanu dažādu mērķu sasniegšanai, pastāv iespēja, ka cilvēka griba attiecībā uz dažādu audu izmantošanas mērķu sasniegšanu ir atšķirīga, piemēram, viņš būtu ar mieru dot atļauju audu izmantošanai transplantācijai, bet nevēlas audu izmantošanu zinātnisku pētījumu un mācību mērķu sasniegšanai. Gadījumā, ja cilvēka griba dzīves laikā ir bijusi aizliegt tikai kādu noteiktu vai noteiktus izmantošanas veidus, tā ir jārespektē un audu izņemšana var notikt tikai to mērķu sasniegšanai, kuri ir ietverti atļaujā. Lai arī daļējs audu izmantošanas aizliegums ir nepieciešams gan cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas precīzai respektēšanai, gan tādēļ, lai varētu iegūt audus tiem mērķiem, kuriem atļauja ir dota, ne Miruša cilvēka aizsardzības likumā, ne kādā citā tiesību normā Latvijā nav

²⁵⁷ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission

http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

²⁵⁸ WHO Guiding principles on human cell, tissue and organ transplantation, http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/A62/A62_15-en.pdf (aplūkots 9.09.2009).

²⁵⁹ Plašāk audu izņemšana nosacījumi, neievērojot mirušā dzīves laikā izteikto gribu, ir analizēti šīs nodaļas 2.5. apakšnodaļā.

dota iespēja reģistrēt audu izņemšanas un izmantošanas atļauju un aizliegumu vienlaikus.²⁶⁰

Lai arī Eiropā ir atzīts, ka audu izņemšana gadījumos, ja persona to ir aizliegusi, nav atļauta, ir autori, kas uzskata, ka personai nav tiesību pieņemt lēmumus par ķermeņa vai audu izmantošanu pēc nāves. Piemēram, kanādiešu ārsts - patologs *Harijs Edmonds Emsons (Harry Edmund Emson)* uzskata, ka nevienam nav tiesības noteikt, kas ar viņa ķermeni jādara pēc nāves. Viņš arī norāda, ka koncepts, kas dod tiesības personai pirms nāves noteikt ķermeņa izmantošanu pēc nāves, bija saprātīgs tikai pirms tam, kad miruša ķermeņa tālāka izmantošana nebija iespējama [pirms transplantācijas attīstības – autores piezīme].²⁶¹

Arī Mančestras universitātes profesors *Džons Hariss (John Harris)* iebilst. Šis autors apšaubā pieņēmumu, ka indivīdam ir tiesības noteikt to, kas notiek ar viņa ķermeni pēc nāves, apgalvojot, ka „*piekrišana ir nepiemērots veids, kā iegūt miruša cilvēka orgānus*”.²⁶²

Aizliegums izņemt audus un tos izmantot ir jārespektē jebkurā gadījumā. Izņēmums iespējams vienīgi gadījumos, ja likums paredz obligātu audu izņemšanu, piemēram, obligātās tiesu medicīniskās izmeklēšanas gadījumā. Lēvenes universitātes profesors *Hermanis Nēss*, kurš pētījis cilvēka orgānu izmantošanas tiesiskos noteikumus visās Eiropas Savienības dalībvalstīs, secinājis: „*Visu dalībvalstu tiesību akti paredz, ka audu izņemšanu nedrīkst veikt ganījumos, ja konkrētā persona skaidri ir izteikusi aizliegumu. [...] Aizliegums ir saistošs un tas ir respektējams.*”²⁶³

Salīdzinājumam jāraksturo citu valstu tiesību aktos ietvertais aizliegums izņemt audus, ja persona dzīves laikā vai tuvinieki pēc nāves aizliedz to darīt. Tā Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likuma*²⁶⁴ 7. pants nosaka, ka katrai pilngadīgai personai ir tiesības informēt par savu piekrišanu vai atteikšanos atļaut izmantot audus transplantācijai pēc nāves, bet likuma 9. panta otrā daļa precizē tiesiskās sekas gadījumos, ja persona ir aizliegusi audu izmantošanu: „*[i]r aizliegts izņemt audu no personas, kura pirms nāves rakstiski ir izteikusi*

²⁶⁰ Sīkāk minētais jautājums analizēts šīs nodaļas 2.2. nodaļā.

²⁶¹ Emson H.E. It is immoral to require consent for cadaver organ donation. *Journal of Medical Ethics*, 2003, No. 29, p. 125 – 127.

²⁶² Sīlis V. Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. *Biomedicīnas ētika: teorija un prakse*. Sast. V. Sīle, 2006, Rīgas Stradiņa universitāte, 26.lpp. Citēts pēc: Harris J. In praise of unprincipled ethics. // *Journal of Medical Ethics*, 2003. –Vol. 29. – p. 304.

²⁶³ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007, p. 53.

²⁶⁴ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

aizliegumu izmantot audus un orgānus transplantācijai.”²⁶⁵ Minētais Lietuvas likums gan paredz tiesības aizliegt audu izmantošanu, gan nosaka, kā ir reģistrējams aizliegums, kā arī nosaka, ka aizliegums ir obligāti ievērojams.

Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likuma*²⁶⁶ 9. pantā ir paredzēts, ka persona var aizliegt audu izņemšanu, to var darīt personīgi dzīves laikā, vai atļaut šo lēmumu pieņemt saviem tuviniekiem vai nozīmētam pārstāvim pēc nāves. Bet likuma 21. pantā ir precīzi noteikts, ka ir atļauta audu izņemšana tikai tajos gadījumos, ja mirušais dzīves laikā vai tuvinieki pēc tam ir devuši atļauju audu izņemšanai. Tas ļauj secināt, ka gadījumos, ja ir izteikts aizliegums, audu izņemšana ir aizliegta.

Līdzīgi ir noteikts Anglijas un Velsas *Cilvēka audu likumā*²⁶⁷, kas paredz, ka katrs, kas veic darbības ar audiem bez izteiktas piekrišanas, izdara noziedzīgu darbību. Gan Nīderlandē, gan Anglijā obligāti ir jāsaņem piekrišana, tādēļ audu izņemšana bez piekrišanas netiek atļauta. Citādi tas ir valstīs, kur tiesību normās ir iekļauta t.s. „prezumētas piekrišanas sistēma”, kas sīkāk tiks analizēta šī darba 2.5.3. nodaļā, kur parasti tiek reglamentēts audu izņemšanas aizliegums un tā ievērošanas kārtība.

Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*²⁶⁸ tiesības aizliegt orgānu izņemšanu *expressis verbis* nav nostiprinātas, proti, likums paredz izteikt piekrišanu, vai gadījumos, ja tā nav izteikta, atļauj izņemt audus.²⁶⁹ Minētā likuma 11. panta trešā daļa nosaka, ka citām personām nav tiesību aizliegt audu izņemšanu, ja mirušais to atļāvis vai atļaut, ja mirušais dzīves laikā to aizliedzis. No šīs normas var secināt, ka cilvēkam dzīves laikā ir tiesības aizliegt audu izņemšanu un, ja šāds aizliegums ir izteikts, tad tas ir jāievēro.

Lai precīzāk nostiprinātu cilvēka autonomijas respektu un cilvēka ķermeņa neaizskaramības principa īstenošanu, Latvijas tiesību aktos ir nepieciešams nostiprināt izteiktas piekrišanas principu audu izņemšanai un izmantošanai gan vispārīgi, gan kādu konkrēti definētu mērķu sasniegšanai. Tāpat ir jānosaka, ka audu izņemšana bez piekrišanas ir aizliegta, kā arī jāparedz, ka gadījumos, ja ir zināms vispārīgs vai

²⁶⁵ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā), Art. 7 and 9

²⁶⁶ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

²⁶⁷ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris), Subsection 32.

²⁶⁸ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā)

²⁶⁹ Ibid, Art, 11, part 1 (2).

konkrēts audu izņemšanas aizliegums, tas ir obligāti saistošs visām procesā iesaistītajām personām, tuviniekiem, pārstāvjiem, ārstniecības personām un valsts amatpersonām.

2.2. Atļaujas vai aizlieguma reģistrēšana Iedzīvotāju reģistrā – tiesiskais statuss, tās saturs un noformēšanas kārtība

Darba iepriekšējās nodaļās ir analizēts tiesiskais pamatojums dzīves laikā izteiktai atļaujai un/vai aizliegumam izmantot audus pēc nāves. Tā kā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pants nosaka: „*Katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt vai atļaut, noformējot to dokumentāri, sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves,*” svarīgi ir analizēt ne tikai materiālās tiesības, bet arī procesuālās tiesības likuma mērķa sasniegšanai.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā tiek noteikta procesuālā kārtība aizlieguma vai atļaujas noformēšanai. Panta nosaukums sīkāk nepaskaidro darbības, kurām tiek dota atļauja vai tiek noteikts aizliegums, lai gan panta saturā tas ir atspoguļots. Panta pirmā daļa nosaka: „*Ja persona vēlas aizliegt vai atļaut izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, tā Ministru kabineta noteiktajā kārtībā iesniedz iesniegumu Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei.*” Tātad ikvienu personu var izvēlēties dot atļauju sava ķermeņa, audu un orgānu izmantošanai pēc nāves vai noformēt aizliegumu, t.i., aizliegt sava ķermeņa, audu un orgānu izmantošanu pēc nāves. Iepriekšējās darba nodaļās sīkāk ir analizēta atļaujas vai aizlieguma būtība, bet šīs nodaļas mērķis ir atspoguļot atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanas procesuālo kārtību un konstatēt problēmjasautājumus.

Miruša cilvēka aizsardzības likums paredz, ka abos gadījumos, ja persona vēlas noformēt šādu aizliegumu vai atļauju, tai ir jāiesniedz *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei* iesniegums. Cita atļaujas noformēšanas kārtība tiesību aktos reglamentēta netiek. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pants dod deleģējumu MK noteikt kārtību, kādā iesniegums ir jāiesniedz. Tas nozīmē, ka parastā iesniegumu iesniegšanas kārtība šajā gadījumā nav izmantojama, bet jāievēro speciāla MK noteikta iesnieguma iesniegšanas kārtība. Normā noteiktā deleģējuma ietvaros 2005. gada 25.oktobrī MK ir izdevis noteikumus Nr. 786 „*Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu*

*aktualizēšanas kārtība*²⁷⁰, kas nosaka iesnieguma iesniegšanas kārtību, atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanas kārtību, kā arī ziņu izsniegšanas kārtību.

Ar minēto MK noteikumu 30. pielikumu ir noteikta speciāla veidlapa „*Iesniegums par aizliegumu vai atļauju izmantot personas ķermeni, audus un orgānus pēc nāves*”. Aizpildot šo veidlapu, jānorāda vārds, uzvārds, personas kods, tālāk veidlapā ir doti divi varianti izvēlei - „atļauju / aizliedzu” un norādīts, ka nevajadzīgais svītrojams. Pēc tā veidlapā ir ietverts teksts „*izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves*”. Tātad saskaņā ar likumā un MK noteikto, persona var iesniegt tikai vienu no šāda satura iesniegumiem:

1. Atļauju izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves.
2. Aizliedzu izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves.

Citāda satura iesniegumus MK nav paredzējis.

Veidlapā ir jānorāda datums un personai jāparakstās. Likumā nav noteikts, ka šāda atļauja ir iesniedzama tikai viena visas dzīves laikā. Iespējams, ka cilvēka griba dzīves laikā mainās, un viņš reģistrā ir iesniedzis vairākus iesniegumus, tādēļ ir svarīgi respektēt personas autonomiju un nodrošināt tiesības reģistrēt aktuālo. Ņemot vērā to, ka reģistrēšanas kārtību ir noteicis MK un Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde ir tiesīga rīkoties tikai MK noteiktajā kārtībā. Acīmredzams ir nepietiekamais regulējums MK noteikumos, kur būtu jānosaka, ka iesniegumi būtu jāreģistrē hronoloģiskā secībā un gadījumā, ja būtu jānoskaidro mirušā dzīves laikā izteiktā griba, tad vērā būtu ņemams jaunākais iesniegums jeb pēdējie reģistrētie dati. Šaubu, neskaidrību vai tuvinieku iebildumu gadījumos būtu nepieciešams analizēt visus iesniegumus, ja vien tie dotu iespēju precizēt mirušā gribu. Tīkmēr, kamēr Latvijā pastāv iespēja reģistrēt tikai vispārīgu atļauju vai aizliegumu, reģistrētās gribas secīgumam varētu nebūt tik liela nozīme, taču, ja būtu iespējams pirmajam iesniegumam pievienot saturiski atšķirīgus iesniegumus vēlāk, tad gribas reģistrēšanas laikam būtu arvien lielāka nozīme katrā konkrētajā gadījumā.

MK noteikumos Nr. 786 ietvertās atļaujas vai aizlieguma iesniegšanas procedūra ir lakoniska. Noteikumu 13. punkts nosaka: „*Persona sniedz ziņas par aizliegumu vai atļauju izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves.*” Tātad atļaujas saturu, ziņu saturu ir noteicis MK.

²⁷⁰ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība: MK noteikumi nr. 786. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. oktobrī, nr. 172.

Savukārt noteikumu 47. punkts nosaka: „*Ziņas par personu reģistrā aktualizē, pamatojoties uz iesniegtajām ziņu aktualizēšanas veidlapām.*” Minētais norāda, ka ziņas var papildināt vai manīt tikai tad, ja ir iesniegtas speciālas „ziņu aktualizēšanas veidlapas”. No tā izriet, ka gadījumos, ja persona būtu iesniegusi parastu iesniegumu Administratīvā procesa likuma 56. pantā noteiktajā kārtībā un tas saturētu likumā un MK 1996. gada 23. aprīļa noteikumos Nr. 154 „*Dokumentu noformēšanas un izstrādāšanas noteikumi*”²⁷¹ noteiktos obligātos rekvizītus, tad tas nebūtu izmantojams ziņu aktualizēšanai. Tādēļ jāsecina, ka MK noteikumu 47. punkts ir būtiski ierobežojošs salīdzinājumā ar parastu iesnieguma iesniegšanas kārtību iestādē. Ja MK nebūtu noteicis šādu ierobežojumu, tad persona, saskaņā ar Administratīvi procesuālā likuma 56. panta pirmajā daļā noteikto varētu iesniegt iesniegumu rakstveidā, norādot tajā iesniedzēja vārdu un uzvārdu, dzīvesvietu, prasījumu un parakstot to. Tāpat būtu iespējams iesniegt šo iesniegumu mutvārdos un rakstiski to noformētu iestāde. Iestādei būtu pienākums pieņemt iesniegumu arī tādā gadījumā, ja tas nebūtu pareizi noformēts.

Nav izprotams tiesiskais pamatojums šāda ierobežojuma noteikšanai, tādēļ jāsecina, ka nav tiesiska pamata pieprasīt, lai persona iesniedz kādu speciālu veidlapu. Ņemot vērā to, ka atļauja izņemt audus pēc nāves tiek dota, lai īstenotu solidaritāti ar slimiem cilvēkiem, kam šādu audu izmantošana var būtiski uzlabot veselības stāvokli, būtu nepieciešams gribas reģistrēšanas tiesisko kārtību noteikt pēc iespējas vienkāršāku un pieejamāku ikvienam, kas vēlas reģistrēt savu gribu attiecībā uz audu ziedošanu pēc nāves. Vienkārša un labi pieejama iesniegumu iesniegšanas un pieņemšanas kārtība labāk varētu īstenot sabiedrības intereses.

Nepamatoti ierobežojoša prasība ir ietverta arī MK noteikumu nr. 786 60. punktā, kas paredz:

*„Šo noteikumu 13. punktā minētajā gadījumā persona, uzrādot personu apliecinošu dokumentu, jebkurā pārvaldes teritoriālajā nodaļā personīgi iesniedz iesniegumu (30. pielikums), kurā norāda savu vārdu (vārdus), uzvārdu, personas kodu un informāciju par aizliegumu vai atļauju izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves.”*²⁷²

²⁷¹ Dokumentu noformēšanas un izstrādāšanas noteikumi: MK noteikumi nr. 154. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 30. aprīlis, nr. 559/560.

²⁷² Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība: MK noteikumi nr. 786. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. oktobrī, nr. 172, 60. punkts.

Tātad arī šī norma nosaka speciālas veidlapas iesniegšanu, kā arī personīgu iesnieguma iesniegšanu klātienē. MK noteicis, ka tikai īpašos gadījumos, t.i., „*ja personas paraksts uz iesnieguma ir notariāli apliecināts, persona iesniegumu var nosūtīt pa pastu vai iesniegt ar pilnvarotās personas starpniecību.*”²⁷³ Proti, ja persona neiesniedz iesniegumu personīgi, tā kādu iemeslu dēļ nespēj vai nevēlas iet uz vienu no Pilsonības un migrācijas lietus pārvaldes nodaļām, personas parakstam uz iesnieguma ir jābūt notariāli apliecinātam, bet iesniegums bez notariāla apliecinājuma nav pieņemams. Šāda iesnieguma sagatavošanas kārtība ir sarežģīta un dārga, jo notariāla paraksta apliecināšana ir maksas pakalpojums un notāra pakalpojumi ir pieejami tikai lielākajās Latvijas pilsētās.²⁷⁴ Saskaņā ar MK 2008. gada noteikumos Nr. 747 „*Noteikumi par zvērinātu notāru atlīdzības taksēm un to noteikšanas kārtību*”²⁷⁵ 17. punktā noteikto, atlīdzības takse par „*[p]araksta īstuma un rīcībspējas apliecināšana uz pieteikumiem un lūgumiem publiskajiem reģistriem - 13,20 latu*”. Personām, kuras nedzīvo notāra biroja tuvumā, vēl ir nepieciešami izdevumi transportam, tādēļ kopējās izmaksas iesnieguma sagatavošanai varētu būt lielākas par norādīto summu.

Salīdzinot vispārīgo personas iesniegumu un pieteikumu iesniegšanas kārtību, kas noteikta Administratīvā procesa likumā, kurā paredzēts, ka gan iesniegumus ikvienai valsts iestādei, gan pieteikumus Administratīvajai tiesai persona var iesniegt, izmantojot pasta pakalpojumus, prasība audu izņemšanas atļauju vai aizliegumu iesniegt personīgi vai notariāli apliecinātu, šķiet nesamērīgi ierobežojoša. Ja gan lietās iestādē, gan tiesā valsts prezumē, ka persona, kas ir nosūtījusi uz tiesu pašrocīgi parakstītu pieteikumu vai prasību, ir konkrētā persona, kura realizē tiesības, tad arī iesniegumu par audu izņemšanu būtu jāatļauj iesniegt, nosūtot pa pastu. Iespējams, ka kāds varētu prettiesiski un ļaunprātīgi izmantot iespēju nosūtīt iesniegumu citas personas vietā, taču autores ieskatā šāda iespējamība ir niecīga. Iepriekš minētie argumenti liecina, ka iesnieguma iesniegšana personām, kuru dzīvesvietā nav Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes teritoriālās nodaļas vai personām, kurām ir ierobežotas pārvietošanās spējas, personām, kuras nevēlas iet uz iestādi, ir pārlietu sarežģīta, tā ierobežo iespējas sasniegt tiesiski nepieciešamo rezultātu. Spēkā esošā

²⁷³ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība: MK noteikumi nr. 786. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. oktobrī, nr. 172, 60. punkts.

²⁷⁴ Skatīt Latvijas notāru padomes mājas lapā www.notary.lv (aplūkots 2009. 12. decembrī).

²⁷⁵ Noteikumi par zvērinātu notāru atlīdzības taksēm un to noteikšanas kārtību: MK noteikumi nr. 747. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 1. oktobris, nr. 152.

iesnieguma iesniegšanas kārtība ir jāmaina, nosakot, ka iesniegums ir iesniedzams Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā, personīgi iestādē, brīvā formā, iekļaujot obligātos rekvizītus un personas kodu, norādot atļaujas saturu. Jānosaka, ka personai ir tiesības iesniegt iesniegumu iestādē mutvārdos un iestāde to noformē. Gadījumos, ja persona nevēlas vai kādu trūkumu dēļ nespēj ierasties iestādē un personīgi iesniegt iesniegumu, ir jāparedz tiesības iesniegumu nosūtīt pa pastu. Gadījumā, ja iestādei rodas šaubas par iesniegumā norādītās gribas īstumu vai nepieciešams papildus pārbaudīt faktus, ir iespējams noteikt, ka iestāde sazinās ar iesniedzēju atkārtoti.

Miruša cilvēka aizsardzības likums neparedz iespēju noformēt atļauju vai aizliegumu izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, ja persona vēlas to darīt, bet kādu iemeslu dēļ nevar vai nevēlas iesniegt iesniegumu konkrētajā iestādē - Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē. Šādos gadījumos persona savu gribu attiecībā uz audu un orgānu izmantošanu ir formulējusi un varētu arī fiksēt, piemēram, lūdzot to ierakstīt medicīniskajos dokumentos vai testamentā, bet likumā noteikto ierobežojumu dēļ tas nav iespējams.

Jāsecina, ka Miruša cilvēka aizsardzības likumā un MK noteikumos Nr. 786 „*Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība*” noteiktā gribas reģistrēšanas kārtība ir pārlietu ierobežojoša, īpaši salīdzinājumā ar vispārējiem APL noteikumiem. Audu izmantošanas atļaujas vai aizlieguma iesnieguma gadījumā nav saskatāms leģitīms mērķis vispārējās administratīvi procesuālās kārtības ierobežošanai. Izvērtējot likuma mērķi un atļaujas noformēšanas kārtību, var secināt, ka MK noteikumi ierobežo likuma mērķa īstenošanu.

Līdzīgus secinājumus var izdarīt arī attiecībā uz MK noteikto speciālo iesnieguma formu. Salīdzinot ar APL vispārējām normām, kas neprasa noteiktas formas iesniegumu noformēšanu, ja personas griežas iestādē, arī audu izmantošanas gadījumos nav pamatota prasība iesniegt noteiktas formas iesniegumu. Svarīgi, lai iesniegumā būtu norādīti personas dati un ietverta cilvēka griba attiecībā uz audu izmantošanu, kas būtu pietiekami, lai sasniegtu paredzēto mērķi.

No likuma normas *expressis verbis* neizriet tiesības personai izvēlēties dažādas atļaujas, piemēram, atļaut izmantot tikai viena veida orgānus, aizliegt izmantot citus orgānus, piemēram, sirdi un acis, jo Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. panta norma ir vispārīga: „*Ja persona vēlas aizliegt vai atļaut izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, tā [..]iesniedz iesniegumu[..].*” Tāpat no minētās normas

neizriet tiesības izvēlēties dot atļauju tikai audu izņemšanai, bet aizliegt izmantot ķermeni kopumā vai kādā daļā. Tādēļ jāsecina, ka likums paredz tikai viena veida atļauju vai aizliegumu, tādu, kas atļauj visu audu izņemšanu un izmantošanu vai tādu, kas aizliedz visu. Likumā ir ietverts pārlietu vispārīgs regulējums, kas pēc būtības var ierobežot likumā norādīto mērķu sasniegšanu, jo tas ierobežo personas tiesības pieņemt dažādus lēmumus dažādu audu izmantošanas veidu realizēšanā.

Tā kā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanas kārtība ir deleģēta MK, tam bija iespējams sīkāk aplūkot audu ziedošanas procesu un noteikt tādu atļaujas iesniegšanas kārtību, kas ļauj sasniegt likuma mērķi un nodrošina audu ziedošanu. Diemžēl MK noteikumos, līdzīgi kā likumā, nav ietvertas tiesības personai precizēt un konkretizēt atļaujas vai aizlieguma saturu. Miruša cilvēka aizsardzības likumā vien ir minēti vairāki mērķi, kuru sasniegšanai ir nepieciešams atļaut izmantot miruša cilvēka audus. Likumā norādīto mērķu analīzei ir veltīta šā darba III. nodaļa, kas ļauj secināt, ka katrs no audu iegūšanas mērķiem ir atšķirīgs, realizē atšķirīgas tiesiskās intereses, tādēļ arī atšķirīgi būtu reglamentējams atļaujas vai aizlieguma noteikšanas process. Neskatoties uz to, MK nav paredzējis tiesības personai dzīves laikā konkretizēt atļauto un aizliegto audu izmantošanas mērķi pēc nāves, piemēram, atļaut audu izņemšanu transplantācijai, bet aizliegt audu izņemšanu zinātniskiem pētījumiem.

Līdzīgi MK nav paredzējis iespēju dot atļauju vai noteikt aizliegumu konkrētu audu izņemšanai, piemēram, atļaut radzenes izņemšanu, bet aizliegt smadzeņu apvalka izņemšanu un izmantošanu. Gadījumos, ja persona vēlas aizliegt tikai kādu no audu izmantošanas mērķiem vai aizliegt tikai kāda konkrēta audu veida (piemēram, smadzeņu) izmantošanu, ir jānosaka vispārējs aizliegums. Ja tā ir izdarīts, tad pēc personas nāves zūd iespēja iegūt un izmantot tos audus, kuru izņemšanai persona būtu piekritusi, ja vien šādu iespēju nodrošinātu spēkā esošās tiesību normas.

Tādēļ ir nepieciešams papildināt spēkā esošās likuma normas un noteikt, ka katrs cilvēks dzīves laikā var brīvi izvēlēties, kāda satura atļauju dot vai kāda satura aizliegumu noteikt.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. panta otrajā daļā ir noteikts: „*Juridisks spēks ir tikai tādām rīcībspējīgas personas parakstītam aizliegumam vai atļaujai izmantot tās ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, par kuru ziņas iekļautas Iedzīvotāju reģistrā.*” Minētā norma nosaka, ka tiesiski izmantojama ir tikai tāda atļauja vai aizliegums, kuru ir parakstījusi rīcībspējīga persona un par kuru ziņas ir

iekļautas Iedzīvotāju reģistrā. Tātad var secināt, ka citas atļaujas, tādas, kuras parakstījušas personas bez rīcībspējas, tās, kuras nav iekļautas Iedzīvotāju reģistrā, tiesiski nav izmantojamas kā atļauja vai aizliegums miruša cilvēka ķermeņa, audu vai orgānu izmantošanai.

Normā iekļautais jēdziens „juridisks spēks” ir interpretējams, lai noskaidrotu tā nozīmi šīs normas kontekstā. Var saprast, ka jēdziens „juridisks spēks” ir lietots ar nozīmi „tiesiski saistošs”, norādot, ka pantā regulētā atļauja vai aizliegums, kas ir noformēts ar iesniegumu un iesniegts *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei*, pēc tam reģistrēts Iedzīvotāju reģistrā, ir vienīgais tiesiski saistošais atļaujas vai aizlieguma veids, ka cita veida atļaujas vai aizliegumi nav izmantojami.

Tam var piekrist daļēji, jo ir svarīgi atcerēties, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā ietvertais cilvēka gribas respektēšanas princips un aizliegums izmantot orgānus un audus pēc nāves pretēji dzīves laikā izteiktai gribai, ir obligāti izpildāms.

Tas ir tiesiski saistošs jeb tam ir „juridisks spēks” kā vispārīgai likuma normai. Tādēļ var secināt, ka 3.pantā noteiktais „juridisks spēks” nevar nekādā mērā ierobežot 2. pantā noteikto principu piemērošanu un aizlieguma ievērošanu. Jāsecina, ka termins „juridisks spēks” šajā normā ir neveikli lietots un kādu īpašu tiesisku nozīmi šī norma nenosaka.

Līdzīgi kā 2. pantā, arī 3. pantā ietvertās normas dod tiesības tikai rīcībspējīgiem cilvēkiem, bet par rīcībnespējīgiem nekas netiek minēts. Ievērojot rīcībnespējīgu personu tiesību aizsardzības nozīmīgumu, rīcībnespējīgu personu tiesību realizācijai un tiesībām dot atļauju vai aizliegumu audu izmantošanai pēc nāves, ir veltīta šā darba 2.3. nodaļa.

Atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanas process pēc vispārīgiem noteikumiem notiek saskaņā ar APL noteiktajām procesuālajām normām. Gadījumā, ja *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes* lēmums par atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanu iesniedzēju neapmierina, viņš var izmantot APL noteikto lēmumu apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas kārtību. APL noteiktā kārtībā Iedzīvotāju reģistra departamenta lēmumu var apstrīdēt *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes* priekšniekam, bet pēdējā izdotu administratīvu aktu var pārsūdzēt Administratīvajā rajona tiesā.

Pētījumam nepieciešamo datu iegūšanas procesā autore secinājusi, ka Latvijā statistikos datus par personu reģistrētajām atļaujām un aizliegumiem, tajā skaitā pētniecības nolūkos, ir iespējams iegūt tikai par maksu. Proti, uz informācijas pieprasījumu, kurā tika lūgts sniegt datus par Iedzīvotāju reģistrā iekļautajiem datiem,

kas attiecas uz personu atļauju/aizliegumu izmantot ķermeni pēc nāves²⁷⁶, iestāde atbildēja, ka saskaņā ar MK 2006. gada 1. augusta noteikumu nr. 639 „*Noteikumi par Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes sniegto maksas pakalpojumu cenrādi*” pierasītās statistikas sagatavošana maksās 19.36 LVL.²⁷⁷ Pēc papildus pieprasījuma, kurā tika lūgts norādīt tos avotus, kur sabiedrībai ir pieejama informācija par Iedzīvotāju reģistrā reģistrēto atļauju/aizliegumu skaitu, iestāde norādīja: „Šāda veida informācija publiskajā vidē netiek publicēta”.²⁷⁸ Autoresprāt šāda situācija, kad sabiedrībai nav iespējams iegūt informāciju par daļu no audu ziedošanas procesa, nav pieņemama. Tāpēc būtu normatīvi jānosaka valsts pienākums informēt iedzīvotājus par atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanas dažādiem aspektiem, tajā skaitā sniegt statistiskos datus par reģistrētajām atļaujām.

Saskaņā ar telekompānijas *Latvijas Neatkarīgā televīzija* (turpmāk – LNT) publicētajiem *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes* datiem 2006. gadā, savu gribu par audu izņemšanu Latvijā bija reģistrējuši vien „292 cilvēki jeb aptuveni 0.01% [...] konkrēti 49 atļāvuši, kas veido 16%, pārējie ir aizlieguši savu ķermeni izmantot pēc nāves.”²⁷⁹ Kā LNT norādījusi Latvijas audu bankas pārstāve: „Es neesmu redzējusi tādu [domāts mirušo – autores piezīme], kas būtu aizliedzis izmantot pēc nāves savu ķermeni.”²⁸⁰

Šajā darba apakšnodaļā ietvertā tiesiskā regulējuma analīze ļauj secināt, ka Latvijā pastāvošā kārtība, noformējot atļauju vai aizliegumu audu izņemšanai pēc nāves, ir nepiemērota Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto mērķu sasniegšanai. Prasība iesniegt speciālu iesniegumu Iedzīvotāju reģistrā personīgi jāvērtē kā nepamatoti ierobežojoša administratīvi tiesiska procedūra. Lai sasniegtu likuma mērķi, būtu nepieciešams izstrādāt tādu kārtību atļaujas vai aizlieguma noformēšanai, kas ir brīvi pieejama ikvienam, kas vēlas informēt valsts reģistru par savu dzīves laikā pieņemto lēmumu. Tāpat ir jāparedz iespēja izvēlēties audu ziedošanas mērķus,

²⁷⁶ Olsena S. Vēstule – informācijas pieprasījums Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes iedzīvotāju reģistra departamentam. 16.01.2009., npublicēta

²⁷⁷ Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Iedzīvotāju reģistra departaments: „Par informācijas sniegšanu”, nr. 24.24 – 38/975-0. 27.02.2009., npublicēts

²⁷⁸ Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Iedzīvotāju reģistra departaments: „Par informācijas sniegšanu”, nr. 24.24 – 38/1904-0. 7.05.2009., npublicēts

²⁷⁹ Albrehta D. Gandrīz visi pēc nāves esam gatavi ziedot savu ķermeni medicīnai, LNT ziņas, 2006. gada 7. februāris. Šī LNT ziņas publicētā informācija tiek izmatota, lai ilustrētu aplūkojamo jautājumu tāpēc, ka oficiālus un aktuālus datus nav iespējams iegūt.

²⁸⁰ Turpat.

piemēram, dot atļauju izņemt audus transplantācijai, bet aizliegt izmantot mācību mērķiem.

2.3. Rīcībnespējīgo tiesības dot atļauju vai aizliegt audu izņemšanu un izmantošanu pēc nāves

2.3.1. Rīcībnespējīgo personu tiesības dot atļauju vai noteikt aizliegumu izņemt audus pēc nāves: vienlīdzības principa realizācija

Satversmes 91.pantā ir noteikts: „Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.” Minētajā konstitucionālā normā ietvertais vienlīdzības princips paredz, ka valsts nedrīkst vai tikai pie tiesiski attaisnojamiem nosacījumiem drīkst pret personām izturēties nevienlīdzīgi. Prasību izturēties vienlīdzīgi pret visiem papildina normas otrajā teikumā ietvertais diskriminācijas aizliegums. Abi vērsti pret valsts patvaļu.²⁸¹ Kā minējis profesors *Hanss Jurgens Vildbergs*: „Modernā sabiedrībā par valsti nevar spriest tikai pēc tā, vai un cik tālu tā respektē brīvības tiesības. Valstij jārisina arī sadales problēmas, pie tam zināma veida sadales problēma ir arī pretrunīgu individuālo brīvības pretenziju koordinēšana. Tādēļ pieaug vienlīdzības principa un no tā attīstīto speciālo vienlīdzības tiesību nozīme. [...] Individuālo brīvību mierīgā sadzīvošanā, kādu vēlējās Kants (par to viņš runā savā slavenajā kategoriskajā imperatīvā), vērojams arī sadales aspekts. Vienlīdzīgas izturēšanās pret pilsoņiem [personām – autores piezīme] pārkāpums ir iejaukšanās arī individuālo tiesību sfērā.”²⁸²

„Tiesiskās vienlīdzības princips liedz valsts institūcijām izdot tādas normas, kas bez saprātīga pamata pieļauj atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas vienādos un salīdzināmos apstākļos. Tomēr tas nenozīmē nivelēšanu, bet prasa vienādi izturēties tikai pret tām personām, kuras atrodas patiešām vienādos un salīdzināmos apstākļos. Līdz ar to vienlīdzības princips pieļauj un pat prasa atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas atšķirīgos apstākļos, kā arī pieļauj atšķirīgu attieksmi pret

²⁸¹ Vildbergs H.J., Messersmits K., Niedre L. *Pilsonis tiesiskā valstī: Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: LU, 2004, 264. - 265. lpp.

²⁸² Vildbergs H.J., Messersmits K., Niedre L. *Pilsonis tiesiskā valstī: Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: LU, 2004, 222 - 223.lpp.

personām, kuras atrodas vienādos apstākļos, ja tai ir objektīvs un saprātīgs pamats”.²⁸³
„Atšķirīgai attieksmei nav objektīva un saprātīga pamata, ja tai nav leģitīma mērķa, vai ja nav proporcionālas (samērīgas) attiecības starp nospraustajiem mērķiem un to sasniegšanai izraudzītajiem līdzekļiem”.²⁸⁴

Analizējot Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas, var secināt, ka vairākas no tām ietver atšķirīgu tiesisko kārtību dažādām sabiedrības grupām, vienām garantējot tiesības, citām nē. Proti, rīcībspējīgām personām ir noteiktas konkrētas tiesības, bet rīcībnespējīgām personām tiesības netiek paredzētas. Saskaņā ar *Civillikuma* (turpmāk – CL) 1408. pantā noteikto: „*Rīcības spējas trūkst nepilngadīgajiem, personām, kas atrodas aizgādībā izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, un garā slimiem, ja likums tieši nenosaka citādi.*”

Tādējādi rīcībnespējīgas personas, saskaņā ar CL var iedalīt trīs grupās:

- 1) nepilngadīgie;
- 2) personas, kas atrodas aizgādībā izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ;
- 3) garā slimas personas.

Aplūkojot rīcībnespējīgu personu tiesības Miruša cilvēka aizsardzības likuma ietvaros, jāsecina, ka 2. panta otrajā daļa, kurā noteikts: „*Katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt vai atļaut,*” nedod tiesības rīcībnespējīgiem cilvēkiem atļaut vai aizliegt audu izmantošanu. Līdzīgs rīcībnespējīgo ierobežojums ir paredzēts likuma 3. panta otrajā daļā: „*Juridisks spēks ir tikai tādām rīcībspējīgas personas parakstītam aizliegumam vai atļaujai.*” Tātad rīcībnespējīgas personas parakstītai atļaujai vai aizliegumam nav juridiska spēka. Rīcībnespējīgām personām netiek piešķirta nedz materiāltiesiska tiesībspēja, proti, tiesības pieņemt kādus lēmumus, nedz procesuāla tiesībspēja, proti, tiesības reģistrēt savu atļauju vai aizliegumu. Minētās normas ļauj secināt, ka pastāv atšķirīga attieksme pret rīcībnespējīgiem un rīcībspējīgiem attiecībā uz tiesībām atļaut vai aizliegt ķermeņa izmantošanu pēc nāves.

Lai analizētu vienlīdzības principa piemērošanu, ir jāaplūko rīcībnespējīgas personas tiesības kontekstā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā ietverto

²⁸³ Satversmes tiesas spriedums "Par Ministru kabineta 2006. gada 8. augusta noteikumu Nr. 644 "Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību" 6. punkta vārda "nepārtraukti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 110. pantam". Latvijas Vēstnesis, 2007. 28. decembrī, nr. 207, 11.1. punkts, citēts pēc *Satversmes tiesas 2001. gada 3. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2000-07-0409 secinājumu daļas 1. punkta*

²⁸⁴ Turpat, 11.1.punkts, citēts pēc Satversmes tiesas 2002. gada 23. decembra sprieduma lietā Nr. 2002-15-01 secinājumu daļas 3. punkta

likuma mērķi, un tā 2. pantā ietverto cilvēka gribas aizsardzības principu. Likuma pirmajā pantā ir noteikts pienākums aizsargāt visas mirušas personas, kā arī paredzēts, ka visu personu audi un orgāni var tikt izmantoti medicīnā. Neskatoties uz to, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. un 3. pantā ir atšķirīgs regulējums divām personu grupām – rīcībspējīgiem un rīcībnespējīgiem cilvēkiem. Tātad ir atzīstams, ka likums pieļauj atšķirīgu attieksmi, nosakot tiesības noformēt atļauju audu izmantošanai tikai vienai no grupām – rīcībspējīgiem.

*Satversmes tiesas judikatūrā ir nostiprināts, ka „vienlīdzības princips liedz valsts institūcijām izdot tādas normas, kas bez saprātīga pamata pieļauj atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos. Atšķirīga izturēšanās ir diskriminējoša, ja tai nav objektīva un pamatota iemesla, proti, leģitīma mērķa, vai arī ja nav proporcionālas attiecības starp izraudzītajiem līdzekļiem un nospraustajiem mērķiem”.*²⁸⁵ Tātad atšķirīga attieksme ir pieļaujama tikai tad, ja tai ir leģitīms mērķis, proti, objektīvs un pamatots iemesls un tās realizēšanai izvēlētie līdzekļi ir nepieciešami jeb samērīgi mērķa sasniegšanai. *Satversmes tiesas judikatūrā ir precizēts arī samērīguma principa saturs, proti, „ja publiskā vara ierobežo personas tiesības un likumiskās intereses, ir jāievēro saprātīgs līdzsvars starp sabiedrības un indivīda interesēm. Lai konstatētu, ka samērīguma princips ir ievērots, jānoskaidro, vai likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmo mērķu sasniegšanai, vai nav saudzējošāku līdzekļu šo mērķu sasniegšanai un vai likumdevēja rīcība ir atbilstoša jeb proporcionāla. Ja, izvērtējot tiesību normu, tiek atzīts, ka tā neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska”.*²⁸⁶

Lai pārbaudītu vienlīdzības principa ievērošanu, ierobežojot rīcībnespējīgo personu tiesības izlemt par ķermeņa un audu izmantošanu pēc nāves, ir jāvērtē gan šī ierobežojuma leģitīmais mērķis, gan tā sasniegšanai izvēlētie līdzekļi un samērīgums. Autores ieskatā likumā pieļautajai atšķirīgajai attieksmei ir skaidrs leģitīms mērķis – rīcībspējīgi cilvēki tiek uzskatīti par pietiekoši kompetentiem patstāvīgi realizēt savas tiesības, bet rīcībnespējīgie ir cilvēki, kuri savu individuālo īpašību dēļ patstāvīgi tiesības realizēt nespēj, tādēļ viņu tiesību aizsardzībai ir nepieciešams speciāls

²⁸⁵ Satversmes tiesas spriedums "Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 16. punkta 1. apakšpunkta daļā "no 1991. gada 1. janvāra" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam". *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 24. decembris, nr. 188, 3. punkts.

²⁸⁶ Satversmes tiesas spriedums "Par Civilprocesa likuma 82. panta piektās daļas un 453. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam". *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 1. jūlijā, nr. 97, 3 punkts, skatīt arī Satversmes tiesas 2002.gada 19.marta spriedumu lietā Nr.2001-12-01

regulējums. Tas liecina, ka atšķirīga attieksme ir pieļaujama, jo šīs grupas ir atšķirīgas savās iespējās realizēt tiesības. Atšķirīgā attieksme izpaužas tādējādi, ka tiesības tiek paredzētas vienai grupai, bet otrai tiesības netiek dotas.

Tad jāanalizē jautājums, vai leģitīma mērķa sasniegšanai izvēlētie līdzekļi ir piemēroti, t.i., vai ierobežojums ir samērīgs. Autores ieskatā - nē, jo likums neņem vērā rīcībnespējīgo dažādās grupas un pie šīm atšķirīgām grupām piederošo indivīdu spējas pamatoti un patstāvīgi pieņemt lēmumus, tātad nav samērīgi liegt tiesības pilnā apmērā visiem rīcībnespējīgiem. Tiesību absolūta ierobežošana nevar nodrošināt sasniedzamo mērķi – rīcībnespējīgu personu īpašu aizsardzību.

Administratīvajās tiesībās, līdzīgi arī civiltiesībās, rīcībnespējīgām personām īpašu aizsardzību nodrošina, nosakot pēc iespējas plašāku tiesībspēju un atšķirīgi reglamentējot rīcībnespēju dažādām rīcībnespējīgo grupām. Piemēram, administratīvi procesuālā rīcībnespēja personām līdz pilngadības sasniegšanai tiek ierobežota sekojoši: „*Tās fiziskās personas procesuālās tiesības, kura nav sasniegusi 15 gadu vecumu vai kura atzīta par rīcībnespējīgu, īsteno šīs personas likumiskais pārstāvis.*”²⁸⁷ Šāda APL noteiktā kārtība būtu piemērojama arī audu izmantošanas atļaujas noformēšanai kā vismazāk apgrūtinotā alternatīva, lai sasniegtu leģitīmo mērķi. Miruša cilvēka aizsardzības likumā nav ierobežotas rīcībnespējīgo tiesības kļūt par audu donoriem, proti, likumā nav noteikts aizliegums izņemt audus no rīcībnespējīgiem, tādēļ ir jānodrošina pēc iespējas precīzāka personas gribas ievērošana. Gadījumos, ja persona nav spējīga gribu izteikt, atļauju vai aizliegumu varētu noteikt likumiskie vai likumā noteiktā kārtībā iecelti pārstāvji, īpašu uzmanību veltot likumā definētām konkrētās personas tiesiskajām interesēm.

Tiesiska nevienlīdzība attiecībā uz tiesībām noformēt atļauju audu izņemšanai pēc nāves ir atzīta arī Latvijas tiesu praksē. Lietā, kurā māte lūdza atzīt viņas tiesības bērna interesēs reģistrēt aizliegumu izmantot audus, *Administratīvā rajona tiesa* atspoguļojusi aprakstīto nevienlīdzību tiesībās: „*Nepilngadīgai personai nevienā aspektā nevar būt mazāks aizsargājamo tiesību apjoms attiecībā uz privātās dzīves neaizskaramību, nekā pilngadīgai personai.*”²⁸⁸

Minētās normas, t.i., Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pants un 3. panta otrā daļa rada diskriminējošu situāciju, jo, liedzot tiesības visiem potenciālajiem audu donoriem tieši vai pastarpināti (ar pārstāvju palīdzību) reģistrēt savu gribu, var rasties

²⁸⁷ APL, 21. panta otrā daļa.

²⁸⁸ Administratīvas rajona tiesas 2008. gada 12. jūnija spriedums lietā nr. A42530306 A1201-08/5.

situācijas, ka netiek nodrošināta miruša cilvēka aizsardzība. Piemēram, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā noteiktajos gadījumos, prettiesiska rīcība tiktu pieļauta, ja audus izņemtu rīcībnespējīgam, jo norma paredz, ka gadījumos, ja miruša cilvēka griba nav zināma, audus var izņemt zinātniskās pētniecības mērķiem, bet rīcībnespējīgiem likums nav devis tiesības savu gribu reģistrēt. Likums nenorāda, ka šajā gadījumā būtu jāprasa atļauja nepilngadīgā vecākiem.

Līdzīgi atšķirīga attieksme tiek pieļauta likuma 11. pantā, proti:

„Mirusa cilvēka audu un orgānu izņemšanu transplantācijai donora nāves gadījumā drīkst izdarīt, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā aizliegumu izmantot orgānus un audus pēc nāves un ja šā cilvēka tuvākie piederīgie [...] nav informējuši par dzīves laikā izteikto aizliegumu [...].”

Vērtējot citēto normu *Satversmes* 91. panta ietvarā, pārbaudot, vai visiem cilvēkiem tiesības ir vienādas, jāsecina, ka normā ietvertie nosacījumi, kas aizliegtu audu izņemšanu transplantācijai, ir izmantojami tikai rīcībnespējīgu personu tiesību īstenošanas gadījumos, jo tikai rīcībnespējīgiem ir tiesības reģistrēt aizliegumu. Savukārt radniekiem ir tiesības izteikt mirušā gribu tikai rīcībnespējīgas personas gadījumā, jo rīcībnespējīgas personas gribu likums neparedz reģistrēt. Tas liecina, ka arī likuma 11. pantā ir ietverta atšķirīga attieksme pret rīcībnespējīgiem. Fakts, ka nedz rīcībnespējīgam pašam, nedz viņa pārstāvim nav tiesību izteikt gribu un to reģistrēt, netiek ņemts vērā.

Attiecībā uz rīcībnespējīgiem nepilngadīgajiem Miruša cilvēka aizsardzības likums ietver īpašu regulējumu transplantācijas gadījumos, nosakot: *„Mirusa bērna audus un orgānus aizliegts izņemt transplantācijai, ja to rakstveidā nav atļāvis viens no vecākiem vai aizbildnis.”* Tātad transplantācijas gadījumā rīcībnespējīga nepilngadīgā griba, ja arī tāda būtu zināma, netiktu ievērota, jo likums paredz tiesības dot atļauju tikai vienam no vecākiem.

Savukārt attiecībā uz rīcībnespējīgiem pieaugušajiem likums speciālu regulējumu neietver. Tā 11. pants nosaka: *„Mirusa cilvēka audu un orgānu izņemšanu transplantācijai donora nāves gadījumā drīkst izdarīt [...],”* tātad gan no rīcībnespējīgiem, gan rīcībnespējīgiem pieaugušajiem drīkst izņemt audus. Rīcībnespējīgu gadījumā ir jāievēro normā ietvertie nosacījumi, bet rīcībnespējīgu gadījumā šo nosacījumu iestāšanās nav iespējama. Piemērojot normu un izņemot audus no mirušā, kas ir bijis rīcībnespējīgs, tiek pieļauta atšķirīga attieksme salīdzinājumā ar

rīcībspējīgu. Miruša rīcībnespējīga pieaugušā tuviniekiem nav dotas tādas pašas tiesības kā rīcībspējīga mirušā tuviniekiem.

Iepriekšminētais ļauj secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas, kas paredz tiesības tikai rīcībspējīgiem, bet nenosaka šādas tiesības rīcībnespējīgiem, diskriminē šo grupu, jo likuma mērķī norādītās tiesības un pienākums aizsargāt ietver abas šīs grupas. Tāpēc tiesības ir jānodrošina abām grupām, atšķirīgi reglamentējot procesuālo rīcībspēju. Miruša cilvēka aizsardzības likums paredz, ka ikviena cilvēka griba ir respektējama, tādēļ gan attiecībā uz rīcībspējīgiem, gan rīcībnespējīgiem pieaugušiem donoriem ir jānodrošina vienāda attieksme, lai sasniegtu likuma mērķi. Daļēji nosakot kārtību tikai vienas rīcībnespējīgo grupas, bērnu, gadījumā, bet nenosakot kārtību otras rīcībnespējīgo grupas gadījumā, nav konstatējami leģitīmi mērķi šādai atšķirīgai attieksmei. Tāpat nav konstatējami atšķirīgo attieksmi attaisnojoši kritēriji. Tas ļauj secināt, ka atšķirīgā attieksme nav arī samērīga, jo nesasniedz likuma mērķi – aizsargāt miruša rīcībnespējīga pieauguša cilvēka ķermeni.

2.3.2. Tiesību realizācija rīcībnespējīgu nepilngadīgo personu gadījumā

Rīcībspējas trūkst nepilngadīgajiem, par kādiem saskaņā ar CL noteikto, tiek atzītas fiziskas personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu, bet *Bērnu tiesību aizsardzības likuma* izpratnē, bērni.²⁸⁹ Šajā gadījumā bērna tiesību aizsardzību nodrošina vecāki vai iecelti aizbildņi. Rīcībspējas ierobežošanas tiesiskais mērķis ir norādīts *Bērnu tiesību aizsardzības likuma* 2. pantā, proti: „*Bērnam kā fiziski un intelektuāli nenobriedušai personai vajadzīga īpaša aizsardzība un gādība.*”²⁹⁰

Autoresprāt ir nepieciešams novērst Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietverto nepilngadīgo personu nevienlīdzību tiesībās, nodrošinot pilnu tiesībspēju, bet rīcībspēju ierobežojot saskaņā ar bērna brieduma pakāpi un spēju patstāvīgi pieņemt lēmumus. Sistēmiski ir jāpiemēro Latvijas tiesību aktos nostiprinātā rīcībnespējīgo nepilngadīgo personu tiesību realizācijas un rīcībspējas atzīšanas sistēma.

Pirmkārt, Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir jānosaka, ka rīcībnespējīgām nepilngadīgām personām ir tiesības izteikt un reģistrēt savu atļauju vai aizliegumu audu izņemšanai un izmantošanai. Aizsargājot nepilngadīgā tiesības un garantējot viņa

²⁸⁹ *Bērnu tiesību aizsardzības likums*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, nr. 199/200, 3.pants. Likums nosaka, ka izņēmuma gadījumā personas var tikt izsludinātas par pilngadīgām vai ja tās ir stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma.

²⁹⁰ Turpat, 2. pants.

brīvību, lēmumu pieņemšanai ir jāievēro *Biomedicīnas konvencijas* 6. panta otrajā daļā nostiprinātais princips:

*„Ja saskaņā ar likumu nepilngadīgais nav spējīgs piekrist iejaukšanās veikšanai, tad iejaukšanos var izdarīt tikai ar viņa pārstāvja vai likumā noteiktas valsts pārvaldes iestādes vai personas, vai institūcijas atļauju.”*²⁹¹

Minētais princips nosaka, ka tajos gadījumos, kad bērns nav pietiekami nobriedis un nespēj apzināties visas sekas notiekošajam, viņa vietā un viņa tiesību aizsardzībai lēmumus drīkst pieņemt viņa pārstāvji. Saskaņā ar Civillikuma 177. pantā noteikto: *„Līdz pilngadības sasniegšana bērns ir vecāku aizgādībā. Aizgādība ir vecāku tiesības un pienākums rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās.”* Tātad, gadījumos, kad būtu jāpieņem lēmums par audu izmantošanas atļauju vai aizliegumu pēc nāves, bērna vecākiem būtu jānodrošina tiesības rīkoties bērna vārdā.

Jāievēro, ka Civillikuma 178. un 178.¹ pants nosaka vecāku kopīgas aizgādības tiesības un paredz, ka vecāku kopīga aizgādība izbeidzas, nodibinot uz vecāku vienošanās vai tiesas nolēmuma pamata viena vecāka atsevišķu aizgādību.²⁹² Tāpēc būtu jānosaka, ka atļauju vai aizliegumu izmantot bērna audus dod abi vecāki kopā, bet gadījumos, ja tam ir objektīvi iemesli, piemēram, viens no vecākiem ir ilgstošā prombūtnē, to drīkst darīt tas no vecākiem, kas aizgādību īsteno ikdienā.

Reglamentējot tiesību realizācijas mehānismu, jāatceras, ka arī vispārējie administratīvi procesuālie noteikumi paredz vecāku tiesības rīkoties bērna vārdā. Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 21. panta otrajā daļā noteikto, *„Tās fiziskās personas procesuālās tiesības, kura nav sasniegusi 15 gadu vecumu vai kura atzīta par rīcībnespējīgu, īsteno šīs personas likumiskais pārstāvis,”* t.i., abi bērna vecāki, vai viens no vecākiem, ja nodibināta atsevišķa aizgādība.

Gadījumos, ja nepilngadīgajam vecāku nav²⁹³ vai tiem aizgādības tiesības ir atņemtas ar tiesas spriedumu, bērna tiesības realizē bāriņtiesas iecelts aizbildnis.²⁹⁴ Tātad tiem bērniem, kuri nav vecāku aizgādībā, lēmumu par audu izņemšanas atļauju vai aizliegumu varētu dot aizbildnis. Savukārt bāriņtiesai būtu pienākums kontrolēt, vai aizbildņa rīcība ir bērna interesēs. Zinot, ka cilvēka audiem ir ievērojama

²⁹¹ Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205, 6. panta otrā daļa.

²⁹² Civillikuma 178. un 178.¹ pants.

²⁹³ Civillikuma 199. pants.

²⁹⁴ Civillikuma 200. pants.

komerciāla vērtība, kā arī to, ka Latvijā daudz bērnu, īpaši tie, kuriem ir smagas iedzimtas slimības, atrodas valsts apgādībā un viņu tiesības realizē valsts iecelti aizbildņi, pastāv risks, ka šāda bērna nāves gadījumā aizbildnis varētu dot atļaut audu izņemšanai ne tikai altruistisku motīvu vadīts.

Otrkārt, ir jārespektē to nepilngadīgo tiesības rīkoties un patstāvīgi pieņemt lēmumus, kuru vecums un briedums ir pietiekams. Biomedicīnas konvencijas 6. panta 2. daļas otrais teikums paredz, ka „*Nepilngadīgā viedoklis tiks ņemts vērā kā arvien izšķirīgāks faktors proporcionāli viņa vecuma un brieduma pakāpei.*”²⁹⁵ Tātad tiem bērniem, kas spēj izprast miruša cilvēka audu izmantošanas mērķus un vēlas ziedot audus, un šo bērnu vecums ir pietiekams, lai pieņemtu lēmumus, ir jānodrošina tiesības izteikt viedokli, bet izteiktais viedoklis ir jārespektē.

Aplūkojot Latvijas tiesību sistēmu kopumā, var secināt, ka nepilngadīgajiem rīcībspēja iestājas pakāpeniski un 18 gadu vecuma sasniegšana nav nepieciešama, lai nepilngadīgais būtu tiesīgs patstāvīgi vai daļēji patstāvīgi rīkoties un arī atbildēt par savas rīcības sekām. Tā piemēram, *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss* nosaka, ka pie administratīvās atbildības saucamas personas, kuras līdz administratīvā pārkāpuma izdarīšanas brīdim ir sasniegušas četrpadsmit gadu vecumu.²⁹⁶ Likumā pat ir paredzēts, ka nepilngadīgajiem no 11 līdz 14 gadiem var piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekli, ja viņi izdara pārkāpumu, par kuru paredzēta administratīva atbildība.²⁹⁷ Tātad administratīvo pārkāpumu gadījumā valsts atzīst, ka nepilngadīgais jau no 11 gadu vecuma ir pietiekami spriest spējīgs un patstāvīgs, lai vadītu savu rīcību un atturētos no pārkāpumu izdarīšana, bet gadījumā, ja viņa rīcība ir bijusi prettiesiska, viņš jau no 14 gadiem var saņemt likumā paredzēto sodu.

Līdzīgi nepilngadīgo atbildību paredz *Krimināllikuma* 11. pants, kas nosaka: „*[p]ie kriminālatbildības saucama fiziska persona, kas līdz noziedzīga nodarījuma izdarīšanai ir sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu.*” Piemērojot kriminālatbildību, nozīmīgi ir konstatēt nodomu vai neuzmanību, t.i., to, ka persona ir apzinājusies vai tai vajadzēja paredzēt seku iestāšanās iespēju, kā arī ir svarīgi noteikt šīs personas psihisko attieksmi pret noziedzīga nodarījuma objektīvajām pazīmēm.²⁹⁸ Nosakot

²⁹⁵ Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205, 6. panta otrā daļa.

²⁹⁶ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. *Ziņotājs*, 1984. 20. decembris, nr. 51, 12. pants.

²⁹⁷ Turpat, 12.¹ pants.

²⁹⁸ KL 8. panta otrā daļa.

nepilngadīgo atbildību par administratīvajiem pārkāpumiem un noziedzīgiem nodarījumiem, likumdevējs ir uzskatījis, ka bērns, kas sasniedzis 11 gadu vecumu, daļēji ir spējīgs saprast savu rīcību, bet no 14 gadu vecuma ikviens ir spējīgs pilnā mērā atbildēt par savas rīcības sekām.

Arī administratīvajā procesā tiek pieļauta nepilngadīgo patstāvīga vai daļēji patstāvīga rīcība. Kā norādīts APL 21. panta ceturtajā daļā [precizējot nepilngadīgo tiesības – autores piebilde]:

„Likumā noteiktajos gadījumos nepilngadīga persona ir tiesīga patstāvīgi īstenot savas procesuālās tiesības un izpildīt pienākumus. Ja likums nepilngadīgai personai, kas sasniegusi 15 gadu vecumu, piešķirīs tiesības patstāvīgi griezties iestādē, tai ir tiesības administratīvo aktu vai iestādes faktisko rīcību pārsūdzēt tiesā.²⁹⁹

Tādēļ nav pamata uzskatīt, ka nepilngadīgie, kas ir sasnieguši 14 vai 15 gadu vecumu, nebūtu tiesīgi patstāvīgi vai daļēji patstāvīgi pieņemt lēmumu un izteikt savu gribu attiecībā uz audu izņemšanu un izmantošanu pēc nāves.

Nepilngadīgo tiesības patstāvīgi vai daļēji patstāvīgi pieņemt lēmumus par audu ziedošanu un tālāku izmantošanu salīdzināmo valstu tiesību aktos tiek reglamentētas dažādi. Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likums*³⁰⁰ nosaka, ka persona var piekrist orgānu izņemšanai vai atteikties no tās, bet bērns minētās tiesības var īstenot, ja ir sasniedzis 12 gadu vecumu. Bērni no 12 līdz 16 gadiem šīs tiesības var realizēt, saskaņojot lēmumu ar vecākiem. Proti, gadījumos, ja persona ir jaunāka par 16 gadiem, viens no vecākiem var mainīt šo lēmumu.³⁰¹ Ja mirušais ir bērns, jaunāks par 12 gadiem, tad piekrišanu pēc bērna nāves var dot viņa vecāki, ja vecākiem ir tiesības bērnu pārstāvēt, vai citos gadījumos, bērna tiesiskais aizbildnis.³⁰² Savukārt, ja persona mirst pirms sešpadsmit gadu sasniegšanas un ir piekritusi orgānu izņemšanai, orgānu izņemšanu nedrīkst veikt, ja pret to iebilst vecāki, ja tiem ir tiesības pārstāvēt bērnu, vai, citos gadījumos bērna aizbildnis. Gadījumos, ja vecāki vai aizbildnis ir prombūtnē vai nav pieejami, orgānus drīkst izņemt, ja ir bērna piekrišana. Tātad Nīderlandē līdz 12 gadiem piekrišanu miruša bērna audu izmantošanai dod vecāki, no 12 – 16 gadiem bērns pats, bet vecāki var iebilst pret audu izņemšanu, bet no 16 gadu

²⁹⁹ APL 21. pants.

³⁰⁰ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

³⁰¹ The Organ Donation Act, International Publication Series Health, Welfare and Sport Nr.3, Hague, 2000., p. 9.

³⁰² Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris), Section 11.2.

vecuma nepilngadīgais patstāvīgi izsaka gribu un tikai viņa izteiktā piekrišana vai aizliegums ir tiesiski saistoši.

Anglijā un Velsā bērns dzīves laikā var pats izteikt piekrišanu ķermeņa un audu izmantošanai pēc nāves vai to var darīt viņa vecāki, vai personas, kas īsteno vecāku atbildību.³⁰³ Likumā nav noteikts kāds konkrēts vecums, no kura bērns ir tiesīgs pats pieņemt lēmumu. Anglijā un Velsā spēju pieņemt lēmumu šajos jautājumos nosaka saskaņā ar kopējiem tiesību principiem, izmantojot t.s. „*Gillick testu*” [jāvērtē bērna briedums un spēja patstāvīgi pieņemt lēmumu – autores piezīme].³⁰⁴

Lietuvā ir noteikts, ka tikai personas, kuras ir pilngadīgas un rīcībspējīgas, pašas ir tiesīgas pieņemt lēmumu par audu ziedošanu. Rīcībnespējīgo tiesības, līdzīgi kā Latvijā, atsevišķi reglamentētas netiek. Bet ir paredzēts, ka gadījumos, ja griba nav zināma, audus drīkst izņemt tikai tad, ja rīcībspējīgs tuvinieks neiebilst. Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*³⁰⁵ nav noteikta atšķirīga kārtība personām ar rīcībspēju un bez tās. Minētajā Igaunijas likumā noteikts, ka, ja persona dzīves laikā ir aizliegusi vai viņai ir bijusi vēlme aizliegt audu izmantošanu, tas ir obligāti jāievēro. Minētais liecina, ka Igaunijas likumdevējs nereglamentē rīcībnespējīgo nepilngadīgo audu izņemšanu gadījumos, ja mirušais bērns nav bijis spējīgs formulēt savu gribu, bet, piemērojot vispārīgos noteikumus par audu izņemšanu, var secināt, ka šādos gadījumos audus drīkst izņemt. Jāsecina, ka Igaunijas *Likuma par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*³⁰⁶ likuma normas vienādā mērā attiecas gan uz rīcībspējīgām personām, gan rīcībnespējīgām, Igaunijā atsevišķi nav reglamentētas rīcībnespējīgo tiesības, bet nav arī noteikts ierobežojums izteikt gribu, kā tas ir Latvijā.

Lai nodrošinātu nepilngadīgo personu tiesību vienlīdzību, Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir jāizdara grozījumi, papildinot likumu ar normām, kas noteiktu nepilngadīgo tiesības izteikt un reģistrēt gribu attiecībā uz likumā reglamentētajiem miruša cilvēka ķermeņa un audu izmantošanas gadījumiem:

³⁰³ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris), Section 11.2.

³⁰⁴ Human Tissue act, Explanatory notes, para. 16

http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2004/en/ukpgaen_20040030_en_1 (aplūkots 2008. 14. decembris)

³⁰⁵ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

³⁰⁶ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā)

1. Atļauju vai aizliegumu izmantot audus, ja mirušais ir bērns, dod abi vecāki kopā, bet gadījumos, ja tam ir objektīvi iemesli, piemēram, viens no vecākiem ir ilgstošā prombūtnē, to drīkst darīt tas no vecākiem, kas aizgādību īsteno ikdienā.
2. Atļauju vai aizliegumu izmantot audus pēc nāves bērnam līdz 14 gadu vecumam bērna vārdā reģistrē abi vecāki kopā, bet gadījumos, ja tam ir objektīvi iemesli, piemēram, viens no vecākiem ir ilgstošā prombūtnē, to drīkst darīt tas no vecākiem, kas aizgādību īsteno ikdienā. Pieņemot lēmumu, jāņem vērā bērna viedoklis atbilstoši tā vecumam un brieduma pakāpei.
3. Gadījumos, ja bērna aizgādību nerealizē vecāki, iepriekšminētos lēmumu pieņem likumā noteiktajā kārtībā iecelts aizgādnieks.
4. Nepilngadīgais no 14 gadu vecuma var patstāvīgi reģistrēt savu atļauju vai aizliegumu ķermeņa un audu izmantošanai pēc nāves. Autores ieskatā 14 gadu vecs pusaudzis pietiekami labi spētu izlemt jautājumus, kas saistīti ar ķermeņa, audu un orgānu izmantošanu pēc nāves, tāpēc noteikt 15 gadu sliekšni nav nepieciešams. Ja šāda norma tiktu pieņemta, rastos tiesību kolīzija ar vispārējo regulējumu, kas ietverts APL, kuru risinot būtu piemērojams princips *lex specialis derogat legi generali*.

5. Gadījumos, ja mirušais nepilngadīgais ir reģistrējis savu gribu par ķermeņa un/vai audu izmantošanu, tā ir saistoša visam personām. Nepilngadīgā vecāki, ja mirušais nav sasniedzis 16 gadu vecumu, ir tiesīgi aizliegt audu izmantošanu pēc nāves.

2.3.3. Tiesību realizācija rīcībnespējīgu pilngadīgu personu gadījumā

Līdzīgi kā nepilngadīgajiem, arī rīcībnespējīgiem pieaugušajiem Miruša cilvēka aizsardzības likums nenodrošina tiesības iesniegt Iedzīvotāju reģistrā iesniegumu par atļauju vai aizliegumu izmantot audus, tādējādi ierobežojot viņu tiesības gadījumos, ja viņi vēlas to darīt. Attiecībā uz rīcībnespējīgiem pieaugušajiem var piemērot vispārējo principu par dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanu un secināt, ka, ja nav atļaujas audu izņemšanai, to nedrīkst darīt. Diemžēl prakses materiāli liecina³⁰⁷, ka audu

³⁰⁷ Olsena S. A Latvian case: The Removal of Tissue from 400 Deceased Persons. Grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 64 - 71

izņemšana notiek, neinteresējoties par rīcībspējīgu personu dzīves laikā izteikto gribu, ja vien aizliegums nav reģistrēts Iedzīvotāju reģistrā. Pastāv iespēja, ka audi no rīcībnespējīgiem tiek izņemti, neievērojot to, ka sistēmiska Miruša cilvēka aizsardzības likuma analīze ļauj secināt, ka rīcībnespējīgu cilvēku audus pēc nāves nedrīkst izņemt.

Saskaņā ar *Civillikuma* 358. pantā noteikto: „*Garā slimie, kam trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju, atzīstami par rīcības nespējīgiem un tiesiski nespējīgiem pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem ieceļama aizgādība.*” „Lai pieaugušu personu uzskatītu par rīcībnespējīgu, nepietiek ar ārsta vai ārstniecības iestādes izziņu. Rīcībnespējas konstatēšana nav medicīniska, bet gan juridisks jautājums. Tāpēc šo jautājumu izlemj tiesa Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.”³⁰⁸

Rīcībnespējīgo personu tiesības ir realizējamas tādējādi, lai pēc iespējas lielākā mērā nodrošinātu to tiesības pieņemt lēmumus, ja vien tas ir iespējams viņu garīgās slimības dēļ. *Biomedicīnas konvencijā* ir noteikts:

„*Ja saskaņā ar likumu pieaugušais nav spējīgs piekrist iejaukšanās veikšanai, tad iejaukšanos var izdarīt tikai ar viņa pārstāvja vai likumā noteiktās pārvaldes iestādes vai personas, vai institūcijas atļauju. Attiecīgais indivīds, cik vien iespējams, ņem dalību atļaušanas procedūrā.*”³⁰⁹

Lai novērstu nevienlīdzīgu attieksmi pret rīcībnespējīgiem pieaugušiem, Miruša cilvēka aizsardzības likumā būtu jāparedz speciāla kārtība gan šo personu aizsardzībai, gan jānodrošina, lai šādas personas varētu izteikt un reģistrēt gribu, tādējādi respektējot šo personu tiesības ziedot audus.

Jāievēro, ka virkne rīcībnespējīgu pieaugušo rīcībnespēju ir ieguvuši dzīves laikā, piemēram, saslimstot ar *šizofrēniju* vai *Alcheimera slimību*. Šādos gadījumos būtu svarīgi noskaidrot, vai persona ir paudusi savu gribu attiecībā uz audu ziedošanu, pirms tā slimības dēļ kļuvusi rīcībnespējīga. Ja tas iespējams, tad tiesiski būtu pieļaujama tikai tāda rīcība, kas ir saskaņā ar šīs personas dzīves laikā izteikto gribu.

Savukārt gadījumos, ja persona ir bijusi rīcībnespējīga kopš bērnības, tiesības izlemt varētu paredzēt aizgādnim. Taču likumā strikti būtu nosakāmi šādu personu

³⁰⁸ Torgāns K. (Zin. red.) *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības*. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 23.lpp.

³⁰⁹ Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205

aizsardzībai obligāti nepieciešamie priekšnoteikumi, kuriem iestājoties, aizbildnis ir tiesīgs atļaut audu izņemšanu, ar mērķi nodrošināt mirušu rīcībnespējīgu cilvēku cieņas aizsardzību tādā pašā mērā kā citām personām. Nav tiesiski pieļaujama situācija, ka mirušie, kas pirms nāves ilgāku vai īsāku periodu ir bijuši rīcībnespējīgi, tiek plaši un bez ierobežojumiem izmantoti audu iegūšanai dažādiem mērķiem. Šāda rīcība apdraud vispārējās mirušo aizsardzības prasības un ir pretrunā cilvēka cieņas respektam.

Analizējot citu valstu tiesības un audu izņemšanas nosacījumus no mirušiem, ja tie ir bijuši rīcībnespējīgi un nav spējuši paust savu gribu, jāsecina, ka atsevišķa kārtība rīcībnespējīgo pieaugušo gadījumā ir noteikta Anglijā un Velsā, Lietuvā rīcībnespējīgiem nav tiesību reģistrēt savu piekrišanu vai aizliegumu, bet Nīderlandē un Igaunijā tiek piemēroti vispārīgie piekrišanas noteikumi.

Anglijas un Velsas *Cilvēku audu akta* 1. daļas sestajā nodaļā ir noteikta kārtība, lai aizsargātu pieaugušu rīcībnespējīgu cilvēku tiesības. Gadījumā, ja rīcībnespējīgs pieaugušais nav izteicis savu atļauju vai aizliegumu, ir nepieciešama piekrišana, kas ir dota saskaņā ar Valsts sekretāra izdotā aktā noteiktu kārtību. Ja šāda piekrišana ir reģistrēta, tad tā ir ņemama vērā.³¹⁰ Tātad likums neizslēdz iespēju iegūt audus no mirušiem rīcībnespējīgiem, bet nosaka īpašu atļaujas došanas kārtību.

Savukārt Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*³¹¹ ir noteikts, ka ikviens pilngadīgs un rīcībnespējīgs cilvēks ir tiesīgs sniegt informāciju par savu piekrišanu vai atteikšanos audu un/vai orgānu izmantošanai pēc nāves. Audus no rīcībnespējīgiem mirušiem ir drīkst izņemt tikai tad, ja rīcībnespējīgs tuvinieks neieilst.³¹² Lietuvas likumā atļauta audu izņemšana no rīcībnespējīgiem pieaugušajiem, ja tiem nav tuvinieku, neatliekamajos gadījumos, kad atļauju ir tiesīgs dot ārstniecības personu konsīlijs.³¹³

Papildinot Latvijas tiesību normas, ir jāatceļ ierobežojums rīcībnespējīgiem izteikt un reģistrēt savu gribu, un jānodrošina tiesības izteikt gribu un to reģistrēt. Gadījumos, ja rīcībnespējīgie nav spējīgi izprast ziedošanas būtību, ir jāaizliedz audu izņemšana, jo pretējā gadījumā pastāv risks, ka rīcībnespējīgie pēc nāves tiek padarīti par audu ieguves avotiem.

³¹⁰ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris), Part 1, Subsection 6.

³¹¹ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

³¹² Ibid., Art. 7.

³¹³ Ibid, Art 8. part 2.

2.4. Cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošana pēc nāves

2.4.1. Informācijas iegūšana par Iedzīvotāju reģistrā esošajiem datiem

Cilvēks savas dzīves laikā ir tiesīgs atļaut vai aizliegt izmantot audus pēc nāves, tomēr līdz brīdim, kamēr cilvēka nāve nav iestājusies, atļaujas izmantošana nav iespējama. Līdz ar cilvēka nāves iestāšanos, katrā gadījumā, ja ir iespējams un nepieciešams iegūt mirušā audus, obligāti ir jānoskaidro, kāda ir bijusi cilvēka dzīves laikā izteiktā griba, kādu atļauju vai aizliegumu audu izņemšanai viņš dzīves laikā izteicis. Nedz Miruša cilvēka aizsardzības likumā, nedz kādā citā normatīvā aktā nav noteikta procesuālā kārtība miruša cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošanai.

MK 2003. gada 17.jūnija noteikumos Nr. 322 „*Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība*”³¹⁴ ir noteikta atļauja ārstniecības, zinātnes un mācību iestādēm saņemt ziņas no Iedzīvotāju reģistra. Tā ir iespējams noskaidrot tikai to personu gribu, kuras ir reģistrējušas savu atļauju vai aizliegumu Iedzīvotāju reģistrā. Visos pārējos gadījumos gribas noskaidrošanai regulējums nav pieņemts, lai gan tāds būtu nepieciešams.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. panta trešajā daļā ir noteikts, ka „*[k]ārtību, kādā ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādes pieprasa un saņem ziņas no Iedzīvotāju reģistra par aizliegumu vai atļauju izmantot personas ķermeni, audus un orgānus pēc tās nāves, nosaka Ministru kabinets*”. No minētās normas var secināt, ka ziņas par atļauju vai aizliegumu izmantot audus var pieprasīt un tās ir izsniedzamas trim dažādiem subjektiem: 1) ārstniecības iestādēm; 2) izglītības iestādēm; 3) zinātnes iestādēm.

Normā gan nav norādīti tie mērķi, kādu sasniegšanai ziņas būtu tiesiski pieprasīt un arī sniegt. Taču ir dots deleģējums MK izdot noteikumus, kas regulē kārtību, kādā minētās iestādes pieprasa un saņem ziņas no Iedzīvotāju reģistra par tajā reģistrēto atļauju vai aizliegumu izmantot ķermeni un audus. Saskaņā ar normā iekļauto

³¹⁴ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība: MK noteikumi nr. 322. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 21. jūnijs nr. 94.

deleģējumu, MK 2003. gada 17. jūnijā ir izdevis noteikumus Nr. 322 „*Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība*”.³¹⁵ Šo noteikumu 13. punktā ir noteikts:

„Pārvalde rakstiski vai izmantojot tiešsaistes datu pārraidi bez maksas izsniedz reģistrā iekļautās ziņas par aizliegumu vai atļauju izmantot personas ķermeni, audus un orgānus pēc nāves tām ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādēm, kurām normatīvajos aktos, kas regulē miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā, ir noteiktas tiesības nodarboties ar dzīva vai miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu un izmantošanu.”³¹⁶

MK ir norādījis, ka normatīvajos aktos ir noteiktas tās iestādes, kurām ir tiesības nodarboties ar miruša cilvēka audu izņemšanu un izmantošanu, precīzi nedodot norādi uz kādu konkrētu tiesību avotu. Normas interpretācija liek secināt, ka MK noteikumi prasa, lai būtu nosauktas konkrētas ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādes. Tiesiskā regulējuma izpētes procesā iegūtie dati ļauj secināt, ka normas, kas nosaka tās iestādes, kuras ir tiesīgas nodarboties ar audu izņemšanu un izmantošanu, nepastāv. Tādēļ analizējamās normas piemērošana nav iespējama līdz brīdim, kamēr šādas normas tiks izdotas.

Tā kā normatīvajos aktos nav noteiktas tās iestādes, kuras ir tiesīgas iegūt ziņas no Iedzīvotāju reģistra, tiesiski precīzi ievērot spēkā esošās normas nav iespējams, jo tad būtu jāsecina, ka neviena iestāde no *Iedzīvotāju reģistra* ziņas iegūt nedrīkst un *Iedzīvotāju reģistrs* nedrīkst sniegt ziņas par personu reģistrētām atļaujām vai aizliegumiem. Ņemot vērā to, ka audu iegūšana no mirušajiem ir nozīmīga un nepieciešama, pirmkārt, slimu cilvēku ārstēšanai, tiesību normu trūkums jārisina, piemērojot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā ietverto vispārīgo atļauju ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādēm saņemt ziņas no Iedzīvotāju reģistra. Būtu jāvērs *Veselības ministrijas* uzmanība uz konstatēto nepilnību, bet ministrijai būtu jāprecizē audu izņemšanu reglamentējošie normatīvie akti, nosakot tās iestādes, kurām ir tiesības nodarboties ar audu izņemšanu un saņemt ziņas no Iedzīvotāju reģistra.

MK noteicis, ka ziņas par vienu vai divām personām sniedz piecu darba dienu laikā. Lai varētu izmantot tiešsaistes datu pārraidi, iestādei ir jānoslēdz līgums ar *Iedzīvotāju reģistru*, tai ir jānorāda ziņu saņēmēja rekvizīti (nosaukums, reģistrācijas numurs), pastāvīgā interneta protokola adrese, kas nepārprotami norāda uz lietotāja datoru datu pārraides tīklā, ja lietotājs datu pārraidei neizmanto valsts nozīmes datu

³¹⁵ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība: MK noteikumi nr. 322. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 21. jūnijs nr. 94

³¹⁶ Turpat.

pārraides tīklu, un tās atbildīgās personas tālruna numurs un elektroniskā pasta adrese, kura tiesīga pieprasīt attiecīgās ziņas.³¹⁷ Šī šobrīd spēkā esošā tiesiskā kārtība ziņu iegūšanai nav piemērota audu izņemšanas gadījumos. Audu izņemšanu parasti veic diennakts laikā pēc personas nāves konstatēšanas, bet orgānu izņemšana ir jāveic dažu stundu laikā, tādēļ MK noteikumos ir nepieciešams noteikt, ka ziņas *par Iedzīvotāju reģistrā* iekļautajām atļaujām vai aizliegumu ir sniedzamas nekavējoties (arī Iedzīvotāju reģistra datu bāzei ir jābūt pieejamai dažu stundu laikā).

Mirušā tuviniekiem MK noteikumos nr. 322 nav dotas tiesības saņemt ziņas no *Iedzīvotāju reģistra*, kas tiem būtu nepieciešamas, lai realizētu Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. un 11. pantā noteiktās tiesības informēt ārstniecības iestādi par mirušā gribu. Likuma 4. pantā ir noteikts, ka tikai tad, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu, tuvinieki ir tiesīgi informēt ārstniecības iestādes, tādēļ tuviniekiem ir jānodrošina tiesības ļoti īsā laikā saņemt ziņas par mirušā cilvēka reģistrēto atļauju vai aizliegumu. Jāatzīmē, ka spēkā esošais tuvinieku tiesību regulējums ir pārlietu ierobežojošs kontekstā ar mirušā gribas noskaidrošanu un tuvinieku tiesību aizsardzību, tādēļ vispirms ir nepieciešams mainīt tuvinieku tiesību realizēšanas kārtību, atcelt nosacījumu, ka tikai tad, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu, tuviniekiem rodas tiesības.

Lai pilnveidotu tiesisko regulējumu, ir precīzāk jānosaka tie tiesību subjekti, kas ir tiesīgi iegūt ziņas no Iedzīvotāju reģistra. Tāpat jānosaka, kādas ziņas katrā konkrētajā gadījumā ir izsniedzamas, piemēram, ja ārstniecības iestāde vēlas noskaidrot cilvēka gribu attiecībā uz audu izņemšanu pētniecībai, jāparedz, ka Iedzīvotāju reģistrs sniedz tikai tās ziņas, kas saistītas ar konkrēto mērķi, nevis visas reģistrā atrodamās ziņas.

2.4.2. Informācijas iegūšana no mirušā tuviniekiem un tās tiesiskā nozīme

Iedzīvotāju reģistrā reģistrēto atļauju skaits ir niecīgs, tādēļ cilvēka nāves gadījumā iegūt ziņas par cilvēka dzīves laikā izteikto gribu, izmantojot *Iedzīvotāju reģistra* datus, visdrīzāk nebūs iespējams iesnieguma neesamības dēļ. Neskatoties uz to, ka persona nav reģistrējusi savu gribu speciālā reģistrā, tiesisko noteikumu, kas ietverts Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā un nosaka dzīves laikā izteiktās gribas obligātumu un aizliegumu izmantot audus pret izteikto gribu, kā obligātu

³¹⁷ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība: MK noteikumi nr. 322. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 21. jūnijs nr. 94.

saistošu tiesību principu ir pienākums ievērot ikvienam, kas lemj par mirušā audu izņemšanu. Tā kā vispārīga kārtība cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošanai nav noteikta, bet iespēja reģistrēt gribu dzīves laikā ir ievērojami ierobežota administratīvu šķēršļu un informācijas trūkuma dēļ, dzīves laikā izteikto gribu noskaidrot ir iespējams, tikai saņemot informāciju no mirušā tuviniekiem. Tuvinieki realizē miruša tiesisko aizsardzību, tādēļ viņu loma audu izņemšanas procesā ir nozīmīga.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā ir reglamentētas tuvāko piederīgo tiesības audu izņemšanas gadījumos, proti:

"Ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu vai atļauju izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, šā cilvēka laulātajam, vecākiem, pilngadīgajiem bērniem, brāļiem vai māsām (turpmāk — tuvākie piederīgie) ir tiesības rakstveidā informēt ārstniecības iestādi (audu un orgānu ieguves centrus) par viņa dzīves laikā izteikto gribu."

Tātad minētais pants nosaka gan personas, kas var būt miruša cilvēka tuvākie piederīgie, gan viņu tiesības. Miruša cilvēka tuvākie piederīgie šā likuma ietvarā ir: 1) laulātais, 2) vecāki, 3) pilngadīgi bērni, 4) brāļi un māsas. Minētajām personām ir tiesības rīkoties sava tuvinieka - laulātā, bērna, vecāka, māsas vai brāļa nāves gadījumā.

No normas izriet, ka tajā minētās tiesības rodas tikai tad, ja Iedzīvotāju reģistrā nav iekļautas ziņas par personas atļauju vai aizliegumu izmantot mirušā ķermeni, audus un orgānus pēc nāves. Šādā gadījumā tuviniekam ir tiesības informēt ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu. Bet, ja Iedzīvotāju reģistrā ir ziņas par cilvēka dzīves laikā dotu atļauju vai aizliegumu, tad tuviniekiem tiesību rīkoties nav.

Lai īstenotu tiesības, kas noteiktas 4. pantā, tuviniekiem ir jāzina par atļaujas vai aizlieguma esamību Iedzīvotāju reģistrā, tādēļ viņiem ir nepieciešamība saņemt ziņas no Iedzīvotāju reģistra, bet tas nav iespējams, jo tuvinieki nav to personu vidū, kas ir tiesīgi saņemt informāciju no reģistra. Ja tuviniekiem ir informācija par to, ka atļauja vai aizliegums nav noformēts, tie var realizēt savas tiesības un rīkoties saskaņā ar normā noteikto.

Likums nenosaka rīcībnespējīgu personu tuvinieku tiesības, jo tajā nosacījums „ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu” nav izpildāms, jo Iedzīvotāju reģistrā savu atļauju

vai aizliegumu var reģistrēt tikai rīcībspējīgie. Jāsecina, ka likuma norma nepamatoti ierobežo tuvinieku tiesības rīcībnespējīgas personas gadījumā.

Likums paredz tuvinieku tiesības informēt ārstniecības iestādi, bet tikai vienā veidā, informācijai ir jābūt izteiktai rakstiski. Autoresprāt šī norma nepamatoti ierobežo likumā noteiktā miruša cilvēka aizsardzības mērķa sasniegšanu. Salīdzinājumā ar APL noteikto vispārējo administratīvi procesuālo kārtību, persona var griezties iestādē gan mutiski, gan rakstiski, bet iestāde pati noformē iesniegumu, Miruša cilvēka aizsardzības likuma noteikumi šādu kārtību piemērot neatļauj. Likumdevējs nav ņēmis vērā īpašo situāciju, kuru rada tuva cilvēka nāve, kad piederīgajiem ir ievērojami pārdzīvojumi tuvinieka zaudējuma dēļ, tādēļ viņu spējas racionāli un pragmatiski rīkoties ir ierobežotas. Prasība iesniegt rakstisku iesniegumu par audu izņemšanu tūlīt pēc tuvinieka nāves nenodrošina mirušā un viņa tuvinieku aizsardzību. Jādomā, ka šāda prasība tiesību aktos ir noteikta tikai ārstniecības iestāžu un personu interešu vārdā, lai radītu iespēju iegūt audus pēc iespējas lielākā apjomā.

Pētot Saeimas arhīva materiālus par likuma grozīšanas procesu 2004. gadā, var secināt, ka ārsti ir lobējuši nepamatoto tuvinieku tiesību ierobežojumu. Tā Latvijas Transplantācijas centrs sniedzis likumdevējam sekojošu viedokli: „Ārstiem nav iespēju uzzināt mirušā cilvēka tuvāko piederīgo skaitu, atrašanās vietas un iespējas ar viņiem sazināties. Ārstniecības personām nav pieejas tādu datu reģistriem. Ārstu rīcībā var būt dati tikai par tiem tuviniekiem, kas paši ir apmeklējuši slimnīcu un par to informējuši ārstus. Iespējams, ka piederīgo nemaz nav.”³¹⁸ Minētajam pievienojušies ārsti no Sirds ķirurģijas centra, norādot: „Orgānu izņemšanas brigādes rīcībā nav un nevar būt datu par potenciālā donora ģimenes sastāvu un tuvākajiem piederīgajiem, tāpēc ir izslēgta iespēja informēt tos par nodomu izņemt orgānus.”³¹⁹

Tieslietu ministrija ir iebildusi ārstu viedoklim, norādot: „Ne vienmēr mirušā cilvēka tuvākie piederīgie ir informēti par iespējamo donororgānu izņemšanas procedūru, pirmkārt, ir jānodrošina to informētība un tikai kā nākamais solis var sekot piederīgo izsniegta atļauja vai aizliegums audu un orgānu izņemšanai. Piedāvātajā 11. panta³²⁰ redakcijā netiek norādīts, ka piederīgais vispār tiks informēts par donororgānu izņemšanas operāciju, tādējādi viņš nebūs informēts arī par to, cik ilgā

³¹⁸ Latvijas transplantācijas centra vēstule [bez nr., bez datuma], saņemta Saeimā 2004. 14. janvāris, nepublicēta, pieejama Saeimas arhīvā.

³¹⁹ Latvijas Sirds ķirurģijas centra vēstule LR Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam 2004. 15. janvāris, nepublicēta, pieejama Saeimas arhīvā.

³²⁰ Arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pantā tika veikti grozījumi, kas ierobežoja tuvinieku tiesības.

laikā sniedzama atļaujoša vai aizliedzoša atbilde. Minētais nenodrošinās likumīgu mirušā cilvēka audu, orgānu izņemšanu.”³²¹ Savukārt Veselības ministrija, atbildot uz Transplantācijas centra priekšlikumu, secinājusi:

„Nesaņemot informāciju par sava mirušā tuvinieka plānoto orgānu izņemšanu, mirušā cilvēka tuvākie piederīgie nevarēs iesniegt orgānu ieguves centram rakstisku aizliegumu. [...] Minētais arguments par to, ka ārstiem nav iespēju uzzināt informāciju par cilvēka tuvākajiem piederīgajiem, nav pamatots, jo lielākajā daļā gadījumu stacionāra slimnieku medicīniskajās kartēs tiek norādīti slimnieka ģimenes locekļa, tuvinieka vai citu kontaktpersonu tālruņa numuri. Vēršam uzmanību, ka saskaņā ar spēkā esošo audu un orgānu transplantācijas kārtību, pacientu un viņa piederīgo informēšanu par transplantācijas jautājumiem, kā arī protokolu, piekrišanas, parakstu un citas nepieciešamās informācijas iegūšana ir jāveic [...] Transplantācijas centra transplantācijas koordinātoram.”³²²

Neskatoties uz konstruktīvajiem un pamatotajiem Tieslietu un Veselības ministrijas iebildumiem, likumdevējs pieņēma strikti ierobežojušu tuvinieku tiesību realizācijas modeli.

Likumā norādīts, ka informācija par mirušā dzīves laikā izteikto gribu ir sniedzama tikai ārstniecības iestādei, kas ir arī audu un orgānu ieguves centrs. Par to, kuri Latvijā ir audu un orgānu ieguves centri, normatīvajos aktos nekas nav teikts. MK 2007. gada 27. marta noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”³²³ 7. punktā ir paredzēts, ka donora audus, šūnas un orgānus transplantācijai iegūst, uzkrāj un uzglabā audu un orgānu ieguves un uzglabāšanas centros. Tālāk gan noteikumi nesatur norādes par to, kuri ir šie centri vai kādas tiesiskās pazīmes tos raksturo. Līdz minēto MK noteikumu spēkā stāšanās dienai audu ieguves centri bija nosaukti MK 2003. gada 15. jūlija noteikumos nr. 398 „*Cilvēku audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”³²⁴, kas kopš 2007. gada vairs nav spēkā. MK noteikumos nr. 208 ir noteikts, ka *Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūra*³²⁵ izveido, uztur un papildina

³²¹ TM vēstule 1 – 7.2/12. 2004. 22. janvāris, nepublicēta, pieejamas Saeimas arhīvā.

³²² VM vēstule Nr. S – 01 -11/444. 2004. 29. janvāris, nepublicēts, pieejamas Saeimas arhīvā.

³²³ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr.54, 14. punkts

³²⁴ Noteikumi par miruša cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas un izmantošanas kārtību medicīnā: MK noteikumi nr. 346. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 3.augusts, nr.115.

³²⁵ Iestāde, kas kopš 2009. gada 1. oktobra nepastāv

ieguves un uzglabāšanas centru reģistru³²⁶, aģentūras mājas lapā 2009. gadā tika publicēts pagaidu reģistrs.³²⁷ Tajā ir minētas septiņpadsmit audu ieguves un uzglabāšanas vietas. Jāatzīmē, ka minētā aģentūra ar 2009. gada 1. oktobri tika reorganizēta, bet MK noteikumos nr. 208 grozījumi nav veikti, tādēļ tie paredz, ka reģistru veidošanu un uzturēšanu veic neeksistējoša iestāde. Tāpēc jāsecina, ka nav iespējams izpildīt tiesību aktos noteikto kārtību.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas neietver informācijas sniegšanu izglītības vai zinātnes iestādēm, tādēļ var secināt, ka attiecībā uz šīm iestādēm 4. pantā ietvertās tuvinieku tiesības neattiecas. MK noteikumos nr. 208 ir norādīts, ka audu iegūšanas mērķis audu un orgānu ieguves centros ir transplantācija, nevis zinātnisko pētījumu vai mācību mērķi, tādēļ informēt audu iegūšanas centru, kuram ir tiesības iegūt audus tikai transplantācijai, bet ne citiem mērķiem, nebūtu nepieciešams. Tā kā audi pētniecībai un mācību mērķiem tiek iegūti un izmantoti, tad jādomā, ka vismaz daļu no tiem iegūst tie audu ieguves centri. Šāda prakse nebūtu pieļaujama, jo tā rada ievērojamu apdraudējumu tiesiski aizsargātām interesēm. Autore piedāvā grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantu, to papildinot sekojoši: „Audu izņemšanas iestādei ir pienākums informēt mirušā tuviniekus par iespēju ziedot audus likumā norādīto mērķu sasniegšanai. Mirušā tuviniekiem ir tiesības informēt atbildīgās iestādes par mirušā dzīves laikā izteikto gribu attiecībā uz audu ziedošanu. Audu izņemšana gadījumos, ja mirušais nav reģistrējies atļauju un tuvinieki iebilst, ir aizliegta.”

Mirušā gribas noskaidrošanas un tuvinieku tiesību aizsardzības kontekstā likuma 4. pantā ir iekļauts vēl viens ierobežojošs noteikums. Proti, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā ietvertais tuvinieku uzskaitījums ir izsmeļošs, bet praksē ir iespējamās situācijas, kurās nevar nodrošināt likuma normas un likuma mērķa sasniegšanu. Pirmkārt, likumā nav ietvertas to personu tiesības informēt par mirušā gribu, kas ir bijušas tuvās attiecībās ar mirušo, zina viņa izteikto gribu, bet nav nedz asinsradnieki, nedz laulātais. Ir zināms, ka daudzi pāri izvēlas kopdzīvi, laulību neregistrējot, bieži šiem cilvēkiem ir gan kopīga saimniecība, gan bērni. Kopdzīves laikā dzīvesbiedri var uzzināt cilvēka gribu attiecībā uz audu ziedošanu pēc nāves. Saskaņā ar likumā noteikto, dzīvesbiedrs, kas nav laulātais, nevar īstenot tiesības

³²⁶ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr.54, 14. punkts

³²⁷ Audu un orgānu ieguves un uzglabāšanas reģistrs <http://vsmtva.vec.gov.lv/web/PrintPreview.aspx?postid=158> (aplūkots 2010. 2. februārī)

mirušā interesēs, jo likums to neparedz. Minētais ierobežojums var skart gan heteroseksuālus pārus, gan homoseksuālus pārus. Heteroseksuālu pāru gadījumā ir iespējama situācija, kad laulātais, ar kuru kopdzīve vairs nepastāv, bet laulība nav oficiāli šķirta, var īstenot tiesības mirušā vārdā, bet tuvākais dzīvesbiedrs nevar. Homoseksuālu pāru gadījumos likums nedod tiesības partnerim paust mirušā gribu, to var darīt tikai mirušā asinsradnieki. Tāpēc jāuzskata, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā iekļautais tuvinieku uzskatījums ir nepilnīgs un to ir nepieciešams papildināt, nosakot, ka arī mirušā partneris un citi tuvinieki ir tiesīgi rīkoties.

PVO eksperti, analizējot mirušā tuvinieku tiesības kontekstā ar audu transplantāciju, norādījuši uz starptautiski aktuālajām problēmām un tuvinieku informēšanas nozīmīgumu. Par mirušā tuvinieku tiesībām audu izņemšanas gadījumos ir secināts:

„Neatkarīgi no piekrišanas shēmas, speciāli apmācītiem profesionāļiem, kas ir kompetenti iejūtīgi izrunāt mirušā audu un šūnu ziedošanu (ietverot donora vēsturi), ir jāvēršas pie sērojošiem piederīgajiem vai tiesību pārstāvjiem un jānodrošina atbalsts turpmāk. Cik vien iespējams, diskutējot par ziedošanu, dalībniekiem ir jāpiedomā par atbilstošas informācijas sniegšanu piekrītošajai pusei. Precīzs informācijas apjoms un informācijas dziļums bija strīdīgs jautājums [uz PVO apspriedi uzaicināto ekspertu vidū – autore piezīme]. Tādēļ, ka informācijas par audu un šūnu ziedošanu ir komplicēta un mainīga, prasīt pilnu informētu piekrišanu no emocionāli noskumuša cilvēka varētu būt dažiem par grūtu. [...] Piekrišana nevar būt spēkā, ja piekrītošā puse tiek maldināta vai piekrīt, balstoties uz nepatiesiem pieņēmumiem.”³²⁸

Ļoti reti, bet ir iespējams, ka mirušajam nav tuvāko piederīgo. Biežāk pastāv iespēja, ka mirušais dzīves laikā nav uzturējis kontaktus ar saviem tuviniekiem, tādēļ arī neviens par mirušo pēc viņa nāves neinteresējas. Šādos gadījumos Miruša cilvēka aizsardzības likums precīzu regulējumu attiecībā uz rīcību mirušā audu izmantošanai neietver. Tādēļ ir jāievēro likuma 2. pantā nostiprinātais aizliegums izmantot ķermeni un audus, jo ir iespējama rīcība, kas ir pretrunā ar dzīves laikā izteikto gribu.

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likumā nostiprinātā kārtība, kādā mirušā tuvinieki realizē tiesības, ir nepilnīga. Likuma 4. pantā ietvertos nosacījumus – „ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu”, kuru tuvinieka nāves gadījumā nav iespējams izpildīt, jo normatīvie akti nedod tiesības šīs ziņas iegūt. Tāpat nav normatīvo aktu, kas noteiktu, kuri ir audu un orgānu ieguves centri, tādēļ tuviniekiem

³²⁸ Shulz-Baldes A., Biller – Andorno N., Capron A.M. International perspectives in the ethics and regulation of human cell and tissue transplantation. Bulletin of the World Health Organization, December 2007, 85 (12), p. 942, pieejams <http://www.who.int/bulletin/volumes/85/12/06-038703.pdf> (aplūkots 2008. 23.septembris)

pašiem ir vispirms jānoskaidro, vai mirušais atrodas šādā centrā. Likumā noteiktā rakstveida informēšanas forma ir pārlieku ierobežojoša, tai nav tiesiskā pamatojuma.

Miruša cilvēka aizsardzības likumā nav ietverti visi mirušā tuvinieki, piemēram, dzīvesbiedrs, kas nav laulātais, vai mirušā pilnvarota persona, lai gan šādi cilvēki bieži būtu tie, kas ir vislabāk informēti par mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Tādēļ ir jāgroza Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā ietvertais tuvinieku saraksts, kā pirmo tuvinieku norādot mirušā dzīvesbiedru.

2.5. Audu izņemšana, ja miruša cilvēka griba nav zināma

2.5.1. Audu izņemšana valstīs, kuru tiesību aktos ir ietverta, t.s., „prezumētas piekrišanas” klauzula

Miruša cilvēka dzīves laikā izteikta atļauja vai aizliegums izņemt audus ir obligāti jāievēro. Gadījumos, ja mirušais dzīves laikā nav izteicis rīkojumus par audu izmantošanu pēc nāves, tad ir valstis, kurās normatīvi tiek atļauta audu izņemšana, bet citās tas ir aizliegts. „Būtībā tiek izšķirtas divas piekrišanas sistēmas: izteiktas piekrišanas sistēma un tā saucamā prezumētas piekrišanas sistēma. Pirmajā gadījumā donoram pašam pirms nāves ir jāatļauj vai jāaizliedz orgānu izņemšana pēc nāves.”³²⁹ „Šo sistēmu sauc arī par iekļaušanas (angl. – *opting-in* vai „*contracting – in*”) sistēmu. Otra ir t.s. „prezumētas piekrišanas” vai „izteikta aizlieguma” (angl. – „*opting out*” vai „*contracting out*”) sistēma, kur nav nepieciešama donora izteikta piekrišana, pietiek ar to, ka donors nav aizliedzis audu izņemšanu savas dzīves laikā.”³³⁰

Profesors *Hermanis Nēss* savu pētījumu rezultātā ir secinājis, ka tās ES valstis, kurās ir speciāli likumi orgānu [un audu – autores piezīme] izņemšanai, vairumā ir pieņēmušas „t.s., „izteikta aizlieguma” vai „prezumētas piekrišanas” sistēmu. Tikai trijās no ES dalībvalstīm – Vācijā, Nīderlandē un Apvienotajā Karalistē ir, t.s., izteiktas piekrišanas sistēma.”³³¹

„Izteikta aizlieguma sistēma dod ierobežotas iespējas, paredzot tiesības izteikti iebilst pret audu izņemšanu pēc nāves. Protams, tas atstāj iespēju neaizliegt, bet to

³²⁹ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 35 pēc Gevers S., Janssen A., Friele R. Consent systems for post mortem organ donation in Europe. *European Journal of Health Law*, 2004, p. 176.

³³⁰ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 35

³³¹ *Ibid.*, p. 51.

nevar uzskatīt kā rezultātu lēmumam neaizliegt un tādējādi dot netiešu piekrišanu. Vienkārši nav zināms, vai [persona] vēlējās piekrist vai nē. Bieži tiek lietots jēdziens „prezumēta piekrišana”, bet tas ir maldinoši. Izteikta aizlieguma modeļa pamatideja ir tāda, ka personas, kuru griba nav zināma, tiek uzskatītas par potenciālajiem donoriem. Viņu piekrišana tiek prezumēta [pieņemta par esošu – autores piezīme], lai arī griba nav zināma. Tiek prezumēts, ka konkrēta persona ir piekritusi, bet nav zināms, vai tiešām tā ir bijis vai nē. Šī iemesla dēļ prezumēta piekrišana nav reāla piekrišana, tā ir fiktīva vai hipotētiska piekrišana.”³³² Konkrētai personai nav bijis noteiktas pozīcijas. Tā ir būtiska atšķirība no izteiktas piekrišanas sistēmas tāpēc, ka lēmuma nepieņemšana tādā sistēmā tiesiski tiek pielīdzināta lēmumam nedot piekrišanu.³³³ Arī profesori *Džons Hariss (John Hariss)* un *Čārlzs Brains (Charles A Brin)* atzīst, ka prezumēta piekrišana ir ficija. Bez aktuālas/izteiktas piekrišanas nav piekrišanas³³⁴.

„Prezumētas piekrišanas” ideju personas autonomijas respekta kontekstā kā morāli apšaubāmu un riskantu ir atzinuši profesori *Toms Bīčems (Tom L. Beauchamp)* un *Džeims Čaildres (James Childress)*. Viņi norādījuši, ka audu izņemšana bez konstatētas piekrišanas, piemēram, ja cilvēks nav neko zinājis par šāda likuma pastāvēšanu, iespējams varētu tikt attaisnota ar kāda cita veida piekrišanu, vai vienkārši var uzskatīt, ka orgāni tiek izņemti bez kādas saiknes ar piekrišanu. Autonomijas respektēšanas principa piesaukšana ir maldinoša un bīstama, ja tiek izmantota ideja par piekrišanas pieņemumu. Ir riskanti un nepiemēroti mirušo, kas izmantots kā transplantācijai nepieciešamo orgānu avots, saukt par donoru arī tad, ja viņš nekad neko nav ziedojis un arī nav vēlējies ziedot.³³⁵

„Likumiem, kas nosaka izteikta aizlieguma nepieciešamību vai prezumētu piekrišanu, nav jānodrošina tiesības izteikt piekrišanu [orgānu] izņemšanai pēc nāves. Ja cilvēki piekrīt izņemšanai, viņiem nav nekā jādara, ja likums nosaka obligātu atteikšanos. Tomēr, lai noņemtu visas šaubas par orgānu ziedošanas tiesiskumu, ir

³³²Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007, p. 36
Citēts pēc Nys H. Organ transplantation. in Gevers J.K.M., Hondius E.H., Hubben J.H. *Health law, human rights and the Biomedicine Convention. Essays in honour of Henriette Roscam Abbing*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, p. 226-227; Erin C.A., Harris J. Presumed consent or contracting out. *Journal of Medical Ethics*, 1999, p. 365-366.

³³³ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 35 – 36.

³³⁴ Brin A.C., Harris J. Presumed consent or contracting out, Organ and Tissue Transplantation, Price D. Ed., Ashgate, Partmonth, 2006, p.201., pirmpublicācija *Journal of Medical Ethics*, 1999

³³⁵ Beauchamp T.L., Childress J.F. *Principles of Biomedical Ethics, fifth edition*. New York: Oxford University Press, 2001, p. 68

ieteicams nodrošināt iespēju piekrist, to izsakot. Tā tas ir Beļģijā, Dānijā, Igaunijā, Somijā, Grieķijā, Itālijā, Latvijā, Lietuvā, Slovēnijā un Zviedrijā.³³⁶

Jāatceras, ka ideja par, t.s., „prezumētas piekrišanas” sistēmu radās pagājušā gadsimta septiņdesmito gadu vidū, kad, attīstoties transplantācijas iespējām, sāka trūkt mirušu orgānu donoru, bet mirušie paši nebija dzīves laikā savu gribu izteikuši, un ģimenes nevēlējas dot atļauju orgānu izņemšanai tik bieži, kā tad būtu iespējams. Transplantologu sabiedrība Eiropā piedāvāja ar likumu noteikt, ka visi cilvēki ir orgānu donori, ja vien nav zināms aizliegums. Lai attaisnotu šādu iejaukšanos, idejas autori uzskatīja, ka šādā sistēmā obligāti ir trīs priekšnoteikumi:

- 1) likumā ir jābūt skaidri norādītai piekrišanas prezumpcijai, t.i., likumā ir jānosaka, ka indivīds, kurš dzīves laikā nav aizliedzis orgānu izņemšanu, piekrīt būt orgānu donors pēc nāves;
- 2) sabiedrībai ir jābūt labi informētai par šāda likuma nosacījumiem un par kārtību, kādā var reģistrēt aizliegumu;
- 3) aizlieguma reģistrācijas kārtībai ir jābūt vienkārši pieejamai ikvienam.³³⁷

Tika uzskatīts, ka, izpildot minētos noteikumus, tiesiski būs attaisnojama orgānu izņemšana gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, bet mirušā cilvēka orgānu var izmantot cita cilvēka dzīvības glābšanai. Idejas atbalstītāji cerēja, ka, izpildot minētos priekšnoteikumus varēs ievērot noteikumu saņemt obligāto piekrišanu. Tika domāts, ka par šo sistēmu visi vai lielākā daļa potenciālo donoru būs informēti un pieņems lēmumu, bet pieejamā reģistrācija nodrošinās, ka ikviens, kas nevēlas ziedot audus, reģistrēs aizliegumu. Diemžēl šīs prognozes nepiepildījās.

Francija bija viena no pirmajām valstīm, kas 1976. gadā pieņēma, t.s., „prezumētas piekrišanas” likumu.³³⁸ Franču likumdevēja pamat argumenti bija šādi:

- 1) likums ir efektīvs līdzeklis, lai modificētu cilvēku sociālo uzvedību un mentalitāti;
- 2) likumdevēja morālais un politiskais pienākums ir veicināt zinātnes progresu, dažreiz pat ja par to nāktos maksāt ar autoritāru pieeju pret sabiedrību kopumā;

³³⁶ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p.54

³³⁷ Capron A.M. *International Norms for Organ Transplantation*. European Association of Centres of Medical Ethics 21st Annual Conference. Zurich, Switzerland, 14 September, 2007.

³³⁸ Nowenstein G. *Organ Procurement rates: Does Presumed Consent Legislation Really Make a Difference ?* *Law, Social Justice & Global Development Journal (LGD)* 2004 (1), http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2004_1/nowenstein/ (aplūkots 2010. 6. aprīlī).

3) aizliegums ziedot orgānus pēc nāves ir tiesiski iracionāls un nav morāli attaisnojams nedz no reliģiska, nedz no materiālistiska skatu punkta.³³⁹

Empīriskie pētījumi ir pierādījuši, ka kopš likuma pieņemšanas Francijā tikai atsevišķos gadījumos ir ticis piemērots prezumētās piekrišanas likums un arī tad īpašā sociāli ekonomiskā kontekstā. Tāpat nav pierādījumu tam, ka kāda valsts sistēmiski piemērotu prezumētās piekrišanas likumu.³⁴⁰

Jāatzīmē, ka ir autori³⁴¹, kuri piedāvā noteikt, ka mirušais ķermenis ir publiska lieta. Ja mirušais tiktu atzīts par *res publica*, tad iespējams, ar likumu tiktu noteikts, ka audu izņemšana likumā norādītu mērķu sasniegšanai, piemēram, transplantācijai, notiek nevis, ievērojot viņa izteiktu piekrišanu vai izteiktu aizliegumu, bet tiek realizēts kā obligāts valsts varas akts. Komentējot šo ideju PVO eksperts *Djego Garsija (Diego Garcia)* norādījis: „Ja tiktu pieņemts, ka mirušu cilvēku orgāni ir publiskas lietas (angl. - *public goods*), tad ziedošana būtu analogiska ar citiem obligātiem pilsoniskiem pienākumiem. Šādai atļauja vairāk piemīt morāla, ne tiesiska, daba.”³⁴² *Djego Garsijas* ieskatā šāda rekomendācija 2003. gadā tika uzskatīta par radikālu, jo spēkā esošā sistēmā šāda pieeja būtu prettiesiska. Viņš arī norādīja, ka būtu vērts diskutēt par izteikto priekšlikumu.³⁴³

Autores ieskatā „prezumētās piekrišanas” principa piemērošana un audu izņemšana bez pierādījumiem, ka mirušais būtu piekritis ziedot vai ir zinājis par tiesībām noteikt aizliegumu, bet to nav darījis tāpēc, ka ir vēlējis būt audu donors, ir pretrunā gan audu iegūšanā nozīmīgajam altruistiskās un brīvas ziedošanas principam, gan nerespektē personas autonomijas un ķermeņa neaizskaramības tiesības. Ja valsts atļauj izmantot mirušos kā audu ieguves avotus, tikai normatīvi prezumējot piekrišanu, tad šāda pieeja ir kvalificējama kā valsts varas iejaukšanās personas ķermeņa neaizskaramībā, izmantojot likuma varu, lai iegūtu bioloģisku materiālu, kas ir nepieciešams, ir ļoti vērtīgs un iegūšana citādā ceļā liek valstij tērēt kādus papildus

³³⁹ Nowenstein G. Is Presumed Consent Legislation just Black Letter Law? Methodological and Theoretical Lessons from French Case. No grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 155 – 161.

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Skaft: Giordano S. Is the body a republic? *Journal of Medical Ethics*, 2005, no. 31, p. 470 – 475. Kreis H. Whose Organs are they, Anyway? No grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 140 – 143.

³⁴² Ethics, access and safety in tissue and organ transplantation: Issues of global concern. WHO report 2004, p. 10 - 11 http://www.who.int/ethics/topics/en/madrid_report_final.pdf (aplūkots 2010. 15. maijā).

³⁴³ Ibid.

līdzekļus. Faktiski, lietojot jēdzienu „prezumēta piekrišana”, tiek maskēta sistēma, kura pieļauj mirušā ķermeņa un audu izmantošanu valsts interesēs bez piekrišanas.

2.5.2. Mirušā piederīgo vai pārstāvja tiesības dod atļauju audu izņemšanai

„Pirmais princips visu valstu likumos, kas reglamentē [audu] izņemšanu, gan valstīs, kur spēkā ir izteiktas piekrišanas sistēma, gan tajās, kur spēkā izteikta aizlieguma sistēma jeb prezumētas piekrišanas sistēma, bez iebildēm respektēt izteiktu piekrišanu vai izteiktu aizliegumu.”³⁴⁴ Lai arī iespēja izteikt savu gribu attiecībā uz audu izņemšanu pēc nāves pastāv, ne katrs cilvēks dzīves laikā šīs tiesības realizē. Praksē minētā principa piemērošana ir ievērojami ierobežota, jo dzīves laikā piekrišanu vai aizliegumu audu ziedošanai reģistrē tikai daži cilvēki Latvijā un mazāk par pusi citās Eiropas valstīs. Pētījums, kas veikts Nīderlandē 2004. un 2005. gadā, liecina, ka 59% gadījumu, kad ārstniecības iestādē bija piemērots donors, donoru reģistrā datu nebija. Vēl 8% gadījumu bija reģistrēts, ka lēmumu var pieņemt tuvinieki vai kāds nozīmēts pārstāvis.³⁴⁵ Lielbritānijas transplantācijas organizācijas atskaitē ir norādīts, ka 2008. – 2009. gadā no 900 potenciālajiem donoriem 37% bija reģistrējušies orgānu ziedošanai, bet 39% radzenes ziedošanai.³⁴⁶

Atspoguļotie statistikas dati liecina, ka lielākā daļa potenciālo audu donoru dzīves laikā nav reģistrējuši savu atļauju vai aizliegumu izmantot audus pēc nāves, lai gan reģistrāciju skaits valstīs, kurās liela vērība tiek veltīta audu iegūšanas tiesiskumam, ir ievērojams, salīdzinot ar situāciju Latvijā. Latvijā faktiski netiek konstatēta iepriekš reģistrēta donora griba nevienā gadījumā, kad tiek lemts par audu izņemšanu. Cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas ievērošana ir nozīmīgs tiesiskas audu izņemšanas priekšnoteikums, bet „jo vairāk cilvēku nepieņems lēmumu dzīves laikā, jo biežāk radīsies nozīmīgs jautājums - kā rīkoties, ja lēmums nav pieņemts”.³⁴⁷ Lai nepieļautu mirušā audu prettiesisku izņemšanu, svarīgi ir noskaidrot mirušā dzīves

³⁴⁴ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 53.

³⁴⁵ Leiden van H., Jansen E.N, Haase – Kromwijk B.J.J.M, Heemskerk M.B.A., Smand C.R., Buijzer de E., Hoitsma J.A. Consent for Donation in The Netherlands: relation between Registration and Relatives' Consent. Grām: Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects. Towards a Common European Policy, ed. Weimar W., Bos M.A., Busschbach J.J. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 146.

³⁴⁶ UK Transplant, Transplant Statistics (2008- 2009), http://www.uktransplant.org.uk/ukt/statistics/transplant_activity_report/current_activity_reports/ukt/2008_09/transplant_activity_uk_2008-09.pdf (aplūkots 2010. 15. maijā)

³⁴⁷ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 53

laikā izteikto gribu no personām, kam tā varētu būt zināma, t.i., no mirušā radniekiem vai citām tuvām personām.

Latvijā līdz 2004. gada 30. jūnijam³⁴⁸ gadījumos, ja mirušā griba nebija zināma, audus drīkstēja izņemt tikai tad, ja neiebilda neviens no tuvākajiem piederīgajiem. Kopš 2004. gada, kad tika grozīts Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pants, tuviniekiem likumā nav dotas tiesības nedz iebilst pret audu izņemšanu, nedz arī dot tai atļauju. Tuvinieki ir tiesīgi tikai informēt ārstniecības iestādi par mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Kā minēts iepriekš, šādu tiesisko kārtību pieprasīja transplantologi³⁴⁹ un sirds ķirurgi³⁵⁰. Lai arī dokumentos minētie argumenti bija daļēji nepatiesi, Saeima pieņēma grozījumus, kas tuviniekiem nedod tiesības pieņemt lēmumu.

Lai nodrošinātu Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto mērķu īstenošanu, šobrīd spēkā esošais regulējums ir jāmaina. Tā kā vispārējais tiesību princips nosaka, ka miruša cilvēka ķermenis ir neaizskarams un to drīkst izmantot tikai saskaņā ar viņa dzīves laikā izteikto gribu, audu izņemšana bez mirušā dzīves laikā izteiktas atļaujas, viņa tuvinieku vai speciāli pilnvarotas personas dotas atļaujas, nedrīkstētu notikt. Kā minēts nodaļā³⁵¹, kur analizēti transplantācijas noteikumi, audu izņemšana bez atļaujas vērtējama kā valsts varas neattaisnota iejaukšanās mirušā ķermenī, padarot mirušo par audu ieguves objektu.

ES valstu tiesību normās ietvertās tuvinieku tiesības pieņemt lēmumu par miruša cilvēka audu un orgānu ziedošanu gadījumos, ja mirušais dzīves laikā nav izteicis piekrišanu un likums atļauj izņemt audus bez mirušā izteiktas piekrišanas (tās ir valstis ar izteikta aizlieguma sistēmu, kurai pretēja ir izteiktas piekrišanas sistēma, kas aizliedz audu izņemšanu bez piekrišanas), profesors *Hermans Nēss* iedala trijās kategorijās:

- 1) ļoti strikta izteikta aizlieguma sistēma, kad likums nedod tiesības tuviniekiem pēc nāves atļaut vai aizliegt audu ziedošanu, lai arī dažos gadījumos likums pieļauj, ka tuvinieki tiek informēti par paredzēto audu izņemšanu (t.s. Franču modelis);

³⁴⁸ Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā””: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. jūnijs, nr. 96.

³⁴⁹ Latvijas transplantācijas centra vēstule [bez nr., bez datuma], saņemta Saeimā 2004. 14. janvāris, nepublicēts, pieejams Saeimas arhīvā.

³⁵⁰ Latvijas Sirds ķirurģijas centra vēstule LR Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam 2004. 15. janvāris, nepublicēts, pieejams Saeimas arhīvā.

³⁵¹ Sīkāk skatīt šī darba 3.3 nodaļā.

- 2) strikta izteikta aizlieguma sistēma, kad likums dod tuviniekiem tiesības aizliegt audu izņemšanu pēc nāves (t.s. Beļģu modelis);
- 3) mazāk strikta izteikta aizlieguma sistēma - likums dod tiesības tuviniekiem piekrist audu izņemšanai (t.s. Dāņu modelis).³⁵²

Lai arī teorētiskā tiesību normu analīze ļauj secināt, ka ir valstis, kur tiesību normas tuviniekiem nedod tiesības pieņemt lēmumu, piemēram, Francijā, tomēr empīriskie dati pierāda³⁵³, ka faktiski arī šajās valstīs mirušā tuviniekiem tiek sniegta informācija par iespēju izmantot mirušo kā audu donoru, un gadījumos, ja mirušā tuvinieki audu izņemšanu aizliedz, audi izņemti netiek.

Tiesību normas pašas par sevi neatrisina problēmu situācijās, kad mirušā gribā nav zināma, bet viņa audus būtu iespējams izņemt un izmantot. Autore pilnībā piekrīt profesors *Hermaņa Nēsa* izteiktam viedoklim, proti, „abas sistēmas, gan aizlieguma reģistrēšanas, gan piekrišanas sistēma sastopas ar problēmu, jo abās ir grūti atrast samērīgu risinājumu starp diviem konkurējošiem nosacījumiem. Pirmais nosacījums pieprasa respektēt mirušā cilvēka tuviniekus un neradīt viņiem papildu apgrūtinājumu pieņemt sarežģītu lēmumu tūlīt pēc tuvinieka zaudēšanas. Respekts pret tuviniekiem pieprasa, lai viņi netiktu izslēgti no lēmumu pieņemšanas, kas ir otrs nosacījums”.³⁵⁴

Jāievēro, ka mirušā tuviniekiem piemīt noteiktas, bet ierobežotas tiesības rīkoties ar mirušā cilvēka ķermeni, piemēram, tuvinieku tiesības mirušo sagatavot apbedīšanai un apbedīt. Tuvinieki ir tiesīgi pieprasīt gan savu tiesību aizsardzību, gan mirušā tiesību aizsardzību gadījumos, ja notiek kādas darbības, kuru tiesiskumu var apšaubīt. Tāpēc ir svarīgi iesaistīt tuviniekus lēmumu pieņemšanā, jo tā iespējams nodrošināt tiesību aizsardzību. ES ētikas pētnieku grupa ir atzinusi: „Ja personas gribā nav zināma un tiek piemērota „prezumētas piekrišanas sistēma”, ārstiem ir jānodrošina, lai radniekiem un tuviniekiem būtu iespēja izteikt mirušās personas izteiktās vēlmes, un tās ir jāņem vērā.”³⁵⁵

³⁵² Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 52

³⁵³ Skatīt piemēram, Nowenstein G. Is Presumed Consent Legislation just Black letter Law? Methodological and Theoretical Lessons from the French Case, Book: Weimar W., Bos M.A., Busschbach J.J. (Eds.) *Organ Transplantation Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 155 – 162 vai Neades B.L. Healthcare Professionals' Experiences in Applying Presumed Consent Legislation in Organ Donation in Three European Countries: A Phenomenological Study, Book: Weimar W., Bos M.A., Busschbach J.J. (Eds.) *Organ Transplantation Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008, p. 150 -154.

³⁵⁴ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 55

³⁵⁵ Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission

Anglijā un Velsā, kur spēkā ir izteiktas piekrišanas likums, tuviniekiem ir visai plašas tiesības rīkoties gadījumos, ja mirušais dzīves laikā nav reģistrējis savu atļauju vai aizliegumu audu izņemšanai pēc nāves. Cilvēks dzīves laikā var lēmumu nepieņemt, nozīmējot kādu citu personu, kas pēc viņa nāves pieņems lēmumu par audu ziedošanu. Ja šāda persona nav nozīmēta, tad piekrišanu audu izņemšanai var dot persona, kas ir bijusi īpaši tuvās [likumā teikts „kvalificējošās attiecībās” – autores piezīme] attiecībās ar mirušo, proti, mirušā dzīvesbiedrs vai partneris, kāds no vecākiem vai bērns, māsa vai brālis, vecvecāks vai mazbērns, māsas vai brāļa bērns, pamāte vai patēvs, pusmāsa vai pusbrālis, ilglaicīgs draugs.³⁵⁶ Likums paredz, ka tad, ja kādu īpašu apstākļu dēļ nav iespējams sasniegt personu, kas ir pilnvarota mirušā vārdā piekrist vai atteikties, piekrišanu nav iespējams saņemt.³⁵⁷

Katram cilvēkam dzīves laikā ir dotas tiesības nozīmēt vienu vai vairākus savus pārstāvjus, kuri būtu pilnvaroti dot piekrišanu audu izmantošanai pēc nāves. Pārstāvjiem var piešķirt tiesības dot vispārīgu piekrišanu, vai piekrist tikai kādai konkrētajai likumā norādītajai aktivitātei. Pārstāvja deleģēšanu var veikt gan mutiski, divu liecinieku klātbūtnē, gan rakstiski, parakstot šo pilnvaru pašrocīgi viena liecinieka klātbūtnē vai parakstot to pilnvarotajam pilnvaras devēja un viena liecinieka klātbūtnē. Pilnvaru var noformēt arī kā gribas aktu saskaņā ar šos aktus regulējošajiem likumiem. Šādu pilnvarojumu var mainīt vai atsaukt jebkurā laikā.³⁵⁸

Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likuma*³⁵⁹ 11. pants regulē gadījumus, kā drīkst rīkoties, ja mirušā donora griba nav zināma. Tajā noteikts:

„Ja nav zināms, vai persona ir izteikusi savu gribu attiecībā uz orgānu izņemšanu, piekrišanu orgānu izņemšanai pēc personas nāves var dod dzīvesbiedrs vai cits dzīvais partneris, vai, gadījumā, ja šī persona nav pieejama, nekavējoties atrodams pieaudzis radnieks. Ja persona ir nepilngadīgs divpadsmit vai vairāk gadus vecs, piekrišanu izņemšanai pēc viņa nāves var dot vecāki, ja vecāki ir tiesiski bērna pārstāvji, vai citos gadījumos, bērna tiesiskais aizbildnis.”

Tātad likums nosaka, ka ārsts piekrišanu var saņemt no minētajām personām. Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietverto pienākumu aizsargāt miruša cilvēka ķermeni un nepieļaut audu izņemšanu bez atļaujas var realizēt tikai tad, ja

http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

³⁵⁶ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2010. 14. janvāris), Part 2, Subsection 27.

³⁵⁷ Ibid., Part 1, Subsection 3

³⁵⁸ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2010. 14. janvāris), Part 1, Subsection 4

³⁵⁹ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2009. 8. novembris)

likumdevējs nosaka precīzu kārtību gan aizsardzībai, gan audu iegūšanai. Tāpēc likumā ir jānosaka, kā mirušā tuvinieki ir tiesīgi rīkoties gadījumos, ja mirušā griba par audu ziedošanu kādam no noteiktajiem mērķiem nav zināma.

Iespējamās arī situācijas, kad miruša cilvēka tuvinieku starpā ir atšķirīgs viedoklis par atļauju audu izņemšanai. Nīderlandē likums regulē arī šādus gadījumus, nosakot, ka, ja viedoklis radnieku vai vecāku starpā atšķiras, tad piekrišanu nevar dot.³⁶⁰ Līdzīgi būtu jānosaka arī Latvijas likumā, jo strīdi tuvinieku starpā nav reta parādība, tādēļ ar likumu noteikta rīcība var palīdzēt šos gadījumus risināt. Pētnieki secinājuši, ka Nīderlandē parasti, lai arī tas nav noteikts ar likumu, tiek prasīts tuviniekiem, vai viņi piekrīt izņemšanai arī tad, ja mirušais ir izteicis piekrišanu.³⁶¹

Lietuvā *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likuma*³⁶² 8. pantā detalizēti ir noteikta kārtībā, kas jāievēro, ja mirušais dzīves laikā savu gribu nav reģistrējis, ja personas griba nav zināma. Ja persona savu gribu dzīves laikā nav izteikusi, tad ir atļauta audu un/vai orgānu izņemšana, ievērojot šādus noteikumus:

1. Ja pret to neiebilst un tam piekrīt tuvinieki;
2. Ja nav iespējams noskaidrot mirušā gribu, tādēļ, ka nav zināmi piederīgie un situācija ir steidzama.

Tātad Lietuvā tuviniekiem ir tiesības iebilst, tādējādi aizliedzot audu iegūšanu. Tāpat minētajā Lietuvas likumā ir noteikta kārtība, kādā secībā tuvinieki var izteikt savus iebildumus pret audu izņemšanu, proti, mirušā dzīvesbiedrs, vecāki (aizbildņi, adoptējušie vecāki), pilngadīgi bērni (adoptētie bērni), māšas un brāļi. Ja secīgi pirmais tuvinieks ir piekritis, tad pārējiem minētajiem tuviniekiem nav jājautā. Piekrišana audu un/vai orgānu izņemšanai ir jānoformē rakstiski. Lietuvā atsevišķi tiek regulēti gadījumi, kad mirušā gribu nav iespējams noskaidrot, radnieki nav zināmi un situācija ir steidzama. Šādā situācijā lēmumu par audu/vai orgānu izņemšanu drīkst pieņemt ārstniecības iestādes izveidots konsīlijs. Konsīlijā ietilpst medicīnas ētikas komitejas pārstāvis, ārstējošais ārsts, slimnīcas nodaļas vadītājs, kurā pacients tika ārstēts, vai administrācijas pārstāvis. Personas, kas varētu būt ieinteresētas no konkrētās personas izņemto audu un/vai orgānu transplantācijas

³⁶⁰ Ibid., Section 11.3

³⁶¹ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 53

³⁶² Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

procesā, nedrīkst piedalīties lēmuma pieņemšanā. Savukārt ārsts, kas ir piedalījies lēmuma pieņemšanā, nedrīkst piedalīties transplantācijas procesā.³⁶³

Savukārt Igaunijā, kurā pastāv izteikta aizlieguma sistēma, *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*³⁶⁴ ir noteikts, ka gadījumos, ja mirušais gribu nav izteicis, audu un orgānu izņemšana ir atļauta, bet ir jāievēro vairāki nosacījumi:

1. Ārstam, kas iepriekš ir ārstējis mirušo, sazinoties ar mirušā radniekiem, ir pienākums (ja vien iespējams), noskaidrot mirušā dzīves laikā pausto gribu.
2. Radnieki šā likuma izpratnē ir brāļi, māsa, likumīgs pārstāvis, laulātais vai dzīvesbiedrs.

Igaunijā ārstam, kas pirms nāves ir ārstējis mirušo, ir pienākums sazināties ar norādītajiem tuviniekiem un noskaidrot mirušā dzīves laikā pausto gribu. Ja mirušā tuviniekiem griba nav zināma, tad likums atļauj izņemt audus. Igaunijas likumā arī noteikts, ka tuviniekiem nav tiesību aizliegt audu izņemšanu, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis. Autores ieskatā Igaunijas likumā ietvertie noteikumi audu izņemšanai, ja mirušā griba nav zināma, ir līdzīgi noteikumiem Latvijā. Proti, likums atļauj valsts varas pilnvarotām personām pārkāpt mirušā neaizskaramību, padarot mirušo par audu ieguves objektu.

Lai precizētu rīcību gadījumos, kad mirušā griba nav zināma, autore piedāvā izdarīt grozījumus Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā. Daļā par rīcību ar miruša cilvēka ķermeni pēc nāves un audu izņemšanu kontekstā ar mirušā tuvinieku tiesībām rīkoties, ir nepieciešams gan grozīt spēkā esošo normu, gan papildināt pantu ar jaunām normām. Pirmkārt, ir jāatjauno Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. panta norma, kas līdz 2004. gadam noteica, ka audu izņemšana ir aizliegta, ja pret to iebilst tuvinieki. Otrkārt, jāpapildina likuma 4. pants ar normu, kas paredz ikviena tiesības nozīmēt vienu vai vairākus pārstāvjus lēmumu pieņemšanai par audu izņemšanu, rīcību ar ķermeni pēc šīs personas nāves. Tuviniekam vai pilnvarotam pārstāvim, kuram ir pienākums rūpēties par mirušā tiesisko interešu aizsardzību kopumā, ir jānodrošina pirmtiesības aizliegt mirušā izmeklēšanu un audu izņemšanu, ja mirušā griba nav zināma.

³⁶³ Ibid., Art. 8.

³⁶⁴ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

Izteiktos priekšlikumus ir iespējams īstenot, grozot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantu sekojoši:

- 1) izteikt panta pirmo daļu šādā redakcijā: „Mirušā pārstāvim un/vai tuviniekam ir tiesības informēt iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu attiecībā par audu un/vai ķermeņa ziedošanu likumā minēto mērķu sasniegšanai. Iestādes amatpersonām ir pienākums informēt mirušā pārstāvi un/vai tuvinieku par mirušā dzīves laikā izteikto un reģistrēto gribu attiecībā uz audu ziedošanu.”
- 2) papildināt 4. pantu ar otro daļu šādā redakcijā: „Mirušā pārstāvim un/vai tuviniekam ir jāsniedz informācija par audu ziedošanas iespēju un procesu viena vai vairāku likumā minēto mērķu sasniegšanai. Mirušā pārstāvim vai tuviniekam, ņemot vērā sniegto informāciju, ir tiesības dot atļauju vai aizliegt audu izņemšanu gadījumos, ja mirušā cilvēka griba nav reģistrēta un nav zināma.”
- 3) papildināt 4. pantu ar trešo daļu šādā redakcijā: „Ikvienam pilngadīgam un rīcībspējīgam cilvēkam dzīves laikā ir tiesības nozīmēt pārstāvi visu vai konkrētu ar šajā likumā noteikto tiesību īstenošanu saistītu lēmumu pieņemšanai. Pārstāvja nozīmēšana jānoformē rakstiski, reģistrējot pārstāvja pilnvaras publiskā reģistrā vai sastādot privātu dokumentu.”
- 4) papildināt 4. pantu ar ceturto daļu šādā redakcijā: „Mirušā tuvinieks šā likuma ietvarā ir pilngadīga un rīcībspējīga persona, kas mirušajam ir bijis dzīvesbiedrs vai partneris, vecāks vai bērns, māsa vai brālis, vecvecāks vai mazbērns, māsas vai brāļa bērns, pamāte vai patēvs, pusbāsa vai pusbrālis, ilgstošs draugs. Likumā minētas tuvinieka tiesības tiek realizētas secīgi, ievērojot šajā normā ietvertu uzskaitījumu.”

2.5.3. Audu izņemšana valstīs, kuru tiesību aktos ir ietverta t.s. „izteiktas piekrišanas” klauzula

Kā jau minēts iepriekšējā nodaļā, gadījumos, ja tiesību aktos ir ietverts izteiktas piekrišanas modelis, tad „donoram pašam pirms nāves ir jāatļauj vai jāaizliedz orgānu

izņemšana pēc nāves”.³⁶⁵ „Nedaudz atšķirīgs ir variants, kad potenciālais donors ir pilnvarojis kādu pārstāvi pieņemt lēmumu pēc donora nāves.”³⁶⁶ Izteiktas piekrišanas princips ir noteikts Nīderlandē, Apvienotajā Karalistē³⁶⁷ un Vācijā, kur audu izņemšana transplantācijai ir atļauta tikai tad, ja persona dzīves laikā vai likumā norādītie pārstāvji ir devuši atļauju audu izņemšanai.

„Izteiktas piekrišanas sistēmā audu izņemšana pēc nāves ir iespējama vienīgi tad, ja mirušā griba ir precīzi zināma. Ja vien pastāv šaubas par mirušā gribu, tad nedrīkst izņemt orgānus, ja vien mirušais dzīves laikā nav nozīmējis pārstāvi, kas ir tiesīgs dot vai atteikt piekrišanu mirušā vārdā. Tomēr ir grūti saprast kā kāds cits, pat tad, ja tas ir tuvinieks, var dot piekrišanu izņemšanai pēc nāves mirušā vietā.”³⁶⁸

Tā Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likums*³⁶⁹ nosaka, ka orgāni un audi var tikt izņemti tikai tādā gadījumā, ja ir saņemta skaidri izteikta donora piekrišana.³⁷⁰ Saskaņā ar minētā likuma 9. panta pirmajā daļā noteikto:

*„Pieaugušie un bērni, vecāki par divpadsmit gadiem, kuri ir spējīgi atbilstoši izvērtēt savas intereses šajos jautājumos, var piekrist orgānu vai atsevišķi izvēlētu orgānu izņemšanai pēc savas nāves, vai var atzīmēt savus aizliegumu šādai izņemšanai.”*³⁷¹

Likums nosaka, ka izņemt audus gadījumos, ja nav saņemta piekrišana, ir aizliegts.

Nīderlandes likuma 9. panta otrajā daļā ir noteikti vairāki veidi, kā persona var noformēt piekrišanu vai atteikšanu kļūt par donoru:

1. Aizpildot un iesniedzot reģistrācijai donora formu (noteikta likuma 10. pantā).
2. Ja personas vēlas lēmumu par orgānu izņemšanu pēc nāves atstāt saviem pārdzīvojušiem radniekiem vai kādai citai nosauktai personai, tā var darīt zināmu savu gribu, izmantojot rakstisku formu.³⁷²

³⁶⁵ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 35
Cītēts pēc S. Gevers, A. Janssen and R. Friele, “Consent systems for post mortem organ donation in Europe”, *European Journal of Health Law*, 2004, 176.

³⁶⁶ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 35.

³⁶⁷ Sīkāk skatīt: Cilvēka audu iestāde. www.hta.gov.uk Anglijā un Velsā to reglamentē 2004. gadā pieņemtais Cilvēka audu likums, bet Skotijā 2006. gadā pieņemtais Skotijas Cilvēka audu likums.

³⁶⁸ Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007. p. 35.

³⁶⁹ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

³⁷⁰ Ibid. p. 6.

³⁷¹ Ibid., Section 9.1.

³⁷² Ibid.

Likums arī norāda, ka piekrišana var tikt ierobežota attiecībā uz kādiem atsevišķi izvēlētiem orgāniem, piemēram, persona piekrīt būt nieru donors, bet sirds izņemšanu aizliedz. Normatīvi tiek pieņemts, ka, ja persona ir piekritusi orgānu izņemšanai, tad viņa piekritusi gan orgānu un audu izmantošanai transplantācijas nolūkos, gan ar transplantāciju saistītai pētniecībai gadījumos, ja orgāns nav piemērots implantācijai. Ir iespējams aizliegt kādu no minētajiem izmantošanas veidiem.³⁷³ Tā kā piekrišana atsevišķām darbībām ir tiesiski nozīmīga, bet parasti cilvēki piekrīt gan audu izņemšanai, gan to transplantēšanai kā medicīniskam procesam kopumā, tad acīmredzot Nīderlandes likumdevējs uzskatījis, ka atsevišķu piekrišanu katrai darbībai nav nepieciešams noformēt, bet var prezumēt. Tāpat likums precīzi nosaka, attiecībā pret kādu no šīm darbībām var noteikt aizliegumu, kas ir respektējams un izpildāms.

Nīderlandes likums paredz tiesības jebkurā brīdī atsaukt vai mainīt piekrišanu, nosakot: „*Gribas izteikums par orgānu izņemšanu var tikt atsaukts jebkurā laikā, aizpildot un iesniedzot reģistrācijai nākošo donora formu.*”³⁷⁴ Tātad cilvēka brīvība izlemt par audu ziedošanu, kā arī mainīt iepriekš pieņemto lēmumu, ir nostiprināta likumā. Tas nepieciešams tādēļ, ka cilvēka dzīves laikā var mainīties viņa uzskati un griba attiecībā uz dažādām dzīves norisēm, tajā skaitā attiecībā uz audu ziedošanu pēc nāves. Tā kā tiesiski obligāti jānodrošina brīvprātīga audu ziedošana, svarīgi ir likumā paredzēt procedūru, kas ievērojama gadījumos, kad griba mainās. Nīderlandes likumā minētie nosacījumi skaidri paredz, ka iepriekš izteiktu piekrišanu var atsaukt jebkurā laikā, bet procesuāli atsaukšanu izdara, iesniedzot nākamo donora formu. Salīdzinot jāsecina, ka Latvijas tiesību normās netiek reglamentēta atļaujas vai aizlieguma maiņa, kā arī nav noteikta kārtība, kādā to noformē, tāpēc pēc analogijas jāpiemēro vispārējā kārtība un hronoloģiski jaunākajam dokumentam ir jānosaka tiesiski saistošs raksturs.

Gribas noformēšana Nīderlandē ir iespējama vairākos veidos. Likumā ir paredzēts, ka to var darīt, nosūtot speciālu donora reģistrācijas formu reģistram, kura sīkāku darbību reglamentē iekšējie normatīvie akti. Lai arī likums nosaka īpašu formu, bet tā nav obligāta, jo saskaņā ar analizējamā likuma 9. panta ceturtajā daļā noteikto, griba var tikt izteikta kā paziņojums, kas ir datēts un donora pašrocīgi

³⁷³ The Organ Donation Act, International Publication Series Health, Welfare and Sport Nr.3, Hague, 2000., p.7 -8.

³⁷⁴ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris).

parakstīts.³⁷⁵ Tātad arī vienkāršs gribas izteikums, kas ir datēts un donora paša parakstīts, ir derīgs un izmantojams kā atļauja audu izņemšanai. Kā jau minēts iepriekš, Latvijā šāda privāta rakstiska gribas izteikšanas kārtība nav paredzēta, bet būtu nepieciešama, jo privāts gribas izteikšanas veids ir izmantojams, lai precīzi uzzinātu cilvēka dzīves laikā dotu atļauju vai noteiktu aizliegumu audu izņemšanai pēc nāves.

Anglijā un Velsā *Cilvēka audu likuma* 1. pantā norādīto mērķu sasniegšanai obligāti ir saņemt piekrišanu, kas ir likumā nostiprinātais pamatprincips audu izņemšanai un tiesiskai izmantošanai.³⁷⁶ Atsevišķi likums nosaka, ka ir atļauta miruša cilvēka ķermeņa uzglabāšana un izmantošana patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai, kam arī ir nepieciešama piekrišana.³⁷⁷ Anglijā ir noteikts, ka pieaugušais piekrišanu izsaka dzīves laikā. Attiecībā uz piekrišanas maiņu likums paredz, ka svarīgi ir ņemt vērā cilvēka piekrišanu, kas ir izteikta neilgi pirms nāves.

Gadījumos, ja cilvēks savu piekrišanu vai atteikšanos nav izteicis, viņš var nozīmēt kādu citu personu, kas to darīs pēc viņa nāves. Ja šāda persona nav nozīmēta, tad piekrišanu var dot likumā noteikti tuvinieki. Likums paredz, ka tad, ja kādu īpašu apstākļu dēļ nav iespējams sasniegt personu, kas ir pilnvarota mirušā vārdā piekrist vai atteikties, piekrišanu nav iespējams saņemt.³⁷⁸ Miruša cilvēka dzīves laikā dota rakstiska piekrišana ir nepieciešama, ja ķermenis tiks izmantots publiskai izstādīšanai pēc nāves, kā arī šīs rakstiskās piekrišanas došanas kārtību.³⁷⁹ Anglijas likumā ietvertais detalizētais regulējums ir izmantojams kā piemērs audu iegūšanas normatīvo aktu pilnveidošanai.

Pastāv uzskats, ka izteiktas piekrišanas sistēma ierobežo pieejamo donoru skaitu, tāpēc ir nepieciešama „prezumētas piekrišanas sistēma”, kas nodrošinātu lielāku mirušo donoru skaitu. Analizējot mirušo donoru audu iegūšanas apjomus 10 Eiropas valstīs 10 gadu garumā (1995. – 2005.) un salīdzinot tos valstīs, kurās ir „izteiktas piekrišanas” sistēma ar valstīm, kurās ir „prezumētas piekrišanas” sistēma, Nīderlandes pētnieki ir secinājuši, ka dažādos audu iegūšanas apjomus nav pamata

³⁷⁵ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2010. 14. janvāris), Section 9.4.

³⁷⁶ Department of Health. The Human Tissue Act 2004: New legislation on human organs and tissues. www.dh.gov.uk (aplūkots 2009. 13. decembris)

³⁷⁷ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2009. 14. decembris).

³⁷⁸ Ibid., Part 1, Subsection 3

³⁷⁹ Ibid.

izskaidrot ar valstī pastāvošo piekrišanas modeli. Viņu ieskatā citiem faktoriem, tādiem kā donoru identificēšana, donoru pieļaujamība un sabiedrības informētība par ziedošanas nepieciešamību ir lielāka ietekme uz mirušo audu iegūšanas apjomu.³⁸⁰ Līdzīgus secinājumus ir izdarījuši arī citi autori, piemēram, *Napieras universitātes* (*Napier University, Edinburgh*) pētniece *Barbara Neades* (*Barbara Neades*), kura secinājusi, ka „prezumētas” piekrišanas sistēmas ieviešana palīdz sasniegt lielāku iegūto orgānu daudzumu, bet to nevar uzskatīt par vienīgi nozīmīgo faktoru šā mērķa sasniegšanai. Viņa norādījusi, ka svarīgi ir panākt sabiedrības izpratni par šo procesu un iegūt sabiedrības uzticību audu iegūšanas sistēmai.³⁸¹ Arī *Groningenas universitātes* pētniece *Graciela Novenšteina* (*Graciela Nowenstein*) pēc rūpīgas Francijas (kur kopš 1976. gada ir spēkā „prezumētas piekrišanas sistēma”) prakses izpēti secinājusi, ka atšķirīgā normatīvā pieeja piekrišanai pati par sevi nenorāda uz orgānu iegūšanas apjoma lielumu, jo tas ir cieši saistīts arī dažādiem citiem mikro- un makrosociālajiem un politiskajiem faktoriem.³⁸²

Autores ieskatā izteiktas piekrišanas sistēma vispilnīgāk nodrošina cilvēka autonomijas, ķermeņa neaizskaramības un privātās dzīves aizsardzības principu piemērošanu, tāpēc tiesību aktos arī Latvijā, pirmkārt, ir jānosaka, ka piekrišana audu izņemšana pēc nāves ir obligāta. Otrkārt, līdzīgi kā Lielbritānijā un Nīderlandē, ir jāparedz tiesības tuviniekiem dot piekrišanu, ja mirušais dzīves laikā pats to nav izteicis un nav faktu, kas liecinātu, ka viņš ir bijis pret audu ziedošanu. Lai nodrošinātu nepieciešamo orgānu un audu apjomu, ir jāsteno visu nozīmīgo audu iegūšanas organizatorisko pasākumu pilnveide, īpašu vērību veltot sabiedrības un indivīdu informēšanai par audu ziedošanas nepieciešamību un iespēju palīdzēt līdzcilvēkiem ar šo labas gribas aktu.

³⁸⁰ Coppen R., Friele R., Gevers S., Geke A. et. al. The impact of donor policies in Europe: a steady increase, but not everywhere. *BioMed Central* <http://www.biomedcentral.com/1472-6963/8/235> (aplūkots 2010. 3.maijs)

³⁸¹ Neades B. Healthcare Professionals'Experiences in Applying Presumed Consent Legislation in Organ donation in Three European Countries: A Phenomenological Study. p. 150 – 154 No grām.: *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*, Pabst Science Publishers, Lengerich, 2008.

³⁸² Nowenstein G. Is Presumed Consent Legislation just Black Letter Law? Methodological and Theoretical Lessons from French Case, p. 155 – 161. No grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*, Pabst Science Publishers, Lengerich, 2008.

2.5.4. Audu izņemšanas tiesiskie noteikumi Latvijā, ja mirušā griba nav zināma

Audu izņemšanas tiesiskie noteikumi Latvijā, gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, nav skaidri formulēti, bet piemērojamās likuma normas ir savstarpēji pretrunīgas. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā kā galvenais princips ir deklarēts cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas ievērošanas princips. Tāpat likumā ir noteikts aizliegums izņemt un izmantot audus pret cilvēka dzīves laikā izteikto gribu.

Kā jau iepriekš ticis norādīts, likumā ir ietverta ļoti ierobežojoša cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas reģistrācijas kārtībā, tādēļ pastāv iespēja, ka mirušais dzīves laikā gribu ir izteicis, bet to nav reģistrējis Iedzīvotāju reģistrā. Ņemot vērā izteiktās gribas respektēšanas prasību, gadījumos, ja mirušā cilvēka griba nav reģistrēta Iedzīvotāju reģistrā, personām, kuras valsts ir pilnvarojusi³⁸³ lemt par audu izņemšanu pēc nāves, būtu jānoskaidro mirušā dzīves laikā izteiktā griba. Lai arī likumā *expressis verbis* nav ietverts pienākums noskaidrot mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu, aizliegums izmantot audus pretēji izteiktai gribai šādu pienākumu nodibina. Vislabāk mirušā dzīves laikā izteikto gribu attiecībā uz audu izņemšanu un izmantošanu varētu zināt viņa radnieki vai citi tuvinieki, tādēļ obligāti būtu jājautā mirušā tuviniekiem. Visos gadījumos, ja mirušā tuvinieki sniedz informāciju par mirušā dzīves laikā izteikto gribu par atļauju vai aizliegumu izmantot audus, izteiktā griba ir obligāti jāievēro, lai izpildītu likumā noteikto.

Tāpat būtu jānoskaidro, vai mirušais kādā citā veidā nav izteicis savu gribu attiecībā uz audu izņemšanu. Tā kā atļaujas vai aizlieguma reģistrācija Iedzīvotāju reģistrā tika ieviesta tikai no 2002. gada, bet Miruša cilvēka aizsardzības likums līdz 2002. gada 1. janvārim paredzēja, ka atļauja var būt „fiksēta šīs personas medicīniskajā kartē un speciāla zīmoga veidā – pasē”³⁸⁴, tad ir jānoskaidro, vai personas medicīniskajā kartē nav ziņu par personas atļauju vai aizliegumu. Pase diez vai būs izmantojama, jo tās Latvijā pēdējā desmitgadē ir mainītas visai bieži, visdrīzāk personai vairs nebūs tās pases, kas bija derīga līdz 2002. gadam, tādēļ ir jājautā tuviniekiem, vai viņiem ir kas zināms par pasē iespiesto zīmogu. Jāņem vērā, ka sabiedrība Latvijā ne līdz 2002. gadam, ne vēlāk nav tikusi aktīvi informēta par

³⁸³ Sīkāk skatīt šī darba IV. nodaļā.

³⁸⁴ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, redakcijā, kas bija spēkā līdz 2002. gada 1. janvārim.

atļaujas vai aizlieguma noformēšanas sistēmu, tādēļ iespējamība, ka mirušā medicīniskajā kartē vai vecajā pasē būs informācija, ir visai niecīga.

Iespējams, ka mirušais dzīves laikā kādā citā veidā ir fiksējis savu gribu attiecībā uz audu izņemšanu un izmantošanu, piemēram, par to ir norādījis testamentā vai kādā citā dokumentā. Iespējams, ka tuvinieki šādas ziņas var sniegt, ja vien viņiem par to tiek jautāts. Atteikties pieņemt privāti sastādītu dokumentu nebūtu pamata.

Sarežģītāka ir situācija gadījumos, ja tuviniekiem nav zināma mirušā griba vai tad, ja mirušajam nav tuvinieku vai tuviniekus nav iespējams atrast laikā, kad ir iespējama audu izņemšana. Latvijā tiesību normās līdz šim nav noteikts, ka visi mirušie, ja vien viņi nav aizlieguši audu izņemšanu, ir audu donori. Tāpat neviena tiesību norma nav deleģējusi tiesības valsts iestādēm vai to pilnvarotām personām izņemt audus no mirušajiem. Latvijā nav atzīts, ka miruša cilvēka ķermenis ir valsts īpašums vai valsts rīcībā nodota lieta un valstij ir tiesības ar to rīkoties pēc saviem ieskatiem. Neskatoties uz to, kopš 2004. gada Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5., 9. un 11. pantā ir iekļautas normas, kurās noteiks, ka gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, audus drīkst izņemt. Šādu secinājumu var izdarīt tikai tad, ja minētās normas interpretē tikai gramatiski un neievēro vispārējos principus, savukārt pretēju secinājumu var izdarīt, ja minēto normu interpretācijai izmanto visas tiesību normu interpretācijas metodes.

Jāievēro, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. panta pirmās daļas otrais teikums nosaka: „*Jebkura [...] miruša cilvēka ķermeņa audu un orgānu izņemšana notiek, stingri ievērojot izteikto piekrišanu vai nepiekrišanu.*” Šā paša panta pirmais teikums paredz, ka „*[...] miruša cilvēka ķermeņa audu un orgānu izņemšana un izmantošana kalpo medicīnas attīstībai*”. Likuma 18. panta interpretācija ļauj secināt, ka visos tajos gadījumos, kad audu izņemšana kalpo medicīnas attīstībai, audu izņemšanai stingri ir jāievēro izteiktā piekrišana vai nepiekrišana. Tā kā piekrišana vai nepiekrišana nav zināma gadījumos, kad mirušā dzīves laikā izteikto gribu nav iespējams noskaidrot, jāsecina, ka audu izņemšana tiem mērķiem, kas ir saistīti ar medicīnas attīstību, nav atļauta.

Tiesību normā lietotais jēdziens „medicīnas attīstība” ir ļoti plašs un nekonkrēts, bet, salīdzinot šo jēdzienu ar citiem likumā norādītajiem audu izņemšanas mērķiem, var secināt, ka audu izņemšana patologanatomiskās izmeklēšanas laikā, audu izņemšana zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem būtu tie mērķi, kas nodrošina medicīnas attīstību. Transplantācija un tiesu medicīniskā izmeklēšana kalpo

konkrētām individuālām interesēm, nevis medicīnas attīstībai, tāpēc to ietveršana jēdziena „medicīnas attīstība” nav pamatota.

Tā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pants, kas reglamentē patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšanu, bet audu izņemšana bez īpašas atļaujas ir noteikta likuma 9. pantā, nosaka personas, kas dod atļauju patologanatomiskai izmeklēšanai, ja mirušā griba nav zināma un mirušajam nav tuvinieku. Proti, *”jautājumu par patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšanu izlemj ārstniecības iestādes nodaļas vadītājs, ja cilvēks miris ārstniecības iestādē vai ārstējošais ārsts, vai ārsts, kas konstatējis nāves faktu, ja cilvēks miris ārpus ārstniecības iestādes”*. Tātad likumā ir dots pilnvarojums minētajām personām atļaut vai aizliegt patologanatomiskās izmeklēšanu un audu izņemšanu. Pētot likumdošanas procesu parlamentā, autorei nav izdevies atrast pamatojumu šādam regulējumam. Normā ietvertais atļaujas tiesiskums ir apšaubāms, nav loģiski saprotams, kā minētās personas var iegūt tiesības pieņemt lēmumus par mirušo. Jāatzīmē, ka normā faktiski ir ietverts interešu konflikts, proti, ja cilvēks ir miris ārstniecības iestādē, iespējams, ka viņa nāve ir saistīta ar nekvalitatīvu vai kļūdainu ārstēšanu, bet ārstam, kas par to ir atbildīgs, ir tiesības lemt par patologanatomiskās izmeklēšanas atļaušanu vai aizliegšanu, kas var radīt iespēju slēpt kādus faktus.

Attiecībā uz mirušajiem, kuriem ir piederīgie, bet viņu griba nav zināma, likums nenosaka, vai tuvinieki ir tiesīgi dot atļauju. Autore ieskatā nav pamata atšķirīgu tiesisko regulējumu noteikt tiem gadījumiem, kad mirušajam ir tuvinieki un gadījumiem, ja tuvinieku nav, jo šāda atšķirīga attieksme nav tiesiski attaisnojama. Miruša cilvēka aizsardzības likuma mērķis ir pasargāt no necienīgas rīcības ikvienu mirušo. Lai to varētu sasniegt, būtu likumā jānosaka, ka gadījumos, ja mirušajam nav tuvinieku, patologanatomiskā izmeklēšana var tikt veikta tikai noteiktos gadījumos, pirmkārt, lai noteiktu nāves cēloni, otrkārt, ja nāves iestāšanās apstākļi ir neskaidri.

Līdzīgs regulējums ir ietverts Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā, kas paredz: *„Audu paraugus zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem drīkst ņemt, [...], ja mirušā griba nav zināma, kā arī tad, ja mirušā griba nav zināma un viņam nav tuvu piederīgo.”* Tātad gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, šā likuma norma atļauj izņemt audus gan zinātnisko pētījumu, gan mācību mērķiem. Analogiska atļauja ir ietverta arī gadījumos, ja mirušajam nav tuvu piederīgo. Līdzīgi kā iepriekš analizētajā 5. pantā, arī 9. pantā ir norādīta pazīme „viņam nav tuvu piederīgo”, kas ļauj secināt, ka likumdevējs šo pazīmi ir uzskatījis par tiesiski pamatotu, lai piemērotu

atšķirīgu regulējumu. Šobrīd spēkā esošā norma pēc būtības atšķirīgu tiesisko regulējumu gadījumos, ja mirušajam ir tuvi piederīgie vai tādu nav, neparedz, jo tā atļauj audu izņemšanu abos gadījumos, tādēļ faktiski normas daļai pēc vārdiem „kā arī tad” nav tiesiskas nozīmes. Konstatētā neprecizitāte ir radusies vēsturiski, pieņemot nepilnīgi izstrādātos likuma grozījumus 2004. gadā. Līdz 2004. gadam Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pants³⁸⁵ atļāva mirušā piederīgajiem dot atļauju audu izņemšanai.

Gadījumos, ja audu izņemšana tiktu plānota patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai vai zinātniskiem pētījumiem un/vai mācību mērķiem, Miruša cilvēka aizsardzības likuma normu piemērošana būtu sarežģīta tajās konstatēto pretrunu dēļ. Kā jau secināts, minētās darbības kalpo medicīnas attīstībai, tādēļ ir jāpiemēro likuma 18. pantā nostiprinātais princips stingri ievērot izteikto piekrišanu vai nepiekrišanu, kas pēc būtības nostiprina likuma 2. pantā ietvērto vispārīgo principu par cilvēka gribas respektēšanu. Ja ir stingri jāievēro cilvēka griba, tad izņemt audus gadījumos, kad tā nav zināma, ir aizliegts. Bet pretēju kārtību nosaka 5. un 9. pants, kas paredz, ka stingra gribas ievērošana nav nepieciešama un, ja tā nav zināma, tad audus var izņemt. Ar šādi reglamentētu audu izņemšanas kārtību nav iespējams sasniegt likuma mērķi un likumā ietvertos vispārīgos principus. Tādēļ būtiski ir nepieciešams mainīt šobrīd spēkā esošo kārtību un atļaut audu izņemšanu patologanatomiskās izmeklēšanas laikā, ja tā tiek izdarīta, ievērojot iepriekš izteikto gribu, zinātniskajiem pētījumiem un mācību mērķiem tikai tad, ja cilvēks dzīves laikā ir devis atļauju. Šāds regulējums būtu piemērots likumā norādīto mērķu sasniegšanai.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pantā, kas reglamentē audu izņemšanu transplantācijai, ir noteikts, ka audu izņemšanu drīkst izdarīt jebkurā gadījumā, izņemot tos, kad mirušais dzīves laikā ir reģistrējis aizliegumu, vai tuvinieki ir rakstiski paziņojuši par dzīves laikā izteiktu aizliegumu. Panta gramatiska interpretācija ļauj secināt, ka gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, ir atļauta audu izņemšana, savukārt, ja šī norma tiek interpretēta, piemērojot visas interpretācijas metodes, kā arī ievērojot, ka cilvēka gribas respektēšana ir obligāts pienākums, jāsecina, ka audu izņemšana transplantācijai, ja nav zināma miruša cilvēka dzīves laikā izteikta piekrišana, nav atļauta. Autores ieskatā, valsts iestādes vai valsts pilnvarotas iestādes nevar iegūt tādu varu rīkoties ar mirušā ķermeni, kas atļautu

³⁸⁵ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, redakcijā, kas bija spēkā līdz 2002. gada 1. janvārim.

izņemt audus transplantācijai katrā gadījumā, ja nav reģistrēts vai rakstiski iesniegts aizliegums.

Faktors, ka pastarpināti, bet būtiski ierobežo audu izņemšanu bez tuvinieku atļaujas ir ietverts Direktīvā 2004/23/EK un attiecīgajos MK noteikumos. Proti, audus nedrīkst izmantot transplantācijai, ja no tuviniekiem nav iegūtas ziņas par mirušā audu donora ieradumiem un citiem faktoriem, kas ietekmē transplantu drošību, tāpēc transplantācijas gadījumā obligāti ir jārunā ar tuviniekiem un jāprasa sniegt ziņas par mirušā iepriekš izteiktu vēlmi ziedot audus vai izteiktu aizliegumu šādām darbībām.

Autores ieskatā miruša cilvēka audu izņemšana gadījumos, ja mirušais dzīves laikā vai viņa tuvinieki pēc tam nav devuši atļauju, ir prettiesiska rīcība. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1.panta pirmajā teikumā norādīts, ka ir iespējama nelikumīga rīcība ar miruša cilvēka ķermeni. Fakts, ka ir iespējama nelikumīga un prettiesiska rīcība ar miruša cilvēka ķermeni, ka var notikt nelikumīga audu un orgānu izņemšana, tiek atzīts arī starptautiski. EP *Biomedicīnas konvencijas papildprotokolā par cilvēka izcelsmes audu un orgānu transplantāciju*³⁸⁶ (turpmāk tekstā – *Transplantācijas protokols*) norāda: jāņem vērā, ka orgānu un audu transplantācija var novest pie rīcības, kas apdraud cilvēka dzīvību, labklājību vai cilvēka cieņu³⁸⁷, tādēļ ir jāaizsargā ikviena cieņa un identitāte, bez diskriminācijas jāgarantē respekts pret ikviena integritāti, citām tiesībām un pamatbrīvībām saistībā ar cilvēka izcelsmes orgānu un audu transplantāciju.³⁸⁸ Autores ieskatā rīcība, kad audi tiek iegūti bez piekrišanas, apdraud cilvēka cieņu.

Lai garantētu cilvēka cieņas aizsardzību un respektētu personas tiesības brīvi izlemt par audu ziedošanu, ir nepieciešams grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas. Autore piedāvā:

- 1) Papildināt likuma 2. pantu ar otro daļu, kurā noteikt: „Ja mirušā dzīves laikā izteikto gribu nav iespējams noskaidrot, un mirušā tuvinieki vai pārstāvis nav devuši atļauju audu izņemšanai, audu izņemšana un izmantošana ir aizliegta.”

³⁸⁶ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, pieejams <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2009. 17. decembris).

³⁸⁷ Ibid.

³⁸⁸ Ibid, Art. 1.

- 2) Grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. panta otro teikumu, nosakot: „Ja miruša cilvēka griba nav zināma, tad atļauju patologanatomiskai izmeklēšanai drīkst dot tuvinieki vai pārstāvis.”
- 3) Grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. panta otro teikumu, nosakot „Miruša cilvēka orgānus, audus un audu paraugus drīkst izņemt un izmantot medicīnas studiju programmu īstenošanai augstskolās tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis vai šādu atļauju pēc cilvēka nāves ir devis mirušā tuvinieks”.
- 4) Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā pievienot trešo daļu sekojošā redakcijā: „Miruša cilvēka orgānus, audus un audu paraugus drīkst izņemt un izmantot biomedicīnas pētījumos tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis vai šādu atļauju pēc cilvēka nāves ir devis mirušā tuvinieks.”

III. Miruša cilvēka audu izņemšanas mērķi un to izmantošanas veidi

Miruša cilvēka aizsardzības likuma normās ir ietverti vairāki mērķi, kuru sasniegšanai tiesību aktos pilnvarotām personām ir tiesības aizskart mirušā ķermeni, veikt izmeklēšanu, izņemt un izmantot audus. Pirmkārt, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrajā teikumā ir minēti pieci miruša cilvēka audu izmantošanas mērķi, un tie ir: zinātniskie pētījumi, mācības, transplantācija, ārstniecisku preparātu un bioprotēžu izgatavošana³⁸⁹.

Otrkārt, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. un 6. pantā ir noteikts, ka mirušam cilvēkam drīkst veikt patologanatomisko izmeklēšanu un iegūt audus tās veikšanai.³⁹⁰ Tātad viens no likumā reglamentētajiem miruša cilvēka audu izņemšanas mērķiem ir nāves cēloņa noskaidrošana ar patologanatomiskās izmeklēšanas palīdzību.

Treškārt, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. pantā ir noteikts, ka mirušam cilvēkam ir izdarāma tiesu medicīniska izmeklēšana.³⁹¹ Tātad likumā ir noteikts, ka viens no miruša cilvēka aizskaršanas un audu izņemšanas mērķiem var būt tiesu medicīniskā izmeklēšana, kas sniedz ziņas par vardarbīgas nāves apstākļiem.

Šajā darba nodaļā tiks analizētas tiesību aktos ietvertās prasības minēto mērķu sasniegšanai un izdarīti secinājumi par tiesiskā regulējuma nepilnībām, kā arī autore sniegs priekšlikumus tiesību normu pilnveidei šai jomā.

3.1. Mirušā tiesu medicīniskā izmeklēšana un audu izņemšana

3.1.1. Mirušā tiesu medicīniskā izmeklēšana – vispārīgie nosacījumi

Mirušā cilvēka izmeklēšana, audu izņemšana un izmantošana tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanai ir viens no mērķiem, kas īstenojams saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto regulējumu. Latvijā 2007. gadā no 33 057 mirušajiem 4435 tika veiktas tiesu medicīniskās autopsijas, 2008. gadā attiecīgi no 31 033 mirušajiem autopsijas tikai veiktas 3498, bet 2009. gadā attiecīgi 29 900 mirušajiem

³⁸⁹ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1

³⁹⁰ Turpat, 5. pants un 6. panta pirmā daļa.

³⁹¹ Turpat, 6. panta otrā daļa.

3083 autopsijas.³⁹² Tātad aptuveni aprēķini ļauj secināt, ka vidēji katram desmitajam mirušajam tiek veikta tiesu medicīniskā izmeklēšana.

Tiesu medicīniskās ekspertīzes legāldefinīcija ir iekļauta MK 2001. gada 6. februāra noteikumos Nr. 51 „*Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība*”.

„*Tiesmedicīniskā ekspertīze ir procesuāla darbība, ko veic tiesu medicīnas eksperts saskaņā ar procesa virzītāja lēmumu krimināllietā vai tiesas lēmumu krimināllietā vai civillietā, vai puses lūgumu civillietā un pēc kuras tiek sniegts zinātniski pamatots atzinums par krimināllietā vai civillietā noskaidrojamiem apstākļiem.*”³⁹³

Profesors *Ojārs Teteris* definē līdžīgi:

„*Tiesmedicīniskā ekspertīze ir procesuāla darbība, ko realizē tiesu medicīnas eksperts saskaņā ar procesa virzītāja lēmumu krimināllietā vai tiesas lēmumu krimināllietā vai civillietā, vai puses lūgumu civillietā, veicot ekspertīzes objekta izpēti un sniedzot zinātniski pamatotu atzinumu par civillietā vai krimināllietā noskaidrojamiem apstākļiem.*”³⁹⁴

Šajā definīcijā, atšķirībā no iepriekšējās ir norādīts, ka process ir vērsts uz „*ekspertīzes objekta izpēti*”.

Terminu „*tiesu medicīna*” plašāk saprot kā apzīmējumu zinātnes nozarei, kurā tiek apvienotas „*medicīnas, dabaszinātņu, fizikas, ķīmijas, matemātikas, kriminālistikas, jurisprudences un citu disciplīnu zināšanas, pētījumi un to praktiskā izmantošana cilvēka tiesību un veselības aizsardzībai.*”³⁹⁵ Šaurākā izpratnē „*tiesu medicīna*” ir saistīta ar „*izziņas, prokuratūras un tiesas iestāžu mērķu realizāciju un vienlaikus ar noziegumu, traumu un slimību izpēti un profilaksi.*”³⁹⁶

Minētais ļauj secināt, ka tiesu medicīniskās ekspertīzes mērķi ir vairāki un tos iespējams sagrupēt šādi:

1. Ekspertīzes objekta izpēte civillietā vai krimināllietā un zinātniski pamatota atzinuma sniegšana civillietā vai krimināllietā par ekspertīzes objekta izpētē konstatētajiem apstākļiem;
2. Noziedzīgu nodarījumu, traumu un slimību izpēte;
3. Noziedzīgu nodarījumu, traumu un slimību profilakse;
4. Cilvēka veselības aizsardzība;
5. Cilvēka tiesību aizsardzība.

³⁹² Veselības ekonomikas centra sniegtā statistiskā informācija, Vēstule Nr. 1-01-8.6/65, 19.05.2010. nepublicēta.

³⁹³ Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība: MK noteikumi nr. 51. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 9. februāris, nr. 29

³⁹⁴ Teteris O. *Tiesu medicīnas esence*. Rīga: Rasa ABC, 2004, 13. lpp.

³⁹⁵ Turpat.

³⁹⁶ Turpat.

Tiesu medicīniskās ekspertīzes izdarīšana ir procesuāla darbība, kuras obligātais raksturs ir noteikts ar speciālajiem likumiem un tajos ietvertā deleģējuma kārtībā izdotajiem MK noteikumiem. Vispārīgs tiesu medicīniskās ekspertīzes regulējums ir ietverts *Ārstniecības likuma* 72. pantā: „Tiesmedicīnisko [...] ekspertīzi veic pēc likumā noteiktajā kārtībā pieņemta izziņas izdarītāja, prokurora vai tiesas (tiesneša) lēmuma,³⁹⁷”, bet miruša cilvēka tiesu medicīniskās ekspertīzes regulējums ir ietverts arī *Miruša cilvēka aizsardzības likuma* 6. pantā, kur ir noteikts obligāts pienākums konkrētos gadījumos izdarīt mirušā tiesu medicīnisko ekspertīzi. Tā „*tiesu medicīniskās izmeklēšana obligāti ir izdarāma, ja:*

- *nedzīvi dzimuša bērna svars pārsniedz 500 gramus;*
- *tiesu medicīnisko izmeklēšanu pieprasa izziņas izdarītājs, izmeklētājs vai prokurors.*³⁹⁸

Šajā pantā ir ietverts ne tikai obligātais pienākums veikt ekspertīzi, bet arī noteikts, ka tiesu medicīniskā ekspertīze ir izdarāma, neņemot vērā miruša cilvēka dzīves laikā izteikto gribu. *Miruša cilvēka aizsardzības likuma* 2. pantā nostiprinātais miruša cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas respektēšanas princips tiesu medicīniskās ekspertīzes gadījumā netiek ievērots, jo šā likuma 6. pantā *ekspresis verbis* ir dots rīkojums obligāti izdarīt tiesu medicīnisko ekspertīzi, „*neņemot vērā miruša cilvēka dzīves laikā izteikto gribu*”.

Tiesības atļaut vai aizliegt tiesu medicīnisko ekspertīzi nav arī mirušā tuviniekiem, kuri ir tiesīgi rīkoties citos gadījumos, piemēram, dodot atļauju vai aizliedzot patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu, ja mirušā griba nav zināma.

Ārstniecības likuma 72. pantā un *Miruša cilvēka aizsardzības likuma* 6. pantā ir norādīti tie tiesību subjekti, kuriem likums dod tiesības prasīt veikt tiesu medicīnisko ekspertīzi. Tie ir: izziņas izdarītājs, prokurors, tiesa un tiesnesis saskaņā ar *Ārstniecības likumā* noteikto, bet *Miruša cilvēka aizsardzības likums* nosaka, ka tie ir: izziņas izdarītājs, izmeklētājs un prokurors. Abos likumos norādītie subjekti pilnībā nesakrīt.

Analizējot minētās tiesību normas un ievērojot, ka *Miruša cilvēka aizsardzības likums* ir *lex specialis* salīdzinājumā ar *Ārstniecības likumu*, jāsecina, ka miruša

³⁹⁷ *Ārstniecības likums*: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1. jūlijs, nr. 167/168.

³⁹⁸ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 6. pants.

cilvēka tiesu medicīniskā ekspertīze obligāti ir izdarāma tikai tad, ja ir vismaz viens no šiem priekšnoteikumiem:

1. Ir likumā noteiktajā kārtībā pieņemts izziņas izdarītāja kriminālprocesuāls lēmums par tiesu medicīniskās ekspertīzes izdarīšanu, t.i., tiesu medicīnisko izmeklēšanu pieprasa izziņas izdarītājs;³⁹⁹
2. Ir likumā noteiktajā kārtībā pieņemts izmeklētāja kriminālprocesuāls lēmums par tiesu medicīniskās ekspertīzes izdarīšanu, t.i., tiesu medicīnisko ekspertīzi pieprasa izmeklētājs;
3. Ir likumā noteiktajā kārtībā pieņemts prokurora kriminālprocesuāls lēmums par tiesu medicīniskās ekspertīzes izdarīšanu, t.i., tiesu medicīnisko izmeklēšanu pieprasa prokurors;
4. Nedzīvi dzimuša bērna svars pārsniedz 500 gramus, tad atsevišķa lēmuma nepieciešamība nav noteikta likumā.

Saskaņā ar *Ārstniecības likuma* 72. pantā noteikto tiesu medicīnisko ekspertīzi var veikt arī gadījumos, ja ir likumā noteiktajā kārtībā pieņemts tiesas vai tiesneša administratīvi procesuāls, civilprocesuāls vai kriminālprocesuāls lēmums par tiesu medicīniskās ekspertīzes izdarīšanu, taču saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto, ekspertīze šādos gadījumos nav obligāta.

Tiesu medicīnisko ekspertīzi kriminālprocesā nozīmē saskaņā ar *Kriminālprocesa likumā*⁴⁰⁰ (turpmāk - KPL) noteikto kārtību. *Ārstniecības likuma* un *Miruša cilvēka aizsardzības likuma* normas, kas nosaka, ka tiesības pieņemt lēmumu ir izziņas izdarītājam, ir novecojušas, jo kopš KPL spēkā stāšanās 2005. gadā, kriminālprocesā pilnvaras pieņemt lēmumus ir procesa virzītājam, kas ir amatpersona, vai tiesai, kas konkrētajā brīdī vada kriminālprocesu. Izmeklēšanas stadijā procesa virzītājs ir izmeklētājs⁴⁰¹, kriminālvajāšanas stadijā – prokurors, sagatavojot lietu iztiesāšanai – tiesnesis, bet iztiesāšanas laikā – tiesas sastāvs.⁴⁰²

Tātad *Ārstniecības likuma* 72. pantā un *Miruša cilvēka aizsardzības likuma* 6. pantā ietvertais regulējums attiecībā uz obligātu tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanu gadījumos, ja ir likumā noteiktajā kārtībā pieņemts izziņas izdarītāja

³⁹⁹ Skatīt tālāk minētos argumentus par šīs normas piemērošanas neiespējamību.

⁴⁰⁰ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, nr. 74, 200. panta ceturtdaļa.

⁴⁰¹ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, nr. 74. 28. pants. Izmeklētājs ir izmeklēšanas iestādes amatpersona, kura ar izmeklēšanas iestādes vadītāja rīkojumu pilnvarota izdarīt izmeklēšanu kriminālprocesā.

⁴⁰² KPL, 27. pants.

kriminālprocesuāls lēmums par tiesu medicīniskās ekspertīzes izdarīšanu, t.i., tiesu medicīnisko izmeklēšanu pieprasa izziņas izdarītājs, nav piemērojams, jo tiesību evolūcijas rezultātā ir mainīts likums un KPL neparedz tādu procesa virzītāju kā izziņas izdarītājs. Tādēļ ir nepieciešams grozīt minētās tiesību normas. Ievērojot to, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. pantā ir norādīts, ka izmeklētājs ir tiesīgs pieprasīt tiesu medicīnisko ekspertīzi, bet *Ārstniecības likuma* 72. pantā izmeklētājs nav minēts, ir nepieciešams normā esošo terminu „izziņas izdarītājs” aizstāt ar KPL un Miruša cilvēka aizsardzības likuma normām atbilstošu terminu „izmeklētājs”.

Savukārt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta otrās daļas norma ir jāpapildina, nosakot, ka tiesu medicīniskā izmeklēšana ir jāizdara, ja to pieprasa tiesa.

Autore piedāvā *Ārstniecības likuma* 72. pantu izteikt šādi: „Tiesu medicīnisko [...] ekspertīzi veic pēc likumā noteiktajā kārtībā pieņemta izmeklētāja, prokurora vai tiesas (tiesneša) lēmuma”, bet Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta otrās daļas 2. punktu: „Tiesu medicīniskā izmeklēšana obligāti ir izdarāma, ja: [...] tiesu medicīnisko izmeklēšanu pieprasa izmeklētājs, prokurors vai tiesa.”

Analizējot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. pantā noteikto otro gadījumu, kad tiesu medicīniskā ekspertīze ir obligāta, t.i., ja nedzīvi dzimuša bērna svars pārsniedz 500 gramus, jāsecina, ka tiesiskais regulējums šajā gadījumā ir vēl minimālāks. Tiesību normās nav norādīts nedz nepieciešamās izmeklēšanas mērķis, nedz procesuālā kārtība šādas izmeklēšanas izdarīšanai, kas jāvērtē kā acīmredzama tiesību normas nepilnība. Lai to novērstu, ir nepieciešams noteikt nedzīvi miruša bērna izmeklēšanas mērķi, pilnvarot konkrētas iestādes veikt izmeklēšanu, kā arī tiesību aktos noteikt gan izmeklēšanas procesuālo kārtību, gan tiesiskos noteikumus rīcībai ar izmeklēšanas laikā izņemtajiem audiem.⁴⁰³

3.1.2. Mirušā tiesu medicīniskā izmeklēšanas nozīmēšana kriminālprocesā

Tiesu medicīniskā izmeklēšana ir nozīmīga kriminālprocesuāla darbība, lai atklātu noziedzīgus nodarījumus, kas ir saistīti ar cilvēka dzīvības prettiesisku atņemšanu vai cilvēka neaizskaramības aizskaršanu, nodarot miesas bojājumus.

Saskaņā ar KPL 29. pantā noteikto „izmeklētājam ir pienākums izskatīt ziņas, kuras norāda uz iespējama noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, un uzsākt

⁴⁰³ Sīkāk skatīt šā darba 3.2.3. nodaļā.

kriminālprocesu, tiklīdz konstatēts likumā noteiktais iemesls un pamats". Tātad cilvēka nāves gadījumā, ja ir ziņas, kas norāda, ka nāves iestāšanās varētu būt saistīta ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, vispirms izmeklētājam ir jāuzsāk kriminālprocess. Lēmums par kriminālprocesa uzsākšanu ir jāpieņem KPL 318. un 320. pantā noteiktajā kārtībā, tas jāpieņem rakstveidā, tajā norādot obligātās sastāvdaļas.⁴⁰⁴

Gadījumos, ja faktiskie apstākļi liecina par cilvēka dabisku, nevardarbīgu nāvi, lēmumu par kriminālprocesa uzsākšanu nav pamata pieņemt, bet cilvēka nāves fakta konstatēšana un juridiska nostiprināšana notiek MK noteiktajā kārtībā.⁴⁰⁵ Tiesu medicīnisko ekspertīzi šādos gadījumos veikt nav tiesiska pamata. MK 2007. gada 11. aprīļa noteikumos nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un mirušā nodošana apbedīšanai*” ir noteikts, ka ārstam, kas konstatē bioloģisko nāvi, ir jāizvērtē, vai mirušajam nav redzamu vardarbīgas nāves pazīmju, un, ja ir profesionāli pamatotas aizdomas par vardarbīgu nāvi, ārstam ir jāziņo Valsts policijai.⁴⁰⁶ Tātad, ja ārsts ir paziņojis Valsts policijai par aizdomām par vardarbīgu nāvi, Valsts policijas amatpersona – izmeklētājs -, veic nepieciešamās procesuālās darbības, lemj par kriminālprocesa uzsākšanu un tiesu medicīniskās ekspertīzes nozīmēšanu.

Saskaņā ar KPL 164. pantā noteikto, cilvēka nāves gadījumā obligāta ir mirušā [KPL lietots termins „līķa”, bet autore šajā darbā lieto terminu „mirušais” – autores piezīme] apskate, kas ir viena no izmeklēšanas darbībām kriminālprocesā, ko var veikt ekspertīžu iestādes eksperts, konkrēti, tiesu medicīnas eksperts, ja tas ir saņēmis procesa virzītāja uzdevumu veikt šo procesuālo darbību. Savukārt gadījumos, ja izmeklētājs mirušā apskati nav uzdevis veikt tiesu medicīnas ekspertam, to veic, piedaloties medicīnas speciālistam.⁴⁰⁷ Mirušā ārējā apskate kā izmeklēšanas darbība ir veicama pēc tam, kad ir pieņemts lēmums par kriminālprocesa uzsākšanu.

Visos gadījumos, ja par notikumu, kas saistīts ar cilvēka nāvi, ir uzsākts kriminālprocess, KPL 195. pants paredz obligātu ekspertīzes nozīmēšanu, jo tiek prezumēts, ka kriminālprocesam nozīmīgu jautājumu noskaidrošanai nepieciešams

⁴⁰⁴ Lēmuma pieņemšanas vieta un laiks, amatpersona un iestāde, tiesiskais jautājums, par kuru lēmums pieņemts, noskaidroto apstākļu būtība un izdarītie secinājumi, kā arī motīvi, lēmumā jānorāda secinājumi un pieņemtais nolēmums, tā pārsūdzēšanas kārtība un termiņi.

⁴⁰⁵ Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un mirušā cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11.aprīlī, nr. 59.

⁴⁰⁶ Turpat, 11.1. punkts.

⁴⁰⁷ Tiesību aktos nav noteikts, kā interpretējams KPL likumā lietotais termins „medicīnas speciālists”.

veikt pētījumu, kurā izmantojamas speciālas zināšanas kādā zinātnes nozarē, šajā gadījumā – tiesu medicīnā.⁴⁰⁸ Cilvēka nāves gadījumā ekspertīzi nosaka, lai noteiktu nāves cēloni un sniegtu ziņas par nāves iestāšanās apstākļiem.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. pantā un *Ārstniecības likuma* 72. pantā vispārīgi ir noteikts, ka izmeklētājs, prokurors vai tiesa var pieprasīt tiesu medicīnisko ekspertīzi, bet KPL 95. pantā kā *lex specialis*, ir norādīti tie mērķi, kuru sasniegšanai obligāti ir jāizdara kriminālprocesuāla tiesu medicīniskā ekspertīze.

Saskaņā ar KPL 200. pantā noteikto, lēmums par ekspertīzes noteikšanu ir pieņemams rakstveidā, ietverot minētajā pantā norādītās obligātās sastāvdaļas. Mirušais cilvēks un tā audi ir pētāmais ekspertīzes objekts, kuru Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centram kā MK noteiktai ekspertīžu iestādei⁴⁰⁹ nodod procesa virzītājs. Kopā ar mirušā nodošanu iestādes vadītājam ir jāiesniedz procesa virzītāja lēmums par ekspertīzes noteikšanu.

Gadījumos, ja mirušā cilvēka personība nav zināma, bet ir aizdomas par vardarbīgu nāvi un ir uzsākts kriminālprocess, KPL 178. pantā noteiktā kārtībā tiek veikta mirušā uzrādīšana atpazīšanai. KPL sīkāk nereglamentē kārtību, kā tiek noskaidrota miruša cilvēkā personība, bet saskaņā ar MK 2001. gada 6. februāra noteikumu Nr. 51 „*Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība*”⁴¹⁰ 19. punktā noteikto, mirušajam tiek veikta tiesu medicīniskā ekspertīze *Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centra* tanatoloģijas nodaļā. Tātad MK ir noteicis, ka *Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs* var izmeklēt personas, kuru personība nav noskaidrota. Tomēr, ievērojot tiesību normu hierarhiju, *Ārstniecības likumā* un *Miruša cilvēka aizsardzības likumā* noteikto, tiesu medicīnisko ekspertīzi šādos gadījumos var veikt tikai tad, ja ir atbilstošs procesa virzītāja lēmums. Pretējā gadījumā šādas ekspertīzes ir uzskatāmas par izdarītām bez tiesiska pamata, jo minētie noteikumi izdoti, pamatojoties uz *Ārstniecības likuma* normā doto deleģējumu, kas pieļauj ekspertīzes veikšanu tikai ar procesa virzītāja lēmumu.

⁴⁰⁸ Teteris O. *Tiesu medicīnas esence*. Rīga: *Rasa ABC*, 2004. 13. lpp.

⁴⁰⁹ Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība: MK noteikumi nr. 51. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 9. februāris, nr. 29.

⁴¹⁰ Turpat.

3.1.3. Tiesiskais regulējums mirušā nogādāšanai Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrā

Lai procesa virzītājs varētu veikt iepriekš analizētās procesuālās darbības, tam ir jāsaņem informācija par cilvēka nāves faktu. Cilvēka nāves konstatēšanas tiesiskais regulējums ir ietverts MK 2007. gada 27. marta noteikumos Nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai*”.^{411, 412}

Tiesību aktu analīze ļauj secināt, ka normatīvajos aktos nav precīzi un skaidri norādīta kārtība, kas un kādā kārtībā mirušu cilvēku nogādā Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrā. Prakses materiāli liecina, ka tiesību normu nepilnību dēļ kriminālprocess tiek uzsākts arī gadījumos, kad nav aizdomu par vardarbīgu nāvi, bet ir tikai nepieciešama miruša cilvēka ķermeņa nogādāšana speciālā uzglabāšanas iestādē, t.i., morgā. Šajos gadījumos tiek veiktas arī nepamatotas tiesu medicīniskās ekspertīzes. Jau 2006. gadā, kad Iekšlietu ministrija izstrādāja koncepciju „*Par kompetento iestāžu rīcību pēc personas nāves konstatēšanas*” un iesniedza to izskatīšanai MK, tika aktualizēts jautājums par miruša cilvēka nāves konstatēšanas, miruša cilvēka transportēšanas un tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanas problēmjautājumiem. Šajā dokumentā bija norādīts:

*„Valsts policija ir noslogota ar tai likumā neparedzētu funkciju izpildi, izbraucot uz izsaukumiem un veicot nevardarbīgā nāvē mirušu personu un notikuma vietas apskati, transportējot nevardarbīgā nāvē mirušos uz Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centru tiesu medicīnas ekspertīzes veikšanai.”*⁴¹³

Pēc problēmas aktualizēšanas 2007. gadā MK pieņēma noteikumus Nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai*”⁴¹⁴, kuros tika noteikts, ka nevardarbīgas nāves gadījumā Valsts policija netiek iesaistīta. Tomēr šajos MK noteikumos iekļautais tiesiskais regulējums ir nepilnīgs un, analizējot situāciju pēc to spēkā stāšanās, MK

⁴¹¹ Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11.aprīlī, nr. 59.

⁴¹² Cilvēka nāves konstatēšanas tiesiskie noteikumi darbā plašāk analizēti netiek, bet šajā nodaļā tiks aplūkoti procesuālie jautājumi, kas ir saistīti ar miruša cilvēka nogādāšanu tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanai.

⁴¹³ Koncepcijas „Par kompetento iestāžu rīcību pēc personas nāves konstatēšanas” kopsavilkums www.mk.gov.lv/doc/2005/IEMKonc_040907.doc (aplūkots 2009. 3. maijā).

⁴¹⁴ Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11.aprīlī, nr. 59.

„Informatīvajā ziņojumā par Kriminālprocesa piemērošanas problēmām un to risinājumiem” ir secināts:

„Pēc noteikumu spēkā stāšanās situācija nav būtiski mainījusies un vairumā gadījumu par personas nevardarbīgas nāves faktiem tiek uzsākti kriminālprocesi, izmeklējamo rīcību kvalificējot pēc piederības noziedzīgu nodarījumu grupas objektam, un noteiktas obligātas tiesu medicīniskās ekspertīzes saskaņā ar KPL 195. pantu. Līdz ar to nelietderīgi tiek ieguldīts liels izmeklētāja, uzraugošā prokurora un eksperta darbs, lai gala rezultātā kriminālprocesu izbeigtu.”⁴¹⁵

Tātad ir atzīts, ka gadījumos, ja persona ir mirusi nevardarbīgā nāvē, nav pamata nedz kriminālprocesa uzsākšanai, nedz tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanai. Ja tas tiek darīts, lai procesa ietvaros mirušajam veiktu tiesu medicīnisko ekspertīzi, tiesisks pamats šādai darbībai nepastāv. Ņemot vērā *Satversmes* 94. pantā nostiprinātās cilvēka neaizskaramības tiesības⁴¹⁶, tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšana bez nepieciešamā tiesiskā pamata nav pieļaujama.

2008. gada maijā, tiekoties ar *Latvijas Pašvaldību savienību, Iekšlietu ministrijas* pārstāvji ir norādījuši, ka jautājums, kas saistīts ar vardarbīgā nāvē mirušo personu transportēšanu, tiks risināts tuvākajā laikā, iesniedzot likumprojektu „*Grozījumi Kriminālprocesa likumā*”, kurā tiks paredzēts deleģējums MK noteikt kārtību, kādā tiek veikta mirušo transportēšana.⁴¹⁷ Lai arī *Iekšlietu ministrija* ir atzinusi tiesiskā regulējuma nepilnību attiecībā uz mirušu cilvēku transportēšanu, tomēr līdz šim tiesiskā kārtība mirušo cilvēku transportēšanai nav noteikta.

KPL 201. pantā pirmajā daļā ir paredzēts, ka izmeklētājam ir pienākums mirušo kā ekspertīzes objektu nodot tiesu medicīniskajai ekspertīzei. Praksē *Valsts policija* slēdz mirušo transportēšanas līgumus ar komersantiem, proti, ar apbedīšanas firmām, un par šo pakalpojumu samaksā no piešķirtajiem budžeta līdzekļiem.⁴¹⁸ Autores

⁴¹⁵ Informatīvais ziņojums par Kriminālprocesa likuma piemērošanas problēmām un to risinājumiem. 2008. 8. janvāris, <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file46475.doc> (aplūkots 2009. 3. maijā).

⁴¹⁶ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijā, nr. 43. Sīkāk Satversmes 94. pantā ietverta pamattiesību saturs tiek analizēts šā darba 1.3. nodaļā.

⁴¹⁷ Iekšlietu ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības rīkoto sarunu dienas kārtība, Rīgā, 2008. gada 21. maijā, http://www.lps.lv/svs/uploads/files/212008_piel13.doc (aplūkots 2009. 3. maijā).

⁴¹⁸ Skatīt: Iekšlietu ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības 2007. gada sarunu Protokols nr.1, Rīgā, 2007. gada 10. maijā, <http://www.raplm.gov.lv/uploads/filedir/im07.doc?PHPSESSID=4977...%3Fref%3DGuzels.TV> (aplūkots 2009. 3. maijā). Valsts policijas mājas lapā <http://www.vp.gov.lv/index.php?sadala=108&id=12262> (aplūkots 2010. 31. martā) izsludināts publiskais iepirkums, kura priekšmets: „[p]ar vardarbīgā nāvē mirušu cilvēku (ķermeņu daļu) transportēšanas pakalpojumu sniegšanu no notikuma vietas Kurzemes reģiona pārvaldes Talsu iecirkņa darbības teritorijā uz Ventspils slimnīcas Morgu „Liepājas apvienotā Tiesu medicīnas ekspertīzes

ieskatā Valsts policijas rīcībai nav tiesiska pamata un tā ir pretrunā gan KPL 201. pantā noteiktajam, gan Valsts pārvaldes iekārtas likuma⁴¹⁹ 40. un 41. pantā ietvertajai kārtībai. Saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma 40. panta otrajā daļā noteikto: „[p]rivātpersonai valsts pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar ārēju normatīvo aktu vai līgumu, ja tas paredzēts ārējā normatīvajā aktā.”⁴²⁰ Savukārt minētā likuma 41. panta trešās daļas 4. punktā ir noteikts, ka „[p]rivātpersonai nevar deleģēt pārvaldes uzdevumus, kas nodrošina [...] Satversmē garantēto cilvēktiesību īstenošanu un uzraudzību un kuru izpildes kārtību un institūciju ir noteicis likumdevējs.”⁴²¹ Miruša cilvēka kā ekspertīzes objekta nodošanas tiesu medicīniskajai ekspertīzei pienākuma deleģēšana privātpersonām nav noteikta ar ārēju normatīvu aktu. Tā kā šī darbība ir tieši saistīta ar cilvēktiesību īstenošanu, to nedrīkst deleģēt privātpersonām. Tādēļ esošā prakse, ka mirušos Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrā nogādā privātpersonas, ir nekavējoties jāpārtrauc. Valsts policijai visos gadījumos ir jānodrošina mirušo nogādāšana tiesu medicīniskajai ekspertīzei.

Valstij ir pienākums nodrošināt cilvēka cieņas aizsardzību un cilvēka ķermeņa neaizskaramību, tādēļ valstij ir jāizstrādā un jāpieņem vispārējo tiesību normas, kurās detalizēti tiek reglamentēti valsts iestāžu pienākumi un procesuālā kārtība rīcībai ar miruša cilvēka ķermeni gadījumos, ja procesa virzītājs kriminālprocesā, tiesa administratīvajā vai civilprocesā ir pieņēmusi lēmumu par mirušā tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanu.

3.1.4. Mirušā tiesu medicīniskās autopsijas izdarīšana un audu izņemšana pierādīšanai kriminālprocesā

Saskaņā ar MK 2001. gada 6. februāra noteikumos Nr. 51 „Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība” 19. punktā noteikto: „Vardarbīgā nāvē (slepkavības, pašnāvības un nelaimes gadījumi), kā arī pēkšņā nāvē mirušas personas, ja ir aizdomas par vardarbību vai ja nav noskaidrota mirušā personība, izmeklē Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centrā”. Tātad Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs ir vienīgā iestāde, kurai ir tiesības izmeklēt mirušās personas, ja tās mirušas vardarbīgā

nodaļa” Patversmes ielā 1, Ventspilī.” Līdzīgs iepirkums 2010. gada martā izsludināts arī par Latgales reģionā mirušo cilvēku transportēšanu.

⁴¹⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94.

⁴²⁰ Turpat, 40. panta otrā daļa.

⁴²¹ Turpat, 41. panta trešās daļas 4. punkts.

nāvē vai pēkšņā nāvē vai ir aizdomas par vardarbību. Šīs mirušās personas izmeklē Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra tanatoloģijas nodaļā.

Miruša cilvēka tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanai ir nepieciešama gan ķermeņa kopējā apskate, gan mirušā sekcijas jeb autopsijas veikšana, lai noskaidrotu tos faktus, kurus nav iespējams iegūt, tikai apskatot. Veicot mirušā sekciju, ir nepieciešama audu izņemšana no ķermeņa un to detalizētāka izpēte ar speciāliem līdzekļiem, piemēram, mikroskopiska, seroloģiska vai toksikoloģiska analīze. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā ir noteikts, ka „*tiesu medicīniskās izmeklēšanas laikā, neievērojot mirušā cilvēka gribu, drīkst ņemt audu un orgānu paraugus laboratoriski diagnostiskiem izmeklējumiem.*”⁴²² Tātad likumā ir ietverta atļauja audu izņemšanai, kā arī ir norādīts konkrēts audu izņemšanas mērķis – laboratoriski diagnostiski izmeklējumi. Tā kā tiesu medicīniskā ekspertīze likumā noteiktajos gadījumos ir obligāti veicama, kā arī audu izņemšana un izmeklēšana ir jāveic obligāti, tad mirušā dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošana nav nepieciešama. Pretēji tas ir gadījumos, ja audu izņemšana tiesu medicīniskās ekspertīzes laikā tiek plānota citu mērķu sasniegšanai.

Atsevišķs tiesiskais regulējums, kas sīkāk noteiktu audu izņemšanas noteikumus, tiesību normās nav ietverts, lai gan dažas normas satur norādes, kas ir attiecināmas uz miruša cilvēka audu izņemšanu. Tā, piemēram, KPL 200. panta ceturtajā daļā ir teikts: „*ja izmeklēšanas darbību procesa virzītāja uzdevumā veic vai tajā piedalās ekspertīžu iestādes eksperts, kurš izņem turpmākajiem pētījumiem pakļautos objektus*”⁴²³, kas mirušā sekcijas gadījumā var būt gan audi, gan cilvēka ķermenī atrastie svešķermeņi, tad „*procesā virzītājs var uzdot šo objektu ekspertīzi veikt šim pašam ekspertam vai šai pašai ekspertīzes iestādei*”. Tātad KPL ir paredzēts, ka audu izņemšanu un izmantošanu drīkst veikt tas pats eksperts vai ekspertīzes iestāde, kas izdara tiesu medicīnisko ekspertīzi.

MK 2001. gada 6. februāra noteikumos Nr. 51 „*Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība*” ir minēta audu izmeklēšana kā procesuāla darbība, bet nekas nav minēts par audu izņemšanas procesu. Šo noteikumu 20. punkts paredz, ka līķu orgānu audu mikroskopisko izmeklēšanu veic histoloģijas laboratorija⁴²⁴, tādējādi var secināt,

⁴²² Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 9. pants.

⁴²³ KPL, 200. panta ceturta daļa.

⁴²⁴ Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība: MK noteikumi nr. 51. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 9. februāris, nr. 29, 20. punkts.

ka ekspertīzes laikā tiek izņemti gan orgāni, gan audi, no tiem tiek sagatavoti mikroskopiski izmeklējami audu paraugi, kuru izpēti veic Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centra struktūrvienība – histoloģijas laboratorija. Savukārt miruša cilvēka audus – asinis, matus, bioloģiskos izdalījumus izmeklē seroloģijas laboratorija⁴²⁵, bet indīgu vielu saturu liķa materiālā [t.i. audos - autores piez.] nosaka tiesu ķīmijas laboratorijā.⁴²⁶ Līķa mīkstos audus, kaulu bojājumus un kaulu atliekas, izmeklē medicīniskās kriminālistikas laboratorijā.⁴²⁷

Eiropas Padomes *Rekomendācijas Nr. R (99) 3 „Par tiesu medicīnisko autopsiju noteikumu harmonizāciju”*⁴²⁸ ir noteikts, ka audu paraugu izņemšanas apjoms ir cieši saistīts ar konkrēto gadījumu, bet kā minimums ir jāpaņem audu paraugi histoloģiskiem izmeklējumiem no galvenajiem orgāniem. Jāpaņem arī perifēro asins paraugu alkohola un/vai narkotisko vielu noteikšanai vai ģenētisko testu veikšanai, jāņem urīna un zarnu satura paraugi. Minētajā rekomendācijā ir arī uzskaitīti obligātie audu paraugi gadījumos, ja nāves cēlonis nav skaidrs vai tas ir saistīts ar vardarbību.⁴²⁹

Ņemot vērā to, ka tiesu medicīniskā ekspertīze tiek veikta, lai nodrošinātu pierādīšanu kriminālprocesā, no miruša cilvēka izņemtie audi ir objekts, kas var sniegt ziņas par nāves apstākļiem, tādēļ visām darbībām ar audiem ir jānodrošina šo audu izņemšanas un izmantošanas galvenais mērķis – pierādīšana.

Latvijas tiesību zinātnē maz analizēts jautājums par miruša cilvēka audu paraugiem kā par pierādīšanas līdzekli kriminālprocesā, kā arī nav pievērsta nepieciešamā vērība tiesu medicīnas ekspertīzes veikšanas materiāltiesiskajiem un procesuālajiem aspektiem, lai gan tas būtu nepieciešams, jo veicinātu kriminālprocesuālo mērķu sasniegšanu. Tādēļ ir nepieciešams izstrādāt jaunu tiesību aktu, kas sīkāk reglamentētu miruša cilvēka tiesu medicīnisko izmeklēšanu un audu izņemšanu, lai tos pilnvērtīgi varētu izmantot pierādīšanai. Salīdzinājumam var minēt, ka, piemēram, *Karaliskā patologu kolēģija (angl. - The Royal College of*

⁴²⁵ Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība: MK noteikumi nr. 51. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 9. februāris, nr. 29, 21. punkts.

⁴²⁶ Turpat, 22. punkts.

⁴²⁷ Turpat, 23. punkts.

⁴²⁸ Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation No. R (99) 3 „*Of the Committee of Ministers to Member States on the Harmonisation of Medico-Legal Autophy Rules*”, adopted by the Committee of Ministers on 2 February 1999 at the 658th meeting of Minister’s Deputies [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf), (aplūkots 2009. 5.septembrī).

⁴²⁹ *Ibid.*, Art. 6.

Pathologists)⁴³⁰ Anglijā un Velsā ir izstrādājusi „*Vadlīnijas rīcībai ar tiesu medicīniskajiem paraugiem un pierādījumu saiknes nodrošināšanai*”, kurās ir norādīta kārtība, kāda jāievēro, iegūstot un rīkojoties ar audu paraugiem tiesu pierādīšanas nolūkā.⁴³¹

Tiesu medicīniskās ekspertīzes nozīmēšanas un izpildīšanas tiesiskie noteikumi ir svarīgi, lai analizētu audu izņemšanas tiesisko pamatojumu katrā gadījumā, kad to veic Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra darbinieki. Kā jau norādīts, audu izņemšana šajā valstī iestādē ir atļauta tikai gadījumos, ja tā notiek kriminālprocesa ietvaros, ekspertīze ir noteikta ar procesa virzītāja lēmumu, un audu izņemšana, uzglabāšana un izmantošana ir nepieciešama, lai apliecinātu lēmumā par ekspertīzes noteikšanu norādītos lietas faktus vai faktiskos apstākļus. Tā kā audu izņemšanas tiesiskais pamats ir ietverts KPL, tad audu izņemšanu tiesu medicīniskās ekspertīzes laikā citu mērķu īstenošanai, piemēram, zinātniskajiem pētījumiem, mācību mērķiem vai transplantācijai, nedrīkst veikt, ja vien tiesiska atļauja nav iegūta, pamatojoties uz speciālajām tiesību normām. Savukārt izņemtie audi izmantojami tikai saskaņā ar procesa virzītāja lēmumiem, jo citām personām nav tiesību pieņemt procesuālos lēmumus attiecībā uz ekspertīzes objektiem.

Mīruša cilvēka audu izmantošanas tiesiskā regulējuma jautājumi arī citās Eiropas valstīs tiek analizēti samērā nesen, jo ilgstoši tiesu medicīniskās izmeklēšanas ir notikušas saskaņā ar tiesu medicīnā kā zinātnē nostiprinātajām atziņām, nepievēršot lielu uzmanību tiesiskajiem jautājumiem. Attīstoties cilvēktiesību aizsardzības sistēmai, kā arī ievērojot straujo biotehnoloģiju attīstību cilvēku audu izmantošanas jomā, lielāka vērība ir jāvelta tiesību jautājumiem tiesu medicīnā. Lai nodrošinātu cilvēktiesību aizsardzību un cilvēka cieņas aizsardzību, lai ievērotu principus, kas nostiprināti *Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā*⁴³², īpaši tos, kas saistīti ar spīdzināšanas aizliegumu, necilvēciskas vai pazemojošu izturēšanās vai sodīšanas aizliegumu, kā arī, aizsargājot tiesības uz dzīvību⁴³³, *Eiropas Padome*

⁴³⁰ The Royal College of Pathologists, biedrība Anglijā un Velsā, www.rcpath.org (aplūkots 2009. 2. maijā)

⁴³¹ Guidelines for handling medicolegal specimens and preserving the chain of evidence, www.rcpath.org (aplūkots 2009. 2. maijā)

⁴³² Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. Latvijas Vēstnesis, 1997.13. jūnijs, nr. 143/144

⁴³³ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R(99) 3 of the Committee of Ministers to Member States on the Harmonisation of Medico – Legal autopsy rules. Adopted by the Committee of Ministers on 2 February 1999 at the 658th meeting of the Ministers’ Deputies, [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf) (aplūkots 2009. 4. maijā)

1999. gada 2. februārī izdeva dokumentu *Rekomendācijas Nr. R (99) 3 „Par tiesu medicīnisko autopsiju noteikumu harmonizāciju”*. Lai arī Latvija ir Eiropas Padomes dalībvalsts, jāsecina, ka šajā dokumentā ietvertie tiesu medicīniskās izmeklēšanas principi Latvijas tiesību aktos nav nostiprināti. Minētajā dokumentā ietvertie principi būtu nostiprināmi, izdodot speciālus tiesību aktus tiesu medicīnas jomā.

Ņemot vērā darba ierobežoto apjomu, darbam definēto uzdevumu, proti, plašāk pētīt miruša cilvēka ķermeņa aizsardzības prasības un audu izņemšanu vispārīgās prasības, šajā nodaļā ietvertā analīze raksturo tikai galvenās nepilnības tiesu medicīniskās ekspertīzes regulējumā. Minēto tiesību jautājumu tālāka izpēte būtu nepieciešama tiesību sistēmas attīstībai, īpaša vērība būtu jāvelta kriminālprocesuālo jautājumu analīzei. Autore plāno nākotnē padziļināti pētīt tiesu medicīniskās ekspertīzes tiesiskā regulējuma attīstības virzienus un iespējas.

Iepriekšminētais ļauj secināt, ka likumu un MK noteikumu normas par tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtību ir acīmredzami nepilnīgas. Tiesību akti nesatur detalizētus noteikumus par tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtību, par audu izņemšanu, uzglabāšanu, izmantošanu un iznīcināšanu. Minēto procesuālo darbību tiesiskais regulējums nepieciešams, lai sasniegtu šādus mērķus:

- 1) nodrošinātu miruša cilvēka ķermeņa un cilvēka pamattiesību⁴³⁴ aizsardzību tiesu medicīniskās izmeklēšanas procesā;
- 2) noteiktu tiesiski pieļaujamās darbības tiesu medicīniskās izmeklēšanas laikā;
- 3) noteiktu miruša cilvēka audu izņemšanas, uzglabāšanas un iznīcināšanas kārtību;
- 4) nodrošinātu pierādījumu iegūšanu un nostiprināšanu likumā noteiktajā kārtībā.

Izstrādājot šos noteikumus, jāņem vērā gan Eiropas Padomes *Rekomendācijā no. R (99) 3 „Par tiesu medicīnisko autopsiju noteikumu harmonizēšanu”*⁴³⁵ ietvertās obligātās prasības, gan citu valstu pieredze tiesu medicīniskās ekspertīzes reglamentācijā.

⁴³⁴ Sīkāk skatīt šī darba 1. un 2. nodaļā.

⁴³⁵ Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation No. R (99) 3 „*Of the Committee of Ministers to Member States on the Harmonisation of Medico-Legal Autophy Rules*”, adopted by the Committee of Ministers on 2 February 1999 at the 658th meeting of Minister's Deputies [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf), (aplūkots 2009. 5.septembrī).

3.2. Miruša cilvēka patoloģiskā izmeklēšana

Mirušā patoloģiskā izmeklēšana un tās veikšanai nepieciešamo audu izņemšana ir viens no mērķiem, kas īstenojams saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto, lai gan likuma 1. pantā, kurā ir norādīti tā mērķi, mirušā patoloģiskā izmeklēšana nav minēta. Ievērojot, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma mērķis ir pasargāt miruša cilvēka ķermeni no necienīgas un nelikumīgas rīcības ar to, var secināt, ka arī likumā ietvertās normas, kas reglamentē patoloģiskās izmeklēšanas veikšanu, kalpo likumā norādītajam mērķim.

Ārsti - patologi pēta slimību cēloņus un veidus, kā arī to, kā slimības ietekmē cilvēka ķermeni. Atklājot slimību ietekmi, ir iespējams izprast problēmas būtību un nodrošināt pareizu diagnostiku. Ņemot vērā šīs zināšanas, var attīstīt ārstēšanas un profilakses pasākumus.⁴³⁶ Patoloģiskā izmeklēšana pēc nāves, ko sauc arī par sekciju⁴³⁷ vai autopsiju⁴³⁸ (*angliski – autopsy*⁴³⁹), ir cilvēka ķermeņa izmeklēšana pēc nāves ar mērķi noteikt nāves iemeslu, kuru veic ārsts – patologs. Latviešu valodā mirušā patoloģisko izmeklēšanu pareizāk būtu saukt par pēcnāves izmeklēšanu, bet tā kā normatīvajos aktos šāds termins netiek lietots, tad autore šajā darbā lieto normatīvajos aktos nostiprināto terminu. Termina „pēcnāves izmeklēšana” lietošanu nepieciešams apspriest un nākotnē normatīvi nostiprināt. Medicīniski patoloģiskajā izmeklēšanā precīzi nosaka nāves iemeslu un nāves iestāšanās apstākļus, pēta slimības izraisītās izmaiņas, lai sarežģītumu gadījumā varētu šo informāciju izmantot dzīvo ārstēšanai.⁴⁴⁰

Miruša cilvēka aizsardzības likums nosaka gan patoloģiskās izmeklēšanas veikšanu, ja mirušais dzīves laikā ir izteicis savu gribu, gan šīs izmeklēšanas izdarīšanas obligātu pienākumu, kad iepriekš izteikto gribu neņem vērā, jo likumā ir noteikta obligāta patoloģiskās izmeklēšanas izdarīšana.

⁴³⁶ The Royal College of Pathologists. <http://www.rcpath.org/index.asp?PageID=2> (aplūkots 2010. 8. aprīlī).

⁴³⁷ Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība: MK noteikumi Nr. 1046. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. decembris, nr. 208. Šāds termins tiek lietots minēto noteikumu 18. pielikumā.

⁴³⁸ Ārstniecības iestāžu medicīniskās un uzskaites dokumentācijas lietvedības kārtība: MK noteikumi nr. 265. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 7 aprīlis, nr. 57, 16. punkts.

⁴³⁹ Angļu valodā lieto arī terminus - necropsy, thanatopsy, post – mortem.

⁴⁴⁰ Dorland's Medical Dictionary for Health Consumers. © 2007 by Saunders, an imprint of Elsevier, <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/autopsy> (aplūkots 2009. 20. augustā).

3.2.1. Miruša cilvēka patoloģiskās izmeklēšanas gadījumos, ja persona ir dzīves laikā ir devusi atļauju vai noteikusi aizliegumu

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pantā noteikto: „*miruša cilvēka patoloģiskā izmeklēšanu (sekciju) var izdarīt, ja viņš dzīves laikā to rakstveidā atļāvis*”. Minētajā likuma normā ietvertais regulējums atspoguļo šā likuma 2. pantā nostiprināto aizliegumu izmantot miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus pret viņa dzīves laikā izteikto gribu. Ikvienai ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādei, ja tā ir ieinteresēta patoloģiskās izmeklēšanas veikšanā, ir jārespektē mirušā dzīves laikā izteiktā atļauja.⁴⁴¹ Faktiski šo normu piemērot nav iespējams, jo tiesību akti nereglamentē rakstveida atļaujas noformēšanas kārtību. Tātad vispārīgi ir noteiktas personas tiesības dot atļauju patoloģiskās izmeklēšanas veikšanai, bet kārtība, kā to darīt, ir jāizstrādā un jānostiprina normatīvajos aktos.

Vispārīgas atļaujas došana vai aizlieguma noteikšana ķermeņa izmantošanai pēc nāves ir paredzēta Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. panta pirmajā daļā: „*ja persona vēlas aizliegt vai atļaut izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, tā MK noteiktajā kārtībā iesniedz iesniegumu Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei.*”⁴⁴² Atļaujas vai aizlieguma reģistrēšanas kārtība ietverta MK 2005. gada 25. oktobra noteikumos Nr. 786 „*Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība*”.^[443] Šo MK noteikumu 30. pielikumā paredzēts iesniegt veidlapu - „*Iesniegums par aizliegumu vai atļauju izmantot personas ķermeni, audus un orgānus pēc nāves*”, kurā jānorāda vārds, uzvārds, personas kods. Veidlapā ir doti divi varianti izvēlei - „atļauju / aizliedzu” un norādīts, ka nevajadzīgs svītrojams. Pēc tā veidlapā ir ietverts teksts „*izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves*”, kas skaidri norāda uz vispārīgas atļaujas došanu vai vispārīga, visaptveroša aizlieguma izteikšanu. Konkrēta atļauja patoloģiskai izmeklēšanai vai kādai citai darbībai ar audiem netiek pieļauta.

No Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pantā ietvertās normas izriet, ka persona dzīves laikā var atļaut izdarīt patoloģiskā izmeklēšanu, bet tiesību aktos netiek precizēts, vai vispārīgā atļauja audu un orgānu izmantošanai, kas ir

⁴⁴¹ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 2. pants.

⁴⁴² Turpat, 3. pants.

⁴⁴³ Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība: MK noteikumi nr. 786. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. oktobrī, nr. 172.

nostiprināta likumā noteiktajā kārtībā, dod tiesības veikt patologanatomisko izmeklēšanu. Autores ieskatā nē, jo likuma 5. pantā ir paredzēts, ka personai ir jādod atļauja tieši patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai. Savukārt, ja persona ir reģistrējusi Iedzīvotāju reģistrā aizliegumu izmantot savu ķermeni, audus un orgānus pēc nāves, tad jāuzskata, ka šāds aizliegums aptver arī patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu.

Ja persona savu vispārīgu aizliegumu nav reģistrējusi Iedzīvotāju reģistrā, tad noteikt, vai tā ir rakstveidā atļāvusi veikt patologanatomisko izmeklēšanu, varētu tikai tad, ja būtu paredzēta kārtība šādas atļaujas noformēšanai. Teorētiski iespējams, ka šobrīd atļaujas ievērošana varētu būt iespējama gadījumos, ja tāda ir noformēta medicīniskajos dokumentos, kas ir ārstniecības iestādes rīcībā. Tāpat iespējams, ka persona dzīves laikā ir noformējusi atļauju privāti, par šā dokumenta saturu un atrašanās vietu ir paziņojusi tuviniekiem, bet tuvinieki pēc atļaujas vai aizlieguma izdevēja nāves to varētu uzrādīt.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. panta pirmās daļas otrais teikums ietver patologanatomiskās izmeklēšanas aizliegumu un atļauju speciālos gadījumos. Tas nosaka: „*Ja mirušais cilvēks dzīves laikā rakstveidā aizliedzis pēc savas nāves izdarīt patologanatomisko izmeklēšanu, tā atļauta tikai 6. pantā minētajos gadījumos.*”⁴⁴⁴ Šī norma, līdzīgi kā analizējamā panta pirmās daļas pirmais teikums, norāda uz rakstveida aizlieguma nepieciešamību. Kā jau iepriekš minēts, nedz rakstveida atļaujas, nedz aizlieguma noformēšanas kārtība tiesību normās nav reglamentēta, tādēļ šādas atļaujas izmantošana lēmuma pieņemšanā ir iespējama tikai tad, ja mirušais dzīves laikā ir izvēlējis kādu sev piemērotu veidu atļaujas vai aizlieguma noformēšanai, un par to ir zināms ārstniecības personām un/vai mirušā tuviniekiem.

Miruša cilvēka aizsardzības likums neparedz atļauju patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai izteikt mutiski, piemēram, informēt par to tuviniekus, kuri pēc tam informētu ārstniecības personas. Lai nodrošinātu mirušā dzīves laikā izteiktās gribas precīzāku īstenošanu pēc nāves, būtu nosakāms, ka arī mutiski izteiktā griba ir jāievēro.

⁴⁴⁴ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 5. panta pirmā daļa.

3.2.2. Miruša cilvēka patologanatomiskā izmeklēšana gadījumos, ja personas dzīves laikā izteiktā griba nav zināma

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. panta otrā daļa nosaka kārtību lēmuma pieņemšanai par patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu gadījumos, ja mirušā griba nav zināma. Likums paredz:

„Gadījumos, kad mirušā cilvēka griba nav zināma un mirušajam nav tuvu piederīgo, jautājumu par patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšanu izlemj ārstniecības iestādes nodaļas vadītājs, ja cilvēks miris ārstniecības iestādē, vai ārstējošais ārsts vai ārsts, kas konstatējis nāves faktu, ja cilvēks miris ārpus ārstniecības iestādes.”⁴⁴⁵

Tātad, ja mirušā griba nav zināma un mirušajam nav tuvu piederīgo, tad lēmumu drīkst pieņemt normā minētās personas. Kā zināms, rakstiskas atļaujas vai aizlieguma noformēšana dzīves laikā ir maz iespējama tiesiskā regulējuma un tam sekojošu organizatorisku pasākumu trūkuma dēļ. Tādēļ faktiski lielākā daļa cilvēku to nav izdarījuši, bet cilvēka nāves gadījumā bieži ir jāpieņem lēmums par patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu. Ja cilvēks miris ārstniecības iestādē, parasti tā ir slimnīca, tad lēmumu drīkst pieņemt ārstniecības iestādes nodaļas vadītājs. Likuma normā nav precizēts, kādai saiknei ir jāpastāv starp ārstniecības nodaļu, tās vadītāju un mirušo pacientu, tādēļ iespējams, ka lēmumu var pieņemt gan tās nodaļas vadītājs, kur pacients tika ārstēts, gan patologanatomiskās nodaļas vadītājs vai pat kādas citas nodaļas vadītājs, piemēram, dežūrārsts. Savukārt gadījumā, ja mirušā griba nav zināma, un nav tuvu piederīgo, bet cilvēks ir miris ārpus ārstniecības iestādes, lēmumu par izmeklēšanu pieņem ārstējošais ārsts vai ārsts, kas konstatējis nāves faktu.

Jāsecina, ka tiesību normas nesatur regulējumu, kas noteiktu, kurš ir uzskatāms par ārstējošo ārstu, ja ārstēšanu ir veicis vairāk nekā viens ārsts, kā arī, kāda loma ir ģimenes ārstam. Likuma normās nav noteikti nekādi kritēriji, kas būtu ņemami vērā, lai ārstniecības iestādes amatpersona vai ārsts dotu atļauju vai aizliegtu izmeklēšanu, tādēļ ir iespējams, kas patologanatomiskā izmeklēšana tiek veikta bez tiesiska pamata. Autores ieskatā likuma norma ir jāgroza, nosakot: „Gadījumos, kad mirušā cilvēka

⁴⁴⁵ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 5. panta otrā daļa.

griba nav zināma un mirušajam nav tuvu piederīgo, patologanatomiskās izmeklēšana ir aizliegta.”

No analizējamās normas izriet: ja mirušajam ir tuvinieki, tad tiem ir zināma loma patologanatomiskās izmeklēšanas procesā, lai gan Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pantā nav norādīts, vai mirušā tuvinieki ir tiesīgi pieņemt lēmumu par izmeklējumu veikšanu. Minētās normas teksta analīze ļauj secināt, ka ārsts drīkst lēmumu pieņemt tikai tad, ja nav tuvinieku, tādēļ, ja tuvinieki ir, tad ārstam nav tiesību pieņemt lēmumu. Savukārt, saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā noteikto, tuvākie piederīgie tiesības rīkoties tuvinieka nāves gadījumā var realizēt tikai tad, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu vai atļauju izmantot ķermeni, audus un orgānus pēc nāves. Tātad svarīgi būtu noskaidrot, bet nav zināms, vai tas tiek darīts, kādas ziņas satur Iedzīvotāju reģistrs: ja tajā ir ierakstīts aizliegums, tad aizliegta ir arī patologanatomiskā izmeklēšana. Ja reģistrā ir ierakstīta vispārīga atļauja, tad jānoskaidro, vai patologanatomiskā izmeklēšanas veikšanai mirušais nav atstājis kāda cita veida rakstisku rīkojumu, kas satur atļauju vai aizliegumu, jo, kā minēts iepriekš, likumā tiek prasīta mirušā dzīves laikā speciāli izteikta atļauja patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai.

Ja Iedzīvotāju reģistrā nav izdarīta atzīme par mirušā dzīves laikā izteikto gribu, tad būtu piemērojams Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. panta regulējums, kas nosaka, ka tuvākajiem piederīgajiem ir tiesības rakstveidā informēt ārstniecības iestādi par mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Jānorāda, ka 4. panta normu piemēro attiecībā uz ārstniecības iestādēm, kas ir arī audu un orgānu ieguves centri⁴⁴⁶, lai gan patologanatomiskās izmeklēšanas veikšana var tikt veikta un var būt nepieciešama arī ārstniecības iestādēs, kas nav audu un orgānu ieguves centri. Tādēļ likuma 4. panta piemērošana var radīt tiesiska rakstura neskaidrības gadījumos, ja ārstniecības iestāde nav audu un orgānu ieguves centrs, bet veic patologanatomiskās izmeklēšanas, piemēram, gadījumos, ja patologanatomisko izmeklēšanu veic *VSIA „Rīgas Austrumu klīniskā universitātes slimnīca”*. Autores ieskatā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā noteiktās kārtības piemērošana patologanatomiskās izmeklēšanas gadījumiem nav piemērota, tāpēc tā būtu reglamentējama likuma 5. pantā.

⁴⁴⁶ Informācija par iestādēm, kas ir audu un orgānu ieguves centri ir pieejama tikai interneta adresē - http://vsmtva.vec.gov.lv/web/lv/datubazes/audu_un_org/index.aspx, kas ir jau likvidētas valsts iestādes 2008. gadā publicēts avots.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma vēsturiskās attīstības izpēte liecina, ka līdz 2004. gadam likuma 5. pantā bija skaidri noteikta mirušā tuvāko piederīgo loma patologanatomiskās izmeklēšanas atļaujas došanā: „*Ja mirušā cilvēka griba nav zināma vai šis cilvēks bijis atzīts par rīcībnespējīgu, patologanatomiskā izmeklēšana atļauta tikai ar tuvāko piederīgo rakstveida piekrišanu.*” Ar 2004. gadā izdarītajiem grozījumiem⁴⁴⁷ pants tika mainīts un norma, kas paredzēja patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu tikai ar tuvāko piederīgo rakstveida piekrišanu, ja griba nebija zināma un nebija obligāti jāizdara sekcija, tika izslēgta. Likuma 2004. gada grozījumi padarīja likuma piemērošanu sarežģītāku, jo likums vairs nereglamentē tās situācijas, kad mirušā griba nav zināma, bet viņam ir tuvi piederīgie. Lai novērstu tiesiskā regulējuma nepilnības un noteiktu lēmumu pieņemšanas kārtību gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, bet viņam ir tuvinieki, ir jāatgriežas pie tādiem likuma noteikumiem, kas bija spēkā līdz 2004. gadam. Proti, ir jāizdara grozījumi Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. panta otrajā daļā, nosakot: „*Ja mirušā cilvēka griba nav zināma, patologanatomiskā izmeklēšana atļauta tikai ar tuvāko piederīgo rakstveida piekrišanu.*”

3.2.3. Miruša cilvēka patologanatomiskā izmeklēšana, neievērojot dzīves laikā izteikto gribu

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmajā daļā ir noteikti tie gadījumi, kad patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšana ir obligāta, neņemot vērā miruša cilvēka dzīves laikā izteikto gribu. Tie ir:

1. *Iespējamais nāves cēlonis ir infekcijas slimība;*
2. *Nāves cēlonis ir dzīves laikā nediagnosticēta slimība vai nediagnosticēti profilaktisko pasākumu, ārstēšanas vai slimības sarežģījumi;*
3. *Nedzīvi dzimuša bērna svars pārsniedz 500 gramus.*⁴⁴⁸

Pirmkārt, obligāti izmeklēšana ir jāveic, ja tiek konstatētas pazīmes, ka iespējamais nāves cēlonis ir infekcijas slimība, kas „*ir infekcijas slimības izraisītāja ierosināta slimība, kuras izplatīšanās var radīt epidēmiju*”.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. jūnijs, nr. 96.

⁴⁴⁸ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 6. panta pirmā daļa.

Tas ļauj secināt, ka gadījumos, ja nāves cēlonis - infekcijas slimība -, ir zināms, tad izmeklēšana nav izdarāma. *Epidemioloģiskās drošības likums* nosaka, ka bīstamas infekcijas slimības ir „*cilvēka infekcijas slimības un parazitārās slimības, kas sakarā ar to ļaundabīgo klīnisko norisi, spēju strauji izplatīties un efektīvu profilakses vai ārstniecības līdzekļu trūkumu apdraud sabiedrības veselību*”.⁴⁵⁰ Lai arī šī likuma 1. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka MK ir jāapstiprina bīstamo infekcijas slimību saraksts, MK šo deleģējumu nav izpildījis. Vispārīgs infekcijas slimību saraksts ir ietverts MK 1999. gada 5. janvāra noteikumos nr. 7 "*Infekcijas slimību reģistrācijas kārtība*"⁴⁵¹, bet šajā sarakstā atsevišķi nav norādītas bīstamās infekcijas slimības.

Epidemioloģiskās drošības likuma 29. pantā ir dots deleģējums MK noteikt kārtību, kādā tiek izdarīta patoloģiskās izmeklēšana infekcijas slimību gadījumā. Pamatojoties uz šo normu, MK 2005. gada 19. jūlijā ir pieņēmis noteikumus nr. 523 "*Kārtība, kādā ievieš valstī vai izved no tās miruša cilvēka ķermeni, pārvadā, glabā, apbedī vai kremē no infekcijas slimības miruša cilvēka ķermeni un veic obligāto patoloģisko izmeklēšanu diagnozes precizēšanai pēc slimnieka nāves*"⁴⁵², kuru 22. punktā, līdzīgi kā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas 1. punktā, ir noteikts: „*Ja ir pamatotas aizdomas, ka iespējamais nāves cēlonis ir infekcijas slimība, mirušā cilvēka ķermeņa patoloģiskā izmeklēšana ir obligāta.*” Minēto MK noteikumu nosaukums norāda mērķi patoloģiskās izmeklēšanas veikšanai - lai precizētu diagnozi pēc slimnieka nāves. Tāpat normā ir skaidri pateikts, ka ir jābūt pamatotām aizdomām par infekcijas slimību, piemēram, tādi var būt izsitumi uz mirušā ādas vai pirms nāves mirušajam ir bijusi neskaidras izcelsmes paaugstināta ķermeņa temperatūra.

Analizējamās normas norāda, ka izmeklēšana ir obligāta tikai tādos gadījumos, kad infekcijas slimības diagnoze pirms nāves nav noteikta. Gadījumos, ja ir zināms, ka cilvēka nāves cēlonis ir infekcijas slimība, piemēram, cilvēka imūndeficīta vīrusa (HIV) izraisīta slimība - akūts imūndeficīta sindroms (AIDS), piemērot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas pirmo teikumu nav pamata.

⁴⁴⁹ Epidemioloģiskās drošības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 30. decembrī, nr. 342/345, 1. panta pirmā daļa.

⁴⁵⁰ Turpat, 1. panta pirmā daļa

⁴⁵¹ Infekcijas slimību reģistrācijas kārtība: MK noteikumi nr. 7. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 8. janvārī, nr. 5/6

⁴⁵² Kārtība, kādā ievieš valstī vai izved no tās miruša cilvēka ķermeni, pārvadā, glabā, apbedī vai kremē no infekcijas slimības miruša cilvēka ķermeni un veic obligāto patoloģisko izmeklēšanu diagnozes precizēšanai pēc slimnieka nāves: MK noteikumi nr. 523. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 22. jūlijs, nr. 115

Iepriekš minētajos MK noteikums nr. 523 ir paredzēts, ka no infekcijas slimības miruša cilvēka ķermeni patologanatomiski izmeklē tikai ārstniecības iestādes patoloģijas nodaļā vai tiesu medicīnas iestādē. Šīs normas piemērošana ir skaidra tikai gadījumā, ja cilvēks ir miris ārstniecības iestādē un tās darbiniekiem ir zināmi apstākļi, kas liek domāt par iespējamu infekcijas slimību. Gadījumā, ja cilvēks ir miris ārpus ārstniecības iestādes, kārtība, kādā notiktu patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšana, normatīvajos aktos nav noteikta. MK ir noteicis, ka patologanatomisko izmeklēšanu var veikt arī tiesu medicīnas iestādē, lai gan normatīvajos aktos, kas reglamentē vienīgās tiesu medicīnas iestādes - *Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centra darbību*⁴⁵³, patologanatomiskā izmeklēšana kā šīs iestādes funkcija nav noteikta. Tādēļ jāsecina, ka Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs nav pilnvarots to darīt. Tāpēc patologanatomiskā izmeklēšana gadījumos, ja pastāv iespēja, ka cilvēks ir miris infekcijas slimības dēļ, ir veicama tikai ārstniecības iestāžu patoloģijas nodaļās.

Īpašs regulējums attiecas uz MK noteikumu nr. 523 10. punktā minētajām bīstamām infekcijas slimībām, kuru gadījumā mirušā izmeklēšanai tiek piemērota atšķirīga procedūra, un tās ir:

„[b]akas, holera, mēris, Sibīrijas lopu mēris, vīrusu hemorāģiskie drudži (tai skaitā Ebolas vīrus slimība, Lasas drudzis, Mārburgas vīrus slimība, Krimas–Kongo hemorāģiskais drudzis), smags akūts respiratorais sindroms vai no jauna parādījusies bīstama infekcijas slimība”.⁴⁵⁴

Šo slimību gadījumos ir nepieciešams ievērot īpašus aizsardzības pasākumus, kurus nosaka epidemiologs, lai nenotiktu dzīvo cilvēku inficēšanās. Citu infekcijas slimību gadījumos ir jāievēro atsevišķi piesardzības pasākumi.

Ja ir konstatēta kāda no minētajām bīstamajām slimībām, tad, ievērojot MK noteikumus, mirušais būtu jāpārved uz iestādi - *VSI* „*Patoloģijas centrs*”, lai tur veiktu viņa patologanatomisko izmeklēšanu un uzglabāšanu. Tā kā minētā iestāde vairs nepastāv, tad arī šīs kārtības piemērošana nav iespējama. Iepriekš minētais liek secināt, ka obligātās patologanatomiskās izmeklēšanas tiesiskais regulējums, ja pastāv aizdomas par infekcijas slimību, ir nepilnīgs un piemērojams tikai daļēji, bet īpaši

⁴⁵³ Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra nolikums: MK noteikumi Nr.776. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 10. septembris, nr. 144.

⁴⁵⁴ Kārtība, kādā ievēro valstī vai izved no tās miruša cilvēka ķermeni, pārvadā, glabā, apbedī vai kremē no infekcijas slimības miruša cilvēka ķermeni un veic obligāto patologanatomisko izmeklēšanu diagnozes precizēšanai pēc slimnieka nāves: MK noteikumi nr. 523. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 22. jūlijs, nr. 115.

bīstamu slimību gadījumos normatīvajos aktos noteiktā tiesiskā kārtība nav īstenojama.

Autores ieskatā patologanatomiskās izmeklēšanas obligātas izdarīšanas noteikšanā būtu svarīgi diferencēt infekcijas slimības, ņemot vērā to draudus sabiedrības veselībai. Tiesiski nav pamatojams noteikums jebkuras slimības iespējamības gadījumā obligāti pieprasīt mirušā izmeklēšanu. Pirmkārt, atsevišķi likumā būtu jānosaka, ka patologanatomiskā izmeklēšana obligāti ir jāizdara, ja ir aizdomas par bīstamu infekcijas slimību, bet bīstamās infekcijas slimības ir jānorāda normatīvi. Otrkārt, likumā jānosaka, ka iespējamās infekcijas slimības diagnostikas nolūkos patologanatomiskā izmeklēšana ir jāizdara tad, ja pastāv draudi sabiedrības veselībai. Treškārt, normatīvajā aktā būtu precīzi jānosaka šādu izmeklēšanu veikšanas kārtība.

Otrs likumā norādītais gadījums, kad nav jāievēro miruša cilvēka dzīves laikā izteiktā griba, un mirušā patologanatomiskā izmeklēšana ir izdarāma obligāti ir tad, ja „*nāves cēlonis ir dzīves laikā nediagnosticēta slimība vai nediagnosticēti profilaktisko pasākumu, ārstēšanas vai slimības sarežģījumi*”.⁴⁵⁵ Lai arī tiesību aktos nav noteikts mērķis šādai izmeklēšanai, jādomā, ka patologanatomisko izmeklēšanu obligāti pieprasa, lai noskaidrotu nezināmu nāves cēloni, lai gan norma norāda, ka cēlonim ir jābūt zināmam, vismaz vienam no normā minētajiem. Tāpēc jāsecina, ka analizējamajā normā pastāv iekšēja pretruna, kas apgrūtina tās precīzu piemērošanu. Lai varētu piemērot šo normu, lēmumā, kas ir administratīvs akts, par obligātas patologanatomiskās izmeklēšanas nozīmēšanu ir jānorāda argumenti, kas liecina, ka pastāv vismaz viena no normā norādītajām alternatīvajām pazīmēm. Tāpat lēmumā būtu jānorāda pierādījumi, kas to apliecina.

Normas teksts norāda, ka likumdevējs paredzējis iespēju, ka cilvēks varētu būt miris no iepriekš nediagnosticētas slimības, iepriekš neatklātiem zināmas slimības sarežģījumiem, no ārstēšanas vai profilaktisko pasākumu sarežģījumiem. Minētās pazīmes saturiski ir ļoti ietilpīgas, jo gandrīz ikvienā nāves gadījumā ir iespējams izteikt aizdomas, ka varētu pastāvēt kādi nezināmi ārstēšanas pasākumu sarežģījumi, un tādēļ ir jāizdara sekcija. Tādēļ jāsecina, ka likumā ir ietverts neprecīzs un pārlietu plašs regulējums, kas būtu jāprecizē un jāsašaurina, lai mazinātu nevajadzīgu

⁴⁵⁵ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 6. panta pirmā daļa 2. punkts.

patologanatomisko izmeklēšanu veikšanu. Autores ieskatā ir nepieciešams mainīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas 2. punktu. Šajā normā ir svarīgi noteikt, ka patologanatomiskā izmeklēšana ir obligāti jāizdara, ja nāves cēlonis nav zināms un to nav iespējams noteikt vai precizēt ar citām metodēm, piemēram, miruša rentgenoloģisku izmeklēšanu. Tāpat likumā jānorāda izmeklēšanas mērķis – nezināma nāves cēloņa noskaidrošana vai neskaidra nāves cēloņa precizēšana.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas 3. punkts paredz, ka „obligāti patologanatomisko izmeklēšanu izdara, ja nedzīvi dzimuša bērna svars pārsniedz 500 gramus”. Lai arī mērķis likumā nav definēts, jāsecina, ka šīs izmeklēšanas mērķis ir noskaidrot nedzīvi dzimuša bērna nāves cēloni. Ziņas par cēloni var sniegt informāciju vecākiem un mediķiem, kuru tie, iespējams, izmantos nākotnē. Piemēram, ja izmeklēšanā konstatē iedzimtu augļa attīstības patoloģiju, tad nākamās grūtniecības laikā sievietei var ieteikt veikt daudz plašāku izmeklēšanu, lai kontrolētu augļa attīstību un tās novirzes.

Kā jau tika minēts iepriekšējā nodaļā⁴⁵⁶, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta otrās daļas 1. punkts paredz, ka gadījumos, ja nedzīvi miruša bērna svars pārsniedz 500 gramus, izdara tiesu medicīnisko ekspertīzi, bet Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centram nav dotas tiesības šādas ekspertīzes veikt. Tātad spēkā esošais likums paredz, ka nedzīvi dzimušam bērnam, kurš smagāks par 500 gramiem, obligāti jāveic gan patologanatomiskā, gan tiesu medicīniskā izmeklēšana. Abas minētās mirušo izmeklēšanas ir ievērojami atšķirīgas, tāpēc nav pamata uzskatīt, ka var izvēlēties vienu vai otru pēc kādas personas ieskatiem. Arī tiesību normā nav ietverta izvēles iespēja. Šāda kārtība Miruša cilvēka aizsardzības likumā 6. pantā ir ietverta kopš 2002. gada, kad spēkā stājās 2001. gadā izdarītie grozījumi Miruša cilvēka aizsardzības likumā⁴⁵⁷. Līdz tam likumā bija noteikts, ka nedzīvi dzimuša bērna patologanatomisko obligātu izmeklēšanu veic gadījumos, ja tā svars pārsniedz 800 gramus. Jāņem vērā, ka tiesu medicīnisko izmeklēšanu veic tikai gadījumos, ja nāves cēlonis ir saistīts ar vardarbību, tāpēc nav atrodams pamatojums prasībai izdarīt tiesu medicīnisko ekspertīzi nedzīvi mirušam bērnam bez vardarbīgas nāves pazīmēm. Savukārt, ja ir atrodamas vardarbīgas nāves pazīmes, tad var piemērot vispārējo tiesu medicīniskās ekspertīzes regulējumu.

⁴⁵⁶ Šā darba 3.1.1. nodaļa.

⁴⁵⁷ Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā””: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 22. decembris, nr. 154.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmajā daļā ir noteikts: „*Neņemot vērā miruša cilvēka dzīves laikā izteikto gribu, patologanatomiskā izmeklēšana izdarāma, ja: [...] nedzīvi dzimuša bērna svars pārsniedz 500 gramus.*” Citētā norma ir acīmredzami nepiemērojama *per se*, jo nedzīvi miris bērns nekad nav varējis dzīves laikā izteikt gribu, viņam dzīves laiks nav pastāvējis. Šīs normas vēsturiskā attīstība liecina, ka līdz 2004. gada 30. jūnijam, kad stājās spēkā grozījumi Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. pantā⁴⁵⁸, bija noteikts: „*Neņemot vērā miruša cilvēka dzīves laikā izteikto gribu vai viņa tuvāko piederīgo gribu [...].*” Tātad iepriekš likums paredzēja, ka patologanatomiskās izmeklēšanas gadījumā tiesiska nozīme ir mirušā tuvinieku, t.i., bērna vecāku, gribai. Izdarot likuma grozījumus 2004. gadā ir pieļauta kļūda, kas ir jālabo ar jauniem likuma grozījumiem.

Autores ieskatā nepamatoti ir ierobežotas nedzīvi dzimuša bērna vecāku tiesības pieņemt lēmumu par patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšanu. Nedzīvi dzimuša bērna gadījumā ir jārespektē vecāku tiesības pieņemt lēmumu par patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu. Tāpat jārespektē vecāku tiesības atteikties no informācijas⁴⁵⁹, kas saistīta ar grūtniecības norisi vai riskiem nākotnē. Pirmkārt, ir iespējams, ka nedzīvi miruša bērna apskate var sniegt nepieciešamās ziņas par nāves cēloni un vecāki nevēlas, lai mirušo izmeklē. Otrkārt, ģenētisku slimību gadījumos ir iespējams paņemt mirušā bērna audu paraugu un noskaidrot ģenētiskos datus bez autopsijas.⁴⁶⁰ Treškārt, valstij nepiemīt tiesības pieprasīt patologanatomisko izmeklēšanu, ja vecāki nav devuši atļauju.

Jāsecina, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta noteikumi, kas paredz veikt patologanatomisko un tiesu medicīnisko izmeklēšanu nedzīvi dzimušam bērnam, kura svars pārsniedz 500 gramus, ir pretrunīgi un tiesiski nepamatoti. Tāpēc ir jāsvīturo Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta normas, kas paredz nedzīvi miruša bērna izmeklēšanu. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pants ir jāpapildina, nosakot, ka nedzīvi miruša bērna, kura svars pārsniedz 500 gramus, patologanatomisko izmeklēšanu drīkst izdarīt, ja tam piekrīt bērna vecāki.

⁴⁵⁸ Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. jūnijs, nr. 96.

⁴⁵⁹ Skatīt, piemēram, Pacientu tiesību likuma 10. panta astoto daļu, kurā ir noteikts, ka pacientam ir tiesības atteikties saņemt informāciju.

⁴⁶⁰ Ģenētiska izmeklēšana nesniegs informāciju par iekšējo orgānu defektiem, tāpēc varētu būt gadījumi, kad plašākas informācijas iegūšanai ir nepieciešama patologanatomiska izmeklēšana.

3.2.4. Patologanatomiskā izmeklēšana kā valsts funkcija un tās normatīvais regulējums

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. pantā noteikto, „*miruša cilvēka ķermeņa aizsardzība un cilvēka audu un orgānu izmantošana medicīnā ir valsts funkcija*”. Tātad arī patologanatomiskā izmeklēšana ir valsts funkcija. Šajā pašā likuma pantā ir noteikts, ka „*jebkurai iestādei vai organizācijai ir aizliegts nodarboties ar patologanatomisko izmeklēšanu [...], miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu un tālāku izmantošanu bez Veselības ministra atļaujas*”.⁴⁶¹ Tātad tikai tās iestādes, kas ir saņēmušas Veselības ministra atļauju⁴⁶², drīkst nodarboties ar patologanatomisko izmeklēšanu un tās ietvaros izņemt audus.

Ārējos normatīvajos tiesību aktos nav noteiktas tās iestādes, kurām ir tiesības veikt patologanatomisko izmeklēšanu, bet no MK 2007. gada 27. marta noteikumiem nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai*”⁴⁶³ izriet, ka mirušos var nogādāt VSIA „*Bērnu klīniskā universitātes slimnīca*”, VSIA „*Patoloģijas centrs*” (kā minēts, šāda iestāde Latvijā vairs nepastāv), un stacionāro ārstniecības iestāžu patoloģijas nodaļās. Tiesību akts, kurā būtu noteikts, kurām stacionārajām ārstniecības iestādēm ir tiesības veikt patologanatomisko izmeklēšanu, izdots nav. No publiski pieejamas informācijas ārstniecības iestāžu mājas lapās internetā var secināt, ka virkne iestāžu, piemēram, VSIA „*Austrumu klīniskā universitātes slimnīca*” un VSIA „*P.Stradiņa klīniskā universitātes slimnīca*” veic mirušo patologanatomiskās izmeklēšanas. Divas minētās ir valsts izveidotas kapitālsabiedrības, bet Rīgas pašvaldības SIA „*Rīgas 1. slimnīca*”, kas veic izmeklēšanu, ir pašvaldības izveidota kapitālsabiedrība. Iespējams, ka patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu piedāvā arī privātpersonas, kas nav ārstniecības iestādes, piemēram, privāti morgi.⁴⁶⁴

Patologanatomiskā izmeklēšana, kas ir viens no veidiem, kā tiek izmantots miruša cilvēka ķermenis, tā audi un orgāni saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības

⁴⁶¹ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 17. pants

⁴⁶² Sīkāk, skatīt 4.2.1 nodaļā. Veselības ministrs atļaujas patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai neizsniedz.

⁴⁶³ Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11.aprīlī, nr. 59, 9.1.punkts.

⁴⁶⁴ Skatīt interneta portālā www.beres.lv <http://www.beres.lv/category/01-aizsanas-bridis/14-sekcija-autopsija> (aplūkots 2010. 3. aprīlis)

likuma 17. pantā noteikto, ir valsts funkcija, ja to izdara obligāti vai ievērojot mirušā gribu. Šī izmeklēšana ir valsts rīcība publisko tiesību jomā, viens no likumā noteiktajiem valsts pārvaldes uzdevumiem. Tāpēc jānoskaidro, vai ir noteikts, ka ārstniecības iestādes un to patoloģijas nodaļas, kas ir privāto tiesību subjekti un darbojas privāto tiesību jomā, ir tiesīgas īstenot valsts pārvaldes funkcijas. Tāpat ir jāpārbauda, vai privāto tiesību subjekti, kas nav ārstniecības iestādes, ir tiesīgi piedāvāt un veikt patologanatomisko izmeklēšanu.

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 40. panta pirmajā daļā vispārīgi ir noteikts, ka publiskas personas, šajā gadījumā MK vai Veselības ministrija, varētu deleģēt privātpersonai un citai publiskai personai tādu pārvaldes uzdevumu, kas ietver pārvaldes lēmumu pieņemšanu. Tātad likumā ir paredzēta iespēja deleģēt pārvaldes uzdevumu – patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu –, privātpersonām. Minētajā normā ir ietverts nosacījums – ja pilnvarotā persona, t.i., privātpersona, attiecīgo uzdevumu var veikt efektīvāk. Attiecībā uz ārstniecības iestādēm, kurās ir atbilstoši aprīkotas patoloģijas nodaļas, strādā ārsti – patologi un kurām ir nepieciešamais aprīkojums mirušo izmeklēšanai, piemēram, mirušo uzglabāšanas iekārtas un sekciju zāles, var secināt, ka tās var veikt pārvaldes uzdevumu efektīvāk. Tā kā valsts iestādes, kas veiktu patologanatomisko izmeklēšanu, nav, lai nodrošinātu likumā norādīto funkciju, valsts var izvēlēties izveidot valsts iestādi, kas nebūtu efektīvi, tāpēc valstij būtu nepieciešams deleģēt tās funkciju - patologanatomisko izmeklēšanu - privātpersonām – noteiktām ārstniecības iestādēm. Jāievēro, ka vēsturiski mirušo patologanatomiskai izmeklēšanai ir bijusi nozīmīga loma ārstniecības iestāžu, īpaši slimnīcu, darbā, tāpēc nebūtu pamata radikāli mainīt līdz šim pastāvošo kārtību, ja vien tā nebūtu pretrunā spēkā esošajiem tiesību aktiem.

Citādi secinājumi ir jāizdara attiecībā uz privātpersonām, kas nav ārstniecības iestādes un, iespējams, veic mirušo jebkāda veida izmeklēšanu, tajā skaitā patologanatomisko izmeklēšanu. Tiesību aktos nav dotas tiesības nevienai privātpersonai veikt patologanatomisko izmeklēšanu, tāpēc šādas darbības ir aizliegtas. Gadījumos, ja fakti liecina, ka kāda persona ir veikusi mirušā izmeklēšanu, ir jāuzsāk kriminālprocess un jāsoda personas par mirušā apgānīšanu saskaņā ar *Krimināllikuma* 228. pantu⁴⁶⁵.

⁴⁶⁵ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, nr. 199/200.

Lai nodrošinātu miruša cilvēka aizsardzības tiesiskās prasības, tiesību aktos skaidri jānosaka patologanatomiskās izmeklēšanas kārtība, kas nodrošina gan *Satversmē* nostiprināto pamattiesību⁴⁶⁶ atbilstošu aizsardzību, gan ievēro normatīvajos aktos un tiesu praksē nostiprinātos vispārējos tiesību principus. *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* 41. panta otrajā līdz piektajā daļā ir noteikti ierobežojumi valsts funkciju deleģēšanai privātpersonai, kas piemērojami, deleģējot tiesības ārstniecības iestādēm veikt patologanatomisko izmeklēšanu. Tā šīs normas trešā daļa nosaka, ka privātpersonai nevar deleģēt administratīvo aktu izdošanu, izņemot gadījumus, kad tas paredzēts likumā.⁴⁶⁷ Lēmums par patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu ir administratīvs akts⁴⁶⁸, tāpēc ir nepieciešams likumā deleģēt tiesības konkrētiem subjektiem – ārstniecības iestādēm veikt šo funkciju un noteikt, ka konkrētas ārstniecības iestādes amatpersonas, piemēram, ārstniecības iestādes valdes pārstāvis, ir tiesīgs izdot administratīvu aktu, kas dod atļauju veikt patologanatomisko izmeklēšanu.

Jāievēro, ka spēkā esošie tiesību akti nepieļauj MK vai veselības ministram deleģēt tiesības veikt patologanatomisko izmeklēšanu privātpersonām, lai gan MK noteikumos nr. 215 netiešs deleģējums ir atrodams. Bet faktiski to dara privātpersonas. Proti, *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* 41. panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka privātpersonai nevar deleģēt „pārvaldes uzdevumus, kas nodrošina *Latvijas Republikas Satversmē* garantēto cilvēktiesību īstenošanu un uzraudzību un kuru izpildes kārtību un institūciju ir noteicis likumdevējs”.⁴⁶⁹ Pirmkārt, patologanatomiskā izmeklēšana ir tieši saistīta ar *Satversmē* garantēto pamattiesību īstenošanu, otrkārt, likumdevējs ir noteicis, ka institūcija, kas to izpilda, ir *Veselības ministrija*. Tāpēc tikai likumdošanas ceļā, nosakot citādu kārtību patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai, ir iespējams nodrošināt tiesiskumu aplūkojamās valsts funkcijas deleģēšana privātpersonām – ārstniecības iestādēm.

Tiesību normās ir jānosaka gan materiāltiesiskais pamats valsts funkcijas deleģēšanai, gan šīs funkcijas izpildes procesuāla kārtība. Īpaša uzmanība jāvelta privātpersonu tiesību un interešu aizsardzības mehānismu reglamentējošām tiesību normām, respektējot mirušā cilvēka cieņas aizsardzības prasību, sabiedrības veselības

⁴⁶⁶ Sīkāk skatīt šī darba I daļu.

⁴⁶⁷ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94, 41. pants trešā daļa 1. punkts.

⁴⁶⁸ Sīkāk skatīt šī darba 4.4.1. nodaļā.

⁴⁶⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94, 41. pants ceturta daļa.

aizsardzības intereses un mirušā tuvinieku tiesības. Tiesību aktā jānosaka aizliegums ikvienam citam subjektam, izņemot likumā minētos, veikt mirušā izmeklēšanu.

Nepieciešamie normatīvo aktu grozījumi un papildinājumi ir jāizdara pēc iespējas ātrāk, jo spēkā esošais regulējums ir ievērojami nepilnīgs. Praksē īstenotā patologanatomisko izmeklēšanu kārtība, kad to veic ārstniecības iestādes bez nepieciešamā deleģējuma, tiesiski nav attaisnojama, tāpēc ir maināma. Steidzamībai ir vairāki nozīmīgi iemesli. Pirmkārt, patologanatomiskās izmeklēšanas tiesiskās kārtības noteikšana kalpo gan atsevišķu indivīdu, gan sabiedrības interesēm kopumā, tāpēc tiesiski ir jānodrošina šo interešu īstenošana nekavējoties. Otrkārt, katru dienu kādam mirušajam ir nepieciešama izmeklēšana, neskatoties uz to, ka tiesiskais regulējums ir nepilnīgs. Treškārt, nedrīkst ilgstoši pieļaut situāciju, ka nekontrolēti valsts funkcijas pilda privātpersonas bez nepieciešamā deleģējuma un atbilstošas kontroles. Lai neciestu sabiedrības un indivīdu intereses, ir jānodrošina, ka tās ārstniecības iestādes, kurās ir nodaļas un speciālisti patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai, nodrošina patologanatomisko izmeklēšanu veikšanu.

3.2.5. Miruša cilvēka patologanatomiskās izmeklēšanas procesuālā kārtība

Miruša cilvēka aizsardzības likumā patologanatomiskās izmeklēšanas procesuālā kārtība nav noteikta, nav arī dots deleģējums šo kārtību noteikt MK. Neskatoties uz minēto, MK, izdodot MK 2007. gada 27. marta noteikumus nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai*”⁴⁷⁰, ir noteicis arī dažus patologanatomiskās izmeklēšanas procesuālos aspektus. Minētie noteikumi ir izdoti, pamatojoties uz likuma 7. pantā ietverto deleģējumu, bet to ietvars, līdzīgi kā likumā, ir norādīts noteikumu nosaukumā. Jāsecina, ka MK ieskatā patologanatomiskā izmeklēšana ir saistīta ar miruša cilvēka nāves fakta konstatēšanu un nodošanu apbedīšanai. Zināma sakarība šīm darbībām pastāv, bet ne tādā mērā, lai varētu konstatēt, ka MK ir ievērojis Saeimas dotā deleģējuma ietvaru. Tāpēc ir nepieciešams papildināt Miruša cilvēka aizsardzība likumu, tajā ietvert obligātos procesuālos noteikumus patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai un dot deleģējumu MK sīkāk reglamentēt šīs darbības procesuālos aspektus. Autore piedāvā papildināt Miruša cilvēka

⁴⁷⁰ Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11.aprīlī, nr. 59, 9.1.punkts.

aizsardzības likuma 5. pantu ar atsevišķu daļu, paredzot, ka MK ir jānosaka mirušo patologanatomiskās izmeklēšanas kārtība.

MK noteikumos nr. 215 ir noteikta kārtība nāves fakta konstatēšanai un mirušā nogādāšanai iestādē, kur veic patologanatomisko izmeklēšanu. Ja cilvēks mirst ārstniecības iestādē, tad tā nogādāšana patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai nav sarežģīta, miršanas faktu konstatē ārsts un mirušo uz ārstniecības iestādes patoloģijas nodaļu aizved ārstniecības iestādes personāls.

Savukārt, ja cilvēks miris mājās vai kādā citā vietā, miruša cilvēka nāves konstatēšana un nogādāšana patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai ir sarežģītāka. Saskaņā ar MK noteikumos nr. 215 noteikto ārpus stacionāra mirušo nāvi konstatē ģimenes ārsts, dežūrārsts⁴⁷¹ vai ārsta palīgs, bet, ja tas noticis sabiedriskā vietā, tad neatliekamās medicīniskās palīdzības brigāde. Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteiktajos gadījumos, t.i., ja nāves cēlonis ir dzīves laikā nediagnosticēta slimība vai nediagnosticēti profilaktisko pasākumu, ārstēšanas vai slimības sarežģījumi, saskaņā ar minēto MK noteikumu 15. punktā noteikto kārtību, ir paredzēts, ka mirušais ir jānogādā *VSIA „Patoloģijas centrs”* vai ārstniecības iestādes morgā. Faktiski jautājumu par to, vai ir veicama patologanatomiskā izmeklēšana vai nē, pieņem ģimenes ārsts, ārsta palīgs vai neatliekamās medicīniskās palīdzības brigāde. Šajos noteikumos nav noteiktas nedz personas, kuras ir atbildīgas par mirušā aizvešanas organizēšanu, nedz personas vai iestādes, kas veic mirušo nogādāšanu specializētajās iestādēs. Kā jau iepriekš minēts, nogādāšana *VSIA „Patoloģijas centrs”* nav iespējama, jo šāds tiesību subjekts nepastāv, tādēļ mirušo drīkst nogādāt tikai ārstniecības iestādes morgā.

MK noteikumu nr. 215 15. punkta 1. apakšpunktā arī noteikts, ka mirušais ir jānogādā *VSIA „Patoloģijas centrs”* vai ārstniecības iestādes morgā, ja viņš ir miris neatliekamās palīdzības transportlīdzeklī. Minētais noteikumu punkts ir pretrunā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas noteikumiem. Likums neparedz, ka patologanatomiskā izmeklēšana šādā gadījumā ir obligāti jāveic, tādēļ nav pamatojuma mirušā nogādāšanai kādā speciālā patologanatomiskās izmeklēšanas iestādē, bet svarīgi ir nogādāt mirušo speciālā uzglabāšanas vietā.

Atsevišķs tiesiskais regulējums ir paredzēts gadījumiem, ja ārsts vai ārsta palīgs nevar noteikt nāves cēloni un nav redzamas vardarbīgas nāves pazīmes. MK

⁴⁷¹ Normatīvajos aktos nav noteikts, kādos gadījumos ārsts ir dežūrārsts, tāpēc šī normas daļa nav piemērojama.

noteikumu nr. 215 16. punktā ir noteikts, ka šādos gadījumos ārstam pašam ir jāorganizē miruša cilvēka ķermeņa nogādāšana VSIA „Patoloģijas centrs” vai stacionārās ārstniecības iestādes patoloģijas nodaļā. Jāatzīmē, ka minētajos gadījumos patologanatomiskā izmeklēšana, ja cilvēks to nav atļāvis, likumā nav paredzēta, ja vien nav konstatējams, ka nāves cēlonis ir dzīves laikā nediagnosticēta slimība vai nediagnosticēti profilaktisko pasākumu, ārstēšanas vai slimības sarežģījumi. Ja pēc cilvēka nogādāšanas stacionārās ārstniecības iestādes patoloģijas nodaļā ir iespējams noteikt nāves cēloni, piemēram, tuvinieki uzrāda medicīniskos dokumentus, un tas ir saistīts ar dzīves laikā diagnosticētu slimību, tad pilnu patologanatomisko izmeklēšanu, tādu, kas ietver liķa sekcijas izdarīšanu, nedrīkstētu veikt, jo nāves cēlonis ir zināms.

MK noteikumu nr. 215 12.1. punktā ir noteikta speciāla kārtība gadījumos, ja mirušais ir bērns. Ja mirušais ir bērns līdz viena gada vecumam, tad ārstniecības personai, bet ne neatliekamās palīdzības ārstniecības personai, ir pienākums organizēt tā nogādāšanu VSIA „Bērnu klīniskā slimnīca” gadījumos, ja nāve iestājusies ārstniecības iestādē vai pēkšņa nāve iestājusies ārpus ārstniecības iestādes. Tātad MK noteikumos ir noteikts, ka ikvienā gadījumā, ja mirušais ir jaunāks par vienu gadu, tas ir jānogādā patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai, neatkarīgi no tā, kāds ir nāves iemesls un kurā Latvijas vietā nāve ir konstatēta. No MK noteikumos ietvertā regulējuma izriet, ka šajos gadījumos ir jāveic patologanatomiskā izmeklēšana, lai gan *ekspresis verbis* nevienā tiesību normā patologanatomiskās izmeklēšanas obligātums nav noteikts. Analizējot šā noteikuma likumību, jāsecina, ka MK, izdodot noteikumus Nr. 215, ir pārkāpis likuma normā doto deleģējumu, nosakot, ka visiem līdz viena gada vecumam mirušajiem bērniem ir jāveic izmeklēšana. Miruša cilvēka aizsardzības likumā obligāta patologanatomiskā izmeklēšana bērniem līdz viena gada vecumam nav noteikta kā obligāti veicama, tādēļ MK, izdodot noteikumus, nav tiesīgs paplašināt likumā dotā deleģējuma ietvaru. Attiecībā uz bērniem līdz viena gada vecumam nav iespējams piemērot arī Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pantā noteikto par patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu saskaņā ar mirušā dzīves laikā izteikto piekrišanu, jo šādas piekrišanas izteikšana nav tiesiski iespējama bērna rīcībnespējas dēļ.

Miruša bērna līdz vienam gadam patologanatomiskās izmeklēšanas tiesiskie noteikumi ir pretrunīgi. Nogādāt mirušo patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai un veikt šo izmeklēšanu gadījumos, kas nav paredzēti Miruša cilvēka aizsardzības

likumā, nedrīkst. Savukārt gadījumos, kas ir ietverti Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas 1. un 2. punktā, t.i., nāves cēlonis ir iespējama infekcijas slimība vai nediagnosticēta slimība, likumā pamatojums ir noteikts. Lai izpildītu likumā noteikto, nav pietiekami noteikt, ka ārsts organizē mirušā nogādāšanu *VSIA „Bērnu klīniskā slimnīca”*.

Līdzīgi secinājumi ir jāizdara arī attiecībā uz mirušiem bērniem vecumā no viena līdz astoņpadsmit gadiem. MK noteikumu nr. 215 14. punktā ir teikts: „*Stacionāro ārstniecības iestāžu patoloģijas nodaļās atļauts izdarīt patologanatomisko izmeklēšanu stacionārajās iestādēs mirušajiem bērniem no viena gada līdz 18 gadiem.*” Tātad MK ir atļāvis stacionārajām ārstniecības iestādēm veikt izmeklējumu, lai gan augstākstāvošajā likumā, t.i., Miruša cilvēka aizsardzības likumā, šāds regulējums nav atrodams. Tādēļ ir jāsecina, ka normu drīkst piemērot tikai tajos gadījumos, ja ir kāds no likumā norādītajiem obligātās izmeklēšanas gadījumiem.

Attiecībā uz mirušā nogādāšanu patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai MK noteikumu Nr. 215 12. un 16. punktā ir paredzējis, ka ārstam vai ārsta palīgam ir pienākums organizēt mirušā nogādāšanu patoloģijas iestādē. Tātad ārstam, kas ir privāto tiesību subjekts, bet sniedz valsts apmaksātos veselības aprūpes pakalpojumus, tikai tad, ja par to ir noslēgts publisko tiesību līgums ar *Veselības norēķinu centru* par konkrētu pakalpojumu sniegšanu⁴⁷², ir noteikta kompetence jeb deleģēts atsevišķs valsts pārvaldes uzdevums publisko tiesību jomā. Līdzīgi kā gadījumos, kad patologanatomisko izmeklēšanu veic privātpersonas⁴⁷³, arī paredzot valsts funkciju – ģimenes ārstam mirušo nogādāt izmeklēšanai - nav ievērota *Valsts pārvaldes iekārtas likumā* noteiktā kārtība, tāpēc analizējamais MK deleģējums nav tiesisks.

Aplūkojot šīs darbības finansiālo pusi jāsecina, ka valsts nav nodrošinājusi apmaksu, lai ģimenes ārsts nodrošinātu mirušā nogādāšanu. Ģimenes ārsta sniegtos valsts apmaksātos pakalpojumus nosaka MK 2006. gada 19. decembra noteikumi Nr. 1046 „*Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība*”⁴⁷⁴, bet šajos noteikumos kā ģimenes ārsta pienākums ir norādīts: „*konstatēt pie viņa reģistrētā vai viņa aprūpē esoša, vai viņa darbības pamatteritorijā mājas apstākļos miruša pacienta*

⁴⁷² AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 8. marta spriedums lietā nr. A 42511506 SAK – 061/2010.

⁴⁷³ Sīkāk skatīt šā darba 3.2.4. nodaļu.

⁴⁷⁴ Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība: MK noteikumi Nr. 1046. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 30. decembris, nr. 208.

nāves faktu”⁴⁷⁵, kā arī „normatīvajos aktos par patologanatomisko izmeklēšanu noteiktajos gadījumos nosūtīt mirušo patologanatomiskai izmeklēšanai”.⁴⁷⁶ Minēto noteikumu 18. pielikumā⁴⁷⁷ ir noteikta samaksa par ģimenes ārsta darbu miruša cilvēka nāves gadījumos. Saskaņā ar tiesību normā noteikto, ģimenes ārsts saņem samaksu tikai par nāves fakta konstatēšanu, bet ne par kādām citām darbībām, kas saistītas ar mirušā nogādāšanas organizēšanu patoloģijas iestādē, tādēļ jāsecina, ka ģimenes ārsts finansiālu apsvērumu dēļ var atteikties pildīt tādu valsts funkciju, par kuru valsts nav paredzējusi apmaksu.

MK nav izstrādājis izpildāmu procesuālo kārtību, kas nodrošinātu mirušā nogādāšanu patologanatomiskai izmeklēšanai. Nenosakot organizācijas un transportēšanas kārtību, ārstam netiek sniegti nepieciešamie priekšraksti uzliktā pienākuma izpildei. Nav noteikti tie publisko tiesību subjekti vai privāto tiesību subjekti deleģējuma līguma ietvaros, kam mirušo transportēšanas funkcija ir jāpilda, tāpēc var secināt, ka MK noteikumu nepilnību dēļ nav iespējams nogādāt mirušos patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai tiesiski pamatotā procesā.

Šeit konstatētais tiesiskā regulējuma trūkums praksē rada ievērojamas tiesiskuma nodrošināšanas problēmas un mirušā cilvēka cieņas aizsardzības apdraudējumu. Tā kā ārsts, kas konstatējis cilvēka nāvi, pats nenogādā mirušos patologanatomiskajai izmeklēšanai, kā arī nevienai citai valsts vai pašvaldību iestādei nav pienākums to darīt, tad, pamatojoties uz dažādu privātu līgumu pamata, mirušā transportēšanu veic tā apbedīšanas firma, kuru ir uzaicinājuši tuvinieki vai ārsts.

Ja valsts Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir noteikusi, ka patologanatomiskā ekspertīze noteiktos gadījumos ir obligāta, tad valsts pienākums ir nodrošināt mirušo cilvēku cieņas aizsardzību visā procesa laikā, sākot ar nāves fakta konstatāciju, mirušā transportēšanu un mirušā uzglabāšanu patologanatomisko izmeklēšanu veicošajā iestādē. Izdarot obligāto izmeklēšanu, valsts pienākums ir pilnībā segt visas izmaksas, kas ir saistītas ar šo procesu.

Līdzīgi ir jārikojas gadījumos, kad mirušais ir atļāvis veikt patologanatomisko izmeklēšanu, jo to parasti dara, lai precizētu nāves iemeslu, zinātnisko pētījumu vai mācību mērķiem. Tikai gadījumos, ja patologanatomisko izmeklēšanu mirušais ir

⁴⁷⁵ Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība: MK noteikumi Nr. 1046. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 30. decembris, nr. 208, 43.1. punkts.

⁴⁷⁶ Turpat, 43.2. punkts.

⁴⁷⁷ Turpat, 18.pielikums „Veselības aprūpes pakalpojumu tarifi par profilakses, diagnostikas, ārstēšanas un rehabilitācijas pakalpojumiem”.

atļāvis izdarīt tikai kādu konkrētu privātu mērķu sasniegšanai, par mirušā nogādāšanu iestādē un par izmeklēšanas veikšanu būtu jāpieprasa maksa no mirušā tuviniekiem.

3.2.6. Mirušā audu paraugu ņemšana patologanatomiskajai izmeklēšanai

Mirušā cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā ir atļauta audu ņemšana patologanatomiskās izmeklēšanas laikā. Norma paredz: „*Patologanatomiskās [...] izmeklēšanas laikā, neievērojot mirušā cilvēka gribu, drīkst ņemt audu un orgānu paraugus laboratoriski diagnostiskiem izmeklējumiem.*”⁴⁷⁸. Tātad likumā ir ietverta atļauja audu paraugu (nevis audu kopuma vai orgānu) ņemšanai, kā arī ir norādīts konkrēts mērķis – laboratoriski diagnostiski izmeklējumi. Lai ievērotu likumā noteikto, personai, kas veic audu izņemšanu, ir jāievēro, ka drīkst ņemt tikai tādus audus, kas ir nepieciešami, lai konkrētajā gadījumā veiktu laboratoriskos izmeklējumus kopējā patologanatomiskās izmeklēšanas mērķa sasniegšanai. Audu ņemšana citu mērķu sasniegšanai, piemēram, pētniecībai vai transplantācijai, pamatojoties uz minēto likuma normu, nav pieļaujama, jo tādējādi tiktu nepamatoti paplašināts likumā noteiktais mērķis. Kā norādīts likumā, atsevišķa mirušā gribas noskaidrošana nav nepieciešama, kas ir tiesiski pamatoti, jo izmeklēšana pati par sevi tiek veikta, neņemot vērā mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Tāpēc nebūtu loģiski un pamatoti atsevišķu atļauju prasīt daļai no izmeklēšanas darbībām, par kādām var uzskatīt audu paņemšanu un audu izmeklēšanu.

Audu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas tiesiskais regulējums patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai ir pieminēts MK 2007. gada 27. marta noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”.⁴⁷⁹ Šo noteikumu 5. punktā paredzēts, ka cilvēka audus, šūnas un orgānus atļauts uzkrāt, uzglabāt un izmantot vairākiem mērķiem, viens no tiem ir patologanatomiskie izmeklējumi.⁴⁸⁰ Tādēļ var secināt, ka noteikumi būtu piemērojami visiem patologanatomiskās izmeklēšanas gadījumiem. Tomēr detalizēta noteikumu analīze ļauj apšaubīt šo noteikumu piemērošanas iespējamību audu uzkrāšanai, uzglabāšanai un izmantošanai, ja tie ir izņemti patologanatomiskās izmeklēšanas

⁴⁷⁸ Par mirušā cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. Ziņotājs, 1993. 14. janvāris nr. 1, 9. pants.

⁴⁷⁹ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. Latvijas Vēstnesis, 2007. 30. marts, nr. 54., 75. pants.

⁴⁸⁰ Turpat, 5.3. punkts.

veikšanai. MK noteikumos nr. 208 nav normas, kas sīkāk reglamentētu audu izmantošanu tieši patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai. Faktiski šie noteikumi ir piemērojami tikai tādiem gadījumiem, kad audi tiek izņemti citu mērķu sasniegšanai, t.i., transplantācijai, zinātniskiem pētījumiem vai mācību mērķiem, kas ir atšķirīgi tiesiskie mērķi, tādēļ arī tiesiskajam regulējumam ir jābūt atšķirīgam.

Analizējot vispārējos nosacījumus miruša cilvēka aizsardzībai gadījumos, ja tiek veikta patologanatomiskā izmeklēšana, var secināt, ka Latvijā pastāvošā tiesiskā kārtība nav pilnvērtīga, bet audu izņemšanas un izmantošanas tiesiskais regulējums ir minimāls.

Salīdzinot miruša cilvēka patologanatomiskās izmeklēšanas tiesisko regulējumu Latvijā ar Anglijā un Velsā noteikto, jāsecina, ka *Cilvēka audu likums*⁴⁸¹, kas reglamentē cilvēka audu izmantošanu patologanatomiskajai izmeklēšanai Anglijā un Velsā⁴⁸², satur precīzākus un skaidrākus noteikumus audu izņemšanai patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai. Tomēr salīdzināmajā likumā noteiktā kārtība ir visai atšķirīga. Pirmkārt, patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai cilvēka nāves cēloņa noteikšanai Anglijā un Velsā ir nepieciešama mirušā dzīves laikā izteikta vai pēc nāves viņa tuvinieku vai speciāli pilnvarotas personas izteikta piekrišana. Bez likumā noteiktās atļaujas to nedrīkst izdarīt.⁴⁸³ Otrkārt, *Cilvēka audu likumā* ir norādīts, ka ikviens izdara likumpārkāpumu, ja izņem un izmanto mirušā audus bez izteiktas piekrišanas vai mērķiem, kas nav noteikti likumā. Treškārt, likumā ir noteikts obligāts pienākums pirms patologanatomiskās izmeklēšanas reģistrēt cilvēka nāves faktu likumos par reģistrāciju noteiktajā kārtībā, pretējā gadījumā jebkādas darbības ar ķermeni tiek uzskatītas par likumpārkāpumu. Ceturtkārt, *Cilvēka audu likumu* nepiemēro gadījumos, ja mirušais ir jāizmeklē kriminālprocesuālu mērķu sasniegšanai.

Lielbritānijas *Cilvēka audu iestāde* (angl. - *Human Tissue authority*⁴⁸⁴) ir izdevusi apjomīgus noteikumus sekciju veikšanai⁴⁸⁵ (*Code of practice – Post mortem examination*), kuros detalizēti ir reglamentēta gan sekcijas veikšanas kārtība, gan

⁴⁸¹ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris).

⁴⁸² Skotijā šos jautājumus reglamentē 2006. gadā izdotais Skotijas cilvēku audu likums

⁴⁸³ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris).

⁴⁸⁴ Human tissue authority. www.hta.gov.uk.

⁴⁸⁵ Human tissue authority: *Code of practice – Post mortem examination*. <http://www.hta.gov.uk/legislationpoliciesandcodesofpractice/codesofpractice/code3post-mortem.cfm> (aplūkots 2010. 15. maijā).

atļaujas saņemšana. Anatomiskās sekcijas veikšanu reglamentē atsevišķi noteikumi (*Code of practice – Anatomical examination*).⁴⁸⁶ Lai detalizēti reglamentētu audu izņemšanu un izmantošanu, ir izdoti noteikumi audu izņemšanai, uzglabāšanai un izmantošanai (*Code of practice – The removal, storage and disposal of human organs and tissue*).⁴⁸⁷

Kā jau minēts iepriekš, Latvijā audu izņemšanu un izmantošanas regulējums ir tik minimāls, ka faktiski ir jāuzskata, ka tā nav. Lielbritānijas pieredze, akadēmiskie pētījumi un modernu tiesību aktu izdošana parāda, ka modernā, demokrātiskā valstī, kur svarīga ir cilvēku pamattiesību un brīvību ievērošana, aktuāla ir nepieciešamība reglamentēt audu izņemšanas un izmantošanas noteikumus. Izstrādājot tiesisko kārtību miruša cilvēka aizsardzībai gadījumos, kad tiek veikta patologanatomiskā izmeklēšana, Lielbritānijas tiesību akti un akadēmiskajā literatūrā nostiprinātās atziņas būtu izmantojami kā nozīmīgs avots.

3.3. Miruša cilvēka audu izņemšana un izmantošana transplantācijai

Kopš pagājušā gadsimta sākuma zinātnieki ir pētījuši iespējas izmantot miruša cilvēka audus kā materiālu slimnieku ārstēšanai. Kopš 20.gs. septiņdesmitajiem gadiem, pateicoties medikamentu, medicīnas ierīču un tehnoloģiju attīstībai, miruša cilvēka audus citu slimnieku ārstēšanai ir iespējams izmantot arvien plašāk. Šodien cilvēka audi tiek transplantēti visā pasaulē, ne tikai lai glābtu dzīvības, bet arī, lai uzlabotu dzīvi ar rekonstruktīvu vai kosmētisku operāciju palīdzību.⁴⁸⁸

Miruša cilvēka audu izņemšana un to izmantošana transplantācijai ir nozīmīgs un saturiski plašs leģitīms mērķis. Mūsdienu modernajā sabiedrībā ir atzīta gan transplantācijas nozīmība un nepieciešamība, gan nepieciešamība tiesiski reglamentēt transplantācijas procesu, lai aizsargātu transplantācijā iesaistīto personu tiesības un brīvības. Transplantācijas tiesiskā regulējuma attīstību būtiski ir ietekmējusi gan kopējā medicīnas tiesību attīstība pēdējos gadu desmitos, gan acīmredzamā

⁴⁸⁶ Code of practice – Anatomical examination) http://www.hta.gov.uk/_db/_documents/2006-07-04_Approved_by_Parliament_-_Code_of_Practice_4_-_Anatomy.pdf.

⁴⁸⁷ Code of Practice 5 Removal, storage and disposal of human organs and tissue. http://www.hta.gov.uk/_db/_documents/2006-07-04_Approved_by_Parliament_-_Code_of_Practice_5_-_Removal.pdf (aplūkots 2009. 23. augustā).

⁴⁸⁸ Shulz-Baldes A., Biller – Andorno N., Capron A.M. *International perspectives in the ethics and regulation of human cell and tissue transplantation. Bulletin of the World Health Organization, December 2007, 85 (12), p. 942, pieejams* <http://www.who.int/bulletin/volumes/85/12/06-038703.pdf> (aplūkots 2008. 16. novembrī).

nepieciešamība reglamentēt, ierobežot un kontrolēt transplantācijas nozarē notiekošo. Šodien pieejamās cilvēka šūnu un audu transplantācijas iespējas rada virkni problēmjautājumu, kuri būtu jārisina, sadarbojoties klīniskiem speciālistiem, zinātniekiem, veselības aprūpes organizētājiem, ētikas speciālistiem, kā arī pilsoniskai sabiedrībai kopumā, īpaši ņemot vērā audu/šūnu donorus un saņēmējus. Pieaugoša šūnu/audu produktu komercializācija ir gan palielinājusi iespēju gūt peļņu, gan palielinājusi klīniskās bīstamības risku un neētisku ieguvī (īpaši tas attiecas uz audu ieguvī).⁴⁸⁹

Attīstoties transplantācijas iespējām, Eiropas valstis izstrādājušas un pieņēmušas tiesību aktus, kas reglamentē transplantācijas jomu. Atšķirīga ir dažādu valstu pieeja transplantācijas tiesību attīstībā. Vairumā valstu, piemēram, Lietuvā, Igaunijā, Beļģijā, ir spēkā atsevišķi likumi, kas reglamentē tikai transplantācijas jomu, bet pārējo darbību ar cilvēka audiem vai ķermeni reglamentējot citos tiesību aktos. Anglijā un Velsā, Skotijā, Latvijā transplantācijas tiesiskais regulējums ir ietverts likumā, kas reglamentē daudz plašāku tiesību jomu - gan transplantāciju, gan patologanatomisko izmeklēšanu. Latvijā arī tiesu medicīnisko izmeklēšanu un miruša cilvēka aizsardzību kopumā. Ievērojot transplantācijas procesa apjomīgumu, kā arī to, ka transplantācija aptver gan dzīvu, gan mirušu personu aizsardzību, autore ieteiktu transplantācijas tiesībām izstrādāt atsevišķu likumu. Autores ieskatā atsevišķu transplantācijas likuma izstrādāšana un pieņemšana ir nepieciešama, lai nodrošināto transplantācijas procesa tiesiskumu, tajā iesaistīto privātpersonu tiesību aizsardzību, reglamentētu transplantācijas procesā iesaistīto speciālistu un valsts institūciju pienākumus, kā arī, lai noteiktu atbildību par tiesību normu pārkāpšanu.

3.3.1. Transplantācijas procesa legāļdefinīcijas

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 10. pantā ir atrodama transplantācijas legāļdefinīcija Latvijā - „*Transplantācija ir miruša cilvēka audu un orgānu izņemšana nolūkā tos pārstādīt citiem cilvēkiem slimību un traumu ārstēšanā.*” Latvijā izdotajā *Populārajā medicīnas enciklopēdijā* transplantācija ir definēta kā cilvēka vai dzīvnieka orgānu un audu pārstādīšana ķirurģiskā ceļā, lai likvidētu orgāna vai audu

⁴⁸⁹ Shulz-Baldes A., Biller – Andorno N., Capron A.M. *International perspectives in the ethics and regulation of human cell and tissue transplantation. Bulletin of the World Health Organization, December 2007, 85 (12), p. 942, pieejams <http://www.who.int/bulletin/volumes/85/12/06-038703.pdf> (aplūkots 2008. 16. novembrī).*

defektus, kā arī, lai aizstātu pilnīgi bojātus orgānus.⁴⁹⁰ Šajā samērā vecajā definīcijā ir uzsvērtā audu pārstādīšana ķirurģiskā ceļā.

Transplantācijas jēdziena pilnvērtīgai analīzei ir jāizmanto arī citas definīcijas. No Latvijas tiesību pilnveidošanas viedokļa svarīgi ir analizēt definīcijas, kas tiek lietotas *Eiropas Padomes* dokumentos, Eiropas Savienības tiesību aktos un politikas dokumentos. Salīdzinošajai analīzei izmantojamas arī citu valstu tiesību normās nostiprinātās definīcijas.

Eiropas Padomes Transplantācijas protokolā norādīts, ka termins „transplantācija” pilnībā ietver orgānu un audu izņemšanas procesu no vienas personas un šo orgānu un audu implantēšanu citai personai, iekļaujot sevī procedūras, kas saistītas ar sagatavošanu, konservēšanu un uzglabāšanu.⁴⁹¹ Transplantācija šajā protokolā ir definēta kā viss process, kas sākas ar orgānu un audu izņemšanu no vienas personas un beidzas ar orgānu vai audu implantāciju citai personai.⁴⁹²

ES tiesību aktos un politikas dokumentos tiek lietotas vairākas transplantācijas definīcijas. Direktīvā 2004/23/EK⁴⁹³ ir minētas divas transplantācijas definīcijas, atsevišķi izskaidrojot terminus „*homotransplantācija*” un „*autotransplantācija*”. Saskaņā ar direktīvā norādīto, „*homotransplantācijas izmantošana*” ir vienas personas šūnu vai audu izņemšana un izmantošana citai personai, bet „*autotransplantācijas izmantošana*” ir kādas personas šūnu vai audu izņemšana un izmantošana tai pašai personai”, tātad direktīvā iekļauto definīciju izpratnē, transplantācija ir viss process, kas saistīts ar audu izņemšanu un izmantošanu personai. Bet tiek atšķirti tie gadījumi, kad audus izņem, lai izmantotu tos citai personai, t.i., homotransplantācija, un gadījumu, kad tos izņem, lai izmantotu tai pašai personai, t.i., autotransplantācija. Miruša cilvēka audus var izmantot tikai homotransplantācijai, t.i., implantējot tos kādam dzīvam cilvēkam, jo autotransplantācija jeb izmantošana pašam mirušajam nav nepieciešama objektīvu iemeslu dēļ.

⁴⁹⁰ Transplantācija. Grām. *Populārā medicīnas enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 498. lpp.

⁴⁹¹ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. 24. janvāris, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris).

⁴⁹² Ibid.

⁴⁹³ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 - 0050 1. panta p) un q) punkti.

Eiropas Komisijas pārskatā par transplantāciju ir minēta plašāka cilvēku orgānu transplantācijas definīcija: „*Cilvēka orgānu transplantācija ir cilvēka orgānu terapeitiska izmantošana, lai aizvietotu tos orgānus, kas nefunkcionē.*”⁴⁹⁴ Piemērojot šo definīciju cilvēka audiem, jāsecina, ka transplantācija ir cilvēka audu terapeitiska izmantošana, lai aizvietotu tos audus, kas nefunkcionē vai funkcionē pārlietu vāji.

Aplūkojot citu valstu likumos ietvertās definīcijas, jāsecina, ka parasti tajās ir norāde gan uz audu izņemšanu, gan audu implantēšanu audu saņēmējam. Tā, piemēram, Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*⁴⁹⁵ ietvertā transplantācijas definīcija nosaka: „*Transplantācija ir audu, šūnu un/vai orgānu izņemšana un to transplantācija tajā pašā vai citā personā ārstēšanas nolūkos*”.⁴⁹⁶ Savukārt Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*⁴⁹⁷ definēts, ka šūnu, audu un orgānu transplantācija ir no donora izņemtu šūnu, audu un orgānu implantācija citai personai terapeitiskā nolūkā.⁴⁹⁸

Analizējot šīs definīcijas, ir redzams, ka Miruša cilvēka aizsardzības likumā norādītā definīcija ir šaura un pēc būtības neaptver transplantācijas procesu kopumā Transplantācijas papildprotokolā vai ES tiesību normās norādītajā apjomā. Zinātniski un normatīvi ar terminu „transplantācija” apzīmē daudz plašāku procesu. Pirmkārt, definīcijā tiek uzskaitīts kādas substances var izmantot transplantācijai, proti, šūnas, audus un orgānus. Otrkārt, definīcijā tiek norādīts, ka šūnas, audi un orgāni tiek izņemti no personas. Treškārt, definīcijas tiek noteikts, ka izņemtās šūnas, audi un orgāni tiek implantēti personai. Ceturtkārt, tiek ietverts implantācijas mērķis – terapeitiska vai ārstnieciska palīdzība.

Jāatzīmē, ka normatīvajos aktos nostiprinātajām definīcijām precīzi jāatspoguļo normatīvā akta ietvars. Proti, ja ar tiesību aktu tiek reglamentēta gan homo -, gan autotransplantācija, tad tam ir jāatspoguļojas definīcijā. Piemēram, Igaunijas *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*⁴⁹⁹ nav iekļauta autotransplantācija, tāpēc arī definīcijā tiek norādīta tikai homotransplantācija.

⁴⁹⁴ Human organ transplantation in Europe: An Overview: European Commission . 2003., http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/documents/organ_survey.pdf (aplūkots 2008. 14. septembrī).

⁴⁹⁵ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā)

⁴⁹⁶ Ibid., Art. 2 part 17.

⁴⁹⁷ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

⁴⁹⁸ Ibid., para 2 part 2.

⁴⁹⁹ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā).

Savukārt Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*⁵⁰⁰ autotransplantācija ir iekļauta un tā tiek nostiprināta arī definīcijā.

Līdzīgi definīcijas saturu nosaka likumā reglamentējamo donoru loks. Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietvertajā definīcijā ir norādīts, ka šā likuma izpratnē transplantācija ir tikai miruša cilvēka audu un orgānu izņemšana, ko atspoguļo arī likuma nosaukums. Tomēr šajā gadījumā likumdevējs ir pieļāvis pretrunu, jo Miruša cilvēka aizsardzības likums reglamentē arī audu un orgānu iegūšanu no dzīva donora un to izmantošanu implantācijai, kas arī ir transplantācija, tikai donors ir atšķirīgs. Valstīs, kur transplantācijas tiesiskais regulējums ir nostiprināts atsevišķā likumā, piemēram, Igaunijā un Lietuvā, tiek reglamentēta gan dzīvu, gan mirušu cilvēku šūnu, audu un orgānu transplantācija. Nav atrodami racionāli argumenti, kāpēc transplantāciju no mirušiem un dzīviem donoriem vajadzētu reglamentēt atsevišķos normatīvos aktos.

Autores ieskatā Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietvertajā definīcijā dotā norāde, ka audus izņem ar mērķi ārstēt slimības vai traumas, ir nepamatoti ierobežojoša. Ir iespējama audu izmantošana tādām medicīniskām procedūrām, kas nav slimību un traumu ārstēšana tradicionālajā izpratnē, piemēram, kosmētiskajā ķirurģijā. Tāpēc kā procesa mērķis ir jānorāda līdzīgi tam, kā tas ir iepriekš minētajā Igaunijas likumā, t.i., terapeitiskai izmantošanai.

Iepriekš minēto iemeslu dēļ ir nepieciešams papildināt un precizēt Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietverto transplantācijas definīciju. Autore piedāvā papildināt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantu ar atsevišķu daļu, kurā būtu ietvertas definīcijas, tajā skaitā transplantācijas definīcija. Transplantācijas definīcija jāizsaka šādi: transplantācija ir cilvēka šūnu, audu un/vai orgānu izņemšana no donora un šūnu, audu un/vai orgānu implantācijai citam cilvēkam terapeitisku mērķu sasniegšanai.

Transplantācijas procesu reglamentējošajos tiesību aktos speciāli termini tiek lietoti, norādot uz personām, kuru tiesības tiek noteiktas vai tiesiskās intereses aizsargātas, proti, donoriem un recipientiem jeb saņēmējiem. Miruša cilvēka aizsardzības likumā termins „donors” tiek lietots, taču sīkāk netiek skaidrots, arī 2007. gada 27. marta MK noteikumu Nr.208 *"Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība"* normas satur terminu „donors”, bet sīkāk to

⁵⁰⁰ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

neizskaidro. Tādēļ šā termina izpratnei ir jāizmanto citās tiesību normās nostiprinātās definīcijas. ES Direktīvā 2004/23/EK iekļautā termina „donors” definīcija ir šāda: *“donors” ir ikviens dzīvs vai miris cilvēks, kurš ir cilvēka šūnu vai audu avots.*⁵⁰¹ Savukārt Transplantācijas papildprotokolā tiek skaidrots, ka personu, no kuras materiāls tiek izņemts, parasti sauc par donoru.⁵⁰² Tātad cilvēks, kura audi tiek izņemti transplantācijai, tiek saukts par donoru.

Arī citu valstu transplantāciju reglamentējošajos tiesību aktos ir ietverta termina „donors” definīcija. Nīderlandes *Orgānu ziedošanas likumā*⁵⁰³ teikts: *„Donors” ir dzīva vai mirusi persona, kura saskaņā ar šo aktu piekrīt vai var uzskatīt, ka ir piekritusi, orgānu izņemšanai no viņas ķermeņa.* Anglijas un Velsas *Cilvēka šūnu likumā* termins *„donors”* apzīmē personu, no kuras audu materiāls tiek paņemts, Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*⁵⁰⁴ donors ir audu, šūnu un orgānu avots. Analizējot donora tiesisko statusu un tiesību aizsardzību transplantācijas procesā, jāievēro, ka audus ir iespējams iegūt gan no dzīviem, gan mirušiem donoriem, tādēļ ir nepieciešams atšķirīgs tiesiskais regulējums dzīviem un mirušiem donoriem.

Aplūkojot terminoloģiju transplantācijas tiesībās, kopsakarā ar terminu „donors” jānoskaidro arī termina „ziedošana” (*angl. – donation*) saturs, jo tas ir nozīmīgs tiesību piemērošanas kontekstā. ES direktīvā 2004/23/EK ir noteikts, ka *“ziedošana” ir „tādu cilvēka audu vai šūnu ziedošana, ko paredzēts izmantot cilvēkiem”.*⁵⁰⁵ Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*⁵⁰⁶ ziedošana ir definēta kā brīvprātīga un bezmaksas audu, šūnu un/vai orgānu ziedošana izmantošanai cilvēkiem. Ņemot vērā Eiropā atzīto brīvprātīgas ziedošana principu transplantācijai, ziedošanas definīcijas ietveršana tiesību aktos ir nepieciešama, lai skaidri atspoguļotu procesa brīvprātību. Brīvprātīgas ziedošanas obligāto prasību ir

⁵⁰¹ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīva 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 - 0050 1. pants 1. panta c) punkts.

⁵⁰² Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. 24. janvāris, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris).

⁵⁰³ Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2008. 8. novembris), Section 1.

⁵⁰⁴ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

⁵⁰⁵ Direktīva 2004/23/EK 3. panta d. punkts.

⁵⁰⁶ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

iespējams ietvert gan termina „donors” definīcijā, kā tas ir darīts Nīderlandē, gan norādīt kā atsevišķu definīciju, lai skaidri raksturotu obligāto audu iegūšanas nosacījumu. Ja audus iegūst, neievērojot cilvēka gribu, tad cilvēku, kuram audi izņemti, nemaz nevarētu saukt par donoru. Šādu personu varētu apzīmēt, piemēram, ar terminu „audu avots” vai „audu ieguves subjekts”. Savukārt audu iegūšanas procesu, kurā nav pierādījumu cilvēka brīvas gribas izpaušmei, kurā nevar pierādīt brīvprātīgu vēlmi dot audus, nedrīkst saukt par „audu ziedošanu”. Audu iegūšana bez brīvprātības elementa izpaužas kā kādas citas personas uzspiesta darbība, kad „audu ieguves subjekts” tiek izmantots piespiedu kārtā.

Autores ieskatā Miruša cilvēka aizsardzības likumā, jaunizveidojamā definīciju daļā, ir jāietver terminu „donors” un „ziedošana” definīcijas. Autore piedāvā šādas minēto terminu definīcijas: „donors” ir dzīva vai mirusi persona, kura piekrīt vai var uzskatīt, ka ir piekritusi, šūnu, audu vai orgānu izņemšanai no viņas ķermeņa”; „ziedošana” – personas brīvprātīgi izteikta griba nodot šūnas, audus vai orgānus transplantācijai citai personai bez atlīdzības.

Transplantācijas tiesībās personu, kurai no donora izņemtais materiāls tiek implantēts, parasti sauc par recipientu jeb saņēmēju. Tā, piemēram, Lietuvas *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā* noteiks, ka recipients ir ikviena persona, kurai ārstēšanas nolūkos tiek transplantēti audi, šūnas un/vai orgāni.⁵⁰⁷ Tādi audi kā kauli var tikt pārstrādāti un tā rezultātā implantēti vairāk nekā vienam saņēmējam. Aknu transplantācijas gadījumā arī ir iespējami vairāki saņēmēji jeb recipienti.⁵⁰⁸ Latvijā izdotajos normatīvajos aktos tiek lietots gan latviskais termins „saņēmējs”⁵⁰⁹, gan svešvārds „recipients”⁵¹⁰, lai gan, rūpējoties par valodas pareizu lietošanu, būtu nepieciešams apspriest svešvārda lietošanas pamatotību. Autore ieskatā būtu pietiekami, ja tiesību aktos Latvijā recipients tiktu saukts par „audu saņēmēju”. Autore piedāvā papildināt Miruša cilvēka aizsardzības likumu ar definīciju: „audu saņēmējs ir persona, kurai terapeitiskā nolūkā tiek implantētas šūnas, audi un/vai orgāni”.

⁵⁰⁷ Ibid., Art. 2 part 15

⁵⁰⁸ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. 24. janvāris, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris)

⁵⁰⁹ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54

⁵¹⁰ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1.

3.3.2. Tiesiskie noteikumi audu izņemšanai transplantācijai

Viens no mērķiem, kas ir norādīts Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā, ir transplantācija. Šai pantā noteikts, ka šis likums nosaka kārtību, kādā dzīva vai miruša cilvēka ķermeņa audus un orgānus var izmantot [...] transplantācijai.⁵¹¹ Transplantācijas tiesiskie noteikumi miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanai ir iekļauti minētā likuma vispārīgajā daļā, t.i., 1., 2., 3., 4., 17., 18. pantā, bet likuma III nodaļa ietver speciālus transplantācijas noteikumus.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 10. pantā tiek reglamentēta „transplantācijas iespējamība”. Šāds nosaukums liek domāt, ka pantā tiks ietverti kritēriji, kuri nepieciešami, lai transplantācija būtu iespējama, bet panta saturs nav plašs un kritērijus nenosaka. Tā 10. pantā ir noteikts:

„Miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu nolūkā tos pārstādīt citiem cilvēkiem slimību un traumu ārstēšanai (transplantācijai) var izdarīt, ja konstatēts iespējamā donora smadzeņu vai bioloģiskās nāves fakts.”

Kā redzams, šis pants satur tikai divus transplantācijai nepieciešamos kritērijus. Pirmais teikums nosaka transplantācijas legāldefinīciju Latvijas tiesību aktos, kas analizēta iepriekšējā nodaļā. Otrs noteikums paredz, ka transplantāciju var izdarīt tad, ja ir konstatēts potenciālā donora smadzeņu vai bioloģiskās nāves fakts. Šajā pantā ir norādīts, ka cilvēka nāve var tikt konstatēta divos dažādos veidos, pirmkārt, tā var būt smadzeņu nāve, otrkārt, bioloģiskā nāve. Obligāts noteikums audu un orgānu izņemšanai ir viena no nāves veidiem konstatēšana.⁵¹² Analizējamajā pantā ir ietverts obligātais un vispāratzītais princips audu un orgānu izņemšanai pēc nāves, kas nosaka, ka pirms jebkuras audu vai orgānu izņemšanas cilvēka nāves fakts ir gan jākonstatē, gan juridiski jānostiprina. Smadzeņu nāvi vienmēr ir iespējams konstatēt pirms bioloģiskās nāves. Ja tiek konstatēta bioloģiskā nāve, smadzeņu nāves konstatēšana vairs nav iespējama un loģiska.

⁵¹¹ Turpat, 1.1. pants.

⁵¹² Sīkāk nāves konstatēšanas kārtību reglamentē MK noteikumi „Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. Latvijas Vēstnesis, 2007. 11.aprīlī, nr. 59.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pantā ir ietverti transplantācijas noteikumi donora nāves gadījumā. Tā minētā panta pirmajā teikumā ir noteikts, kad drīkst izdarīt audu un orgānu izņemšanu transplantācijai:

„[m]iruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu transplantācijai donora nāves gadījumā drīkst izdarīt, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu izmantot audus un orgānus pēc nāves un ja šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam nav rakstveidā informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa audus un orgānus pēc nāves.”

Analizējamā norma paredz, ka audus un orgānus drīkst izņemt visos gadījumos, kad pastāv šādi apstākļi:

- 1) Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu par mirušā cilvēka aizliegumu izmantot audus;
- 2) Šā cilvēka tuvākie piederīgie līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam nav rakstveidā informējuši ārstniecības iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto aizliegumu izmantot viņa audus un orgānus pēc nāves.

Normas interpretācija ļauj secināt, ka abiem minētajiem apstākļiem jāpastāv vienlaikus. Tātad vispirms ir jānoskaidro, kādas ziņas par konkrēto personu ir Iedzīvotāju reģistrā. Tas ir iespējams tikai gadījumos, kad mirušā personība ir zināma. Lai iestātos pirmais no aplūkojamajiem gadījumiem, cilvēkam dzīves laikā Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā noteiktā kārtībā ir jāreģistrē aizliegums Iedzīvotāju reģistrā, bet personai, kas pieņems lēmumu par audu izņemšanu, ir jāpārbauda, vai reģistrā ir aizliegums.⁵¹³

Ja mirušā personības nav zināma, tad nav iespējams noskaidrot, kādas ziņas par šo personu ir Iedzīvotāju reģistrā un nav iespējams izpildīt pirmo likuma nosacījumu, tādēļ audus izņemt nedrīkst.

Savukārt, ja Iedzīvotāju reģistrā ir ziņas par mirušā cilvēka aizliegumu izmantot ķermeni, tad audu izņemt nedrīkst.

Gadījumos, ja Iedzīvotāju reģistrā nav ziņu un līdz izņemšanas operācijas sākumam mirušā tuvinieki ir iesnieguši informāciju izņemšanas operācijas izdarītājam par mirušā dzīves laikā izteikto gribu, tad audus un orgānus nedrīkst izņemt. Šo tiesību normā noteikto tuvinieku tiesību izmantošana ir ievērojami ierobežota, jo tuviniekiem, pirmkārt, nav iespējas saņemt ziņas no Iedzīvotāju reģistra; otrkārt,

⁵¹³ Šī darba 2.2. nodaļā sīkāk ir analizēta aizlieguma reģistrācijas kārtība, kas ir maz efektīva un faktiski praksē tiek izmantota reti.

mirušā cilvēka tuviniekiem ir jāzina, vai kāds plāno audu izņemšanu; treškārt, saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā noteikto, tuviniekiem ir tiesības iesniegt audu ieguves centram rakstisku informāciju par mirušā dzīves laikā izteikto gribu, lai gan nav reglamentēts, kuri tad ir šie centri. Tāpat tuvinieku tiesības ierobežo 11. pantā ietvertais ierobežojums iesniegt rakstisku informāciju tikai līdz audu un orgānu izņemšanas operācijas sākumam.

Jāsecina, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pants atļauj audu un orgānu izņemšanu no miruša cilvēka gandrīz visos gadījumos, izņemot divus norādītos, kas dažādu tiesisku un organizatorisku šķēršļu⁵¹⁴ dēļ ir grūti īstenojami.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pantā ietvertais regulējums daļā, kas paredz audu izņemšanu gadījumos, kad mirušā griba nav zināma un tuvinieki līdz orgānu izņemšanai nav to paziņojuši, ir pretrunā šā paša likuma otrajā pantā ietvertajam principam, kas nosaka: „*Miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu,*” un likuma 18. pantā noteiktajam: „*[m]iruša cilvēka audu un orgānu izņemšana notiek, stingri ievērojot izteikto piekrišanu vai nepiekrišanu.*”

Ja piemēro Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. un 18. pantā noteikto aizliegumu un stingro piekrišanu, tad gadījumos, kad griba nav zināma, neko un nekādos gadījumos nedrīkstētu izņemt. Ja piemēro tikai 11. panta pirmajā teikumā ietverto normu, tad to pašu darbību drīkst izdarīt. Ir acīmredzams, ka šajā gadījumā ir pilnīga pretruna starp viena likuma vispārīgajām un speciālajām normām.⁵¹⁵

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. panta otrajā teikumā tiek reglamentēta miruša bērna audu un orgānu izņemšana transplantācijai. Tajā noteikts: „*[m]iruša bērna audus un orgānus aizliegts izņemt transplantācijai, ja to rakstveidā nav atļāvis viens no vecākiem vai aizbildnis.*”⁵¹⁶ Tātad miruša bērna audus un orgānus ir aizliegts izņemt, bet to drīkst darīt tikai tad, ja ir saņemta rakstiska atļauja no viena vecāka vai aizbildņa. No analizējamās likuma normas nav iespējams noskaidrot, kura bērna vecāka atļauja ir nepieciešama, mātes vai tēva, vai abiem vecākiem ir dotas tiesības vienādā mērā lemt par atļaujas došanu. Zinot to, ka *Civillikumā*⁵¹⁷ un *Bērnu tiesību*

⁵¹⁴ Sīkāk skatīt šī darba 2.4. nodaļu.

⁵¹⁵ Šī darba nodaļās ir analizēti vispārējie principi un to piemērošana arī transplantācijas gadījumos, tāpēc šajā nodaļā sīkāka analīze nav atspoguļota.

⁵¹⁶ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 1. pants.

⁵¹⁷ Civillikums: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 10. jūnijs, nr. 22/23.

aizsardzības likumā⁵¹⁸ noteiktajā kārtībā abi vecāki vienādā mērā realizē rīcībnespējīga bērna tiesības, ir jāsecina, ka likuma 11. pants kopēju vecāku tiesību realizāciju nerespektē. Analizējamā likuma norma ir neskaidra arī gadījumos, kad viens no vecākiem atļauj, bet otrs aizliedz orgānu un/vai audu izņemšanu.

Jāsecina, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pantā ir ietverti divi pilnīgi pretēji orgānu un audu izņemšanas atļaujas modeļi. Panta pirmā daļa paredz, ka drīkst izņemt orgānus no visiem mirušajiem, ja vien nav konstatējami pantā noteiktie ierobežojumi. Panta otrā daļa aizliedz izņemt orgānus un audus no mirušiem bērniem, paredzot kā izņēmumu gadījumu, kad viens no vecākiem dod atļauju audu un orgānu izņemšanai. Likums nesatur normas, kas dotu iespēju izprast šādu pilnīgi pretēja regulējuma jēgu.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 12.pantā ir dots deleģējums MK noteikt kārtību, kādā var izdarīt audu un orgānu transplantāciju smadzeņu un bioloģiskās nāves gadījumā. Lai arī likumā šāds deleģējums ir ietverts jau sen, kopš 2004. gada, MK šādus noteikumus vēl līdz šim nav izdevis.

Likuma normu analīzes rezultātā izdarītie secinājumi ir pretrunā nereti iztrikatjam viedoklim (piem. Latvijas Transplantācijas centra mediķi un profesors Rozentāls sniedz šādu informāciju) par Latvijā spēkā esošo tiesisko regulējumu attiecībā uz atļauju izņemt audus un orgānus no mirušā, ja viņa griba nav reģistrēta Iedzīvotāju reģistrā. Tā 2004. gadā Valsts cilvēktiesību biroja publikācijā norādīts: „Pēc grozījumu pieņemšanas [2004. gadā – autores piezīme] normatīvajos aktos viennozīmīgi ir nostiprināta ”presumētās piekrišanas” sistēma”.⁵¹⁹ Līdzīgi apgalvojumi nereti tiek minēti plašsaziņas līdzekļu sniegtajā informācijā par transplantācijas sistēmu Latvijā. Veicot Miruša cilvēka aizsardzības likuma normu pilnu interpretāciju var secināt, ka ievērojot 2., 11. un 18. pantā noteikto, audus un orgānus transplantācijai no rīcībnespējīgiem pieaugušajiem drīkst izņemt, tikai ievērojot dzīves laikā izteiktu piekrišanu audu vai orgānu ziedošanai. Tāpēc nav pamata secināt, ka Latvijā ir nostiprināta „presumētās piekrišanas” sistēma.

Analoģisks secinājums ir jāizdara arī gadījumos, ja Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas netiek interpretētas sistēmiski un teleoloģiski, bet tikai gramatiski un vēsturiski. Piemērojot tikai 11. panta pirmajā teikumā noteikto, un neņemot vērā 2. un

⁵¹⁸ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, nr. 199/200.

⁵¹⁹ Cilvēktiesību problēmu apskats Latvijā: 2004. gada 2. ceturksnis. www.vcb.lv (aplūkots 2006. 17. aprīlis).

18. pantu normas, var secināt, ka Latvijā, izmantojot valsts varas virskundzības tiesības, ir dotas tiesības valsts iestādēm izņemt miruša cilvēka audus un orgānus visos gadījumos, izņemot divus iepriekš minētos izņēmumus (aizliegums Iedzīvotāju reģistrā vai rakstiska tuvinieku informācija par mirušā dzīves laikā izteikto gribu). Šajā gadījumā nav pamata runāt par piekrišanu vai „prezumētu piekrišanu”, jo tiesību aktos prasība noskaidrot mirušā gribu ikvienā gadījumā nav ietverta. Tāpat nav pamata uzskatīt, ka šādi iegūti audi ir ziedoti un audu avots ir donors, jo valsts ar likumu, kas nerespektē personas brīvību un ķermeņa neaizskaramību, ir izmantojusi mirušo kā „audu ieguves objektu” un ieguvusi audus.

3.3.3. Adu izņemšana un izmantošana ārstniecisku preparātu un bioprotēžu izgatavošanai

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā paredzēta miruša cilvēka audu un orgānu izmantošana ārstniecisku preparātu izgatavošanai. Likumā nav dota definīcija terminam „ārstnieciski preparāti”, kas apgrūtina šīs normas satura izpratni un piemērošanu. Jādomā, ka termins „ārstnieciski preparāti” ir līdzīgs terminiem *zāles* vai *ārstniecības līdzekļi*. Aplūkojot sistēmiski, var secināt, ka MK terminu „ārstnieciski preparāti” ir lietojis kā vienu no ārstniecības līdzekļu veidiem⁵²⁰, kā citus veidus norādot zāles un vitamīni. Ievērojot *Farmācijas likumā*⁵²¹ norādīto zāļu definīciju, jādomā, ka termins „ārstnieciskie preparāti” nav analogisks vai saturiski pietiekami līdzīgs terminam „zāles”. Tādēļ var secināt, ka termina „ārstnieciskie preparāti” skaidra un viennozīmīga gramatiska interpretācija ir apgrūtināta. Termins norāda, ka no audiem var tikt iegūti līdzekļi ārstēšanai, kas nav zāles. Jādomā, ka minētais termins likumā ir minēts tādēļ, ka vēsturiski no miruša cilvēka smadzenēs esošā dziedzera – hipofīzes - ieguva ārstniecībā izmantojamus hormonu preparātus. Šodien ārstēšanai vairs neizmanto no hipofīzēm iegūtos hormonus, jo ir radīti daudz kvalitatīvāki sintētisku hormonu farmakoloģiskie līdzekļi. Tāpēc jāuzskata, ka minētā mērķa sasniegšana vairs nav nepieciešama. Lai nodrošinātu likuma aktualitāti un precizitāti, ir nepieciešams izdarīt grozījumus Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrajā teikumā, svītrojot no tā vārdus „ārstniecisku preparātu izgatavošanai”.

⁵²⁰ Noteikumi par attaisnotajiem izdevumiem par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem: MK noteikumi Nr. 336. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 3. augusts, nr. 115, 8. punkts.

⁵²¹ Farmācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 24. aprīlis, nr. 103.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā paredzēta audu un orgānu izņemšana bioprotēžu izgatavošanai. LR atsevišķa termina „bioprotēze” definīcija nav nostiprināta, bet var izmantot termina „protēze” definīciju, to sašaurinot. Protēze ir ortopēdiska ierīce kosmētiskai vai funkcionālai trūkstošās ķermeņa daļas aizstāšanai.⁵²² No priedēkļa „bio” ir saprotams, ka šīm ierīcēm ir bioloģiska izcelsme. Tātad audus un orgānus no miruša cilvēka ķermeņa var izņemt, lai izgatavotu speciālas ortopēdiskas ierīces cilvēka slimo vai neesošo ķermeņa daļu aizstāšanai. Ievērojot, ka ar protēzi aizstāj kādu trūkstošo ķermeņa daļu, var secināt, ka no mirušā izņemtos audus faktiski paredzēts izmantot implantācijai citai personai terapeitisku mērķus sasniegšanai, proti, šāda audu izņemšana un izmantošana tiek ietverta terminā „transplantācija”.

MK noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵²³ 5.1. punktā, atšķirīgi no likumā noteiktā, ir paredzēts, ka mirušā audus var izmantot sterilu ārstniecisku transplantātu izgatavošanai un izmantošanai. MK noteikumos nav norādīts likumā minētais mērķis – bioprotēžu izgatavošana. MK noteikumos nr.208 terminam definīcija „ārstnieciski transplantāti” nav dota, bet loģiski spriežot, var secināt, ka šādus ārstnieciskus transplantātus varētu saukt gan par ārstnieciskiem preparātiem, gan par bioprotēzēm. Autores ieskatā tiesību normu precizitātes, vienveidīgas interpretācijas un piemērošanas mērķu sasniegšanai ir nepieciešams precizēt analizētās tiesību normas un tajās ietvertos terminus. Proti, ir jāgroza MK noteikumi un jānorāda tikai likumā minētie mērķi, jo MK pats citus mērķus noteikt nav tiesīgs.

Lai arī Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir ietverti iepriekšminētie mērķi, atsevišķas normas, kas nosaka kārtību, kā cilvēka audus un orgānus var izmantot ārstniecisku preparātu vai bioprotēžu izgatavošanai, likumā ietvertas nav. Minētais atzīts arī tiesu praksē, proti, Administratīvā rajona tiesa lietā Nr. A 42530306 ir secinājusi: „[l]ikuma [iepriekš tiesa norādījusi uz Miruša cilvēka aizsardzības likumu – autores piezīme] 1. pantā ir deklarēts, ka šis likums cita starpā nosaka arī kārtību, kādā dzīva vai miruša cilvēka ķermeņa audus un orgānus var izmantot ārstniecisku

⁵²² Protēze. Grām.: *Populārā medicīnas enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985, 407. lpp.

⁵²³ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

preparātu un bioprotēžu izgatavošanai, tomēr tiesa konstatē, ka likuma normas šos jautājumus neregulē.”⁵²⁴

Iepriekšminētais ļauj secināt, ka likumā nav nepieciešams kā mērķi norādīt audu izņemšanu bioprotēžu izgatavošanai, jo bioprotēzes ir daļa no audu transplantātiem un tām ir piemērojams transplantācijas regulējums. Lai nodrošinātu likuma aktualitāti un precizitāti, ir nepieciešams izdarīt grozījumus Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrajā teikumā, svītrojot no tā vārdus „un bioprotēžu izgatavošanai”. Tāpat ir jāizdara grozījumi MK noteikumu Nr. 208 5.1. punktā, svītrojot šo normu.

3.3.4. Miruša cilvēka audu izņemšana transplantācijai – procesuālie aspekti

Aplūkojot miruša cilvēka audu izņemšanu transplantācijai un tās procesuālos aspektus, jāievēro, ka audu un orgānu izņemšanas materiāltiesiskie principi ir vienādi, piemēram, pienākums respektēt mirušā dzīves laikā izteikto gribu vai nodrošināt datu konfidencialitāti. Savukārt mirušo audu un orgānu iegūšanas procesuālie aspekti ir pietiekami atšķirīgi. Kā norādīts Direktīvas 2004/23/EK⁵²⁵ preambulā, „orgānu izmantošana savā ziņā rada tādus pašus jautājumus kā audu un šūnu izmantošana, bet pastāv nopietnas atšķirības, tādēļ uz šīm divām tēmām nedrīkst attiekties viena direktīva”, tādēļ tos procesuālos jautājumus, kas ir kopīgi gan audu, gan orgānu izņemšanai ir jāaplūko vienoti, bet visi atšķirīgie jautājumi - atsevišķi.

Orgānu un audu izņemšanu no miruša donora var sadalīt vairākās procesuālās stadijās⁵²⁶:

1. Potenciālā donora meklēšana, identificēšana un izvērtēšana;
2. Smadzeņu nāves vai bioloģiskās nāves faktiskā noteikšana un tiesiska nostiprināšana;
3. Mirušā iepriekš izteiktās gribas noskaidrošana;

⁵²⁴ Administratīvās rajona tiesas 2008. 12. jūnija spriedums lietā nr. A42530306 A1201-08/5, , pieejams http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/06_2008/12_06_2008/AL_1206_raj_A-1201-08_5.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī).

⁵²⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/23/EK par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. Oficiālais Vēstnesis L 1002, 07/04/2004. 48 – 58.lpp.

⁵²⁶ Manyalich M.V., Valero R.C., Paredes D.Z., Paez G.D. Transplant Procurement Management: Transplant Coordination Model for the Generation of Donors. Book: *Transplant Coordination Manual*. Valero R. (Ed.) Barcelona: Transplant Procurement Management, 2007, p. 14 ar autores papildinājumiem.

4. Donora tuvinieku informēšana un nepieciešamo tiesisko procedūru izdarīšana;
5. Lēmuma pieņemšana par audu izņemšanu;
6. Audu izņemšana, bet orgānu izņemšanas gadījumos arī donora saglabāšana un orgānu dzīvotspējas uzturēšana.

Lai varētu veikt audu izņemšanu transplantācijai, ir nepieciešams atrast potenciālu donoru. Šī procesuālā stadija ir visai atšķirīga orgānu un audu izņemšanas gadījumos, tādēļ vispirms tiks aplūkota orgānu donoru identificēšana, un pēc tam audu donoru identificēšana.

To orgānu daudzums, kurus iespējams iegūt no mirušajiem, ir ievērojami mazāks nekā to galēji slimo pacientu saraksts, kas gaida iespēju veikt transplantāciju, izmantojot miruša cilvēka orgānu. Tā kā pastāv ievērojama atšķirība starp pieejamo orgānu daudzumu un nepieciešamību pēc šiem orgāniem, būtiska ir šī pirmā procesuālā stadija, kuras galvenais mērķis ir atrast jeb identificēt pēc iespējas vairāk potenciālo donoru. Kopējais reālo donoru skaits ir atkarīgs no transplantācijas koordinātoru iesaistes, no organizācijas sistēmas, veselības aprūpes sistēmas, kulturālajiem aspektiem, sociālās vienprātības u.c. faktoriem.⁵²⁷

Potenciālo donoru identificēšana var notikt tajās ārstniecības iestāžu nodaļās, kurās palīdzība tiek sniegta cilvēkiem ar galēji smagu veselības stāvokli, gadījumos, kad medicīnas iespējas nodrošināt un glābt cilvēka dzīvību ir izsmeltas. Parasti tās ir slimnīcu intensīvās terapijas, reanimācijas, neatliekamās palīdzības un uzņemšanas nodaļas. Šajā procesā bieži ir iesaistīti gan vairāki ārsti, gan medicīnas māsas, kuru pirmais pienākums ir nodrošināt ārstēšanu, lai uzlabotu pacienta veselības stāvokli un novērstu neatgriezeniskus procesus cilvēkā.

Svarīgākais tiesiskais noteikums šajā procesa stadijā ir nodrošināt smagā stāvoklī esošo pacientu tiesību un pamatbrīvību nodrošināšanu. Ikvienam cilvēkam ir tiesības saņemt nepieciešamo veselības aprūpi un ārstēšanu, tādēļ mediķiem ir jāizdara visi nepieciešamie pasākumi, lai glābtu pacientu. Nav pieļaujama situācija, kad visi iespējamie medicīniskie pasākumi netiek veikti tādēļ, lai iegūtu orgānus un/vai audus. Ja varētu konstatēt, ka cilvēkam kritiskā stāvoklī tikusi ierobežota

⁵²⁷ Sanchez J.I., Fernandez A.G., Bouzas E.C., Alvarez M. V. Donor detection, clinical evaluation and expanded criteria. Book: *Transplant Coordination Manual*. Valero R. (Ed.) Barcelona: Transplant Procurement Management, 2007, p. 29 un autores papildinājums.

ārstēšana, rūpīgi būtu jāpārbauda visi lietas apstākļi un jāpārliciecinās, vai nav izdarīts noziedzīgs nodarījums.

Tikai tajos gadījumos, kad medicīniski nepieciešamie un iespējami pieejamie pasākumi ir veikti, bet pacienta stāvoklis turpina pasliktināties un nāves iestāšanās ir neizbēgama, aktuāli un nepieciešami ir apspriest jautājumu par iespējamu pacienta atzīšanu par potenciālu orgānu donoru.

Orgānu donoru identifikācijas procesa sākumā pirmais un galvenais speciālists ir ārsts, biežāk anesteziologs reanimatologs (iespējams arī neirologs, neiroķirurgs vai neatliekamās palīdzības ārsts), kurš, veicot nepieciešamos pasākumus pacienta dzīvības glābšanai, var konstatēt pazīmes, kas liecina par smadzeņu nāves iestāšanos. Šajā procesā var piedalīties arī transplantācijas koordinators, persona, kuras galvenais uzdevums ir organizēt transplantācijas procesu.

LR tiesību aktos nav noteikti transplantācijas procesā iesaistīto ārstniecības personu pienākumi. MK 2007. gada 27. marta noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵²⁸ ir noteikts, ka, lai iegūtu donora orgānus transplantācijai, ieguves un uzglabāšanas centrs izveido speciālas brigādes. Brigādes sastāvā ir divi ārsti (viens no tiem – sertificēts transplantologs), transplantācijas koordinators un medicīnas māsa.⁵²⁹ Par to, kādi pienākumi ir brigādei, vai tā ir tiesīga piedalīties potenciālā donora identificēšanas procesā, noteikumos nekas nav teikts. Lai iegūtu pēc iespējas vairāk potenciālo donoru, būtu svarīgi noteikt intensīvās terapijas un citu atbilstošo nodaļu darbinieku pienākumu izvērtēt galēji smagu pacientu stāvokli kontekstā ar iespējamu orgānu ziedošanu. Svarīgi ir nodrošināt, ka visi pacienti, kam ir konstatējama vai būs iespējama smadzeņu nāves konstatācija, tiek izvērtēti kā potenciālie orgānu un/vai audu donori.⁵³⁰

Audu donoriem ir īpašas pazīmes, kas padara tos atšķirīgus no orgānu donoriem. Galvenā ir klīniska atšķirība: ja orgānu ziedošanas gadījumā orgāns ir jānovērtē un jātransplantē ierobežotā laika periodā, tad audi var tikt izņemti un pārstrādāti ar garantiju, ka ir pietiekoši daudz laika, lai izpildītu dažādus analītiskos

⁵²⁸ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

⁵²⁹ Turpat, 72. punkts.

⁵³⁰ Sanchez J.I., Fernandez A.G., Bouzas E.C., Alvarez M. V. Donor detection, clinical evaluation and expanded criteria. Book: *Transplant Coordination Manual*. Valero R. (Ed.) Barcelona: Transplant Procurement Management, 2007, p. 30.

un mikrobioloģiskos testus un savāktu visu nepieciešamo informāciju, ko pieprasa speciālie zinātniskie standarti.⁵³¹

Audu iegūšanas kārtība no miruša cilvēka ir sīki un detalizēti regulēta MK noteikumos Nr. 208. Līdzīgi kā orgānu izmantošanas gadījumā, arī audu izņemšanai ir nepieciešami vairāki etapi. Risinot jautājumu par miruša cilvēka orgānu vai audu izmantošanu pēc nāves, ārstniecības personām, pirmkārt, ir jāpaziņo piederīgajiem tie fakti, kas ir saistīti ar nāves iestāšanos. Īpaši svarīgi tas ir gadījumos, kad tiek diagnosticēta smadzeņu nāve, jo vizuāli pacients pēc smadzeņu nāves iestāšanās izskatās tāpat kā komā esošs pacients. Ārstniecības personu pienākums ir paziņot, ka pacients ir miris. Ņemot vērā noteikumus smadzeņu nāves noteikšanai, ir iespējams, ka atbildīgais ārsts jau pirms smadzeņu nāves konstatēšanas iepazīstina tuviniekus ar konstatētajiem faktiem un paredzamo smadzeņu nāves noteikšanas procedūru.

Miruša cilvēka aizsardzības likums kā galveno priekšnoteikumu miruša cilvēka ķermeņa izmantošanai nosaka cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas ievērošanu. Tāpēc vienlaikus ar potenciāla donora identificēšanu ir jāveic pasākumi, kas nodrošina mirušā cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošanu.

To ir iespējams izdarīt divos veidos:

3. Jāpārbauda Iedzīvotāju reģistrā iekļautās ziņas par personas aizliegumu vai atļauju izmantot tās ķermeni, audus un orgānus pēc nāves;
4. Ja Iedzīvotāju reģistrā šādas ziņas nav iekļautas, tad jāmeklē iespēja noskaidrot mirušā gribu, to jautājot mirušā cilvēka tuviniekiem vai citām personām, kam griba varētu būt zināma.

Ir iespējami gadījumi, kad Iedzīvotāju reģistrā iekļautās ziņas un tuvinieku sniegtās ziņas ir atšķirīgas, tad tās ir rūpīgi jāizvērtē un jārikojas saskaņā ar gribu, kas izteikta pēc iespējas tuvāk nāves brīdim, jo likumā iekļauto gribas respektēšanas principu atcelt nav iespējams.

Pirms orgānu, audu un šūnu izņemšanas procesā iesaistītajām ārstniecības personām ir pienākums informēt mirušā tuviniekus par nodomu mirušo izmantot par donoru. Tomēr ir jāatzīmē, ka šāds pienākums nav noteikts tiesību normās, bet to var izsecināt, tās sistēmiski interpretējot. Ja šis noteikums netiek izpildīts, tad ārstniecības personas nenodrošina Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā garantēto tuvinieku tiesību realizāciju. Tuviniekiem nav iepriekš jāparedz, ka mirušais tiks izmantots kā

⁵³¹ Trias E.A. at all. Tissue donor selection and evaluation. Book: *Transplant Coordination Manual*. Valero R. (Ed.) Barcelona: Transplant Procurement Management, 2007, p. 49.

orgānu un audu donors. Personām, kam šī informācija kā profesionāļiem ir zināma, gadījumos, ja tās plāno veikt darbības ar miruša cilvēka ķermeni, informācijas sniegšana tuviniekiem būtu jāparedz kā to obligāts pienākums. Tikai tad, ja tuviniekiem ir zināms nodoms mirušo izmantot kā orgānu vai/un audu donoru, tie var realizēt likuma 4. pantā noteikto un informēt ārstniecības iestādi par mirušā dzīves laikā izteikto gribu attiecībā uz ķermeņa, audu un orgānu izmantošanu pēc nāves.

Analoģiski ir piemērojams Miruša cilvēka aizsardzības likuma 11. pants, kas nosaka tuvinieku tiesības sniegt informāciju par mirušā gribu līdz audu izņemšanas operācijas sākumam. Lai izpildītu šīs normas prasības, tuviniekiem ir jāpaziņo par to, kad iespējams uzsākt audu izņemšanas procedūru. Tikai tad, ja viņiem būs zināms, kādā termiņā ir jāsniedz informācija audu izņemšanas centram, tiesības būs iespējams īstenot.

Lai nodrošinātu no miruša cilvēka iegūto orgānu un/vai audu drošību un nekaitīgumu saņēmējam, procesā iesaistītajām ārstniecības personām ir jāiegūst visa nepieciešamā informācija par donoru, kas ir zināma viņa tuviniekiem. Audu un šūnu iegūšanas gadījumos to nosaka MK noteikumi Nr. 208, kas pieprasa, lai datu bāzē tiktu iekļauta informācija par donora dzīvi un slimībām, izvērtējot potenciālā donora atbilstību. Šajos noteikumos ir norādīts, ka audu un šūnu ieguves centra ārstniecības persona ņem vērā informāciju, kas iegūta sarunā ar personu, kas labi pazinusi donoru un kas ir dokumentāri pierādāma, potenciālā donora dzīves anamnēzi, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. un 4. pantā noteiktos nosacījumus audu ieguvei un izmantošanai.⁵³² Tas apliecina, ka audu un šūnu, kā arī orgānu, iegūšana bez informācijas saņemšanas no tuviniekiem nav iespējama, jo informācijas trūkums par potenciālā donora dzīves ieradumiem un iespējamajiem riskiem ievērojami apgrūtina iespēju novērtēt transplantātu drošību. Lai iegūtu noteikumos minēto informāciju, ārstniecības personu pienākums ir informēt tuviniekus par šīs informācijas pieprasīšanas iemesliem.

Visu iepriekšminēto normu kontekstā jāsecina, ka nevar būt pieļaujama situācija, ka ārstniecības personas neinformē mirušā tuviniekus, nerespektē to likumā garantētās tiesības un nenodrošina procesa caurskatāmību no mirušā cilvēka tuvinieku viedokļa. Ja orgāni, audi vai šūnas tiek iegūti no donora, noslēpjot šo faktu no mirušā piederīgajiem, tad, autores ieskatā, šāda rīcība ir kvalificējams kā prettiesiska rīcība.

⁵³² Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54, 39. punkts.

3.4. Miruša cilvēka audu izņemšana un izmantošana zinātniskiem pētījumiem un mācību mērķiem

„Cilvēka audu paraugu pētījumi ir viena no „trim kājām”, kas tur medicīnas progresu. Kopīgi ar pētījumiem, kas tiek veikti, izmantojot dzīvniekus, pētījumiem ķīmijā un farmācijā, no pacientiem un pētījumu dalībniekiem iegūto audu izpēte ir nozīmīga modernās medicīnas attīstībai.”⁵³³ Audu izmantošana pētniecībai līdzās transplantācijai ir viens no plaši realizētiem mērķiem, kas rada virkni tiesību problēmjaudājumu, piemēram, audu iegūšana un piekrišana audu izmantošanai pētniecībai, audu donora un ar viņu saistīto personu privātās dzīves aizsardzība, ētiskajām normām atbilstoši pētījumi, pētījumu kontrole un to rezultātu pieejamības vienlīdzība.

Tiesiskajai kārtībai, kas reglamentē miruša cilvēka audu izņemšanu un izmantošanu zinātnisko pētījumu veikšanai vai mācību mērķiem, ir jānodrošina cilvēka cieņas aizsardzība, kā arī personas privātās dzīves aizsardzība.⁵³⁴ Valstij kā pamattiesību aizsardzības pienākuma nesējam ir jānodrošina tāda tiesiskā kārtība cilvēka audu izmantošanā pētījumos un mācībām, lai nenotiktu prettiesiska iejaukšanās personas privātajā dzīvē un netiktu pieļauta cilvēka cieņas aizskaršana. Miruša cilvēka audu iegūšanai ir izmantojami visi iepriekš norādītie veidi, bet tiesiskais regulējums šādu audu izmantošanai pētījumiem un mācību mērķiem ir jāanalizē atsevišķi.

3.4.1. Miruša cilvēka audu izņemšana un izmantošana zinātniskiem pētījumiem

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrajā teikumā pirmais norādītais audu izmantošanas mērķis ir zinātniskie pētījumi. Šīs normas interpretācijai ir jāizmanto *Zinātniskās darbības likumā*⁵³⁵ ietvertās legāļdefinīcijas un normas, lai precizētu zinātnisko pētījumu definīciju un būtību. Saskaņā ar *Zinātniskās darbības*

⁵³³ Weir R.F., Olick R.S. The stored tissue issue. New York, *Oxford University Press*, 2004, p.3.

⁵³⁴ Satversmes 95. un 96. pants, ECTK 8. pants.

⁵³⁵ Zinātniskās darbības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 5. maijs, Nr. 70.

likuma 1.pantā noteikto, zinātniskie pētījumi tiek definēti, izmantojot divus terminus - pētniecība un zinātne, proti:

1) pētniecība — mērķtiecīga darbība ar zinātnes metodēm iegūto faktu, teoriju un dabas likumu izmantošanai jaunu produktu, procesu un metožu radīšanā vai pilnveidošanā;

2) zinātne — intelektuālās darbības sfēra, kurā ar teorētiskām vai eksperimentālām metodēm tiek iegūtas un apkopotas zināšanas par dabā un sabiedrībā pastāvošajām likumsakarībām.⁵³⁶

Lai miruša cilvēka audus varētu izmantot zinātniskiem pētījumiem, subjektam, kas to vēlas darīt, kā arī valsts kontrolējošajām iestādēm, ir jāpārbauda, vai plānotās darbības satur zinātniskās pētniecības definīcijās norādītos elementus. Tā, piemēram, Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra darbinieki līdz 2003. gadam izņēma audus no mirušiem un nosūtīja tos uz Vācijas konkrētai privātfirmai, kura tos pārstrādāja. Par šo sadarbību bija noslēgts zinātniski praktiskas sadarbības līgums. Lietas materiāli gan neliecināja, ka Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs būtu veicis zinātnisku pētniecību. Piemērs ļauj secināt, ka formāli zinātnisku pētniecību kā mērķi var norādīt arī darbībām, kas tādas nav.⁵³⁷ Tikai tad, ja ir skaidri pierādījumi, kas apliecina, ka plānotās darbības satur zinātniskās pētniecības pazīmes, ir pamats konstatēt, ka miruša cilvēka audi tiek vai tiks izmantoti zinātniskiem pētījumiem. Pretējā gadījumā pastāv iespēja, īpaši ņemot vērā cilvēka audu pieprasījumam neatbilstošu piedāvājumu un audu ievērojamo komerciālo vērtību, ka zinātniskās pētniecības aizsegā var tik veiktas darbības, kas pēc savas būtības sasniedz citus, nevis zinātniskās pētniecības legālos mērķus.

Jāņem vērā, ka pētījumi ar cilvēkiem, tajā skaitā, ar cilvēka audiem, ir stingri reglamentēti starptautiskajās⁵³⁸ tiesību normās un starptautiski ietekmīgu organizāciju ētikas kodeksos, piemēram, *Pasaules medicīnas asociācijas Helsinku deklarācijā*.⁵³⁹

⁵³⁶ Zinātniskās darbības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 5. maijs, Nr. 70, 1. pants.

⁵³⁷ Sīkāk skatīt, Olsena S. A Latvian case: The Removal of Tissue from 400 Deceased Persons. No grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008 un „Diena” 21.03.03., 22.03.03., 25.03.03., 27.03.03., 28.03.03., 29.03.03., 02.04.03., 28.11.03., „Neatkarīgā Rīta Avīze” 24.03.03., 26.03.03., 28.03.03. u.c.

⁵³⁸ Skatīt, piemēram, Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205, konvencijas protokols - Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research: Council of Europe. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/195.htm> (aplūkots 2010. 17. aprīlī).

⁵³⁹ WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/index.html> (aplūkots 2010. 5. aprīlī).

Tā Eiropas Padomes *Biomedicīnas konvencijas* piektās nodaļas normās ir noteiktas pamatprasības pētījumiem bioloģijā un medicīnā, tās 15. pants paredz: „*Zinātniski pētījumi bioloģijā un medicīnā tiek veikti brīvi, ievērojot šīs Konvencijas noteikumus un citas tiesību normas, kas nodrošina cilvēka aizsardzību.*” Biomedicīnas konvencijai ir pievienots arī *Biomedicīnas pētījumu protokols*⁵⁴⁰, kurā ir detalizēti nostiprināti pētījumu pamatprincipi. *Eiropas Padomes* biomedicīnas pētījumu definīcija ir ļoti plaša, proti:

„*[p]ētījumi veselības jomā, kuros notiek jebkāda veida iejaukšanās cilvēkā (fiziska iejaukšanās, citāda veida iejaukšanās, kas var būt saistīta ar psiholoģisku risku). Tie iekļauj molekulāros, celulāros un citus cilvēka veselības aspektus, veselības traucējumus un slimības, diagnostiski, terapeitiski, preventīvi un epidemioloģiski pētījumi, un citi pētījumi, kas saistīti ar iejaukšanos cilvēkā.*”⁵⁴¹

Mirušu cilvēku audu pētījumi viennozīmīgi ir biomedicīniski pētījumi, tāpēc valstij un pētījumu veicējiem ir jānodrošina, lai katrā biomedicīniskā pētījumā tiek aizsargāta cilvēka cieņa un identitāte, kā arī bez diskriminācijas tiek respektēta ikviena integritāte un citas tiesības un pamatbrīvības.

Ievērojot pētījumu nozīmīgumu un nepieciešamību aizsargāt pētījumā iesaistītos cilvēkus, arī nacionālajās tiesību normās⁵⁴² tiek ietvertas obligātās prasības biomedicīnisku pētījumu gadījumos. Biomedicīnas pētījumu protokolā⁵⁴³, Helsinku deklarācijā⁵⁴⁴ un citos tiesību aktos ir nostiprināta virkne vispārīgo biomedicīnas pētījumu principu. Pirms ikviena zinātniska pētījuma uzsākšanas pētniekam ir jāizstrādā pētījumam nepieciešamais zinātniskais un tiesiski ētiskais pamatojums, jāapliecina ētikas un tiesību principu ievērošana, jāizskaidro pētījumā iesaistīto personu tiesību aizsardzības mehānisms. Piemēram, ja pētījumā ir plānots iegūt un izmantot cilvēka audus, tad pētniekam pētījuma protokolā ir jāatspoguļo audu iegūšanas tiesiskais pamatojums un process, jāanalizē personas datu un konfidencialās informācijas aizsardzības process gan pētījuma laikā, gan pēc pētījuma pabeigšanas.

⁵⁴⁰ Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research: Council of Europe. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/195> (aplūkots 2010. 17. aprīlī).

⁵⁴¹ Ibid, Art. 2.

⁵⁴² Latvijā biomedicīniski zinātniski pētījumi tiek regulēti tikai daļēji. Sīka reglamentācija ir noteikta zāļu klīniskajiem pētījumiem un ģenētiskajai izpētei, bet citiem biomedicīnas pētījumiem regulējums nepastāv vispār vai ir tikai daļējs.

⁵⁴³ Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research: Council of Europe. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/195> (aplūkots 2010. 17. aprīlī).

⁵⁴⁴ WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/index.html> (aplūkots 2010. 5. aprīlī).

Pētījumi biomedicīnā var tikt atļauti tikai tad, kad pētnieku pieteikumu ir novērtējusi pētniecības ētikas komiteja un devusi atzinumu par pētījuma atbilstību starptautiski atzītiem pētniecības principiem.⁵⁴⁵ Parasti pētniekiem ir jāsaņem speciālu valsts iestāžu atļauja pētījuma uzsākšanai, un valsts pienākums ir nodrošināt arī pētījuma kontroli, lai varētu pārliecināties par pētījuma subjektu, proti, par audu donoru pamattiesību aizsardzību visā pētījuma laikā. Minētais ir tiesiski svarīgs ikvienā situācijā, kad miruša cilvēka audi tiek izmantoti zinātniskiem pētījumiem. Tā ir iespējams sasniegt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā noteikto mērķi pasargāt mirušo no necienīgas un nelikumīgas rīcības, tajā skaitā zinātnisko pētījumu jomā.

Analizējot Latvijas tiesisko regulējumu audu izņemšanai pētniecībai, jāsecina, ka pastāv tikai dažas normas, kurās ir ietverts konkrēts tiesiskais regulējums šā mērķa sasniegšanai. Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir viens pants, kas reglamentē audu izņemšanu pētniecībai, bet MK 2007. gada 30. marta noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵⁴⁶ tam veltīti divi punkti. Tādēļ, raksturojot miruša cilvēka audu izmantošanu pētniecībai, ir jāpiemēro gan vispārējās pamattiesību aizsardzības normas un speciālajā likumā noteikti kopējie principi miruša cilvēka aizsardzībai, gan tās normas, kas tieši reglamentē audu pētniecību.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. panta otrajā teikumā ir noteikts, kad drīkst ņemt miruša cilvēka audu paraugus, proti, „[...] ja mirušais dzīves laikā to atļāvis, ja mirušā griba nav zināma, kā arī tad, ja mirušā griba nav zināma un viņam nav tuvu piederīgo”. Likumā ir ietverta ļoti apjomīga atļauja. No minētās normas izriet, ka nedrīkst ņemt audu tikai tad, ja mirušais to dzīves laikā ir aizliedzis. Latvijā spēkā esošie tiesību akti neparedz noformēt atsevišķu atļauju vai aizliegumu audu izmantošanai pētnieciskiem mērķiem. Audu izņemšana tiks uzskatīta par aizliegtu, ja mirušais būs Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē reģistrējies vispārīgu aizliegumu ķermeņa un audu izmantošanai. Tā kā minētajā reģistrā reģistrēto konkrētu cilvēku skaits ir niecīgs, tad, piemērojot tikai šo normu vien, varētu domāt, ka faktiski pētniecībai var ņemt audus gandrīz jebkurā gadījumā.

⁵⁴⁵Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research: Council of Europe. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/I95> (aplūkots 2010. 17. aprīlī), Art. 7.

⁵⁴⁶*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

Visos gadījumos, ja mirušais nav minētajā valsts iestādē reģistrējis savu atļauju vai aizliegumu, precīzai kārtības noteikšanai, pirmkārt, būtu jāpiemēro Miruša cilvēka audu aizsardzības likuma 2. pantā nostiprinātais cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas jeb personas autonomijas respektēšanas princips:

„Miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu. Cilvēka griba, ja vien tā nav pretrunā ar spēkā esošajiem likumiem, ir obligāti jāievēro visām ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādēm neatkarīgi no to darbības veida un pakļautības.”

No minētā var secināt, ka aizliegts izņemt audus pētniecībai tad, ja mirušais dzīves laikā ir izteicis tādu aizliegumu, un tas ir jāievēro visām nosauktajām iestādēm. Bet šajā normā arī noteikts, ka ar izteiktu gribu ir par maz, tai ir jābūt noformētai dokumentāri.⁵⁴⁷ Ja vien tas ir cits dokuments, nevis Pilsonības un migrācijas pārvaldē iesniegtā atļauja vai aizliegums, tad dokumenta izmantošana var radīt problēmas, jo Miruša cilvēka aizsardzības likuma 3. pantā ir ietverts pretrunīgs regulējums attiecībā uz gribas izteikuma juridisku nostiprināšanu.⁵⁴⁸

Ja mirušais nav reģistrējis aizliegumu izmantot audus pētniecībai, tad, saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantā noteikto, tuvākajiem piederīgajiem ir tiesības rakstveidā informēt ārstniecības iestādi par mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Šīs tiesības tuvinieki faktiski var realizēt tikai tad, ja ārstniecības personas informē viņus par plānotu audu izņemšanu izmantošanai pētniecībā. Tuviniekiem ir nepieciešama informācija par tiesību realizācijas kārtību. Maz ticams, ka tuvinieki, kas pārdzīvo nāves iestāšanos, būs ļoti zinoši Miruša cilvēka aizsardzības likuma piemērošanas jautājumos un nekavēsies realizēt 4. pantā minētās tiesības bez ārstniecības personu sniegtās informācijas.⁵⁴⁹

Analizējot tiesiskā regulējuma vēsturisko attīstību, jāmin, ka 2004. gadā jaunu redakciju ieguva likuma 9. panta otrais teikums⁵⁵⁰, kad ievērojami tika paplašinātas tiesības izņemt miruša cilvēka audus pētniecībai un mācību mērķiem, atceļot tuvinieku tiesības piekrist vai iebilst. Iepriekšējā normas redakcija paredzēja, ka audus un orgānus zinātniskiem un mācību mērķiem drīkst ņemt tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis, vai piederīgie devuši rakstveida piekrišanu, kā arī, ja mirušā griba nav

⁵⁴⁷ Šāds termins ir lietots Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. panta otrajā daļā.

⁵⁴⁸ Sīkāk skatīt šī darba 2.2 nodaļā.

⁵⁴⁹ Tuvinieku tiesību realizācijas un aizsardzības sīkāka analīze ir ietverta darba 2.5.2 nodaļā.

⁵⁵⁰ Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā””: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. jūnijs, nr. 96.

zināma.⁵⁵¹ Jāsecina, ka izdarot grozījumus, parlaments 2004. gadā ievērojami paplašināja iespēju izņemt mirušā audus pētniecībai un nepamatoti atcēla tuvinieku tiesības izteikt piekrišanu vai aizliegt audu izņemšanu.

Piemērojot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. panta otro teikumu, jāievēro, ka likuma 17. pantā, līdzīgi kā 2. pantā, ir noteikts obligāts miruša cilvēka iepriekš izteiktās piekrišanas vai nepiekrišanas obligātums, tāpēc miruša cilvēka audu izņemšana pētniecībai bez iepriekš izteiktas atļaujas ir tiesiski apstrīdama⁵⁵², bet autores ieskatā, aizliegta.

Pretrīji Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteiktajam MK noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵⁵³, kas, saskaņā ar likuma 18. panta otrajā daļā doto deleģējumu, drīkst ietvert tikai audu un orgānu uzkrāšanu un izmantošanu, nevis kārtību, kā var izmantot miruša cilvēka ķermeni, miruša cilvēka ķermeņa izmantošana pētniecībai tiek atļauta un daļēji reglamentēta. MK noteikumu četrpadsmitās nodaļas nosaukums - „*Audu un orgānu izmantošana zinātniskiem pētījumiem[.]*” - norāda, ka reglamentējums ir ietverts attiecībā uz audiem un orgāniem. Neskatoties uz to, minēto noteikumu pielikums nr. 7 paredz sastādīt dokumentu „*Akts par miruša cilvēka ķermeņa, audu vai orgānu nodošanu augstskolai*”.⁵⁵⁴ Likuma interpretācijas rezultātā var secināt, ka MK, izdodot noteikumus par ķermeņa izmantošanu, ir pārkāpis likumā ietvertās izmantošanas atļaujas un dotā deleģējuma robežas, paredzot, ka pētniecībai drīkst nodot ne tikai orgānus un audus, bet arī cilvēka ķermeni kopumā.

Minēto MK noteikumu nr. 208 75. punkts nosaka:

„Ja miruša cilvēka ķermeni (audu un orgānu kopumu) paredzēts izmantot zinātniskiem pētījumiem un studiju programmu īstenošanai augstskolās, audus un orgānus augstskolas glabā īpašos laboratorijas mitrināšanas skapjos, pamatojoties uz aktu par miruša cilvēka ķermeņa, audu un orgānu nodošanu. Aktu sastāda divos eksemplāros. Vienu eksemplāru glabā institūcijā, kura ir nodevusi miruša cilvēka ķermeni vai audus un orgānus, bet otru – augstskolā.”

⁵⁵¹ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 9. panta otrais teikums, redakcijā, kas bija spēkā līdz 2004. gada 30. jūnijam.

⁵⁵² Plašāk Miruša cilvēka aizsardzības likumā esošās pretrunas tiks analizētas šī darba 1.3. nodaļā, kur arī tiks ietverts pamatojums tiesību normu kolīzijas atrisināšanai un tiks izteikti priekšlikumi likuma 9. panta otrā teikuma pilnveidei.

⁵⁵³ *Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

⁵⁵⁴ Turpat.

Citētā norma ir tik neprecīzi izteikta, ka to piemērot ir sarežģīti. Pirmkārt, normā tiek pieļauta iespēja zinātniskiem pētījumiem izmantot cilvēka ķermeni, kas šo noteikumu izpratnē ir audu un orgānu kopums, bet, kā norādīts iepriekš, likums neatļauj miruša cilvēka ķermeni nodot pētniecībai. Otrkārt, normas teksts „*ja miruša cilvēka ķermeni [...] paredzēts izmantot zinātniskiem pētījumiem un studiju programmu īstenošanai augstskolās*” nedod iespēju precizēt vai atļauja dota zinātniskiem pētījumiem vispār vai tikai tādiem zinātniskiem pētījumiem, kas tiek veikti augstskolās.⁵⁵⁵ Savukārt normas otrais teikums, kas paredz, ka nodošanas aktu var glabāt augstskolā, visdrīzāk norāda, ka pētījumiem mirušos un to audus var nodot tikai augstskolām. Treškārt, šī norma paredz audu un orgānu glabāšanu speciālos skapjos, pamatojoties uz aktu. Normā netiek reglamentēta miruša cilvēka ķermeņa glabāšanas kārtība. Ceturtkārt, nav saprotama nepieciešamība nodrošināt glabāšanu saskaņā ar nodošanas aktu. Visdrīzāk, normas projekta izstrādātājs nav izpratis regulējamā priekšmeta raksturu un tāpēc radījis normu, kas ir tiesiski nekvalitatīva un sarežģīti piemērojama.

Savukārt MK noteikumu nr. 208 76. pants nosaka: „*Miruša cilvēka ķermeni vai audus un orgānus izmanto atbilstoši zinātnisko pētījumu plāniem [...]*. Minētā norma norāda, ka miruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus pētījumiem var izmantot tikai tad, ja tas notiek saskaņā ar zinātniskā pētījuma plānu, kas ir noteiktā kārtībā sastādīts un apstiprināts dokuments. Sīkāks regulējums zinātnisko plānu izstrādei Latvijas tiesību normās nav ietverts, tāpēc noteikt, kas tad zinātniekam būtu jā sastāda, pirms viņš veic pētījumu, nav iespējams.

Ievērojot to, ka biomedicīniskie⁵⁵⁶ pētījumi Latvijā ir regulēti daļēji, ir jāpiemēro vispārējie tiesību principi, kas nostiprināti *Eiropas Padomes* Biomedicīnas konvencijā un Protokolā par biomedicīnas pētījumiem.⁵⁵⁷ Saskaņā ar protokolā

⁵⁵⁵ Augstskolu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1995. 17. novembris, nr.179, 2. pants: „*Augstskolas ir augstākās izglītības un zinātnes institūcijas, kas īsteno akadēmiskas un profesionālas studiju programmas, kā arī nodarbojas ar zinātņi, pētniecību un māksliniecisko jaunradi.*”

⁵⁵⁶ Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research. Explanatory Report. § 17, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/195.htm> (aplūkots 2008. 17. decembrī) EP Biomedicīnas konvencijas biomedicīnas pētījumu papildprotokola skaidrojums ir norādīts: „Pētījumi veselības jomā, kuros notiek jebkāda veida iejaukšanās cilvēkā (fiziska iejaukšanās, citāda veida iejaukšanās, kas var būt saistīta ar psiholoģisku risku). Tie iekļauj molekulāros, celulāros un citus cilvēka veselības aspektus, veselības traucējumus un slimības, diagnostiski, terapeitiski, preventīvi un epidemioloģiski pētījumi, un citi pētījumi, kas saistīti ar iejaukšanos cilvēkā”.

⁵⁵⁷ Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research: Council of Europe. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/195.htm> (aplūkots 2008. 17. decembrī).

noteikto pētījumi, kas aizskar cilvēka cieņu, nav atļaujami. Pētījumu drīkst veikt, ja to ir atļāvusi kompetenta iestāde pēc neatkarīgas pētījuma projekta zinātniskās izvērtēšanas, kas ietver pētījuma mērķa nozīmīguma izvērtēšanu un multidisciplināru ētiskās atbilstības novērtējumu.⁵⁵⁸ Lai precīzāk raksturotu tiesiskos noteikumus pētījumiem ar audiem, Eiropas Padome 2006. gadā ir izdevusi „*Rekomendācijas Rec(2006) par cilvēka izcelsmes bioloģisko materiālu izmantošanu pētniecībā*”⁵⁵⁹, ar mērķi nodrošināt visu cilvēka cieņas un identitātes aizsardzību un ikvienam bez diskriminācijas garantēt integritātes, tiesību uz privāto dzīvi un citu tiesību un pamatbrīvību aizsardzību saistībā ar katru pētījumu, kas tiek reglamentēts rekomendācijās.⁵⁶⁰

Latvijas tiesību aktos ir dota ļoti plaša atļauja miruša cilvēka audu izmantošanai pētniecībā. Faktiski no mirušajiem, kuru griba nav zināma, likums atļauj audu izņemšanu. Šādu mirušo skaits varētu būt visai ievērojams, jo faktiski lielākā daļa no mirušajiem dzīves laikā savu gribu nav izteikuši un nav zinājuši, ka pastāv iespēja viņu audus vai ķermeņi izmantot pēc nāves. Arī gadījumos, ja mirušajam ir tuvinieki, viņi parasti nav informēti par tiesībām sniegt informāciju par mirušā dzīves laikā izteikto gribu, kas varētu būt izteikta attiecībā par audu izmantošanu pētījumiem. Bet no mirušajiem, kuriem nav piederīgo, likums audus atļauj izņemt jebkurā gadījumā.

Šāda situācija netiek pieļauta Lielbritānijā, kur ir noteikts, ka audu izņemšana zinātniskajiem pētījumiem ir atļauta tikai tad, ja ir saņemta piekrišana šim mērķim. Anglijas un Velsas *Cilvēka audu likumā*⁵⁶¹ ir paredzēts, ka pieaugušais var izteikt savu piekrišanu dzīves laikā. Gadījumos, ja cilvēks savu piekrišanu vai atteikšanos nav izteicis, tad viņš var nozīmēt kādu citu personu, kas to darīs pēc viņa nāves. Bet, ja šāda persona nav nozīmēta, tad piekrišanu var dot likumā norādītās personas. Likums paredz, ka tad, ja kādu īpašu apstākļu dēļ nav iespējams sasniegt personu, kas ir pilnvarota mirušā vārdā piekrist vai atteikties, piekrišanu nav iespējams saņemt un audus izņemt nedrīkst.⁵⁶² *Cilvēku audu likuma* 1. daļas 5. nodaļa satur noteikumus par

⁵⁵⁸ Ibid, Art. 7 .

⁵⁵⁹ Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)4 of the Committee of Ministers to member states on research on biological materials of human origin. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=977859> (aplūkots 2010. 3. maijā).

⁵⁶⁰ Ibid., Art. 1

⁵⁶¹ Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris), Part 1, Subsection 3.

⁵⁶² Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2008. 14. decembris), Part 1, Subsection 3.

aizliegtu rīcību ar audiem. Pirmajā pantā ir noteikts, ka persona izdara noziegumu, ja tā veic kādu no norādītajām darbībām, ja likumā noteiktajā kārtībā nav saņemta piekrišana, vai tā veic darbības, kas likumā nav atļautas. Tātad audu izņemšana pētniecībai vai mācību mērķiem bez piekrišanas Anglijā būtu noziedzīga rīcība, bet Latvijā tas tiek atļauts.

Kā norādīts Eiropas Padomes *Rekomendācijas par cilvēka izcelsmes bioloģisko materiālu izmantošanu pētniecībā* 13. panta pirmajā daļā, „*bioloģisko materiālu pētniecībai nedrīkst izņemt no mirušas personas bez atbilstošas piekrišanas vai atļaujas saņemšanas*”.⁵⁶³ Bet šā panta otrajā daļā noteikts, ka „*nedrīkst izņemt vai piegādāt pētniecībai bioloģisko materiālu gadījumos, ja mirušais to ir aizlēdzis*”. Tātad mirušā dzīves laikā izteiktajai gribai vai tuvinieku atļaujai pēc nāves ir būtiska nozīme cilvēktiesību aizsardzības kontekstā.

Miruša cilvēka audu izņemšana pētniecībai ir nepieciešama medicīnas attīstībai, tādēļ tiesiskajam regulējumam ir jānodrošina iespēja veikt pētījumus, vienlaikus nodrošinot personu pamattiesību aizsardzību. Latvijas tiesību normās ietvertais regulējums ir ievērojami nepilnīgs, tādēļ ir nepieciešama tā pilnveidošana. Pirmkārt, Latvijā būtu jāizstrādā visaptverošs tiesiskais regulējums biomedicīniskajiem pētījumiem, tajā skaitā pētījumiem, kas tiek veikti, izmantojot mirušu cilvēku kopumā vai tā audus. Izstrādājot likumprojektu, tajā jāiekļauj Eiropas Padomes pieņemtais Biomedicīnas pētījumu papildprotokolā un minētā rekomendācijā⁵⁶⁴ minētie pētniecības tiesību principi. Otrkārt, atsevišķā nodaļā ir jāreglamentē pētījumi, kuros izmanto miruša cilvēka ķermeni un miruša cilvēka audus.

3.4.2. Miruša cilvēka audu izņemšana un izmantošana mācību mērķiem

Viens no Miruša cilvēka aizsardzības likumā norādītajiem mērķiem, kuru sasniegšanai drīkst izmantot miruša cilvēka audus, ir mācību mērķis. Noskaidrojot šīs normas saturu, jāņem vērā, ka likums regulē tikai tos gadījumus, kad miruša cilvēka audus izmanto medicīnā, tādēļ arī mācību mērķis nevar būt plašāks par likuma

⁵⁶³ Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)4 of the Committee of Ministers to member states on research on biological materials of human origin. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=977859> (aplūkots 2010. 3. maijā)

⁵⁶⁴ Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)4 of the Committee of Ministers to member states on research on biological materials of human origin. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=977859> (aplūkots 2010. 3. maijā).

nosaukumā ietvertu nozari. Tas nozīmē, ka minētais likums audus atļauj izmantot mācību mērķiem medicīnā, bet ne citās, piemēram, mākslas nozarēs. Aplūkojot šo normu sistēmiski, jāsecina, ka loģiski ir saprotams, ka termins „mācības” ir saistīts ar izglītības iegūšanu, tomēr jāprecizē, ka LR tiesību sistēmā plašāk tiek lietots termins „izglītība” un reglamentēts ir izglītības process, nevis mācības. Tādēļ jāsecina, ka šajā likumā norādīto mērķi jāinterpretē termina „izglītība” izpratnē.

Saskaņā ar *Izglītības likumā* noteikto:

„Izglītība ir sistematizētu zināšanu un prasmju apguves un attieksmju veidošanas process un tā rezultāts. Izglītības process ietver mācību un audzināšanas darbību. Izglītības rezultāts ir personas zināšanu, prasmju un attieksmju kopums.”⁵⁶⁵

Tātad likums paredz, ka miruša cilvēka audus un orgānus var izņemt izglītības mērķu sasniegšanai, savukārt izglītības mērķi ir noteikti citētajā normā.

Miruša cilvēka aizsardzības likums tikai daļēji reglamentē cilvēka audu izņemšanas kārtību un izmantošanu izglītībā, lai gan visus aspektus aptverošs regulējums būtu nepieciešams, lai sasniegtu likuma mērķi – aizsargātu miruša cilvēka ķermeni no necienīgas vai nelikumīgas rīcības.

Šā mērķa analīzes kontekstā ir jāprecizē, vai Miruša cilvēka aizsardzības likums atļauj izglītībai izmantot tikai audus un orgānus, vai dod atļauju izmantot arī cilvēka ķermeni kopumā. Līdzīgi kā tas minēts par audu izmantošanu pētniecībai, var secināt, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrā teikuma norma nedod atļauju izmantot miruša cilvēka ķermeni vai ķermeņa daļas mācību (izglītības) mērķiem. Minētais secinājums ir izdarīts, pamatojoties uz šādiem apsvērumiem: pirmkārt, Miruša cilvēka aizsardzības likums ir speciālais likums konstitūcijā nostiprināto pamattiesību ierobežošanai, bet ķermeņa izmantošana mācību mērķiem bez izteiktas atļaujas ir pamattiesību aizskārums, tādēļ paplašināta likuma piemērošana nav tiesiski pieļaujama. Otrkārt, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1.pantā saistībā ar „mācību mērķi” ir minēts, ka drīkst izmantot „audus un orgānus”, bet šā paša likuma 9. pantā ir teikts, ka drīkst ņemt orgānus un audu paraugus, tātad nevis audus pilnā apmērā, bet tikai to paraugus, kas ir mazāka vienība. Arī likuma nosaukumā ir norādīts „audu un orgānu izmantošana”, tādēļ nav pamata uzskatīt, ka likumā ir dota atļauja ķermeņa izmantošanai.

⁵⁶⁵ Izglītības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 17. novembris, nr. 343/344, 1.panta ceturtnā daļa.

Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteiktā audu iegūšanas un izmantošanas kārtība gan zinātniskiem pētījumiem, gan mācību mērķiem ir līdzīga, tā 9. pants vienādus nosacījumus nosaka gan audu izņemšanai pētniecībai, kas tika analizēti iepriekšējā nodaļā, gan mācību mērķiem. Savukārt MK 2007. gada 30. marta noteikumos nr. 54 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵⁶⁶ ietvertās norma nosaka, kā audi glabājami augstskolās un kāds akts jāstāda par audu nodošanu. Tādēļ, raksturojot miruša cilvēka audu izmantošanu mācību mērķiem, iepriekšējā nodaļā minētie argumenti atkārtoti netiks, bet autore dos norādes uz tiem.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. panta otrajā teikumā ir noteikts, ka miruša cilvēka orgānus un audu paraugus, t.i., „*[..]mācību mērķiem drīkst ņemt, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis, ja mirušā griba nav zināma, kā arī tad, ja mirušā griba nav zināma un viņam nav tuvu piederīgo*”. Tātad nedrīkst ņemt audus tikai tad, ja mirušais dzīves laikā ir aizliedzis. Līdzīgi kā pētniecības gadījumā, arī atsevišķu atļauju vai aizliegumu audu izmantošanai mācību mērķiem nav iespējams reģistrēt Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē, tāpēc aizliegta izņemšana būtu tikai gadījumā, ja mirušais būs reģistrējis vispārīgu aizliegumu ķermeņa un audu izmantošanai.

Piemērojot Miruša cilvēka audu aizsardzības likuma 2. pantā nostiprināto cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas jeb personas autonomijas respektēšanas principu, var secināt, ka „*[m]iruša cilvēka ķermeni, audus un orgānus aizliegts izmantot pret viņa dzīves laikā izteikto gribu*”. Tātad, pieņemot lēmumu par audu izņemšanu mācību mērķiem, obligāti jāievēro izteiktā griba.

Savukārt, Miruša cilvēka aizsardzības likuma 2. pantā ir norādīts speciālais subjekts, kuram ir obligāta mirušā dzīves laikā izteiktā griba, t.i., „*[c]ilvēka griba [..] ir obligāti jāievēro visām [..] izglītības [..] iestādēm neatkarīgi no to darbības veida un pakļautības*”. Tātad izglītības iestādē ir pienākums noskaidrot mirušā gribu un to arī ievērot gadījumos, ja audi tiek izņemti vai izmantoti mācību mērķiem. Minētais pants ļauj izdarīt 9. panta regulējumam pretējus secinājumus – griba ir obligāta, bez gribas izteikuma audu izņemšana un izmantošana ir aizliegta, tā ir jānoskaidro ikvienai izglītības iestādei. Līdzīgi kā pētniecības gadījumā, arī šajā gadījumā tiek pieprasīts gribu izteikt „dokumentāri”, bet likumā paredzēts, ka tā ir jāreģistrē Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē. Savukārt, ja mirušais nav reģistrējis

⁵⁶⁶ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

aizliegumu izmantot audus mācību mērķiem, tad tuvākajiem piederīgajiem ir tiesības rakstveidā informēt ārstniecības iestādi par mirušā dzīves laikā izteikto gribu. Šīs tiesības tuvinieki faktiski var realizēt tikai tad, ja ārstniecības personas informē viņus par iespējamu audu izņemšanu un plānoto izmantošanu izglītībai.

MK noteikumos nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵⁶⁷ 5.5. punktā kā cilvēka audu, šūnu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas mērķis norādīts nevis mācības, kā likumā, bet gan studiju programmu⁵⁶⁸ īstenošana augstskolās. Tāpat ir norādīts šo noteikumu četrpadsmitās nodaļas nosaukumā „*Audu un orgānu izmantošana [...] studiju programmu īstenošanai*” un MK noteikumu 75. un 76. punktā un 7. pielikumā. Tātad MK izdotajos noteikumos bez pievienota izskaidrojuma ir mainīts Miruša cilvēka aizsardzības likumā ietvertais mērķis. Tā kā nedz Miruša cilvēka aizsardzības likumā, nedz MK noteikumos nav dotas šo mērķu definīcijas, tad normu piemērotājam nav iespējas precīzi pārliecināties par minētajos normatīvajos aktos norādītā mērķa ietvaru un to savstarpējo saikni. Autores ieskatā Miruša cilvēka aizsardzības likumā norādītais mērķis ir plašāks, bet MK noteikumos ietvertais - ievērojami šaurāks, bet ir daļa no mācību mērķa. Līdzīgus secinājumus var izdarīt par subjektiem, kam ir tiesības izmantot audus, proti, Miruša cilvēka aizsardzības likums paredz, ka tos var izmantot izglītības iestādes, bet MK noteikumi paredz, ka izmanto augstskolas⁵⁶⁹, kas ir viena veida izglītības iestādes.

MK noteikumu nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁵⁷⁰ 75. un 76. pantā un 7. pielikumā noteikts, ka studiju programmu īstenošanai var izmantot ne tikai orgānu un audu paraugus, kā tas paredzēts likumā, bet arī ķermeņi, kas MK ieskatā gan nav vienota vienība, bet tikai audu un orgānu kopums. Minēto noteikumu pielikums Nr. 7 paredz sastādīt dokumentu „*Akts par miruša cilvēka ķermeņa, audu vai orgānu nodošanu*

⁵⁶⁷ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

⁵⁶⁸ Saskaņā ar Augstskolu likuma 55. pantā noteikto: „*Studiju programma ietver visas viena akadēmiskā grāda vai profesionālās kvalifikācijas iegūšanai nepieciešamās prasības. Studiju programmu reglamentē speciāls dokuments — studiju satura un realizācijas apraksts*”, un tām ir obligāta licences saņemšana. Tātad miruša cilvēka audus nedrīkst izmantot jebkurai apmācībai, bet tikai augstskolu studiju programmu ietvaros, apmācot medicīnas profila studentus licencētās programmās.

⁵⁶⁹ Augstskolu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 17. novembris, nr.179, 2. pants: „*Augstskolas ir augstākās izglītības un zinātnes institūcijas, kas īsteno akadēmiskas un profesionālas studiju programmas, kā arī nodarbojas ar zinātni, pētniecību un māksliniecisko jaunradi*”.

⁵⁷⁰ *Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54.

augstskolai”⁵⁷¹, tātad MK pretēji likumā noteiktajam atļāvis nodot augstskolām miruša cilvēka ķermeni, ne tikai orgānus un audu paraugus, kuru izmantošana atļauta likumā.

MK noteikumu Nr. 208 75. pants nosaka:

„Ja miruša cilvēka ķermeni (audu un orgānu kopumu) paredzēts izmantot [...] studiju programmu īstenošanai augstskolās, audus un orgānus augstskolas glabā īpašos laboratorijas mitrināšanas skapjos, pamatojoties uz aktu par miruša cilvēka ķermeņa, audu un orgānu nodošanu. Aktu sastāda divos eksemplāros. Vienu eksemplāru glabā institūcijā, kura ir nodevusi miruša cilvēka ķermeni vai audus un orgānus, bet otru – augstskolā.”

Tātad normatīvi paredzēta audu glabāšana speciālos skapjos, akta sastādīšana un tā glabāšana. No analizējamās normas var secināt, ka miruša cilvēka audus var nodot tikai augstskolām, bet ne citām izglītības iestādēm. Tātad MK ir paredzējis, ka miruša cilvēka audus var izmantot tikai augstākās izglītības institūcijas, bet ne citās izglītības iestādēs. MK noteikumos nav noteikts, ka šīm augstskolām ir jāīsteno izglītība medicīnā, lai gan likums neparedz audu izmantošanu izglītībai citās nozarēs.

Ministru kabineta noteikumu Nr. 208 76. punktā ir reglamentēta rīcība ar miruša cilvēka ķermeni, audiem vai orgāniem, kas izmantoti studiju procesā. MK ir noteicis: *„Studiju procesā izmantoto ķermeni, audus un orgānus kremē vai apbedī.”* Minētā prasība ir nozīmīga un būtiska, lai respektētu miruša cilvēka ķermeņa aizsardzības pamatprasības un sabiedrības kultūras vērtības, tādēļ ikvienā gadījumā ir izpildāma rūpīgi un precīzi.

Lai novērstu konstatētās nepilnības, autore piedāvā grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. un 9. panta normas sekojoši:

- 1) Grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otro teikumu, aizstājot vārdus „mācību mērķiem” ar vārdiem „medicīnas studiju programmu īstenošanai augstskolās”.
- 2) Grozīt miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. panta otro teikumu, to svītrojot un pievienojot panta otro daļu sekojošā redakcijā: „Miruša cilvēka orgānus, audus un audu paraugus drīkst izņemt un izmantot medicīnas studiju programmu īstenošanai augstskolās tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis vai šādu atļauju pēc cilvēka nāves ir devis mirušā tuvinieks.”

⁵⁷¹ Turpat.

3) Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantā pievienot trešo daļu sekojošā redakcijā: „Miruša cilvēka orgānus, audus un audu paraugus drīkst izņemt un izmantot biomedicīnas pētījumos tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis vai šādu atļauju pēc cilvēka nāves ir devis mirušā tuvinieks.”

4. Miruša cilvēka ķermeņa aizsardzības un audu izņemšanas administratīvi tiesiskie aspekti

4.1. Miruša cilvēka aizsardzība un adu izņemšana – likumā noteikta valsts funkcija

Saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. panta nosaukumā noteikto, miruša cilvēka ķermeņa aizsardzība un cilvēka audu un orgānu izmantošana medicīnā ir valsts funkcija. Minētā likuma 17. panta pirmais teikums paredz: „*Miruša cilvēka ķermeņa aizsardzība un cilvēka audu un orgānu izmantošana medicīnā ir valsts funkcija, ko realizē Veselības ministrija.*”⁵⁷²

Tātad Latvijā miruša cilvēka aizsardzība un cilvēka audu izmantošanu veic Latvijas Republika kā sākotnējā publiskā persona valsts pārvaldes jomā. Likums neparedz, ka tajā minētās funkcijas būtu tiesīgas veikt privātpersonas privāto tiesību ietvaros. Normas interpretācija ļauj secināt, ka visas likumā reglamentētās darbības ir valsts pārvaldes darbības, kuru pamatprincipus nosaka *Satversmes, Valsts pārvaldes iekārtas likuma* normas un *Administratīvā procesa likuma* normas. Visas procesuālās darbības šajā jomā ir jāveic valsts iestādēs, realizējot izpildvaru. Izpildvara nedrīkst rīkoties pretēji spēkā esošo tiesību normu prasībām, it īpaši pret konstitūcijas un likuma normu prasībām. Atsevišķu personu tiesību un brīvību sfēras ierobežošanai ir nepieciešams pamatojums likumā ietvertas tiesību normas veidā.⁵⁷³

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. pantā atsevišķi ir norādītas divas saturiski plašas valsts funkcijas:

- 1) miruša cilvēka ķermeņa aizsardzība;
- 2) cilvēka audu un orgānu izmantošana medicīnā.

Nedz Miruša cilvēka aizsardzības likumā, nedz MK noteikumos nr. 286 „*Veselības ministrijas nolikums*” detalizētāki *Veselības ministrijas* pienākumi likumā norādīto funkciju īstenošanai nav norādīti, tāpēc tos raksturot var, tikai interpretējot analizējamā likuma normas. Miruša cilvēka aizsardzības likuma normu satura izpēte autorei ļauj secināt, ka miruša cilvēka aizsardzības jomā, kas ir vispārīga likumā

⁵⁷² Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1.

⁵⁷³ Vildbergs H.J., Krasts V. *Salīdzinošās konstitucionālās tiesības: lietas un risinājumi*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001. 29. lpp. Citēts pēc: Akvenarijus. *Die Rechtsordnung der Bundesrepublik Deutschland*, 2. Auflage. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1998.

norādīta funkcija, kontekstā ar likumā norādīto mērķi Veselības ministrijai ir jārealizē šādi pienākumi: mirušā dzīves laikā izteiktās gribas ievērošana; mirušā ķermeņa aizsardzība; mirušā cieņas aizsardzība; nāves konstatēšana un reģistrēšana; nāves cēloņa noskaidrošana un reģistrēšana; mirušā tuvinieku tiesību aizsardzība; mirušā ķermeņa kremācija; mirušā ķermeņa izmantošanas kontrole.

Savukārt miruša cilvēka audu izmantošanas jomā likumā ir ietvertas šādas valsts funkcijas: audu izņemšana un izmantošana patoloģianatomiskās izmeklēšanas veikšanai; audu izņemšana un izmantošana tiesu medicīniskā ekspertīzes veikšanai; audu izņemšana un izmantošana transplantācijai; audu izņemšana un izmantošana pētījumiem; audu izņemšana un izmantošana apmācībai; audu izņemšanas un izmantošanas kontrole.

Kā jau minēts iepriekš, likumdevējs ir noteicis, ka visas Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteiktās funkcijas realizē *Veselības ministrija*. Šāds likuma noteikums ir nepilnīgs, jo *Veselības ministrijas* darbību reglamentējošo normatīvo aktu sistēmiskā analīze ļauj secināt, ka ministrija kā nozares vadošā iestāde neīsteno praktiskos uzdevumus, piemēram, neizdara līķu sekcijas. Saskaņā ar *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* 18. pantā noteikto, ministrija ir attiecīgās valsts pārvaldes nozares vadošā (augstākā) iestāde, kas organizē un koordinē likumu un citu normatīvo aktu izstrādāšanu, tā piedalās nozares politikas izstrādāšanā.⁵⁷⁴ Nebūtu loģiski un pamatoti uzskatīt, ka Veselības ministrijai būtu jāveic līķu sekcijas un jānodarbojas ar audu transplantāciju, lai gan no Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteiktā var secināt, ka ministrijai šādas funkcijas ir jārealizē.

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 16. panta otrās daļas 3. punkts⁵⁷⁵ paredz Ministru kabineta tiesības noteikt ministrijas funkcijas tās nolikumā, ja vien tās Saeima nav noteikusi likumā. Ministrijas nolikums saskaņā ar minētas normas pirmajā daļā noteikto reglamentē tiešās pārvaldes iestādes darbību. MK 2004. gada 13. aprīlī ir pieņēmis noteikumus Nr. 286 "*Veselības ministrijas nolikums*".⁵⁷⁶ Šajos noteikumos detalizēti ir norādītas Veselības ministrijas funkcijas. Nolikuma analīze ļauj secināt, ka MK nav noteicis Veselības ministrijas funkcijas, uzdevumus un kompetenci mirušu cilvēku aizsardzības un audu izmantošanas jomā. Tā kā Veselības ministrija ir vadošā iestāde mirušu cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā un tas ir noteikts

⁵⁷⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94, 18. pants.

⁵⁷⁵ Turpat, panta otrās daļas 3. punkts.

⁵⁷⁶ Veselības ministrijas nolikums: MK noteikumi nr. 286. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. aprīlis, nr. 60.

likumā, tad MK ir pienākums grozīt 2004. gada 13. aprīļa noteikumus Nr. 286 "Veselības ministrijas nolikums", iekļaujot tajos konkrētas ministrijas funkcijas un pienākumus miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā.

Nosakot valsts funkciju īstenošanas kārtību, jāievēro, ka Veselības ministrijai kā augstākajai valsts pārvaldes iestādei būtu jānosaka ministrijai tipiskie uzdevumi, bet ministrijas padotības iestādēm jāuzdod veikt visas pārējās darbības miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā.

No Miruša cilvēka aizsardzības likuma normām var secināt, ka daļu no likumā atļautajām darbībām var veikt ne tikai valsts iestādes, bet arī privātpersonas. Tā, piemēram, likuma 2. pants paredz, ka noteiktas darbības var veikt ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādes neatkarīgi no to darbības veida un pakļautības. Likumā nav minēts, ka šīs iestādes drīkst būt tikai valsts iestādes, lai gan 17. pants nosaka, ka visas darbības tiek veiktas valsts funkciju ietvarā. Tāpēc var secināt, ka ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādēm ir jāpiemīt Valsts pārvaldes iekārtas likuma 1. panta trešajā daļā norādītajām iestādes pazīmēm, proti, tām ir jābūt „*institūcijām, kuras darbojas publiskas personas vārdā un kurai ar normatīvo aktu noteikta kompetence valsts pārvaldē, piešķirti finansu līdzekļi tās darbības īstenošanai un ir savs personāls*”.⁵⁷⁷ Pastāv iespēja, ka arī miruša cilvēka aizsardzības jomā kādus valsts pienākumus pilda privātpersona, ja vien tā *Valsts pārvaldes likuma V nodaļā*⁵⁷⁸ noteiktajā kārtībā ir ieguvusi deleģētu valsts pārvaldes uzdevumu. Lai privātpersonas darbības miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā būtu tiesiskas, ir jāievēro likumā noteiktā valsts pārvaldes uzdevumu deleģēšanas kārtība.⁵⁷⁹ Gadījumos, kad kādas konkrētas darbības izpilda privātpersonas, tās ir pakļautas visiem attiecīgajiem publisko tiesību aktiem.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. panta otrajā teikumā ir noteikts:

„[j]ebkurai iestādei vai organizācijai aizliegts nodarboties ar *patologanatomisko izmeklēšanu, miruša cilvēka ķermeņa anatomijas studijām, dzīva vai miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu un tālāku izmantošanu bez veselības ministra atļaujas.*”

Tātad jebkurai iestādei vai organizācijai ir aizliegts veikt norādītās darbības, bet to drīkst darīt tādas iestādes un organizācijas, kas saņēmušas valsts funkciju

⁵⁷⁷ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94, 1. panta trešā daļa.

⁵⁷⁸ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94

⁵⁷⁹ Sk. sīkāk par valsts pārvaldes funkciju deleģēšanu privātpersonām miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas jomā, šīs nodaļas 4.2. apakšnodaļā.

īstenotāja, t.i., Veselības ministra atļauju. Tātad Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir noteiktas gan ministrijas vispārīgas funkcijas, gan Veselības ministra kā ministrijas vadītāja konkrēta funkcija aplūkojamajā jomā: atļaujas došana nodarboties ar patologanatomisko izmeklēšanu, miruša cilvēka anatomijas studijām, dzīva vai miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu, audu un orgānu tālāku izmantošanu. Likums precīzāk nenorāda obligātās prasības šādas atļaujas izsniegšanai vai kritērijus, kas jāievēro, lai atļauju iegūtu. Tāpēc var secināt, ka normatīvi ir noteikta Veselības ministra rīcības brīvība atļaujas, kas ir satura izvēles administratīvs akts, izdošanā.

Veselības ministram saskaņā ar APL 65. panta trešajā daļā noteikto jāievēro piemērojamā tiesību normā, proti, Miruša cilvēka aizsardzības likumā un attiecīgajos MK noteikumos noteiktie ietvari. Nosakot atļaujas saturu, ministram ir jāizdara lietderības apsvērumi, t.i., jānorāda tās leģitīmais mērķis un administratīvā akta nepieciešamība mērķa sasniegšanai, kā arī jāietver argumenti par attiecīgās atļaujas piemērotību mērķa sasniegšanā.⁵⁸⁰ Katras atļaujas izdošanā ir jāapsver administratīvā akta nepieciešamība, pārbaudot, vai šo mērķi nav iespējams sasniegt ar līdzekļiem, kas mazāk ierobežo administratīvā procesa dalībnieku tiesības vai tiesiskās intereses.⁵⁸¹ Atļaujas došana ir viens no veidiem, kā Veselības ministrija kopumā realizē funkcijas audu izmantošanas jomā.

Lai arī Veselības ministrijai likumdevējs ir uzdevis izpildīt nozīmīgas funkcijas, prakses piemēri liecina, ka ministrija tās īsteno minimāli. Oficiāli publicētā informācija liecina, ka Veselības ministrija ir sagatavojusi un iesniegusi apstiprināšanai MK un pieņemšanai parlamentā vairāku normatīvo aktu projektus.⁵⁸² Ministrijas pārstāvji ir iesnieguši priekšlikumus un piedalījušies to Saeimas komisiju sēdēs⁵⁸³, kurās ir izstrādāti priekšlikumi Miruša cilvēka aizsardzības likuma grozījumiem. 2006. gadā Veselības ministrs uzdevis veikt dienesta pārbaudi, lai noskaidrotu, kā ministrijas padotības iestādēs tiek ievērotas normatīvajos aktos noteiktās prasības⁵⁸⁴, lai gan šīs pārbaudes rezultāti publicēti nav.

⁵⁸⁰ APL 66. panta pirmā daļa.

⁵⁸¹ Turpat.

⁵⁸² Skatīt, piemēram, likumprojekta „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” anotācija, http://www.saeima.lv/saeima8/mek_reg_fre (aplūkots 2008. 23. septembrī).

⁵⁸³ Skat.: piemēram, VM vēstule Nr. S – 01 -11/444. 2004. 29. janvāris, npublicēta, pieejamas Saeimas arhīvā, LR 7. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas sēdes protokols nr. 81, 2003. 3.decembris, npublicēts, pieejams Saeimas arhīvā.

⁵⁸⁴ Noskaidros normatīvo aktu ievērošanu cilvēka audu un orgānu ieguvē un izmantošanā. Veselības ministrijas preses relīze 2006. gada 1.septembrī.

Šā pētījuma ietvaros tika noskaidrots, ka Veselības ministrs Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. panta otrajā teikumā noteikto pienākumu izsniegt atļaujas neveic. 2010. gada februārī autore nosūtīja iesniegumu Veselības ministrijai, kurā lūdza sniegt informāciju par likumā minēto atļauju izsniegšanu. Iesniegumā tika uzdoti 11 jautājumi par atļauju izsniegšanas tiesiskajiem aspektiem, procesuālo kārtību un izsniegtajām atļaujām pēdējo trīs gadu laikā.⁵⁸⁵ Veselības ministrijas atbildē netika sniegtas atbildes uz iesniegumā norādītajiem jautājumiem, tāpēc ir pamats secināt, ka Veselības ministrija šādas atļaujas neizsniedz vispār⁵⁸⁶, nepildot likumā norādīto uzdevumu. Tādēļ jāsecina, ka dažādas iestādes, tajā skaitā privāto tiesību personas, veic patologanatomisko izmeklēšanu, miruša cilvēka ķermeņa anatomijas studijas, dzīva vai miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu un tālāku izmantošanu bez Veselības ministra atļaujas.

Salīdzinājumam jāmin, ka Lietuvā un Igaunijā valsts funkciju tiesiskais regulējums audu izmantošanas jomā ir ievērojami pilnvērtīgāks. Tā Lietuvas Republikai, saskaņā ar *Cilvēka audu, šūnu un orgānu ziedošanas un transplantācijas likumā*⁵⁸⁷ noteikto, ir jāizpilda virkne pienākumu, starp tiem: jānosaka procesuālie noteikumi transplantācijai izmantojamo audu, šūnu un orgānu importam Lietuvā un eksportam no Lietuvas; jāsedz izdevumi, kas radušies ārstniecības iestādēm saistībā ar audu, šūnu un orgānu izņemšanu, sagatavošanu un transportēšanu, jānosaka kārtība, kādā jāsedz izdevumi par transportēšanu importa vai eksporta gadījumos⁵⁸⁸, jāizveido un jānodrošina Nacionālā transplantācijas biroja darbība⁵⁸⁹, jāizveido un jānodrošina Cilvēka audu, šūnu un orgānu reģistra darbība, jāizdod to reglamentējoši noteikumi⁵⁹⁰ un jānodrošina reģistrā esošo datu konfidencialitāte⁵⁹¹, jānosaka nosacījumi un procesuālā kārtība ziedošanai, iegūšanai, pārstrādei, konservācijai un uzglabāšanai, izplatīšanai un transplantācijai.⁵⁹²

<http://www.vm.gov.lv/index.php?id=122&sa=121,122&rel=1688&large=> (aplūkots 2010. 31. martā).

⁵⁸⁵ S. Olsenas iesniegums Veselības ministrijai, 2010. gada 5. februāris, npublicēts.

⁵⁸⁶ Par informācijas sniegšanu. LR Veselības ministrija vēstule Nr. V-01-20Fiz.16/243, 2010. 3. marts, npublicēta.

⁵⁸⁷ Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā).

⁵⁸⁸ Ibid. Art. 11.

⁵⁸⁹ Ibid., Art. 3.

⁵⁹⁰ Ibid., Art. 3

⁵⁹¹ Ibid., Art. 5

⁵⁹² Ibid., Art. 9

Valsts un valsts iestāžu pienākumi audu transplantācijas jomā Igaunijā ir noteikti *Likumā par rīcību ar šūnām, audiem un orgāniem un to transplantāciju*.⁵⁹³ Likums, kura pēdējie grozījumi stājušies spēkā 2009. gada 1. septembrī, paredz virkni valsts iestāžu pienākumu, proti, tajā ir noteikti Sociālo lietu ministra un Sociālo lietu ministrijas pienākumi, piemēram, tiem jāizdod tiesību akti, kas reglamentē dažādus audu iegūšanas procesuālos jautājumus. Līdzīgi kā Latvijā, arī Igaunijā ir paredzēta speciālo atļauju izsniegšana, kuru nodrošina Valsts zāļu aģentūra, bet uzraudzību un kontroli likumā reglamentētajā jomā veic Valsts zāļu aģentūra un Veselības aprūpes padome.⁵⁹⁴

Līdzīgi kā Lietuvā un Igaunijā, Miruša cilvēka aizsardzības likumā Latvijā būtu jāietver atsevišķs pants, kas nosaka vispārīgās valsts funkcijas. Lai precīzi definētu valsts pārvaldes iestāžu pienākumus, likumā ir jāiekļauj nodaļa, kas precizē Veselības ministrijas un Veselības ministrijas padotībā esošo iestāžu funkcijas. Likumā ir jānosaka gadījumi, kad kādu no valsts funkcijām drīkst deleģēt privātpersonām, kā arī tajā ir jāietver materiālie un procesuālie nosacījumi gan valsts deleģēto funkciju izpildei, gan to kontrolei. Autores ieskatā vispārīgi izpildvaras uzdevumi ir jānosaka likumdevējam, bet izpildvarai, proti, MK būtu jādeleģē tikai tiesības izstrādāt sīkāku procesuālo kārtību likumā noteikto pienākumu izpildei. Jāievēro, ka Saskaņā ar *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* II nodaļā noteikto, MK ir tiesības veidot un organizēt tiešās valsts pārvaldes institucionālo sistēmu, tajā skaitā mirušu cilvēku aizsardzības un audu izmantošanas jomā, bet šo pienākumu nedrīkst atstāt tikai MK pārziņā. MK būtu jāizveido tāda institucionālā sistēma, kas pilnā mērā ļauj realizēt Miruša cilvēka aizsardzības likuma mērķus.

Tiesiski nav attaisnojami augstākminētie trūkumi izpildvaras darbā, kad Veselības ministrija miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas jomā tikai daļēji pilda izpildvarai noteiktos uzdevumus, tādējādi ievērojami apdraudot Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto mērķu īstenošanu. Nepilnīga valsts funkciju izpilde var novest pie sabiedrības kopējo un indivīdu atsevišķo tiesību un tiesisko interešu apdraudējuma. Tādēļ nekavējoties ir jāpapildina gan nepilnīgais normatīvais regulējums, gan MK ir jānodrošina, ka valsts pārvaldes iestāde realizē tai noteiktās funkcijas nepieciešamajā apjomā. Piemēram, MK ir jāuzliek par pienākumu veselības

⁵⁹³ Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā)

⁵⁹⁴ Ibid., para 16

ministram izstrādāt kārtību likumā paredzēto atļauju saņemšanai, jānosaka atļauju izsniegšanas kritēriji un procesuālā kārtība. MK ir jāuzliek par pienākumu veselības ministram izsniegt likumā noteiktās atļaujas.

Šā promocijas darba mērķis ir sniegt priekšlikumus mirušu cilvēku audu izmantošanas tiesiskā regulējuma uzlabošanai. Autores iespējas izstrādāt ļoti precīzus priekšlikumus attiecībā uz valsts iestāžu funkcijām, to īstenošanu dažādās valsts pārvaldes iestādēs, ir ierobežotas, jo valsts pārvaldes organizācija augstākā līmenī ir cieši saistīta ar likumdevēja un izpildvaras ievērojamu rīcības brīvību izvēlēties mērķu sasniegšanai dažādus risinājumus un līdzekļus. Šajā darbā konstatētās tiesiskā regulējuma nepilnības var risināt dažādi, ievērojot gan nozares kopējās politiskās nostādnes, gan pēdējā laikā veikto un nākotnē veicamo valsts iestāžu darbības reformu vadlīnijas. Respektējot likumdevēja un izpildvaras rīcības brīvību, autores ieskatā tiesiskā regulējuma papildināšanai ir jāsasniedz sekojoši mērķi:

1. Jānosaka augstākā iestāde audu iegūšanas un izmantošanas jomā. Tā kā Veselības ministrija ir augstākā atbildīgā iestāde veselības aprūpes jomā, bet audu iegūšana un izmantošana Miruša cilvēka aizsardzības likumā norādīto mērķu sasniegšanai ir tieši saistīta ar veselības aprūpi, jānosaka, ka Veselības ministrijai Miruša cilvēka aizsardzības likuma īstenošanā ir augstākā valsts iestāde. Likumā ir jānosaka, ka ministrijai ir pienākums izstrādāt šīs nozares politiku, koordinēt likumā un MK noteikumos, īstenojot ES tieši un netieši saistošajos aktos noteiktos pienākumus, sagatavot normatīvo aktu projektus, nodrošināt sabiedrību ar informāciju par audu ziedošanas procesu, ziedošanas nepieciešamību un audu izmantošanas iespējām, koordinēt audu izmantošanas jautājumus visas valsts pārvaldes ietvaros.

2. Jānosaka viena Veselības ministrijas pakļautībā esoša iestāde, kas gan īsteno organizatoriskos pasākumus audu izmantošanas jomā, piemēram, izsniedz speciālas atļaujas, gan kontrolē miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas tiesiskumu. Autores ieskatā viena iestāde efektīvāk un kvalitatīvāk var veikt šīs funkcijas, tāpēc to sadalīšana vairākām iestādēm nav nepieciešama. Ievērojot, ka pakļautības iestādei augstākstāvošā iestāde, proti, Veselības ministrija ir tiesīga gan dot rīkojumus, gan kontrolēt iestādes darbības tiesiskumu, nepieciešamā uzraudzība tiktu nodrošināta.

3. Jānosaka tās personas, kuras publisko tiesību ietvaros drīkst iegūt atļauju miruša cilvēka sekciju veikšanai un audu izņemšanai, uzglabāšanai un izmantošanai, kā arī precīzi jāreglamentē šo darbību procesuālā kārtība.

4. Miruša cilvēka aizsardzība un audu izmantošana jā saglabā kā valsts funkcija, paredzot iespēju, ka atsevišķas, likumā precīzi norādītas darbības ir tiesīgas veikt privātpersonas publisko tiesību līguma ietvaros.

4.2. Miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kontrole

4.2.1. Veselības ministrijas kompetence miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kontroles jomā

Nozīmīga loma individuālo un kolektīvo tiesību aizsardzībā ir valsts veiktajiem kontroles pasākumiem. Kontroles regularitāte un efektivitāte ir neatņemama tiesību aizsardzības sistēmas sastāvdaļa, tāpēc svarīgi ir analizēt gan kontroles normatīvo regulējumu, gan tā īstenošanu praksē. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 21. pantā Veselības ministrijai ir noteikts pienākums nodrošināt kontroli: "*Miruša cilvēka ķermeņa un cilvēka audu un orgānu izmantošanas atbilstību šajā likumā un citos normatīvajos aktos noteiktajām prasībām kontrolē Veselības ministrija.*"⁵⁹⁵ Likumā citas kontroles iestādes nav norādītas.

Tātad likumā ir paredzēts, ka Veselības ministrijai ir jākontrolē, kā tiek ievērotas Miruša cilvēka aizsardzības likuma un citu normatīvo aktu prasības katrā gadījumā, kad tiek izmantots miruša cilvēka ķermenis, gan kā tiek ievēroti normatīvie akti gadījumos, kad tiek izmantoti miruša cilvēka audi un orgāni.

Lai arī tiesību aktos ir noteikts, ka Veselības ministrija ir kontroles iestāde, kas nodrošina, lai ikviena miruša cilvēka ķermeņa vai audu izmantošanas gadījumā tiktu ievēroti normatīvie akti, pārliecināties, kādā mērā šī funkcija tiek pildīta un kādi pasākumi tiek veikti, nav iespējams. Oficiāli publicētā informācija liecina, ka tikai vienu reizi, 2006. gadā, Veselības ministrijai tika izdots rīkojums noskaidrot, kā ministrijas padotības iestādēs, bet ne citās iestādēs, kas nodarbojas ar audu iegūšanu un izmantošanu, tiek ievērotas normatīvajos aktos noteiktās prasības.⁵⁹⁶ Šā pētījuma ietvaros Veselības ministrijai tika pieprasīta informācija par Miruša cilvēka aizsardzības likuma 21. panta piemērošanu un veiktajiem kontroles pasākumiem.

⁵⁹⁵ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1, 21. pants.

⁵⁹⁶ Noskaidros normatīvo aktu ievērošanu cilvēka audu un orgānu ieguvē un izmantošanā. Veselības ministrijas preses relīze 2006. gada 1. septembrī. <http://www.vm.gov.lv/index.php?id=122&sa=121,122&rel=1688&large=> (aplūkots 2010. 31. martā).

Informācijas pieprasījumā tika lūgts sniegt informāciju par kontroles pasākumu normatīvo regulējumu, kontroles pasākumu saturu, kontroles metodoloģiju un amatpersonām, kas ir pilnvarotas šīs kontroles veikt. Tāpat tika lūgts sniegt informāciju par konkrēti veiktajiem kontroles pasākumiem pēdējo trīs gadu laikā un par iespēju sabiedrībai iegūt informāciju par kontrolēs iegūtajiem datiem.⁵⁹⁷

Veselības ministrija, atbildot uz iesniegto pieprasījumu⁵⁹⁸ norādīja *Valsts pārvaldes iekārtas likumā* noteikto par vienotu valsts pārvaldes hierarhisko kārtību.⁵⁹⁹ Atbildē kļūdaini tika norādīts, ka MK noteikumi par smadzeņu un bioloģiskās nāves konstatēšanu⁶⁰⁰ paredz ārstniecības iestāžu un ārstniecības personu atbildību smadzeņu un bioloģiskās nāves konstatēšanā un miruša cilvēka nodošanā apbedīšanai. Tika norādīts, ka MK noteikumi par cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtību⁶⁰¹ nosaka audu un orgānu ieguves un uzglabāšanas centru darbību. Veselības ministrija arī kļūdaini norādīja, ka ārstniecības iestādes un ārstniecības personu uzraudzību miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas jomā veic Veselības inspekcija.⁶⁰² Jāatzīmē, ka Veselības inspekcijai normatīvajos aktos nav paredzēta kompetence miruša cilvēka aizsardzības, audu izņemšanas un izmantošanas jomā. MK ir noteicis, ka Veselības inspekcija uzrauga un kontrolē ārstniecības iestādēm saistošo normatīvo aktu izpildi veselības aprūpes, kas ir veselības nodrošināšanas un uzturēšanas pasākumu komplekss⁶⁰³, jomā. Autores ieskatā veselības aprūpe un miruša cilvēka aizsardzība ir atšķirīgas valsts funkcijas, tāpēc uzskatīt, ka veselības aprūpes kontrole ietver Miruša cilvēka aizsardzības likumā speciāli paredzēto kontroli, nav pamatoti.

Veselības ministrijas sniegtā atbilde kontekstā ar publiski ticamas informācijas trūkumu attiecībā par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību liecina, ka Veselības ministrija Miruša cilvēka aizsardzības likuma 21. pantā noteikto pienākumu neīsteno. Veselības ministrijas norādītās kontroles iestādes - Veselības inspekcijas - darbību reglamentējošie normatīvie akti neparedz, ka šī iestāde pilda kādu no Miruša cilvēka

⁵⁹⁷ S. Olsenas iesniegums Veselības ministrijai Nr.2, 2010. gada 5. februāris, npublicēts.

⁵⁹⁸ Par informācijas sniegšanu. LR Veselības ministrija vēstule Nr. V-01-20Fiz.16/247, 2010. 3. marts, npublicēta

⁵⁹⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94

⁶⁰⁰ Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11.aprīlī, nr. 59.

⁶⁰¹ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis* 2007. 30. marts, nr. 54.

⁶⁰² Veselības inspekcijas nolikums: MK noteikumi nr. 76. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 8. februāris, nr. 22

⁶⁰³ Ārstniecības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1.jūlijā, nr. 167/168, 3. pants

aizsardzības likuma 21. pantā noteiktajiem pienākumiem. Autores ieskatā Veselības ministrijas rīcība ir kvalificējama kā prettiesiska bezdarbība, kas apdraud sabiedrības intereses un nenodrošina indivīdu tiesību aizsardzību.

Veselības ministrijas bezdarbība ir ilgstoši zināma problēma. Analizējot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 21. panta piemērošanu, profesore Valentija Liholaja jau 2003. gadā ir secinājusi:

„Ar likuma "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" 21.pantu kontrole pār miruša cilvēka ķermeņa un cilvēka audu un orgānu izmantošanas atbilstību šajā likumā un citos normatīvajos aktos noteiktajām prasībām uzlikta Labklājības ministrijai [tagad Veselības ministrijai – autores piezīme], un tieši tai arī bija jāizveido normatīvā bāze, kura strikti reglamentētu ārstniecības personu rīcību šajā procesā un nodrošinātu tās likumību.”⁶⁰⁴

Lai arī profesore V.Liholaja jau sen ir norādījusi uz nepilnībām normatīvajā regulējumā, līdz pat 2010. gadam normatīvie akti, kas strikti reglamentētu ārstniecības personu rīcību, rīcības kontroli un nodrošinātu mirušā un citu personu tiesību aizsardzību, ir nepilnīgi un pretrunīgi. Veselības ministrija līdz šim nav nodrošinājusi ne normatīvo aktu sakārtošanu, ne likumā noteikto pienākumu izpildi.

Atbildot uz informācijas pieprasījumu, Veselības ministrija arī norādījusi:

„Veselības ministrija apsver iespēju veikt grozījumus likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un audu un orgānu izmantošanu medicīnā” un svītrot no tā normas, kas nosaka Veselības ministrijas un veselības ministra funkcijas likuma tiešā īstenošanā.”⁶⁰⁵

Šāda priekšlikuma īstenošana nebūtu pieļaujama, jo miruša cilvēka aizsardzība ir valsts pienākums gan individuālo pamattiesību aizsardzības kontekstā, gan sabiedrības drošības un kārtības aizsardzības kontekstā. Tiesību aktos ir jābūt noteiktam, kuras valsts iestādes un kādā apjomā nodrošina valsts pienākumu īstenošanu. Nenoliedzami, normatīvā regulējuma grozīšana daļā par Veselības ministrijas funkcijām kontroles jomā ir nepieciešama, bet ne tādā mērā, kā to piedāvājusi Veselības ministrija, proti, svītrojot no likuma normas par Veselības ministrijas funkcijām. Kā jau minēts iepriekš, ir jāprecizē likuma normas, nosakot, ka Veselības ministrija ir vadošā valsts iestāde miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā.

⁶⁰⁴ Liholaja V. Par tiesisko priekšrakstu iekšējās saskaņotības svarīgumu. *Latvijas Vēstnesis: Jurista Vārds*, 2003. nr. 40 (298).

⁶⁰⁵ Par informācijas sniegšanu. LR Veselības ministrija vēstule Nr. V-01-20Fiz.16/247, 2010. 3. marts, npublicēta.

Izmantojot audus transplantācijai, jāatceras, ka audu un orgānu transplantācijas ļaunprātīga izmantošana var apdraudēt cilvēka dzīvi, labklājību un cieņu.⁶⁰⁶ Ir jānodrošina, ka audu un orgānu transplantācija notiek tādos apstākļos, kas respektē donoru tiesības un brīvības. Veicinot transplantāciju pacientu interesēs, ir nepieciešamība aizsargāt individuālās tiesības un brīvības, kā arī novērst cilvēka ķermeņa daļu komercializāciju.⁶⁰⁷ Nepieciešamība aizsargāt tiesības izriet no Miruša cilvēka aizsardzības likuma nosaukuma, bet tā 1.panta pirmajā teikumā ir norādīts, ka iespējama nelikumīga rīcība ar miruša cilvēka ķermeni.⁶⁰⁸ Minētā likuma mērķis ir pasargāt ikvienu mirušo cilvēku no darbībām, kuras izpaužas kā likumu un citu normatīvo aktu neievērošana, nepildīšana, to neprecīza ievērošana un nevienveidīga piemērošana.

Fakts, ka ir iespējama nelikumīga un prettiesiska rīcība ar miruša cilvēka ķermeni, ka var notikt nelikumīga audu un orgānu izņemšana, tiek atzīts arī starptautiski. EP *Transplantācijas protokolā* norādīts: jāņem vērā, ka orgānu un audu transplantācija var novest pie rīcības, kas apdraud cilvēka dzīvību, labklājību vai cilvēka cieņu⁶⁰⁹, tādēļ ir jāaizsargā ikviena cieņa un identitāte, bez diskriminācijas jāgarantē respekts pret ikviena integritāti, citām tiesībām un pamatbrīvībām saistībā ar cilvēka izcelsmes orgānu un audu transplantāciju.⁶¹⁰

Lai sasniegtu starptautiskajos tiesību aktos un Miruša cilvēka aizsardzības likumā norādītos mērķus, pirmkārt, ir svarīgi panākt, lai Veselības ministrija pilnā mērā īsteno likuma noteiktos kontroles pienākumus. Otrkārt, ir nepieciešams papildināt normatīvo regulējumu, proti, Saeimai ir jāpieņem jauns likums vai jāveic grozījumi Miruša cilvēka aizsardzības likumā, precīzi nosakot valsts iestāžu kontroles funkcijas miruša cilvēka aizsardzības un izmantošanas jomā.

⁶⁰⁶ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī).

⁶⁰⁷ Ibid.

⁶⁰⁸ Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs, Rīga: Nordik, 1998, 142. lpp „Nelikumīga rīcība ir tāda, kas ir pretrunā likumīgai rīcībai, bet „likumība ir likumu un citu normatīvo aktu stīga, precīza un vienveidīga ievērošana un izpildīšana visu valsts iestāžu, amatpersonu, sabiedrisko organizāciju un pilsoņu [būtu jālieto vārds personu – autore piezīme] darbībā”. Līdzīgi „nelikumīga rīcība” ir interpretējama saistībā APL 84. pantā ietvertu normu: „administratīvais akts ir tiesisks, ja tas atbilst tiesību normām, bet prettiesisks – ja neatbilst tiesību normām.”. Tātad nelikumīga rīcība būs tā, kas izpaužas kā likumu un citu normatīvo aktu neievērošana un nepildīšana, tā iespējama arī kā likumu un normatīvo aktu neprecīza un nevienveidīga izpildīšana.

⁶⁰⁹ Ibid.

⁶¹⁰ Ibid, Art. 1.

4.2.2. Valsts zāļu aģentūras kompetence miruša cilvēka audu izņemšanas un izmantošanas kontroles jomā

2004. gadā Eiropas Parlaments un Padome pieņēma direktīvu 2004/23/EK „*Par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai un testēšanai, apstrādei, konservācijai un uzglabāšanai*”.⁶¹¹ Minētās direktīvas preambulā tika noteikts, ka ES dalībvalstīm jāorganizē pārbaudes un kontroles pasākumi, kā arī jāizveido atbilstoša sistēma, lai nodrošinātu audu un šūnu izsekojamību.⁶¹² Ieviešot direktīvas prasības Latvijā, 2007. gada 27. martā MK izdeva noteikumus Nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”.⁶¹³ Ar MK noteikumiem nr. 208⁶¹⁴ normatīvi tika noteikta audu un orgānu ieguves centru darbības pārraudzība un kontrole, jo līdz 2007. gadam tiesību aktos detalizēta kontroles kārtība ietverta nebija. Vien Miruša cilvēka aizsardzības likumā bija un vēl joprojām ir noteikts, ka visu darbību kontrole ir jāveic Veselības ministrijai.

MK noteikumu nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*”⁶¹⁵ 7. punkts paredz: „*Ieguves un uzglabāšanas centra atbilstību minēto darbību veikšanai un spēju nodrošināt šajos noteikumos noteiktās prasības novērtē Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūra (turpmāk – Aģentūra)*”.⁶¹⁶ Taču 2009. gada septembrī MK būtiski mainīja Veselības ministrijas pakļautībā esošo iestāžu struktūru un saskaņā ar MK 2009. gada 29. septembra noteikumiem nr. 1119 „*Veselības ekonomikas centra nolikums*”⁶¹⁷ Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūra tika likvidēta, bet tās funkcijas daļēji nodotas citām iestādēm. Neskatoties uz to, ka iestāde vairs nepastāv, MK noteikumi Nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzglabāšanas un izmantošanas*

⁶¹¹ Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2004/23/EK par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 1002, 07/04/2004. 48 – 58. lpp.

⁶¹² Turpat, preambula.

⁶¹³ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis* 2007. 30. marts, nr. 54.

⁶¹⁴ Iepriekš cilvēka audu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtību noteica MK 2003. gada 15. jūlija noteikumi nr. 398 „Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība” *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 18. jūlijs, nr. 106.

⁶¹⁵ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis* 2007. 30. marts, nr. 54.

⁶¹⁶ Turpat, 7.punkts.

⁶¹⁷ Veselības ekonomikas centra nolikums: MK noteikumi nr.1119. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 2. oktobris, nr. 157.

kārtība” joprojām nosaka virkni aģentūras funkciju audu iegūšanas kontroles jomā, proti, aģentūra:

- 1) *izveido, uztur un papildina ieguves un uzglabāšanas centru reģistru. Reģistrā iekļauj ziņas par centru darbības profilu;*
- 2) *nodrošina reģistrā iekļauto ziņu publisku pieejamību;*
- 3) *regulāri, bet ne retāk kā reizi divos gados kontrolē ieguves un uzglabāšanas centra, kā arī trešo pušu iekārtas, kuras tiek izmantotas donora audu, šūnu un orgānu ieguvē, uzkrāšanā, uzglabāšanā un izmantošanā;*
- 4) *regulāri, bet ne retāk kā reizi divos gados, pārbauda visus pierakstus, procedūras un darbības, kas saistītas ar šajos noteikumos minēto prasību izpildi ieguves un uzglabāšanas centrā;*
- 5) *organizē pārbaudes un veic kontroles pasākumus, ja ir konstatētas nopietnas blaknes vai nevēlami notikumi vai ir aizdomas par tiem, kā arī ja ir saņemts citas Eiropas Savienības dalībvalsts kompetentās iestādes pamatots pieprasījums;*
- 6) *katru gadu līdz 30.jūnijam iesniedz Eiropas Komisijā gada pārskatu par nopietnu nevēlamu blakņu un notikumu paziņošanu, aizpildot gada paziņojumu;*
- 7) *anulē noteikumu 7.punktā minētās ieguves un uzglabāšanas centra atbilstības novērtēšanas rezultātus, ja, veicot pārbaudi vai kontroli, tā konstatē, ka ieguves un uzglabāšanas centrs nenodrošina šajos noteikumos minēto prasību izpildi.⁶¹⁸*

MK ir paredzējis, ka kontroles pasākumu ietvaros ieguves un uzglabāšanas centram katru gadu līdz 15.februārim jā sagatavo un jā iesniedz aģentūrā pārskats par iepriekšējā gada darbību. Pārskatā jā iekļauj informācija par iegūto, testēto, konservēto, apstrādāto, uzglabāto, izplatīto un izmantoto audu, šūnu un orgānu veidu un daudzumu, kā arī audu, šūnu un orgānu izcelsmi un konkrēto izmantošanas mērķi. Savukārt Aģentūra nodrošina pārskatā iekļautās informācijas publisku pieejamību. Tāpat ir paredzēts, ka Aģentūra reizi trijos gados sagatavo un iesniedz Eiropas Komisijā pārskata ziņojumu par veiktajām darbībām, kas saistītas ar cilvēka audu,

⁶¹⁸ Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis* 2007. 30. marts, nr. 54.

šūnu un orgānu uzkrāšanu, uzglabāšanu un izmantošanu, kā arī par pārbaudēm un kontrolēm ieguves un uzglabāšanas centrā.⁶¹⁹

Minētais ļauj secināt, ka šobrīd spēkā esošajos MK noteikumos ir ietverta direktīvas īstenošanai nepieciešamā kārtība, ir paredzēti tie kontroles pasākumi, kas ir obligāti Latvijai kā ES dalībvalstij, ir noteikts pienākums publiskot informāciju par veiktajām darbībām ar cilvēka audiem. Taču MK noteikumos ietvertās prasības tiek īstenotas tikai daļēji, jo strukturālo reformu rezultātā visas MK noteikumos Nr. 208 noteiktās Aģentūras funkcijas citām valsts iestādēm nav nodotas.

Līdz ar Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūras likvidēšanu MK 2009. gada 29. septembrī izdeva MK noteikumus Nr. 1100 „Grozījumi MK 2004. gada 7. decembra noteikumos Nr. 1006 „Zāļu valsts aģentūras nolikums””.⁶²⁰ Tajos noteikts, ka Zāļu valsts aģentūrai no 2009. gada 3. oktobra ir pienākums „veikt audu un orgānu ieguves un uzglabāšanas centru [...] atbilstības novērtēšanu un uzraudzību.”⁶²¹

Minētās funkcijas ietvaros Zāļu valsts aģentūrai ir šādi uzdevumi:

- 1) veidot un uzturēt datubāzi par [...] audu un orgānu ieguves centros konstatētām nopietnām blakusparādībām un nevēlamiem notikumiem un sniegt ikgadējus ziņojumus Eiropas Komisijai (punkts 4.11);
- 2) sniegt Eiropas Komisijas noteiktos pārskata ziņojumus par [...] audu un orgānu ieguves centros veiktajām pārbaudēm (punkts 4.12.).⁶²²

Zāļu valsts aģentūrai ir pienākums veikt audu iegūšanas centru atbilstības novērtēšanu un uzraudzību, bet konkrēti pasākumi nav noteikti kā Zāļu valsts aģentūras uzdevums. Ir skaidrs, ka minētā aģentūra uzraudzības ietvaros nodarbojas ar audu ieguves centros konstatēto nopietno blakusparādību un nevēlamu notikumu uzskaiti, kā arī sniedz ikgadējos ziņojumus Eiropas Komisijai. Noteikumos nav precīzi noteikti kontroles pasākumi, to īstenošanas kārtība un pienākums publicēt kontroles rezultātus.

Salīdzinot MK noteikumus Nr. 208 „Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas noteikumi” noteiktās nu jau bijušās Veselības

⁶¹⁹ Turpat, 20. punkts

⁶²⁰ Grozījumi Ministru kabineta 2004. gada 7. decembra noteikumos Nr. 1006 „Zāļu valsts aģentūras nolikums: MK noteikumi Nr. 1100. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 2. oktobris, nr. 15

⁶²¹ Zāļu valsts aģentūras nolikums: MK noteikumi nr. 1006. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 19. decembris, nr. 196, 3.15 punkts

⁶²² Zāļu valsts aģentūras nolikums: MK noteikumi nr. 1006. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 19. decembris, nr. 196

statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūras funkcijas ar MK noteikumos Nr. 1006 „Zāļu valsts aģentūras nolikums” noteiktajām funkcijām, jāsecina, ka speciālajā tiesību normā, kas ir MK noteikumi Nr. 208, konkrētai, bet neeksistējošai iestādei ir noteikta daudz plašāka kompetence salīdzinājumā ar jaunākā, bet vispārīgā tiesību normā, MK noteikumos Nr. 1006, noteikto citas valsts iestādes kompetenci. Tāpēc skaidri ir saskatāma nepieciešamība pārskatīt Zāļu valsts aģentūras funkcijas MK noteikumu nr. 208 kontekstā un precizēt, kā šī iestāde vai kāda cita Veselības ministrijas pakļautības iestāde veic nepieciešamos uzdevumus.

Zinot, ka likumdevējs ir noteicis, ka miruša cilvēka audu iegūšana un izmantošana ir valsts funkcija, bet kontroli nodrošina Veselības ministrija, pārsteidz MK 2009. gada 15. decembra noteikumos Nr. 1450 „Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 17. janvāra noteikumos Nr. 61 „Noteikumi par zāļu valsts aģentūras publisko maksas pakalpojumu cenrādi”⁶²³ noteiktais. Proti, MK ir paredzējis, ka audu, šūnu un orgānu ieguves un uzglabāšanas centra atbilstības novērtēšana ir publisks maksas pakalpojums (108.2. punkts). Tā cena vienā iestādē ir 450.00 LVL. Savukārt, par audu, šūnu un orgānu ieguves un uzglabāšanas centra darbības un standartprocedūru izmaiņu dokumentācijas izvērtēšanu ir jāmaksā 50.00 LVL. Tātad par valsts funkciju pildīšanu Valsts zāļu aģentūra iekasē maksu no personām, kas arī pilda likumā noteiktas valsts funkcijas.

Minētie MK noteikumi labi kalpo kā pierādījums, ka miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas jomā normatīvajos aktos ir ietvertas nepieļaujamas pretrunas. *Publisko aģentūru likuma*⁶²⁴ 2. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka valsts aģentūrai ir kompetence pakalpojumu sniegšanas jomā. Šī likuma 1. pantā noteikts, ka šo pakalpojumu mērķis ir nodrošināt sabiedrības vajadzību apmierināšanu un kvalitatīvu pakalpojumu sniegšanu. Tātad MK ir noteicis, ka miruša cilvēka audu iegūšanas galvenais mērķis ir nodrošināt kvalitatīvus pakalpojumus un sabiedrības intereses, nevis nodrošināt ikviena cieņas un identitātes aizsardzību un bez diskriminācijas garantēt respektu pret ikviena integritāti, citām tiesībām un pamatbrīvībām saistībā ar cilvēka izcelsmes orgānu un audu transplantāciju.⁶²⁵ MK

⁶²³ Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 17. janvāra noteikumos Nr. 61 „Noteikumi par zāļu valsts aģentūras publisko maksas pakalpojumu cenrādi. MK noteikumi nr. 1450. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 21. decembris, nr. 200.

⁶²⁴ Publisko aģentūru likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 18. decembris, nr. 199.

⁶²⁵ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin: Council of Europe. Strasbourg, 2002.

ieskatā privātpersonām, kas nodarbojas ar miruša cilvēka audu izņemšanu, ir jāsamaksā, lai Zāļu valsts aģentūra īstenotu obligāti nepieciešamos kontroles pasākumus un spētu aizsargāt personu pamattiesības. Minētie noteikumi nav tiesiski pamatoti, jo valstij ir jānodrošina, lai likumā noteiktais kontroles pienākums un tiesību aizsardzība tiktu realizēta par valsts budžeta līdzekļiem, nevis būtu atkarīga no kādu personu vēlmes un iespējām izmantot valsts piedāvātus maksas pakalpojumus.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā ir ietverts deleģējums MK pieņemt kārtību, kādā ir uzkrājami, uzglabājami un izmantojami cilvēku labprātīgi ziedotie vai likumīgā ceļā iegūtie audi. Ievērojot šo deleģējumu, MK līdz ar Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūras likvidēšanu bija pienākums grozīt MK noteikumus nr. 208 nekavējoties. Šobrīd spēkā esošais regulējums ir pretrunīgs, daļēji netiek īstenoti valsts uzraudzības un kontroles pienākumi, nepamatoti ir noteikta maksa par valsts funkciju pildīšanu. Normatīvo aktu nepilnības un tajos ietvertās pretrunas apdraud privātpersonu tiesības un tiesiskās intereses.

Grozot atbildīgo institūciju kompetenci un institucionālo sistēmu, Latvija neīsteno ES Direktīvā 2004/23/EK noteiktās dalībvalstu saistības cilvēka audu uzraudzības, pārbaudes un kontroles jomā. Tāpēc nepieciešams izstrādāt jaunu un efektīvu sistēmu gan miruša cilvēka aizsardzības, gan audu iegūšanas un izmantošanas sistēmas uzraudzībai un kontrolei visos valsts pārvaldes līmeņos.

4.3. Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra kompetence miruša cilvēka audu izmantošanas jomā

Nozīmīga loma gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē mirušu cilvēku audu izmantošanas jomā ir Veselības ministrijas padotības iestādei - Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centram. Šī ir vienīgā valsts iestāde Latvijā, kas veic tiesu medicīniskās ekspertīzes, tajā tiek nogādāts liels skaits mirušo, kuriem tiek izņemti audi, lai tos izmantotu gan tiesu ekspertīzes mērķu sasniegšanai, gan citiem mērķiem. Tiesu medicīnas ekspertīzes centrā darbojas Latvijas audu banka, kura iegūst, uzkrāj un izmanto mirušo audus.

2003. gada martā Drošības policija (turpmāk – DP) ierosināja kriminālprocesu par audu un orgānu nelikumīgu izņemšanu un realizāciju. DP veica divas kratīšanas

January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris), Art. 1.

Tiesu medicīnas ekspertīzes centra Rēzeknes nodaļā, bet četras – Rīgā. Policijas pārstāvji Rēzeknes morgā atsavināja 50 kārpu ar cilvēku kauliem un mīkstajiem audiem.⁶²⁶ Kriminālprocess tika ierosināts pēc noziedzīga nodarījuma pazīmēm, kas paredzētas KL 139. pantā - par nelikumīgu audu izņemšanu un uzkrāšanu tālākai realizācijai vācu firmai periodā no 1994. gada janvāra līdz 2003. gada martam.⁶²⁷ Lai arī vēlāk kriminālprocess tika izbeigts dažādu iemeslu, tajā skaitā noilguma, dēļ, tas parādīja, ka Tiesu medicīnas ekspertīzes centrā mirušu cilvēku aizsardzības prasības tiek ignorētas. Lieta atspoguļoja prettiesiskas darbības ar mirušajiem un to audiem valsts iestādē.⁶²⁸

Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centra funkcijas un tiesības ir noteiktas MK 2004. gada 7. septembra noteikumos Nr. 776 „*Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra nolikums*”.⁶²⁹ MK centram ir deleģējis trīs funkcijas:

- 1) veikt tiesu medicīniskās ekspertīzes⁶³⁰;
- 2) organizēt zinātnisko darbu un pēcdiploma izglītību tiesu medicīnas jomā;
- 3) sniegt konsultatīvu palīdzību tiesu medicīnas jomā tiesībaizsardzības un ārstniecības iestādēm.

Minēto MK noteikumu 4. punktā sīkāk ir minēti uzdevumi šo funkciju īstenošanai. Miruša cilvēka audu izņemšanu reglamentē 4.9. punkts: tas paredz Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centra tiesības uzturēt liķu bioloģiskā materiāla arhīvu, kas satur neatpazītu liķu un vardarbīgā nāvē mirušu personu liķu bioloģisko materiālu.

Interpretējot MK noteiktās funkcijas kopsakarā ar Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. pantā noteikto, kā arī ievērojot šā likuma 9. panta noteikumus, var secināt, ka Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centram:

- 1) ir tiesības izdarīt miruša cilvēka tiesu medicīnisko ekspertīzi;
- 2) ir tiesības izņemt mirušā audus, ja tas nepieciešams laboratoriski diagnostiskiem izmeklējumiem, kas ir tieši saistīti ar likumā noteiktajā kārtībā nozīmēto tiesu medicīnisko ekspertīzi;

⁶²⁶ Galzons E. Aizdomas par orgānu tirdzniecību krīt uz tiesu medicīnas ekspertiem. *Diena* 2003. 22. marts

⁶²⁷ Drošības policijas lēmums lietā Nr. 1840000303 par kriminālprocesa izbeigšanu un tā izdalīšanu atsevišķā lietvedībā, 2005. 30. novembris, npublicēts

⁶²⁸ Sk. sīkāk: Olsena S. *A Latvian case: The Removal of Tissue from 400 Deceased Persons*. p. 64. – 71. No grām. *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*, Pabst Science Publishers, Lengerich, 2008.

⁶²⁹ Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra nolikums: MK noteikumi Nr. 776. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 10. septembris, nr. 144

⁶³⁰ Par tiesību aktos noteikto tiesu medicīnisko ekspertīžu izdarīšanas kārtību un tiesiskā regulējuma nepilnībām sīkāk ir rakstīts šī darba 3.1. nodaļā.

3) ir tiesības bioloģiskā materiāla arhīvā uzglabāt to mirušo audus, kuri nav atpazīti un kuri miruši vardarbīgā nāvē.

Saskaņā ar *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* 10. panta pirmajā daļā definēto likumības principu, kas nosaka: „[v]alsts pārvalde ir pakļauta likumam un tiesībām. Tā darbojas normatīvajos aktos noteiktās kompetences ietvaros,”⁶³¹ iestādes darbības tiesisko pamatu var noteikt Saeima, izdodot likumu vai MK, izdodot noteikumus, lai realizētu kādu izpildvaras funkciju. Jāsecina, ka MK noteikumos un likumā minētais funkciju uzskaitījums ir galīgs, to papildināt vai paplašināt ir tiesīga tikai Saeima, bet MK gadījumos, ja likumā ir dots Saeimas deleģējums. Kamēr ar ārējo normatīvo aktu nav noteiktas iestādes funkcijas, iestāde patvaļīgi nav tiesīga rīkoties. Ne likums, ne MK nav noteicis, ka Tiesu medicīnas ekspertīzes centrs ir tiesīgs nodarboties ar miruša cilvēka audu izņemšanu un uzglabāšanu kādu citu mērķu sasniegšanai.

Ir zināms, ka Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centrs veic mirušu cilvēku audu izņemšanu arī citiem, ne tikai tiesu medicīniskās izmeklēšanas, mērķiem. Tajā jau 1999. gadā⁶³² ir izveidota Latvijas audu bankas nodaļa. Latvijas audu bankas nodaļa ir iestādes struktūrvienība, kas veic miruša cilvēka audu izņemšanu, konservāciju, uzglabāšanu, nodod tos ārstniecības iestādēm sterilu transplantantu izgatavošanai, ko izmanto ķirurģiskā praksē transplantācijā dažādu slimību ārstēšanā.⁶³³

Normatīvie akti, kas noteiktu Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centra tiesības, funkcijas un pienākumus miruša cilvēka aizsardzības, audu izņemšanas un izmantošanas jomā ārpus tiesībām veikt tiesu medicīnisko izmeklēšanu, nepastāv. Tātad šī iestāde veic virkni darbību ar miruša cilvēku audiem, lai gan neviens ārējs normatīvs akts, piemēram, „Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra nolikums”, šādas funkcijas minētajai valsts pārvaldes iestādei nav piešķīris. Jāsecina, ka Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centrs veic funkcijas, kuras nav tā kompetencē, tādējādi neievērojot publiski tiesisko kārtību un likumību. Latvijas Audu bankas nodaļas darbībā netiek ievērots ne iepriekš minētais likumības princips, ne Administratīvā

⁶³¹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94

⁶³² Розенталь Р. *Получение органов, тканей и клеток для трансплантации*. Рига: Nacionālais apgāds, 2005, c.194

⁶³³ No Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra mājas lapas <http://www.vtme.gov.lv/?mn=1290> (aplūkots 2010. 31. martā) var uzzināt, ka nodaļa darbojas saskaņā ar LR likumdošanu (1992. gada „Likums par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un tā izmantošanu medicīnā” ar grozījumiem), VM Veselības aprūpes departamenta un VTMEC rīkojumiem, nolikumiem, kā arī pamatojoties uz ES direktīvām, kas attiecas uz Audu ieguves centra darbību, un ir zinātniski - praktiskā bāze transplantācijas jomā.

procesa likuma 7. pantā nostiprinātais tiesiskuma princips - „*iestāde [...] darbojas normatīvajos aktos noteikto pilnvaru ietvaros*”. Autores ieskatā šāda valsts iestādes darbība nav pieļaujama un ir jāpārtrauc nekavējoties.

Ņemot vērā to, ka mirušu cilvēku aizsardzība, audu izmantošana un kontrole ir Veselības ministrijas funkcija, jāsecina, ka Veselības ministrija ilgstoši ir pieļāvusi tās pakļautībā esošas iestādes prettiesisku darbību.

Lai novērstu kaitējumu, kas ar šādu darbību tiek nodarīts sabiedrībai un indivīdiem, nekavējoties būtu jāveic sekojoši pasākumi:

- 1) ir jāpārtrauc esošās Latvijas audu bankas nodaļas darbība;
- 2) nekavējoties ir jāizstrādā un jāpieņem audu bankas darbību reglamentējoši normatīvi akti. Ievērojot, ka mirušu cilvēku audu transplantāti noteiktu slimību ārstēšanai ir nepieciešami, to izmantošana var ievērojami uzlabot slimo cilvēku veselību un dzīves kvalitāti, audu bankas darbībai ir leģitīms mērķis. Lai šo mērķi īstenotu, ir nepieciešams atbilstošs tiesiskais regulējums audu bankas darbībai, kas radītu tiesisko pamatu audu iegūšanai, apstrādei, uzkrāšanai un izmantošanai;
- 3) ir jānodrošina, ka audu bankas funkcijas realizē atsevišķa valsts iestāde. Interesu konflikta novēršanas nolūkā tiesu medicīnas ekspertīzes iestādei nedrīkst deleģēt tiesības iegūt audus transplantācijai;
- 4) ir jānoskaidro atbildīgas amatpersonas un tās atbilstoši jāsoda;
- 5) ir jāpārbauda indivīdu tiesību aizsardzības prasību ievērošana audu iegūšanas, uzkrāšanas un izmantošanas procesā un jāpiemēro sods personām gadījumā, ja tiktu konstatēts prettiesisks individuālo tiesību aizskārums.

4.4. Valsts funkcijas - miruša cilvēka audu izmantošana medicīnā - deleģēšana privātpersonām

Ir zināms, ka Latvijā virkne privātpersonu nodarbojas ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā minētajām darbībām. Piemēram, ārstniecības iestādē, valsts sabiedrībā ar ierobežotu atbildību „Traumatoloģijas un ortopēdijas slimnīca”, kas ir privāto tiesību juridiskā persona, kur valsts it tikai kapitāla daļu turētāja, tiek veikta mirušo patoloģiskā izmeklēšana, audu izņemšana, apstrāde un izmantošana.⁶³⁴

Šā darba izstrādāšanas laikā nu jau likvidētā valsts iestāde – Veselības statistikas

⁶³⁴ Traumatoloģijas un ortopēdijas slimnīcas informācija, http://www.tos.lv/lv/audu_konservacija (aplūkots 2010. 31. martā).

un medicīnas tehnoloģiju valsts aģentūra savā mājas lapā⁶³⁵, pamatojoties uz MK 2007. gada 27. marta noteikumos Nr. 208 „*Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība*” noteikto, publicēja pagaidu sarakstu ar audu, šūnu un orgānu ieguves un uzglabāšanas un ieguves vietām. Lai arī iestāde ir likvidēta, ir pamats uzskatīt, ka vismaz daļa no sarakstā norādītajām personām nodarbojas ar mirušu cilvēku audu iegūšanu un/vai izmantošanu. No sarakstā ietvertajām personām tikai viena ir valsts pārvaldes iestāde – Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs, kuras tiesiskās darbības pamatojuma daļējs trūkums analizēts iepriekš. Pārējās audu un orgānu iegūšanas un uzglabāšanas vietas Latvijā ir privāto tiesību juridiskās personas. Šo privāto tiesību juridisko personu kapitāla daļu īpašnieki ir dažādi: valsts, piemēram, valsts akciju sabiedrības P.Stradiņa klīniskā universitātes slimnīca vai valsts SIA „Traumatoloģijas un ortopēdijas slimnīca”, pašvaldības, piemēram, Rīgas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību „Rīgas 1. slimnīca”, un privātpersonas, piemēram, SIA „Bauskas slimnīca” vai SIA „Saldus medicīnas centrs”. Minētais liecina, ka vismaz daļu no tām valsts funkcijām, kas saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto ir jārealizē Veselības ministrijai, faktiski realizē privāto tiesību personas. Noskaidrot, kā šajā sarakstā minētās personas ir ieguvušas likumā noteiktas valsts pārvaldes funkcijas, nav iespējams, jo tiesiskais regulējums, kas dotu tiesības privātpersonām īstenot valsts funkcijas, nepastāv. Tiesību aktu analīze ļauj secināt, ka audu izmantošanas jomā likumā nav ietvertas tiesības MK deleģēt privātpersonām valsts pārvaldes uzdevumus, bet konkrēti ir norādīts, ka likumā minētos pienākumus realizē Veselības ministrija. Tāpēc jāuzskata, ka audu iegūšanas un izmantošanas jomā netiek ievērotas tiesiskuma un likumības prasības.

Jāņem vērā, ka konstatētās tiesiskās nepilnības ir veidojušās vēsturiski. Līdz 2003. gada 1. janvārim, kad spēkā stājās *Valsts pārvaldes iekārtas likums*, valsts pārvaldes funkciju deleģēšana privātpersonām Latvijā sistēmiski nebija reglamentēta, bet praksē tika īstenota, piemēram, nosakot ģimenes ārsta tiesības izsniegt darba nespēju apliecināšanu dokumentu. Pēc likuma spēkā stāšanās vairums normatīvo aktu tika grozīti un sistēma pamazām tika sakārtota. Tomēr miruša cilvēka audu izmantošanas jomā vēl joprojām nav veikta nepieciešamā publisko tiesību normu sistēmiska analīze un pilnveidošana, lai nodrošinātu tiesiskuma principa realizāciju.

⁶³⁵ Audu un orgānu ieguves un uzglabāšanas reģistrs http://vsmtva.vec.gov.lv/web/lv/datubazes/audu_un_org/index.aspx (aplūkots 2010. 3. marts)

Var pastāvēt viedoklis, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18. pantā iekļautais deleģējums MK noteikt iegūto audu uzkrāšanu un izmantošanu ir pietiekams, lai secinātu, ka MK pilnā mērā ir tiesīgs deleģēt valsts funkcijas pēc saviem ieskatiem. Autores ieskatā, šāds arguments nav pamatots, jo likums konkrēti nosaka, kas ir likumā noteikto funkciju realizētājs, proti, Veselības ministrija. Bet MK ir tiesīgs noteikt uzkrāšanas un izmantošanas kārtību, nevis deleģēt kādam citam publisko vai privāto tiesību subjektam likumā noteiktus Veselības ministrijas valsts pārvaldes uzdevumus. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 18.pantā dotais deleģējums ir vēl ierobežotāks, jo tajā norādīts, ka MK drīkst noteikt audu uzkrāšanas un izmantošanas kārtību tikai īpašā sarakstā minētos audu ieguves un uzglabāšanas centros.⁶³⁶

Iepriekš arī norādīts, ka Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. panta otrajā teikumā ir paredzēts, ka veselības ministrs ir tiesīgs izsniegt atļaujas audu izņemšanai un izmantošanai, bet faktisko materiālu analīze liecina, ka veselības ministrs šādas atļaujas nav izsniedzis un neizsniedz.⁶³⁷

*Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10.pantā un Administratīvā procesa likuma 7. pantā ir nostiprināts tiesiskuma un likumības princips, kas nosaka, ka ikvienas iestādes, tajā skaitā Veselības ministrijas, „[...] rīcībai jāatbilst tiesību normām, proti, iestāde ir tiesīga darboties normatīvajos aktos noteikto pilnvaru ietvaros un savas pilnvaras var izmantot tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim.”⁶³⁸ Valsts pārvaldes iekārtas likumā ir paredzēts, ka noteiktos gadījumos ministrijas, tajā skaitā Veselības ministrijas, funkcijas var nodot privātpersonām. Saskaņā ar *Valsts pārvaldes iekārtas likuma 40. pantā* noteikto:*

- „1. Publiska persona var deleģēt privātpersonai un citai publiskai personai (turpmāk — pilnvarotā persona) tādu pārvaldes uzdevumu, kas ietver pārvaldes lēmumu pieņemšanu. Šādu pārvaldes uzdevumu var deleģēt vienīgi tad, ja pilnvarotā persona attiecīgo uzdevumu var veikt efektīvāk.*
- 2. Privātpersonai pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar likumu, kā arī likumā noteiktajos gadījumos ar publiskas personas orgāna izdotu ārēju normatīvo aktu vai līgumu.”*

⁶³⁶ Šo likuma normu nav iespējams piemērot, jo likumam centru saraksts nav pievienots, tāds nav ietverts arī kādā citā normatīvajā aktā.

⁶³⁷ Sīkāk 4.1. apakšnodaļā.

⁶³⁸ Administratīvā procesa likuma 7. pants.

Tātad, lai deleģētu kādu valsts uzdevumu miruša cilvēka audu izņemšanas vai izmantošanas jomā privātpersonai vai citai publiskai personai, ir nepieciešams likumā ietverts deleģējums. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 17. pantā noteiktās valsts funkcijas, kuras realizē Veselības ministrija, t.i., miruša cilvēka aizsardzību un audu izmantošanu medicīnā, kā arī likuma 21. pantā noteikto kontroles funkciju teorētiski varētu deleģēt privāto tiesību juridiskajām personām, ja pastāvētu sekojoši priekšnoteikumi:

- 1) Miruša cilvēka aizsardzības likumā būtu noteikts, ka konkrētus uzdevumus likumā reglamentētajās jomās drīkst deleģēt privātpersonām;
- 2) Miruša cilvēka aizsardzības likumā kādas konkrētas valsts pārvaldes funkcijas būtu deleģētas konkrētām privātpersonām, piemēram, P.Stradiņa klīniskajai universitātes slimnīcai;
- 3) Miruša cilvēka aizsardzības likumā būtu ietverts deleģējums MK izdot ārēju normatīvu aktu vai paredzētas tiesības MK vai Veselības ministrijai slēgt līgumu, kas deleģē noteiktas valsts funkcijas konkrētām privātpersonām vai konkrētai privātpersonu grupai, piemēram, ārstniecības iestādēm;
- 4) Ietverot likumā šādu deleģējumu, būtu jābūt pārliecinošiem argumentiem, ka pilnvarotā persona šo uzdevumu var veikt efektīvāk.

Aplūkojot iespēju, ka miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas funkcijas būtu deleģējamas privātpersonām, jāņem vērā, ka virkne no šajā procesā veicamajām darbībām ir tieši saistītas ar privātpersonu pamattiesību aizsardzību. Privātpersonu tiesību aizsardzība, pirmkārt, ir valsts pienākums, kas noteikts *Satversmē* un Latvijai saistošajos cilvēktiesību līgumos. Cilvēka pamattiesību aizsardzības pienākumu valsts nedrīkst nodot privātpersonām, tāpēc pilnībā deleģēt valsts pārvaldes funkcijas audu izmantošanas jomā nedrīkst, jo tikai valsts pārvaldes sistēma spēj nodrošināt privātpersonu aizsardzību nepieciešamajā apmērā.

Analizējot miruša cilvēka audu izņemšanas procesu un tajā ietvertās darbības, varētu noskaidrot, vai kādu no procesuālajām darbībām, piemēram, audos esošo infekcijas aģentu noteikšanu, efektīvāk (piemēram, lētāk un ātrāk) var veikt privāto tiesību persona. Pastāvot konkrētiem argumentiem, varētu lemt par to, kuras valsts funkcijas iespējams nodot privātpersonām Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktajā kārtībā.

Deleģējot valsts funkcijas privātpersonām, jāpārbauda, vai konkrētās privātpersonas ir gatavas uzņemties publiski tiesiskos pienākumus un spēj realizēt ne

tikai konkrētas procesuālas darbības, bet arī īstenot pienākumus, kas ir obligāti visām valsts pārvaldes iestādēm, piemēram, nodrošināt informācijas atklātību.

Ņemot vērā pamattiesību aizsardzības nozīmīgumu, svarīgi būtu ar likumu noteikt, kam un kādas funkcijas tiek deleģētas, jo pamattiesību aizsardzības pienākums ir jāīsteno likumdevējam, bet MK ir jānodrošina likumdevēja noteikto pienākumu un funkciju realizēšana. Sabiedrības intereses audu iegūšanas jomā ir ļoti nozīmīgas. No vienas puses, ir svarīgi pasargāt mirušos no necienīgas un prettiesiskas rīcības, no otras puses tajā pašā laikā nodrošinot iespēju izmantot to mirušo, kas ir devuši atļauju, audus citu cilvēku ārstēšanai. Tāpēc valsts funkciju definēšana, nostiprināšana normatīvajos aktos un īstenošana dzīvē ir neatliekama nepieciešamība, kur kavēšanās nav pieļaujama.

Lai detalizēti reglamentētu miruša cilvēka audu iegūšanas procesu un īstenotu valsts pienākumus pamattiesību aizsardzībā, autores ieskatā ir jāizstrādā un jāpieņem jauns likums, jo Miruša cilvēka aizsardzības likums ir tik nepilnīgs, ka tā grozīšana nevarēs nodrošināt būtiski nepieciešamo progresu.

4.5. Administratīvais akts un iestādes faktiskā rīcība kā miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā

4.5.1. Administratīvais akts miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā

Miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas pamatu saskaņā ar Miruša cilvēka aizsardzības likumā noteikto nosaka publisko tiesību normas. Tās ir konkrētas publiski tiesiskās attiecības starp privātpersonu un valsti, šo attiecību tiesiski materiālais regulējums ir ietverts Miruša cilvēka aizsardzības likumā un tajā ietvertā deleģējuma kārtībā izdotajos MK noteikumos, bet tiesisko attiecību procesuālos noteikumus reglamentē *Administratīvā procesa likums*. Īstenot Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantā norādīto mērķi - pasargāt miruša cilvēka ķermeni no necienīgas un nelikumīgas rīcības - var tikai tad, ja konkrētajās publiski tiesiskajās attiecībās tiek nodrošināta demokrātiskas, tiesiskas valsts pamatprincipu, it sevišķi cilvēktiesību, ievērošana⁶³⁹, kas ir viens no *Administratīvā procesa likuma* mērķiem.

⁶³⁹ APL, 1. panta pirmā daļa.

Tā kā miruša cilvēka aizsardzību un audu izmantošanu medicīnā realizē Veselības ministrija, kas ir valsts iestāde, darbības, kas ir noteiktas likumā, ir jāklasificē kā administratīvi procesuālas darbības iestādē. Jāatzīmē, ka iepriekš raksturotais nepilnīgais tiesiskais regulējums miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā neļauj precīzi noteikt, vai visas darbības ar miruša cilvēka ķermeni un audiem ir administratīvi procesuālas darbības, vai ir iespējamās darbības arī privāto tiesību jomā. Piemēram, miruša cilvēka sekcija, kas tiek veikta, ievērojot viņa iepriekš izteiktu vēlēšanos, varētu nebūt administratīvi procesuāla darbība, jo to nereglamentē publisko tiesību normas, tā tiek veikta, pamatojoties uz privātu vienošanos. Neskatoties uz sistēmiskajām nepilnībām, audu izmantošanas tiesiskā regulējuma analīzes ietvaros ir svarīgi noteikt administratīvi procesuālas darbības miruša cilvēka audu izmantošanas jomā.

Saskaņā ar *Administratīvā procesa likumā* noteikto, iestāde attiecības ar privātpersonu veido, izmantojot vairākus tiesību instrumentus: izdodot administratīvo aktu, veicot faktisko rīcību, izdodot uzziņu vai sniedzot informāciju izziņas veidā. Miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošana jomā ir nepieciešams izdot administratīvos aktus, veikt faktisko rīcību, ir iespējams izdot uzziņu vai sniegt informāciju. Pamatinstrumenti, ko publisko tiesību subjekti izmanto konkrētu publiski tiesisku attiecību regulēšanai (noteikšanai) attiecībās ar privātpersonu, ir administratīvais akts.⁶⁴⁰

Administratīvā procesa likums precīzi nosaka administratīvā akta, faktiskās rīcības un iestādes uzziņas tiesiskās pazīmes. Lai noteiktu precīzi, kuras darbības miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā ir administratīvie akti, kuras citi likumā minētie instrumenti, katrā konkrētā gadījumā ir jāpārbauda faktisko pazīmju atbilstība likumā noteiktajām pazīmēm.⁶⁴¹

Likums paredz, ka tajā noteiktās darbības var veikt Veselības ministrija vai Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistra nodaļa, kas abas ir iestādes un tās ir tiesīgas izdot administratīvos aktus. Tiesiski precīzs un skaidri

⁶⁴⁰ Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija: tiesu prakses vispārinājums. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments un Judikatūras nodaļa, 2006. <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2006/>, 4. lpp.

⁶⁴¹ Administratīvais akta definīcija jeb tā tiesiskā pazīme ir noteiktas Administratīvā procesa likuma 1. panta trešajā daļā. Saskaņā ar šajā normā noteikto: „*Administratīvais akts ir uz āru vērstas tiesību akts, ko iestāde izdod publisko tiesību jomā attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām, nodibinot, grozot, konstatējot vai izbeidzot konkrētas tiesiskās attiecības vai konstatējot faktisko situāciju*”.

saprotams reglamentējums nav citām likumā norādītajām iestādēm - ārstniecības, izglītības un zinātnes iestādēm -, lai gan likums paredz, ka tās var veikt kādas darbības ar miruša cilvēka ķermeni un audiem. Tāpēc, ka Miruša cilvēka aizsardzības likumā norādītās darbības ir publisko tiesību jomā, ir jāuzskata, ka miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas jomā tiesības darboties ir tikai iestādēm. Tās privātās personas, piemēram, SIA „Saldus medicīnas centrs”, kas veic audu izņemšanu, *Administratīvā procesa likuma* 1.panta pirmās daļas izpratnē ir iestāde, jo tās realizē noteiktas valsts varas pilnvaras valsts pārvaldes jomā, lai gan jau iepriekš tika norādīts, ka tiesiskā regulējuma valsts varas pilnvaru deleģēšanai privātpersonām trūkst. Tas, ka vairākos gadījumos konkrētais deleģējums nav ietverts normatīvajā aktā vai par to nav noslēgts publisko tiesību līgums, nenozīmē, ka šī darbība uzreiz kļūst par privāttiesisku darbību.

Virkne no lēmumiem, kas ir jāpieņem saistībā ar miruša cilvēka ķermeni un tā audiem, ir uz āru vērsti tiesību akti, pretēji tiem ir iestādes iekšējie lēmumi, kas ir uz iekšu vērsti akti un tāpēc tikai atsevišķos gadījumos var būt administratīvie akti. Tā piemēram, lēmums par nāves konstatēšanu ir vērsts uz āru un tas tieši ietekmē konkrētas publiski tiesiskās attiecības starp valsti un privātpersonu. Līdzīgi arī lēmums par patologanatomiskās sekcijas izdarīšanu – tas ir uz āru vērsts tiesību akts, kas nosaka, ka kādam ir tiesības veikt sekciju vai aizliedz veikt sekciju.⁶⁴² Visi šie lēmumi ir vērsti uz konkrētu individuālu personu, piemēram, konkrētas personas nāve tiek konstatēta. Tāpat šie akti nodibina, groza, konstatē vai izbeidz konkrētas tiesiskas attiecības. Piemēram, administratīvais akts par nāves iestāšanos konstatē personas nāves iestāšanos un, tikai pamatojoties uz šo administratīvo aktu, var tikt sagatavots lēmums par audu izņemšanu. Ja nav lēmuma par nāves konstatēšanu, tad lēmums par audu izņemšanu būs prettiesisks, jo audu izņemšana ir atļauta tikai pēc nāves fakta konstatēšanas un dokumentāras nostiprināšanas.

Lēmums, kas dod atļauju izmantot mirušā cilvēka audus vairākiem saņēmējiem, būs administratīvais akts, kas ir vērsts uz vairākām personām, gan uz mirušo donoru, gan uz dzīvajiem saņēmējiem.

⁶⁴² Piemēram, Rīgas 1.slimnīcā šo lēmumu noformē galvenais ārsts, izdarot ierakstu mirušā slimnieka medicīniskajā kartē.

Saskaņā ar *Administratīvā procesa likuma* 1. panta trešajā daļā ietverto definīciju, kas nosaka vispārīgā administratīvā akta pazīmes⁶⁴³, var secināt, ka pastāv teorētiska iespēja nāves gadījumos izdot arī vispārēju administratīvu aktu. Piemēram, gadījumos, ja izplatās kāda bīstama infekcijas slimība, kuras kontrolēšanai ir nepieciešams veikt patologanatomisko izmeklēšanu mirušajam, tad iestāde, izdodot vispārēju administratīvo aktu, var noteikt, ka, pastāvot kādām konkrētām pazīmēm, katram mirušajam ir jāizdara sekcija un jāizņem noteikti audi. Vispārīgs administratīvais akts bija Rīgas Domes 2007. gada 10. aprīļa lēmums Nr. 2235 „*Par bezpiederīgo mirušo cilvēku kremēšanas un apbedīšanas kārtību Rīgā*”⁶⁴⁴, kas zaudēja spēku pēc pašvaldības saistošo noteikumu pieņemšanas.

Administratīvā akta definīcijas negatīvā daļa ir vienlīdz nozīmīga, noskaidrojot valsts iestāžu lēmumu tiesisko raksturu. Pirmkārt, ir jāpārbauda, vai darbības ar mirušā ķermeni un audiem nav darbības privāto tiesību jomā. Latvijas tiesību doktrīnā nav analizētas darbības ar mirušo no privāttiesību viedokļa, bet ir skaidri noteikts, ka ķermenis nav privāttiesisko darījumu objekts. Lai arī Civillikumā *expresis verbis* nav noteikts, ka miruša cilvēka ķermenis un audi ir izņemts no privāttiesiskās apgrozības, tomēr tiesību doktrīnā tas tiek uzsvērts. Civillikuma 1413.pants nosaka, ka par tiesiska darījuma priekšmetu var būt tikai tas, kas „nav izņemts no privāttiesiskas apgrozības”, tādēļ var secināt, ka miruša cilvēka ķermenis un audi nevar būt par tiesiska darījuma objektu.

Rīcībai ar miruša cilvēka ķermeni var būt ne tikai publiski tiesisks, bet arī privāttiesisks raksturs. Autores ieskatā daļa no darbībām, kas ir saistītas ar mirušā apbedīšanu, ir privāto tiesību jomā un Latvijā tās galvenokārt reglamentē paražu tiesības. Tomēr paralēli tām lietā iesaistītām personām ir jāizpilda konkrēti publiski tiesiski pienākumi, piemēram, jāapbedī mirušais noteiktā vietā vai jākremē tā ķermenis vai audi tikai speciālās šim nolūkam paredzētajās vietās un likumā noteiktajā kārtībā. Valsts ar publisko tiesību normām reglamentē apbedīšanas un kremēšanas noteikumus sabiedrības veselības⁶⁴⁵ un mirušo aizsardzības interesēs⁶⁴⁶,

⁶⁴³ „*Administratīvais akts ir arī tāds lēmums, kuru likumā paredzētajos gadījumos iestāde izdod attiecībā uz individuāli nenoteiktu personu loku, kas atrodas konkrētos un identificējamos apstākļos*”.

⁶⁴⁴ Rīgas Domes 2007. gada 10. aprīļa lēmums Nr. 2235 „*Par bezpiederīgo mirušo cilvēku kremēšanas un apbedīšanas kārtību Rīgā*”. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 19. aprīlis, nr. 64.

⁶⁴⁵ Skatīt piemēram: Rīgas pilsētas pašvaldības kapsētu darbības un uzturēšanas noteikumi: Rīgas domes 2008. gada 9.decembra saistošie noteikumi nr. 149. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 20. janvāris, nr. 10 Valsts vai pašvaldība nosaka minimālo apbedīšanas dziļumu, kapsētu izveidošanas un lietošanas

privātās tiesības reglamentē galvenokārt apbedīšanas procesuālos aspektus. Nozīmīga loma apbedīšanas procesā ir arī reliģiskiem rituāliem, kas arī ir rīcība privāto tiesību jomā.

Tiesību teorijā ir atzīts, ka publiskās un privātās tiesības var pārklāties, bet vācu tiesības runā par divpakāpju teoriju. Pirmajā pakāpē tiek pieņemts publiski tiesisks lēmums. Otrajā pakāpē notiek privāto tiesību darbība. Otrā pakāpe - privāto attiecību pakāpe – pastāv tikai tad un tik ilgi, kamēr ir spēkā pirmajā pakāpē pieņemtais lēmums.⁶⁴⁷ Tā, piemēram, cilvēka nāves konstatēšana ir publiski tiesisks lēmums, bet mirušā sagatavošana apbedīšanai – privāto tiesību darbība. Divpakāpju teorija būtu piemērojama arī gadījumos, kad tiek izmantoti miruša cilvēka audi, lēmumam par audu izmantošanu jābūt publisko tiesību lēmumam, bet ārstnieciskajām manipulācijām, kas nodrošina šo audu transplantāciju, darbībai privāto tiesību jomā.

Iespējams, ka rīcībai ar miruša cilvēka ķermeni vai audiem tiek pieņemti lēmumi, kas nav administratīvie akti, bet ir starplēmumi, kas neskar būtiskas personas tiesības vai intereses. Piemēram, starplēmums varētu tikt pieņemts par izņemto audu pārbaudi vai par miruša cilvēka tuvinieku uzaicināšanu, lai varētu noskaidrot mirušā gribu. Starplēmums tiek pieņemts arī tad, ja ārsts tiesību aktos noteiktajos gadījumos ziņo policijai par nāves faktu. Jāievēro, ka teorētiski nav iespējams precīzi noteikt, kuri no lēmumiem būs starplēmumi, kuri administratīvie akti.

Ne vienmēr lēmums par mirušā sekcijas izdarīšanu būs administratīvs akts. Piemēram, likumā noteiktajā kārtībā veikta tiesu medicīniskā ekspertīze nebūs administratīvi procesuāla darbība, jo tās veikšanu reglamentē Kriminālprocesa likuma normas un tās tiesiskais pamatojums ir ietverts konkrētā kriminālprocesuālā lēmumā.

Tātad katrā konkrētajā gadījumā, kad faktiskie lietas apstākļi ļauj secināt, ka ir iestājušās Administratīvā procesa likuma 1. panta trešajā daļā minētās pazīmes, konkrētā iestādes rīcības rezultātā ir izdots administratīvais akts.

Administratīvā procesa likums pieļauj administratīvo aktu izdošanu gan rakstiski, gan mutiski, gan ar noteiktām darbībām, tāpēc ne vienmēr sākotnēji administratīvais akts tiks sastādīts rakstiska dokumenta veidā, bet parasti tam jābūt rakstiskam dokumentam.

noteikumus, kremēšanas pakalpojumu sniedzējiem ir obligāti jāsaņem speciāla licence un jāmaksā valsts noteiktas nodevas.

⁶⁴⁶ Sk. piemēram, Rīgas Domes 2007. gada 10. aprīļa lēmums Nr. 2235 „*Par bezpiederīgo mirušo cilvēku kremēšanas un apbedīšanas kārtību Rīgā*” LV, Nr. 64, 19.04.2007 (zaudējis spēku).

⁶⁴⁷ Briede J. *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 102 – 102. lpp.

Analizējot darbības, kas saistītas ar cilvēka nāvi un audu izņemšanu, apstrādi, uzglabāšanu un izmantošanu, jāsecina, ka administratīvo aktu var izdot vairākos gadījumos. Autores ieskatā administratīvais akts ir jāizdod zemāk uzskaitītajos gadījumos:

1. nosakot personas nāvi - saskaņā ar MK noteikumos Nr. 215 noteikto (11.2. punkts), par bioloģiskās nāves fakta konstatēšanu ārstam vai ārsta palīgam ir jāaizpilda dokumenti, kas noteikti MK 2006. gada 4. aprīļa noteikumu Nr. 265 „Ārstniecības iestāžu medicīniskās un uzskaites dokumentācijas lietvedības kārtība”⁶⁴⁸ 40. pielikumā - „Medicīniskā apliecība par nāves cēloni”;
2. reģistrējot personas nāvi civilstāvokļa aktu reģistros;
3. pieņemot lēmumu par patologanatomiskās izmeklēšanas izdarīšanu;
4. pieņemot lēmumu par mirušā noteiktu audu izņemšanu;
5. pieņemot lēmumu, ka konkrēta mirušā ķermenis un/vai audi tiks izmantoti kādam no likumā norādītajiem mērķiem;
6. pieņemot lēmumu par mirušā nodošanu apbedīšanai gadījumos, ja iepriekš veiktas kādas citas administratīvi procesuālas darbības;
7. lemjot par konfidenciālu datu izpaušanu;
8. reģistrējot vai atsakot reģistrēt dzīva cilvēka gribu attiecībā uz audu izmantošanu pēc nāves;
9. pieņemot lēmumu par audu maiņu gadījumos, ja starptautiskās sadarbības ietvaros Latvijā ziedotie audi nav izmantojami, bet tos var transplantēt kādam pacientam sadarbības valstīs;
10. lemjot par tiesību piešķiršanu konkrētām ārstniecības personām rīkoties ar miruša cilvēka ķermeni, tā audiem.

Gadījumos, ja iestāde izdod administratīvo aktu, tai ir obligāti jāievēro Administratīvā procesa likumā noteiktie izdošanas noteikumi, administratīvajam aktam ir jāsaturs visas obligātās pazīmes, tajā skaitā ir jābūt norādītai apstrīdēšanas vai pārsūdzēšanas kārtībai.

Jāņem vērā, ka administratīvā akta adresāts ir miris, izņemot gadījumus, kad persona Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē reģistrē savu gribu. Autores ieskatā cilvēka nāves iestāšanās *a priori* nevar izmantīt administratīvi tiesiskās attiecības tādā

⁶⁴⁸ Ārstniecības iestāžu medicīniskās un uzskaites dokumentācijas lietvedības kārtība: MK noteikumi nr. 265. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 18 aprīlis nr. 61.

mērā, ka būtu iespējams konstatēt, ka tādas nepastāv vispār, jo ir pilnīgi izbeigušās. Gadījumos, kad tiesiskas darbības ir saistītas ar šo konkrēto personu, kura nesen ir mirusi, tiesisko attiecību nodibināšanai, konstatēšanai vai izbeigšanai ir jāpiemēro gan atbilstošas materiālo tiesību normas, proti, Miruša cilvēka aizsardzības likuma un attiecīgo MK noteikumu normas, gan atbilstošās procesuālo tiesību normas, t.i., Administratīvā procesa likuma noteikumi.

Iepriekš minētā ilustrācijai ir minams šāds piemērs no autores prakses: klients vēlas juridisku konsultāciju, lai nodrošinātu, ka viņa mirušajai mātei netiek veikta patologanatomiskā izmeklēšana, jo slimnīca esot norādījusi, ka tādu veiks. Tātad klients vēlas vērsties pret iestādes - slimnīcas, kas ir privāto tiesību subjekts, bet īsteno valsts pārvaldes funkciju, sagatavoto vai pieņemto lēmumu – administratīvo aktu. Slimnīca nepiemēro Administratīvā procesa likumā noteiktās procesuālās prasības, lai gan, ja vien tiek veikta kāda rīcība ar mirušo publisko tiesību jomā, tas būtu obligāti jādara, jo lēmums mirušā tuviniekiem tiek paziņots mutiski un tam nav norādīts pamatojums. Mutiski sniegtā informācija neļauj precīzi noteikt, vai lēmums jau ir pieņemts vai tikai tāds tiek gatavots. Mirušās dēls ir trešā persona šādā procesā, kurai ir tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un saņemt likumā noteiktajā kārtībā sastādītu administratīvo aktu, kā arī to pārsūdzēt likumā noteiktajā kārtībā.

Jāievēro, ka mirušā cilvēka aizsardzībai ir nepieciešams, lai administratīvie lēmumi tiktu izdoti nekavējoties, ļoti īsā laikā, jo mirušā audi jau tūlīt pēc nāves sāk sabrukt, kā arī ir svarīgi mirušo apbedīt īsā laikā pēc nāves. Tāpēc ir nepieciešams ar normatīvo aktu noteikt konkrētus, bet ļoti īsus, piemēram, 1 diena, administratīvo aktu izdošanas paziņošanas termiņus.

Visos gadījumos, ja iestāde izdod administratīvo aktu, ir jāpiemēro Administratīvā procesa likumā noteiktā procesuālā kārtība iestādē un tiesā, jānodrošina privātpersonas tiesības apstrīdēt un pārsūdzēt izdotos administratīvos aktus. Iestāžu darbības tiesiskums strīda gadījumā ir jāvērtē administratīvajai tiesai. Autores ieskatā šo administratīvo aktu pārsūdzēšanai ir piemērojama vispārīgā kārtība, jo parasti laiks no cilvēka nāves līdz apbedīšanai ir īss, tāpēc nav iespējams tik īsā laikā vērtēt gan administratīvo aktu apstrīdēšanas, gan pārsūdzēšanas kārtībā.

Lai pilnveidotu publiski tiesisko regulējumu miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā, likumā ir jānosaka amatpersonas, kuras ir tiesīgas izdot administratīvos aktus, jānosaka administratīvo aktu izdošanas un apstrīdēšanas termiņi, kā arī šo administratīvo aktu apstrīdēšanas kārtība.

4.5.2. Faktiskā rīcība miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jomā

Darbības ar miruša cilvēka audiem noteiktos gadījumos būtu kvalificējamas kā faktiskā rīcība. Administratīvā akta un faktiskā rīcības tiesiskās pazīmes ir līdzīgas. Tiesu praksē izkristalizējusies atziņa, ka iestādes faktiskā rīcība atbilst tām pašām pazīmēm, kam administratīvais akts, vienīgi faktiskā rīcība ir vērsta uz faktisko, nevis tiesisko seku radīšanu.⁶⁴⁹

Iestādes faktiskās rīcības jēdziena legāldefinīcija ir ietverta *Administratīvā procesa likuma* 89. pantā. Likumā dotajai definīcijai ir divas daļas, konkrēti pirmā raksturo darbību, bet otrā – bezdarbību.

Kā norādīts Augstākās tiesas Senāta praksē, no minētās tiesību normas izriet šādas faktiskās rīcības pazīmes: tā ir rīcība (darbība vai bezdarbība), kuru veic iestāde publisko tiesību jomā, tā adresēta individuālai personai, tai ir faktiskas sekas (kas rada aizskārumu vai uz ko personai ir tiesības) un tā nav administratīvs akts. Lai konkrētu iestādes rīcību varētu uzskatīt par tās faktisko rīcību ar no tā izrietošajām Administratīvā procesa likumā paredzētajām tiesiskajām sekām, jākonstatē visas iepriekšminētās pazīmes.⁶⁵⁰

Iepriekšējā nodaļā tika analizētas administratīvā akta un faktiskās rīcības kopīgās pazīmes, kas ļāva secināt, ka virkne lēmumu, kas tiek pieņemta saistībā ar miruša cilvēka ķermeni un audu izmantošanu ir darbība publisko tiesību jomā, tos pieņem iestādes, tie ir adresēti individuālai personai, kas obligāti jākonstatē arī faktiskās rīcības gadījumā. Atšķirībā no administratīvā akta, kas izpaužas kā iestādes darbība, faktiskā rīcība var izpausties gan kā darbība, tātad konkrēta rīcība ar mirušā ķermeni vai audiem, gan kā bezdarbība, kas izpaudīsies kā iestādes darbības trūkums.

Lai konstatētu, ka iestādes darbība ir faktiskā rīcība, bet nav administratīvs akts, jāpārbauda šīs darbības sekas. Faktiskās rīcības gadījumā notikuma sekas neizmainīs tiesības jeb darbība neradīs tiesiskas sekas. Faktiskā rīcība būs gadījumos, ja personai ir tiesības sagaidīt no iestādes kādu konkrētu darbību, kas tiesības neizmaina, bet rada tikai faktiskas izmaiņas situācijā vai notikumā, ja iestāde šo darbību veic. Piemēram,

⁶⁴⁹ Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija: tiesu prakses vispārīgums. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments un Judikatūras nodaļa, 2006. <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2006/>, 6. lpp.

⁶⁵⁰ Turpat, 5. lpp.

maza bērna nāves gadījumā⁶⁵¹ ārstam ir pienākums organizēt mirušā nogādāšanu Bērnu klīniskās universitātes slimnīcā. Izpildot šo pienākumu, ārsts veic faktisko rīcību. Nepildot šo pienākumu, faktiskā rīcība būs bezdarbība.

Faktiskā rīcība būs arī gadījumos, ja iestāde, veicot kādu darbību publisko tiesību jomā, būs radījusi aizskārumu personas ar likumu garantētām tiesībām vai tiesiskām interesēm. Piemēram, ārsts organizē miruša bērna nogādāšanu Bērnu klīniskās universitātes slimnīcā, bet par savu darbību neinformē mirušā tuviniekus un viņi tikai pēc mirušā nogādāšanas citā iestādē un sekcijas veikšanas ir uzzinājuši liķa atrašanās vietu.

Aplūkojot tiesību aktos reglamentētās darbības ar miruša cilvēka ķermeni un tā audiem, jāsecina, ka virkne no darbībām ir kvalificējama kā iestādes faktiskā rīcība, nevis administratīvs akts. Autore ieskatā tādas procesuālas darbības, kā sekcijas izdarīšana, audu izņemšana sekcijas laikā, mirušā dzīves laikā izteiktās gribas noskaidrošana, tuvinieku informēšana, mirušā ķermeņa un/vai audu uzglabāšana, būs iestādes faktiskā rīcība. Minētais uzskaitījums nav galīgs.

Faktiskās rīcības definīcijas otrā daļa nosaka, ka iestādes faktiskā rīcība ir arī iestādes bezdarbība, ja iestādei saskaņā ar tiesību normām bija vai ir pienākums izpildīt kādu darbību. Īstenojot tiesību normās noteiktos pienākumus miruša cilvēka aizsardzības un audu izņemšanas jomā, katrā gadījumā, ja tiesību normā būt noteikts konkrēts iestādes pienākums rīkoties, bet iestāde šo pienākumu nebūs veikusi vispār vai veikusi tikai daļēji, privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses rīcības trūkums būs aizskāris, varēs vērsties pret to administratīvi procesuālā kārtībā. Piemēram, faktiskā rīcība bezdarbības formā izpaudīsies gadījumos, ja iestāde neinformēs mirušā tuviniekus par nāves iestāšanās faktu un apstākļiem, par plānotu audu izņemšanu vai izmeklēšanas veikšanu.

Saskaņā ar *Administratīvā procesa likuma* 90. pantā noteikto iestādei ir jāievēro noteikta procesuāla kārtība faktiskās rīcības gadījumā. Likumā noteikts, ka iestādei ir jāizdara tiesiski apsvērumi par faktiskās rīcības saturu un lietderību.⁶⁵² Tāpat iestādei gadījumos, ja faktiskā rīcība ir paredzama vai tā bija jāparedz, ir pienākums paziņot attiecīgajai personai par faktiskās rīcības nepieciešamību, vietu un laiku. Piemēram,

⁶⁵¹ Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11. aprīlis, nr. 59, 12.1. punkts.

⁶⁵² APL 65. un 66. pants.

par mirušā ķermeņa pārvešanu vai plānotu audu izņemšanu patologanatomiskās izmeklēšanas laikā ir jāpaziņo mirušā tuviniekiem laikus.

Tikai gadījumos, ja iestāde ir izpildījusi pienākumu paziņot, personas, kuru tiesiskās intereses iestādes plānotā vai jau uzsāktā rīcība aizskar vai var aizskart, spēs īstenot likumā paredzētās tiesības apstrīdēt faktiskās rīcības tiesiskumu.

Saskaņā ar *Administratīvā procesa likuma* 91. panta 1. daļā noteikto: „*Persona, kura uzskata, ka iestādes plānotā vai jau iesāktā faktiskā rīcība aizskar vai var aizskart personas tiesības vai tiesiskās intereses, var vērsties ar iesniegumu par iestādes nodoma mainīšanu.*”⁶⁵³

Iepriekšminēto procesuālo pienākumu izpildīšana, plānojot un veicot faktisko rīcību ar mirušo vai tā audiem ir būtiski nozīmīga tuvinieku tiesību aizsardzības kontekstā. Tikai tad, ja tuvinieki saņems informāciju, tiem būs iespēja iebilst iestāžu rīcībai, kontrolēt tās tiesiskumu un vērsties pret prettiesisku rīcību.

Gadījumos, ja faktiskās rīcības sakarā iestādē ir saņemti iebildumi, tai ir pienākums iesniegumu nekavējoties (pirms faktiskās rīcības veikšanas vai, ja tas nav iespējams, pirms tās pabeigšanas) vērtēt un sniegt atbildi uz to saskaņā ar vispārīgajiem administratīvā procesa noteikumiem.⁶⁵⁴ Privātpersonai ir tiesības apstrīdēt un pārsūdzēt šo lēmumu kā administratīvo aktu, t.i., augstākstāvošā iestādē un administratīvajā tiesā.

Iestādes faktiskā rīcība var būt arī privātpersonai sniegta izziņa. Izziņa *Administratīvā procesa likuma* izpratnē ir tāds instruments (dokuments), kurā tiek sniegtas ziņas (apliecinājums) par kādu konkrētu situāciju, ja šādu ziņu sniegšana ir attiecīgās iestādes kompetencē un personai ir tiesības šādas ziņas no iestādes pieprasīt.⁶⁵⁵ Miruša cilvēka aizsardzības jomā izziņa ir izmantojama vairākos gadījumos. Pirmkārt, izziņu var izmantot, lai saņemtu ziņas no Iedzīvotāju reģistra par tajā reģistrētajiem datiem. Cilvēks dzīves laikā var pieprasīt šādu dokumentu un to nodot tuviniekiem, lai nāves gadījumā tuvinieki zinātu, kāda informācija ir reģistrēta un kā tiem ir jārīkojas. Otrkārt, miruša cilvēka tuvinieki var pieprasīt izziņas no iestādēm, lai noskaidrotu konkrētus apstākļus par rīcību ar mirušo tuvinieku, par audu izņemšanu un izmantošanu, par konfidenciālas informācijas iegūšanu un izmantošanu.

⁶⁵³ APL 91. panta 1 daļa.

⁶⁵⁴ APL 91. panta otrā daļa.

⁶⁵⁵ Višķere I. Administratīvais akts un iestādes faktiskā rīcība
www.tm.gov.lv/lv/documents/zinas/AA_FR_jedzieni.ppt (aplūkots 2010. 31. martā)

Izmantojot izziņu, personas var noskaidrot virkni citu jautājumu, kas ir saistīti ar miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas jautājumiem.

Ja iestāde pieprasīto informāciju nesniegs vispār (neatbildēs uz informācijas pieprasījumu) vai izsniegs, bet nepilnīgi, tomēr neko vairāk nenolemjot, šādas iestādes rīcība pieteicēja tiesības nemainīs, vienīgi aizskars, tātad tā būs faktiskā rīcība. Savukārt, ja iestāde uz šādu informācijas pieprasījumu personai atbildēs, ka tai nav tiesību informāciju saņemt, vai arī šīs tiesības ir ierobežojamas, nāksies secināt, ka ar šādu iestādes rīcību būtu ietekmētas informācijas saņēmēja tiesības un radītas tiesiskās sekas. Proti, šādā gadījumā iestāde ar savu atbildi (lēmumu) būs apzināti samazinājusi iesniedzējam piemītošo tiesību apjomu. Līdz ar to tas būs administratīvais akts.⁶⁵⁶ Minētais dalījums ir jāņem vērā, apstrīdot vai pārsūdzot iestādes lēmumu vai bezdarbību *Administratīvā procesa likumā* noteiktajā kārtībā.

⁶⁵⁶ Višķere I. Administratīvais akts un iestādes faktiskā rīcība
www.tm.gov.lv/lv/documents/zinas/AA_FR_jedzieni.ppt (aplūkots 2010. 31. martā).

Nobeigums

Promocijas darbā tika analizēti miruša cilvēka aizsardzības un audu izmantošanas medicīnā tiesiskie aspekti Latvijā salīdzinošā perspektīvā. Promocijas darbam izvirzītais mērķis tika sasniegts. Jāsecina, ka Latvijas tiesību normās ietvertais regulējums tikai daļēji aizsargā cilvēka cieņu un identitāti, tas nepieciešamajā apmērā nenodrošina cieņu pret personas integritāti un citas tiesības un pamata brīvības gadījumos, ja tiek veikta miruša cilvēka izmeklēšana un audu un/vai orgānu izņemšana izmantošanai medicīnā.

Autore aizstāvēšanai izvirza šādas tēzes:

1. Vispārēja cilvēka cieņas aizsardzības prasība Latvijā ir noteikta *Satversmes* 95. pantā, bet miruša cilvēka cieņas aizsardzība ir Miruša cilvēka aizsardzības likuma mērķis. Valsts varai ir pienākums respektēt un aizsargāt cilvēka cieņu ikvienā gadījumā, ja tiek veikta mirušā izmeklēšana un audi tiek izmantoti medicīnā. Miruša cilvēka cieņas aizsardzība ir cieši saistīta ar sistēmisku pieeju cilvēka aizsardzībai, jo līdz ar cilvēka nāvi izbeidzas viņa tiesībspēja, bet saglabājas viņa vērtība un nozīmīgums visu to cilvēku apziņā, kuri ir mirušo pazinuši.
2. Miruša cilvēka aizsardzība ir cieši saistīta arī ar privātās dzīves aizsardzības tiesībām. Pētot ECT praksi, autore ir nonākusi pie secinājuma, ka ECTK 8. pantā garantētās tiesības uz privātās dzīves aizsardzību ietver vairākus aspektus, kas saistīti ar miruša cilvēka aizsardzību. Pirmkārt, tās ir tiesības dzīves laikā noteikt rīcību ar ķermeni pēc nāves, bet speciālajos tiesību aktos, piemēram, apbedīšanas likumos, ir pieļaujams noteikt šo tiesību ierobežojumu. Otrkārt, mirušā tuvinieku privātās dzīves tiesības iever arī rīcību ar miruša tuvinieka ķermeni, tiesības apbedīt mirušo un tiesības uz mirušā kapavietas aizsardzību. Gadījumos, ja rīcībai ar mirušo nav tiesiska pamata, tā nodara tuvinieku privātās dzīves aizskārumu un rada tuviniekiem ciešanas. Treškārt, vērtējot mirušā tuvinieku prasījumus, tiesa ir izskatījusi arī tiesiskos jautājumus, kas ir saistīti ar mirušā interesēm un interešu ievērošanu, tādējādi netieši nodrošinot to aizsardzību. Līdz šim ECT nav atzinusi mirušā pastāvīgas privātās dzīves tiesības, bet atsevišķi tiesneši, Hedigans un Gailumaina, ir norādījuši uz Eiropā plaši atzītām un īstenotām tiesībām „dusēt mierā”, kas būtu jāaizsargā ECTK 8. panta ietvarā.

3. *Satversmes* 94. pantā ir noteiktas personas neaizskaramības tiesības, kas ietver arī personas ķermeņa neaizskaramības tiesības. Ievērojot pamattiesību universāluma un nedalāmības principu, var secināt, ka minētajā pantā ir ietvertas arī miruša cilvēka ķermeņa neaizskaramības prasība. Jāatzīst, ka mirušā ķermeņa neaizskaramība nav absolūta, valstij ir tiesības to ierobežot *Satversmē* noteikto mērķu sasniegšanai, piemērojot samērīgu ierobežošanas mehānismu. Analizējot Miruša cilvēka aizsardzības normas *Satversmes* 94. pantā ietverto tiesību kontekstā, jāsecina, ka likuma 5., 6., 9. un 11. pantā ietvertie noteikumi paredz konstitucionālo tiesību, proti, ķermeņa neaizskaramības tiesību, aizskārumu virknē gadījumu. Piemēram, ja valsts iestādes izņem mirušā audus mācību, zinātniskās pētniecības vai transplantācijas mērķiem gadījumos, ja mirušais dzīves laikā nav devis atļauju, tad valsts pārkāpj mirušā neaizskaramības tiesības.

4. Cilvēka cieņas aizsardzība ir cieši saistīta ar aizliegumu veikt komercdarījumus ar cilvēka ķermeni un audiem, jo Latvijas tiesību aktos nav aizliegtas tādas darbības, kas veicina komercdarījumus. Tāpat Latvijā nav noteikta atbildība par audu pārdošanas vai iegūšanas reklāmu, ja tās mērķis ir gūt finansiālu ieguvumu. Komercdarījumu aizlieguma princips Latvijā netiek īstenots nepieciešamajā apmērā. Lai nodrošinātu komercdarījumu aizlieguma principa ievērošanu, Latvijas tiesību aktos ir jānosaka aizliegums visa veida komerciāla rakstura darbībām ar mirušā ķermeni un audiem, ir jāaizliedz audu pārdošana vai iegūšanas reklāmas, ja tās vērstas uz finansiāla labumu gūšanu. Atsevišķi jāreglamentē reklāmas, kas veicina altruistisku audu ziedošanu. Tiesību normās skaidri ir jānosaka gadījumi, kad finansiāla atlīdzība, kas saistīta ar audu iegūšanu, ir pieļaujama. Par komercdarījuma aizlieguma pārkāpumu ir jānosaka gan administratīvie, gan kriminālsodi. Autore piedāvā noteikt kriminālatbildību par šādām darbībām:

- 1) par otras personas pamudināšana dot piekrišanu audu izņemšanai pret atlīdzību;
- 2) par atlīdzinājuma piedāvāšanu vai došanu, pretī iegūstot cilvēka audus;
- 3) par solīšanu piegādāt cilvēka audus pret atlīdzību;
- 4) par personu meklēšana, kas varētu piegādāt audus par atlīdzību;
- 5) par tādu pasākumu ierosināšanu, apspriešanu un organizēšanu, kas vērsts uz audu piegādāšanu vai solījumu piegādāt audus pret atlīdzību;

- 6) par piedalīšanos tādu korporatīvu vai vienkāršu institūciju organizācijā vai kontrolē, kuru aktivitātēs ir iekļautas darbības, lai nodrošinātu vai ierosinātu audu materiāla piegādāšanas pasākumus;
- 7) par sludinājumu publicēšanu, kas aicina personas piegādāt audus pret atlīdzību, kā arī sludinājumu, kas norāda uz vēlmi uzsākt aizliegtos pasākumus;
- 8) par tādu pakalpojumu, tajā skaitā reklāmas, organizēšanu un sniegšanu, kas veicina vai satur iepriekš minētās aizliegtās darbības;
- 9) par audu izņemšanu no pilngadīgām personām, kas dzīves laikā savas rīcībnespējas dēļ nav spējušas pieņemt apzinātu lēmumu par audu ziedošanu.

5. Normatīvajos aktos Latvijā ir nepieciešams nostiprināt cilvēka autonomijas aizsardzību. Autore piedāvā noteikt, ka audu izņemšana ir atļauta tikai tad, ja persona dzīves laikā vai viņas pārstāvis/tuvinieks pēc personas nāves ir devuši atļauju audu izņemšanai un izmantošanai konkrētu mērķu, piemēram, transplantācijas, sasniegšanai.

6. Normatīvajos aktos nepilnīgi ir regulēta nepilngadīgu personu aizsardzība audu izmantošanas gadījumos. Tāpēc Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir jāizdara grozījumi, proti, likuma 2. pants jāpapildina ar daļu, kurā noteikts, ka atļauju vai aizliegumu izmantot audus, ja mirušais ir nepilngadīgs, dod abi vecāki kopā, bet gadījumos, ja tas nav iespējams, to drīkst darīt tas no vecākiem, kas realizē aizgādības tiesības. Jāparedz, ka atļauju vai aizliegumu izmantot audus pēc nāves līdz 14 gadu vecumam nepilngadīgas personas vārdā reģistrē abi vecāki kopā, bet gadījumos, ja tas nav iespējams, to drīkst darīt tas no vecākiem, kas realizē aizgādības tiesības.

Respektējot nepilngadīgu personu autonomijas tiesības, likumā jānosaka, ka nepilngadīgais no 14 gadu vecuma var patstāvīgi reģistrēt savu atļauju vai aizliegumu ķermeņa un audu izmantošanai pēc nāves.

7. Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas neparedz tiesības rīcībnespējīgiem pieaugušajiem pieņemt lēmumu par rīcību ar ķermeni pēc nāves un audu ziedošanu. Autore piedāvā atcelt vispārīgo ierobežojums pieaugušiem rīcībnespējīgiem izteikt un reģistrēt savu gribu, paredzot, ka gadījumos, ja persona spēj izteikt savu gribu, tā ir obligāti jāievēro. Gadījumos, ja rīcībnespējīgais nav spējis izprast audu ziedošanas būtību, ir jāaizliedz miruša cilvēka ķermeņa izmantošana un audu izņemšana, jo

pretējā gadījumā pastāv risks, ka rīcībnespējīgie pēc nāves tiek padarīti par audu ieguves avotiem.

8. Miruša cilvēka aizsardzības likumā nostiprinātā kārtība, lai aizsargātu mirušā tuvinieku tiesības gadījumos, kad ir jāīsteno kāds no likuma mērķiem, ir nepilnīga. Likumā nepamatoti ir ierobežotas tuvinieku tiesības, tādējādi ierobežojot viņus iespējas nodrošināt mirušā nepieciešamo aizsardzību. Lai novērstu trūkumus, autore piedāvā grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 4. pantu un:

1) izteikt panta pirmo daļu šādā redakcijā: „Mirušā pārstāvim un/vai tuviniekam ir tiesības informēt iestādi par mirušā cilvēka dzīves laikā izteikto gribu attiecībā par audu un/vai ķermeņa ziedošanu likumā minēto mērķu sasniegšanai;”

2) papildināt 4. pantu ar otro daļu šādā redakcijā: „Iestādes amatpersonai ir pienākums sniegt mirušā pārstāvim un/vai tuviniekam informāciju par audu ziedošanas iespēju un procesu viena vai vairāku likumā minēto mērķu sasniegšanai. Mirušā pārstāvim vai tuviniekam, ņemot vērā sniegto informāciju, ir tiesības dot atļauju vai aizliegt audu izņemšanu gadījumos, ja mirušā cilvēka griba nav reģistrēta un nav zināma;”

3) papildināt 4. pantu ar trešo daļu šādā redakcijā: „Ikvienam pilngadīgam un rīcībnespējīgam cilvēkam dzīves laikā ir tiesības nozīmēt pārstāvi visu vai konkrētu ar šajā likumā noteikto tiesību īstenošanu saistītu lēmumu pieņemšanai. Pārstāvja nozīmēšana jānoformē rakstiski, reģistrējot pārstāvja pilnvaras publiskā reģistrā vai sastādot privātu dokumentu;”

4) papildināt 4. pantu ar ceturto daļu šādā redakcijā: „Mirušā tuvinieks šī likuma ietvarā ir pilngadīga un rīcībnespējīga persona, kas mirušajam ir bijis dzīvesbiedrs vai partneris, vecāks vai bērns, māsa vai brālis, vecvecāks vai mazbērns, māsas vai brāļa bērns, pamāte vai patēvs, pusemāsa vai pusbrālis, ilgstošs draugs. Likumā minētās tuvinieka tiesības tiek realizētas secīgi, ievērojot šajā normā ietverto uzskaitījumu.”

9. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta un MK 2007. gada 27. marta noteikumu nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai*” un MK 2001. gada 6. februāra noteikumu nr. 51 „*Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība*” normas, kas regulē tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtību, ir nepilnīgas. Normatīvie akti nesatur detalizētus noteikumus tiesu medicīniskās ekspertīzes veikšanai, netiek reglamentēta audu izņemšana, uzglabāšana, izmantošana un iznīcināšana. Autores

ieskatā galvenie tiesu medicīniskās izmeklēšanas noteikumi ir jāietver jaunā Miruša cilvēka aizsardzības likuma nodaļā, par pamatu ņemot Eiropas Padomes Rekomendācijā no. R (99) 3 „*Par tiesu medicīnisko autopsiju noteikumu harmonizēšanu*” ietvertās obligātās prasības.

Lai nodrošinātu tiesību aktu atbilstību Kriminālprocesa likuma normām, ir jāgroza *Ārstniecības likuma* 72. pants, to izsakot šādi: „Tiesu medicīnisko [...] ekspertīzi veic pēc likumā noteiktajā kārtībā pieņemta izmeklētāja, prokurora vai tiesas (tiesneša) lēmuma,” bet Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta otrās daļas 2. punkts jāizsaka sekojoši: „Tiesu medicīniskā izmeklēšana obligāti ir izdarāma, ja [...] tiesu medicīnisko izmeklēšanu pieprasa izmeklētājs, prokurors vai tiesa.”

10. Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. panta un MK 2007. gada 27. marta noteikumu nr. 215 „*Kārtība, kādā veicama smadzeņu un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai*” normas, kas nosaka patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanas kārtību, ir būtiski jāpilnveido. Miruša cilvēka aizsardzības likumā vispārīgi ir noteiktas personas tiesības dot atļauju patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanai, bet kārtība, kā to darīt, ir jāizstrādā un jānostiprina normatīvajos aktos, jo šobrīd noteikto nav iespējams realizēt praksē. Tāpēc ir jānosaka, ka cilvēks dzīves laikā savu gribu par pēcnāves izmeklēšanas veikšanu var izteikt, gan reģistrējot to Iedzīvotāju reģistrā, gan izdarot atzīmi medicīniskajos dokumentos, gan privāti, sastādot un pašrocīgi parakstot atļauju vai aizliegumu.

Gadījumos, ja mirušā griba attiecībā uz patologanatomisko izmeklēšanu nav zināma, ir jānosaka aizliegums to veikt. Gadījumos, ja mirušā griba nav zināma, bet viņam ir tuvinieki, ir jāparedz tuvinieku tiesības atļaut vai aizliegt patologanatomisko izmeklēšanu. Tāpēc jāgroza Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pants, tā otrajā daļā nosakot: „Ja mirušā cilvēka griba nav zināma, patologanatomiskā izmeklēšana atļauta tikai ar tuvāko piederīgo rakstveida piekrišanu. Gadījumos, kad mirušā cilvēka griba nav zināma un mirušajam nav tuvu piederīgo, patologanatomiskās izmeklēšana ir aizliegta.”

Miruša cilvēka aizsardzības likumā ir ietverts neprecīzs un pārlietu plašs regulējums obligātajai patologanatomiskai izmeklēšanai, tāpēc Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas otrais punkts ir jāgroza, to precizējot un sašaurinot. Šajā normā ir svarīgi noteikt, ka patologanatomiskā izmeklēšana ir obligāti

jāizdara, ja nāves cēlonis nav zināms un to nav iespējams noteikt vai precizēt bez izmeklēšanas. Tāpat likumā jānorāda izmeklēšanas mērķis – nezināma nāves cēloņa noskaidrošana vai neskaidra nāves cēloņa precizēšana.

Infekcijas slimību izplatības kontrolei, vienlaikus rūpējoties par mirušā aizsardzību, ir jāgroza Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta pirmās daļas pirmais punkts. Šajā normā, pirmkārt, jānosaka, ka patologanatomiskā izmeklēšana obligāti ir jāizdara, ja ir aizdomas par bīstamu infekcijas slimību, bet bīstamās infekcijas slimības ir jāuzskaita normatīvā aktā. Otrkārt, likumā jānosaka, ka iespējamās infekcijas slimības diagnostikas nolūkos patologanatomiskā izmeklēšana ir jāizdara tad, ja pastāv draudi sabiedrības veselībai.

Miruša cilvēka aizsardzības likuma 6. panta noteikumi, kas paredz veikt patologanatomisko un tiesu medicīnisko izmeklēšanu nedzīvi dzimušam bērnam, kura svars pārsniedz 500 gramus, ir pretrunīgi, jo tie nepamatoti nosaka divu veidu izmeklēšanu šādos gadījumos, gan patologanatomisko, gan tiesu medicīnisko. Tiesiski nepamatoti tiek ierobežotas nedzīvi dzimušā bērna vecāku tiesības pieņemt lēmumu. Tāpēc ir jāsvīturo minētā panta pirmās daļas trešais un otrās daļas pirmais punkts. Savukārt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 5. pants ir jāpapildina, nosakot, ka nedzīvi miruša bērna, kura svars pārsniedz 500 gramus, patologanatomisko izmeklēšanu drīkst izdarīt, ja tam piekrīt bērna vecāki.

Lēmums par patologanatomiskās izmeklēšanas veikšanu ir administratīvs akts, tāpēc ir nepieciešams likumā deleģēt tiesības konkrētiem subjektiem – ārstniecības iestādēm, veikt šo funkciju un noteikt, ka konkrētas ārstniecības iestādes amatpersonas, piemēram, ārstniecības iestādes valdes pārstāvis, ir tiesīgs izdot administratīvu aktu, kas dod atļauju veikt patologanatomisko izmeklēšanu.

11. Lai aizsargātu mirušos audu donorus, vienlaikus nodrošinot audu izmantošanu transplantācijā, autores ieskatā Latvijā ir nepieciešams izstrādāt un pieņemt transplantācijas likumu. Tajā jānosaka iesaistīto privātpersonu tiesību aizsardzība, jāreglamentē transplantācijas procesā iesaistīto speciālistu un valsts institūciju pienākumi, jānosaka aizliegtās darbības ar mirušā audiem.

Līdz jauna likuma izstrādāšanai un pieņemšanai ir nepieciešams papildināt un precizēt Miruša cilvēka aizsardzības likuma normas transplantācijas jomā. Pirmkārt, autore piedāvā papildināt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. pantu ar atsevišķu

daļu, kurā būtu ietvertas definīcijas, tajā skaitā terminu „transplantācija”, „donors”, „ziedošana”, „audu saņēmējs”, „audi”, „orgāni”, „šūna” definīcijas.

Lai nodrošinātu likuma precizitāti, ir nepieciešams izdarīt grozījumus Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otrajā teikumā, svītrojot no tā vārdus „ārstniecisku preparātu” un „bioprotēžu izgatavošanai”.

12. Latvijas tiesību normās ietvertais miruša cilvēka ķermeņa un audu regulējums izmantošanai mācību mērķiem ir minimāls un pretrunīgs, tādēļ tas ir jāgroza. Autore piedāvā grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 1. panta otro teikumu, aizstājot vārdus „mācību mērķiem” ar vārdiem „medicīnas studiju programmu īstenošanai augstskolās”. Savukārt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. panta otro teikumu, kas nosaka nepamatoti plašas tiesības iegūt mirušā audus mācību mērķiem, nepieciešams svītrot, pievienojot pantam otro daļu šādā redakcijā: „Miruša cilvēka orgānus, audus un audu paraugus drīkst izņemt un izmantot medicīnas studiju programmu īstenošanai augstskolās tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis vai šādu atļauju pēc cilvēka nāves ir devis mirušā tuvinieks.”

13. Latvijas tiesību normās ietvertais miruša cilvēka ķermeņa un audu pētniecības regulējums ir minimāls, bet nepieciešams, tādēļ tas ir jāpapildina. Pirmkārt, Latvijā būtu jāizstrādā visaptverošs tiesiskais regulējums biomedicīniskajiem pētījumiem, tajā skaitā pētījumiem, kas tiek veikti, izmantojot mirušu cilvēku kopumā vai tā audus. Izstrādājot likumprojektu, tajā jāiekļauj *Eiropas Padomes Biomedicīnas pētījumu protokolā* ietvertie pētniecības tiesību principi. Otrkārt, atsevišķā nodaļā ir jāreglamentē pētījumi, kuros izmanto miruša cilvēka ķermeni un miruša cilvēka audus, kā arī jānosaka kārtība mirušā konfidenciālo veselības datu aizsardzībai un izpaušanai pētniecības nolūkos.

Lai novērstu konstatētās nepilnības, autore piedāvā grozīt Miruša cilvēka aizsardzības likuma 9. pantu, pievienojot panta trešo daļu šādā redakcijā: „Miruša cilvēka orgānus, audus un audu paraugus drīkst izņemt un izmantot biomedicīnas pētījumos tikai tad, ja mirušais dzīves laikā to atļāvis vai šādu atļauju pēc cilvēka nāves ir devis mirušā tuvinieks vai pārstāvis.”

14. Miruša cilvēka aizsardzības jomā netiek nodrošināta tiesību aktos noteikto administratīvi tiesisko prasību ievērošana. Proti, *Veselības ministrija* nepilda likumā

noteiktos pienākumus, *Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs* veic darbības, kuras nav noteiktas normatīvajos aktos, ar miruša cilvēka izmeklēšanu nodarbojas privāto tiesību personas bez obligāti nepieciešamā valsts funkciju deleģējuma. Pēc *Veselības ministrijas* iestāžu reformas, audu izmantošanas jomā nepastāv sistēma, kas īsteno ES Direktīvā 2004/23/EK noteiktās dalībvalstu saistības cilvēka audu uzraudzības, pārbaudes un kontroles jomā. Tāpēc nepieciešams izstrādāt jaunu un efektīvu administratīvi institucionālu sistēmu gan miruša cilvēka aizsardzībai, gan audu izmantošanai medicīnā.

Izmantotās literatūras un tiesību avotu saraksts

Izmantotā literatūra un avoti

1. Albrehta D. Gandrīz visi pēc nāves esam gatavi ziedot savu ķermeni medicīnai, LNT ziņas, 2006. gada 7. februāris
2. Audu un orgānu ieguves un uzglabāšanas reģistrs <http://vsmtva.vec.gov.lv/web/PrintPreview.aspx?postid=158> (aplūkots 2010. 2. februārī)
3. Balodis K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007
4. *Biomedicīnas ētika: teorija un prakse*. Sast. V.Sīle, Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2006
5. Briede J. Administratīvais akts. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2003
6. Broks J. *Tiesības filozofija*. Rīga: Turība, 2004
7. Cilvēktiesību problēmu apskats Latvijā: 2004. gada 2. ceturksnis. www.vcb.lv (aplūkots 2006. 17. aprīlis)
8. „Daugavpiliete vēlas pārdot nieri, saņemto avansu” Neatkarīgā rīta avīze, 17.02.2009. <http://www.nra.lv/zinas/17206-daugavpiliete-velas-pardot-neri-sanemot-avansu.htm>
9. TV 3 raidījums „Bez tabu” 8.04.2009. <http://www.tv3.lv/content/view/2937/85/>
10. Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija: tiesu prakses vispārīgums. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments un Judikatūras nodaļa, 2006. <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2006>
11. Galzons E. Aizdomas par orgānu tirdzniecību krīt uz tiesu medicīnas ekspertiem. *Diena* 2003. 22. marts
12. Iekšlietu ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības rīkoto sarunu dienas kārtība, Rīgā, 2008. gada 21.maijā, http://www.lps.lv/svs/uploads/files/212008_piel13.doc (aplūkots 2009. 3. maijā)
13. Iekšlietu ministrijas un Latvijas Pašvaldību savienības 2007. gada sarunu Protokols nr.1, Rīgā, 2007.gada 10.maijā, <http://www.raplm.gov.lv/uploads/filedir/im07.doc?PHPSESSID=4977...%3Fref%3DGuzels.TV> (aplūkots 2009. 3. maijā)
14. Informatīvais ziņojums par Kriminālprocesa likuma piemērošanas problēmām un to risinājumiem. 2008. 8. janvāris, <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file46475.doc> (aplūkots 2009. 3. maijā)
15. Informācija par iestādēm, kas ir audu un orgānu ieguves centri. http://vsmtva.vec.gov.lv/web/lv/datubazes/audu_un_org/index.aspx, kas ir jau likvidētas valsts iestādes 2008. gadā publicēts avots
16. Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs, Rīga: Nordik, 1998
17. Kants I., *Praktiskā prāta kritika*. Rīga: Zvaigzne, 1988.
18. Konceptijas „Par kompetento iestāžu rīcību pēc personas nāves konstatēšanas” kopsavilkums www.mk.gov.lv/doc/2005/IEMKonc_040907.doc (aplūkots 2009. 3. maijā)
19. Mills Dž. S. *Par brīvību*. I.Ījaba pēcvārds. Rīga: Tapals, 2007, 143., 150. lpp.
20. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1998.
21. Latvijas notāru padomes mājas lapa www.notary.lv
22. Latvijas Zinātņu akadēmijas Akadēmisko terminu datubāze. <http://termini.lza.lv/akadterm/> (aplūkots 2009. 2.maijs)
23. Liholaja V. Par tiesisko priekšrakstu iekšējās saskaņotības svarīgumu. *Latvijas Vēstnesis; Pielikums „Jurista Vārds”*. 2003. nr. 40 (298)

24. Lībiņa I. Personas tiesības uz attēlu saistībā ar privātās dzīves neaizskaramību salīdzinošo tiesību aspektā. *Likums un tiesības*, 8., 200
25. Noskaidros normatīvo aktu ievērošanu cilvēka audu un orgānu ieguvē un izmantošanā. Veselības ministrijas preses relīze 2006. gada 1.septembrī. <http://www.v.m.gov.lv/index.php?id=122&sa=121,122&rel=1688&large=> (aplūkots 2010. 31. martā)
26. Paskaidrojumi attiecībā uz Pamattiesību hartu. *Eiropas Savienības oficiālais vēstnesis*, 2007/C 303/02
27. Eiropas Parlaments, Pilsoņu brīvību, tieslietu un iekšlietu komiteja. Atzinuma projekts par orgānu ziedošanu un transplantāciju: politikas pasākumi ES līmenī. 2008. 24. janvāris
http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pa/699/699997/699997lv.pdf (aplūkots 2008. 12. oktobris)
28. Populārā medicīnas enciklopēdija. Rīga, Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1985
29. Priekšlikums: Eiropas parlamenta un Padomes direktīva par transplantācijai paredzētu cilvēku orgānu kvalitātes un drošības standartiem, Brisele, 08.12.2008, http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/oc_organs/docs/organs_directive_lv.pdf (aplūkots 2010. 3. martā)
30. Skaidrojumu projekts Konvencijai par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. Tiesību aktu krājums, datorprogramma NAIS (aplūkots 2003. 20. oktobris), nav publicēts, § 21
31. Teteris O. *Tiesu medicīnas esence*. Rīga: Rasa ABC, 2004
32. Tiesībsarga biroja mājas lapa. Pilsoniskās un politiskās tiesības. www.tiesibsargs.lv/lat/cilvektiesibas/pilsoniskas_un_politiskas_tiesibas/ (aplūkots 2008. 15. oktobris)
33. Tiesu prakse lietās par personas goda un cieņas civiltiesisko aizsardzību. LR AT Plēnuma un tiesu prakses vispārināšanas daļa. 2003/2004. <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2004/> (aplūkots 2010. 5. maijā)
34. Torgāns K. (Zin. red.) *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības*. Rīga: Mans Īpašums, 1998
35. Traumatoloģijas un ortopēdijas slimnīcas informācija, http://www.tos.lv/lv/audu_konservacija (aplūkots 2010. 31. martā)
36. Valsts policijas mājas lapa, informācija par iepirkumiem <http://www.vp.gov.lv/index.php?sadala=108&id=12262>
37. Vildbergs H.J., Feldhūne G. Salīdzinošās konstitucionālās tiesības: atsauces pamattiesībām, Rīga, LU, 2001
38. Vildbergs H.J., Messeršmits K., Niedre L. *Pilsonis tiesiskā valstī: Vācijas konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: LU, 2004, 264. - 265. lpp.
39. Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra mājas lapas <http://www.vtmec.gov.lv/?mn=1290> (aplūkots 2010. 31. martā)
40. Višķere I. Administratīvais akts un iestādes faktiskā rīcība www.tm.gov.lv/lv/documents/zinas/AA_FR_jedzieni.ppt (aplūkots 2010. 31. martā)
41. Ziemele I. (Zin. red.) *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: SIA „Izglītības soļi”, 2000., 76.lpp. citēts pēc: Karen Reid. A Practitioner’s Guide to the European Convention on Human Rights. – London: Sweet and Maxwell, 1998. – p. 329
42. Ziemele I. *Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcija vai realitāte*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2005
43. A Declaration on the Promotion of Patients’ Rights in Europe. http://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf, Art. 4.1. (aplūkots 2010. 20. februārī)

44. Alen A. (ed.) *International Encyclopedia of Laws, Texts of Constitutions, Volume 1*. The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002
45. *Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin*: Council of Europe: Explanatory Report. Strasbourg, 2002. January 24, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembris).
46. Beauchamp T.L., Childress J.F. *Principles of Biomedical Ethics, fifth edition*. New York: Oxford University Press, 2001
47. Bewerly – Smith H., Ohly A., Lucas – Schloetter A. *Privacy, Property and Personality: Civil Law Perspectives on Commercial Appropriation*. New York: Cambridge University Press, 2005
48. Big Business in Body Parts, Los Angeles Times, March 6 , 2007, <http://www.latimes.com/technology/la-oe-howley6mar06,0,6608810.story>
49. Brin A.C., Harris J. Presumed consent or contracting out. Dutertre G. *Key case – law extracts: European Court of Human Rights*. Starsbourg: Council of Europe Publishing, 2003
50. Coppen R., Friele R. , Gevers S., Geke A. et. al. The impact of donor policies in Europe: a steady increase, but not everywhere. BioMed Central <http://www.biomedcentral.com/1472-6963/8/235> (aplūkots 2010. 3.maijs)
51. Capron A.M. *International Norms for Organ Transplantation*. European Association of Centres of Medical Ethics 21st Annual Conference. Zurich, Switzerland, 14 September, 2007
52. Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation No. R (99) 3 „*Of the Committee of Ministers to Member States on the Harmonisation of Medico-Legal Autophy Rules*”, adopted by the Committee of Ministers on 2 February 1999 at the 658th meeting of Minister’s Deputies [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR\(99\)3.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/RecR(99)3.pdf), (aplūkots 2009. 5.septembrī)
53. Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)4 of the Committee of Ministers to member states on research on biological materials of human origin. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=977859> (aplūkots 2010. 3. maijā)
54. Commision staff working document: Organ donation and transplantation: Policy Actions at EU Level, 2007. 30 May, http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/documents/organs_com_en.pdf (aplūkots 2008. 21. septembrī)
55. Dorland's Medical Dictionary for Health Consumers. © 2007 by Saunders, an imprint of Elsevier, <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/autopsy> (aplūkots 2009. 20. augustā)
56. Emson H.E. It is immoral to require consent for cadaver organ donation. *Journal of Medical Ethics*, 2003, No. 29
57. Erin C.A., Harris J. Presumed consent or contracting out. *Journal of Medical Ethics*, 1999, p. 365-366
58. Joralemon D. Shifting Ethics: Debating the Incentive Question in Organ Transplantation. *Journal of Medical Ethics*, 2001, no. 27
59. Ethical aspects of Human tissue banking: Opinion of the European group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission http://ec.europa.eu/european_group_ethics/docs/avis11_en.pdf (aplūkots 2008. 17. decembrī)

60. Giordano S. Is the body a republic? *Journal of Medical Ethics*, 2005, no. 31, p. 470 – 475.
61. Human organ transplantation in Europe: An Overview: European Commission . 2003., http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/documents/organ_survey.pdf (aplūkots 2008. 14. septembrī)
62. Human tissue authority: *Code of practice – Post mortem examination*. <http://www.hta.gov.uk/legislationpoliciesandcodesofpractice/codesofpractice/code3post-mortem.cfm> (aplūkots 2010. 15. maijā)
63. Human tissue authority: *Code of practice – Anatomical examination* http://www.hta.gov.uk/_db/_documents/2006-07-04_Approved_by_Parliament_-_Code_of_Practice_4_-_Anatomy.pdf
64. Human tissue authority: *Code of Practice - Removal, storage and disposal of human organs and tissue*. http://www.hta.gov.uk/_db/_documents/2006-07-04_Approved_by_Parliament_-_Code_of_Practice_5_-_Removal.pdf (aplūkots 2009. 23. augustā)
65. Goodwin M. *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*. New York: Cambridge University Press, 2006
66. Gostin L. *Public Health Law: Power, Duty, Restraint*. New York: University of California Press, 2000,
67. Guiding principles of human organ transplantation, *WHO guiding principles 1991*, http://www.who.int/ethics/topics/transplantation_guiding_principles/en/index1.html
68. Keller M. Frische Leichenteile weltweit. *Die Zeit*, 2007, 15. Februar, nr. 8
69. Kimbrell A. *The Human Body Shop: The Cloning, Engineering and Marketing of Life*. 2 nd. ed. Washington DC: Regnery, 1998. un Rifkin J. *The Biothec Century*. New York: Tarcher, 1999.
70. Hardcastle R. *Law and Human Body*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2007
71. Mason J.K, Laurie G.T. *Law and Medical Ethics*": 7th ed. New York: Oxford University Press 2006
72. Michalowski S., Woods L. *German Constitutional Law: The protection of civil liberties*. Ashgate, Dartmouth 1999
73. Nowenstein G. Organ Procurement rates: Does Presumed Consent Legislation Really Make a Difference ? *Law, Social Justice & Global Development Journal (LGD)* 2004 (1), http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2004_1/nowenstein/ (aplūkots 2010. 6. aprīlī)
74. Nys H. *Removal of Organs in the EU*. Leuven: European Ethical – Legal Papers N° 4, 2007.
75. Ovey C., White R. *The European Convention on Human Rights. Fourth Edition*. New York: Oxford University press, 2006, p. 243
76. Promotion of the Rights of Patients in Europe. Kluwer Law International, 1995, p.65.
77. Report „Ethics, access and safety in tissue and organ transplantation: issues of global concern”, Madrid, Spain, 2003, http://www.who.int/transplantation/en/Madrid_Report.pdf (aplūkots 2010. 15. maijā)
78. Shulz-Baldes A., Biller – Andorno N., Capron A.M. International perspectives in the ethics and regulation of human cell and tissue transplantation. *Bulletin of the World Health Organization*, December 2007, Nr. 85 (12), p. 942, <http://www.who.int/bulletin/volumes/85/12/06-038703.pdf> (aplūkots 2008. 17.decembrī)

79. Sperling D. *Posthumous Interests: Legal and Ethical Perspective*. New York: Cambridge University Press, 2008
80. *Substantive issues arising in the implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural rights: General Comment No. 14* (2000). Committee on Economic, Social and Cultural rights, 22nd session, Geneva, 2000
81. *The Organ Donation Act*. International Publication Series Health, Welfare and Sport Nr.3, Hague, 2000., p.7 -8
82. *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*. Eds. Kretzmer D. and Klein E., Kluwer Law International, 2002
83. The Royal College of Pathologists. Guidelines for handling medicolegal specimens and preserving the chain of evidence, www.rcpath.org (aplūkots 2009. 2. maijā)
84. UK Transplant, Transplant Statistics (2008- 2009), http://www.uktransplant.org.uk/ukt/statistics/transplant_activity_report/current_activity_reports/ukt/2008_09/transplant_activity_uk_2008-09.pdf (aplūkots 2009. 7. novembrī)
85. *Transplant Coordination Manual*. Valero R. (Ed.) Barcelona: Transplant Procurement Management, 2007
86. Weimar W., Bos M.A., Busschbach J.J. (Eds.) *Organ Transplantation: Ethical, Legal and Psychosocial Aspects: Towards a Common European Policy*. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2008
87. Weir R.F., Olick R.S. The stored tissue issue. New York, *Oxford University Press*, 2004, p.3
88. WHO Guiding principles on human cell, tissue and organ transplantation,
89. http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/A62/A62_15-en.pdf (aplūkots 2009. 9. septembrī)
90. WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/index.html> (aplūkots 2010. 5. aprīlī)
91. World Medical Association Statement on Human Organ Donation and Transplantation. *Adopted by the 52nd WMA General Assembly in Edinburgh, Scotland during October 2000 and Revised by the WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006*<http://www.wma.net/en/30publications/10policies/wma/index.html>
92. Розенталь Р. Получение органов, тканей и клеток для трансплантации. Рига: Nacionālais apgāds, 2005, с. 148 - 154

Normatīvie tiesību akti

1. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Grām.: *Ziemele I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcija vai realitāte*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2005. kā šo formēt?
2. ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 23. aprīlī, nr. 61
3. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997.13. jūnijs, nr. 143/144
4. ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 28. aprīlis, nr. 66
5. Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205

6. *Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin*: Council of Europe. Strasbourg, 2002. January 24
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=186&CL=ENG> (aplūkots 2008. 17. decembrī).
7. *Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research*: Council of Europe.
<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/195.htm> (aplūkots 2010. 17. aprīlī)
8. *Additional Protocol to the Convention of Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research. Explanatory Report. § 17*,
<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/195.htm> (aplūkots 2008. 17. decembrī)
9. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1993. 1. jūlijs, nr. 43
10. Eiropas savienības pamattiesību harta, Eiropas Savienības oficiālais vēstnesis, 2007/C 303/01
11. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 31.marta *Direktīvas 2004/23/EK* par kvalitātes un drošības standartu noteikšanu cilvēka audu un šūnu ziedošanai, ieguvei, testēšanai, apstrādei, konservācijai, uzglabāšanai un izplatīšanai. *Oficiālais Vēstnesis* L 294, 25/10/2006 Lpp. 0032 - 0050
12. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. *Ziņotājs*, 1984. 20. decembris, nr. 51, 12. pants
13. Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris nr. 1
14. Civillikums: LR likums. *Ziņotājs*, 1993. 10. jūnijs, nr. 22/23
15. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijā, nr. 43.
16. "Grozījumi likumā "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 6. oktobris, nr. 154
17. Augstskolu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 17. novembris, nr.179
18. Farmācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 24 aprīlis, nr. 103
19. Ārstniecības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1. jūlijs, nr. 167/168
20. Epidemioloģiskās drošības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 30. decembrī, nr. 342/345
21. Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, nr. 199/200
22. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, nr. 199/200.
23. Izglītības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 17. novembris, nr. 343/344
24. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 14. novembris, nr. 164
25. Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā””: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 22. decembris, nr. 154
26. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 21. jūnijs, nr. 94
27. Likums „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā””: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. jūnijs, nr. 96
28. Zinātniskās darbības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 5. maijs, Nr. 70

29. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, nr. 74
30. Publisko aģentūru likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 18. decembris, nr. 199
31. Pacientu tiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205
32. Dokumentu noformēšanas un izstrādāšanas noteikumi: MK noteikumi nr. 154. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 30. aprīlis, nr. 559/560
33. Infekcijas slimību reģistrācijas kārtība: MK noteikumi nr. 7. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 8. janvārī, nr. 5/6
34. Tiesmedicīniskās ekspertīzes veikšanas kārtība: MK noteikumi nr. 51. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 9. februāris, nr. 29
35. Noteikumi par attaisnotajiem izdevumiem par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem: MK noteikumi Nr. 336. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 3. augusts, nr. 115
36. Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu izsniegšanas kārtība: MK noteikumi nr. 322. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 21. jūnijs nr. 94
37. MK 2003. gada 15. jūlija noteikumi nr. 398 „Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība” *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 18. jūlijs, nr. 106
38. Veselības ministrijas nolikums: MK noteikumi nr. 286. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 16. aprīlis, nr. 60
39. Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centra nolikums: MK noteikumi Nr.776. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 10. septembris, nr. 144
40. Zāļu valsts aģentūras nolikums: MK noteikumi nr. 1006. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 19. decembris, nr. 196
41. Kārtība, kādā ieved valstī vai izved no tās miruša cilvēka ķermeni, pārvadā, glabā, apbedī vai kremē no infekcijas slimības miruša cilvēka ķermeni un veic obligāto patologanatomisko izmeklēšanu diagnozes precizēšanai pēc slimnieka nāves: MK noteikumi nr. 523. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 22. jūlijs, nr. 115
42. Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība: MK noteikumi nr. 786. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. oktobrī, nr. 172
43. Ārstniecības iestāžu medicīniskās un uzskaites dokumentācijas lietvedības kārtība: MK noteikumi nr. 265. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 7. aprīlis, nr. 57
44. Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība: MK noteikumi Nr. 1046. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 30. decembris, nr. 208
45. Kārtība, kādā veicama smadzeņu nāves un bioloģiskās nāves fakta konstatēšana un miruša cilvēka nodošana apbedīšanai: MK noteikumi nr. 215. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 11. aprīlī, nr. 59
46. Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr. 54., 75. pants
47. Cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas, uzglabāšanas un izmantošanas kārtība: MK noteikumi nr. 208. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. marts, nr.54
48. Veselības inspekcijas nolikums: MK noteikumi nr. 76. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 8. februāris, nr. 22
49. Noteikumi par zvērinātu notāru atlīdzības taksēm un to noteikšanas kārtību: MK noteikumi nr. 747. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 1. oktobris, nr. 152
50. Veselības ekonomikas centra nolikums: MK noteikumi nr.1119. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 2. oktobris, nr. 157
51. Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 17. janvāra noteikumos Nr. 61 „Noteikumi par zāļu valsts aģentūras publisko maksas pakalpojumi cenrādi. MK noteikumi nr. 1450. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 21. decembris, nr. 200

52. Rīgas pilsētas pašvaldības kapsētu darbības un uzturēšanas noteikumi: Rīgas domes 2008. gada 9.decembra saistošie noteikumi nr. 149. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 20. janvāris, nr. 10
53. Rīgas Domes 2007. gada 10. aprīļa lēmums Nr. 2235 „Par bezpiederīgo mirušo cilvēku kremēšanas un apbedīšanas kārtību Rīgā”. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 19. aprīlis, nr. 64

Citu valstu tiesību akti

54. The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2002, www.minbzk.nl (aplūkots 2008. 7. novembris)
55. Human tissue act 2004, http://www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2004/ukpga_20040030_en_2 (aplūkots 2010. 14. janvāris)
56. Law on donation and transplantation of human tissues, cells and organs. 19 November 1996 No I – 1626, <http://www.transplantacija.lt/content/teisesaktai.en.html> (aplūkots 2010. 31. martā)
57. Handling and Transplantation of Cells, Tissues and Organs Act, 30 January 2002. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> (aplūkots 2010. 26. martā)
58. Act regulating the donation of organs (Organ Donation Act), <http://www.healthlaw.nl/organdon.pdf>, (aplūkots 2009. 8. novembris), Section 1

Tiesu prakse:

1. ECT 1981. gada 10. marta lēmums lietā *X. v. Germany*, no. 8741/79
2. ECT 2002. gada 2. jūlija lēmums lietā *Lizette Dennis and Others v. United Kingdom*, no. 76573/01
3. ECT 2005. gada 2. jūnija spriedums lietā *Znamenskaya v. Russia*, No. 77785/01
4. ECT 2006. gada 17. janvāra spriedums lietā *Elli Poluhas Dödsbo v. Sweden*, no. 61564/00
5. ECT 2006. gada 15. maija lēmums lietā *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen v. Denmark*, no. 1338/03
6. ECT 2006. gada 13. jūlija spriedums lietā *Jäggi v. Switzerland*. No. 58757/00
7. ECT 2002. gada 29. aprīļa spriedums lietā *Pretty v. United Kingdom*
8. ECT 2008. gada 17. jūlija spriedums lietā *I. v. Finland*, no. 20511/03
9. "Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 26. punkta atbilstību Satversmes 91. un 109. pantam" Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2001 – 12 – 01. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. marts, nr. 44
10. "Par Ministru kabineta 2006. gada 8. augusta noteikumu Nr. 644 "Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību" 6. punkta vārda "nepārtraukti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 110. pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2007-13-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 28. decembrī, nr. 207
11. "Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 16. punkta 1. apakšpunkta daļā "no 1991. gada 1. janvāra" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2002-15-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 24. decembris, nr. 188

12. "Par Civilprocesa likuma 82. panta piektās daļas un 453. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2003-04-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 1. jūlijā, nr. 97
13. Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas "narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam.": Satversmes tiesa spriedums lietā nr. 2004 – 17 – 01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 28. janvāris, nr. 16
14. "Par Valsts sociālo pabalstu likuma 4.panta piektās daļas 2.punkta vārdu "un Latvijas Republikā nodzīvojis kopumā ne mazāk kā 60 mēnešus, no tiem pēdējos 12 mēnešus nepārtraukti" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110.pantam": Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2005-19-01, *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 29. decembris, nr. 209, 9. punktu
15. AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 8. marta spriedums lietā nr. A 42511506 SAK – 061/2010
16. Administratīvas rajona tiesas 2008. gada 12. jūnija spriedums lietā nr. A42530306 A1201-08/5
17. *Stevens v. Yorkhill NHS Trust and Southern General University Hospitals NHS Trust*
18. *Doodeward v Spence* [1908] 6 CLR 406 (HCA) 414
19. *Reid v. Pierce County* 136 Wash. (Sup. Ct. Wash, 1998)
20. *Edmonds v Armstrong Funeral Home* [1931] 1 DLR 676 (SC)

Citi prakses materiāli:

1. Veselības ekonomikas centra sniegtā statistiskā informācija. Vēstule Nr. 1-01-8.6/65, 19.05.2010. npublicēta
2. Drošības policijas lēmums lietā Nr. 1840000303 par kriminālprocesa izbeigšanu un tā izdalīšanu atsevišķā lietvedībā, 2005. 30. novembris, npublicēts
3. S. Olsenas iesniegums Veselības ministrijai, 2010. gada 5. februāris, npublicēts.
4. Par informācijas sniegšanu. LR Veselības ministrija vēstule Nr. V-01-20Fiz.16/243, 2010. 3. marts, npublicēta
5. S. Olsenas iesniegums Veselības ministrijai Nr.2, 2010. gada 5. februāris, npublicēts.
6. Par informācijas sniegšanu. LR Veselības ministrija vēstule Nr. V-01-20Fiz.16/247, 2010. 3. marts, npublicēta
7. Olsena S. Vēstule – informācijas pieprasījums Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes iedzīvotāju reģistra departamentam. 16.01.2009. , npublicēta
8. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Iedzīvotāju reģistra departaments: „Par informācijas sniegšanu”, nr. 24.24 – 38/975-0. 27.02.2009., npublicēts
9. Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Iedzīvotāju reģistra departaments: „Par informācijas sniegšanu”, nr. 24.24 – 38/1904-0. 7.05.2009., npublicēts

Saeimas arhīva materiāli:

10. Latvijas transplantācijas centra vēstule [bez nr., bez datuma], saņemta Saeimā 2004. 14. janvāris, npublicēts, pieejams Saeimas arhīvā.
11. Latvijas Sirds ķirurģijas centra vēstule LR Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas priekšsēdētājam 2004. 15. janvāris, npublicēts, pieejams Saeimas arhīvā
12. TM vēstule 1 – 7.2/12. 2004. 22. janvāris, npublicētas, pieejamas Saeimas arhīvā

13. VM vēstule Nr. S – 01 -11/444. 2004. 29. janvāris, npublicēts, pieejamas Saeimas arhīvā
14. VM vēstule Nr. S – 01 -11/444. 2004. 29. janvāris, npublicēta, pieejamas Saeimas arhīvā
15. LR 7. Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas sēdes protokols nr. 81, 2003. 3.decembris, npublicēts, pieejams Saeimas arhīvā
16. Likumprojekta „Grozījumi likumā „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā” anotācija, http://www.saeima.lv/saeima8/mek_reg_fre (aplūkots 2008. 23. septembrī)
17. Saeimas 1995. gada 2. marta sēdes stenogramma, http://www.saeima.lv/steno/st_955/st0203.html (aplūkots 2008. 22. septembris)

Anotācija

Darbā „Mirusā cilvēka aizsardzība un audu izmantošana medicīnā” ir raksturotas miruša cilvēka tiesiskās aizsardzības prasības un miruša cilvēka audu izmantošanas noteikumi starptautiskajos tiesību aktos noteikto principu kontekstā. Salīdzinošai analīzei ir izmantoti Liebritānijas, Nīderlandes, Igaunijas un Lietuvas tiesību akti. Darbā ir ietvertas četras nodaļas: pirmajā analizēta pamattiesību aizsardzības principu piemērošana, otrajā - cilvēka dzīves laikā izteiktās gribas ievērošanas pienākuma īstenošana. Savukārt darba trešajā nodaļā atklāts tiesiskais regulējums mirušā pēcnāves izmeklēšanai un audu izmantošanai, bet ceturtnā nodaļa veltīta tēmas administratīvi tiesiskajiem aspektiem.

Darbā ir atspoguļotas tiesiskā regulējuma nepilnības un pretrunas, kā arī izstrādāti pamatoti priekšlikumi miruša cilvēka aizsardzības sistēmas pilnveidei Latvijā.

Atslēgas vārdi: miris cilvēks, audi, pēcnāves izmeklēšana, cilvēka cieņa, autonomija.

Annotation

In the research paper „Protection of Deceased Body and Use of Tissues in Medicine” have been explored legal requirements for protection of deceased and rules for using tissues post – mortem in Latvia. The national system has been analyzed in the light of legal principles established by international treaties. For comparative analysis the relevant legal acts of UK, Netherlands, Lithuania and Estonia have been used. The paper contains four parts: in the first protection of basic rights, in part two the requirement to protect autonomy has been explored. In part three the law related to post mortem autopsies and use of tissues has been analyzed, part four is devoted to administrative law issues within the particular subject. At the end the author has been drawing conclusions and suggestions for improvement of legal protection of deceased body in Latvia.

Key words: deceased, post – mortem, human tissues, human dignity, authonomy.